

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

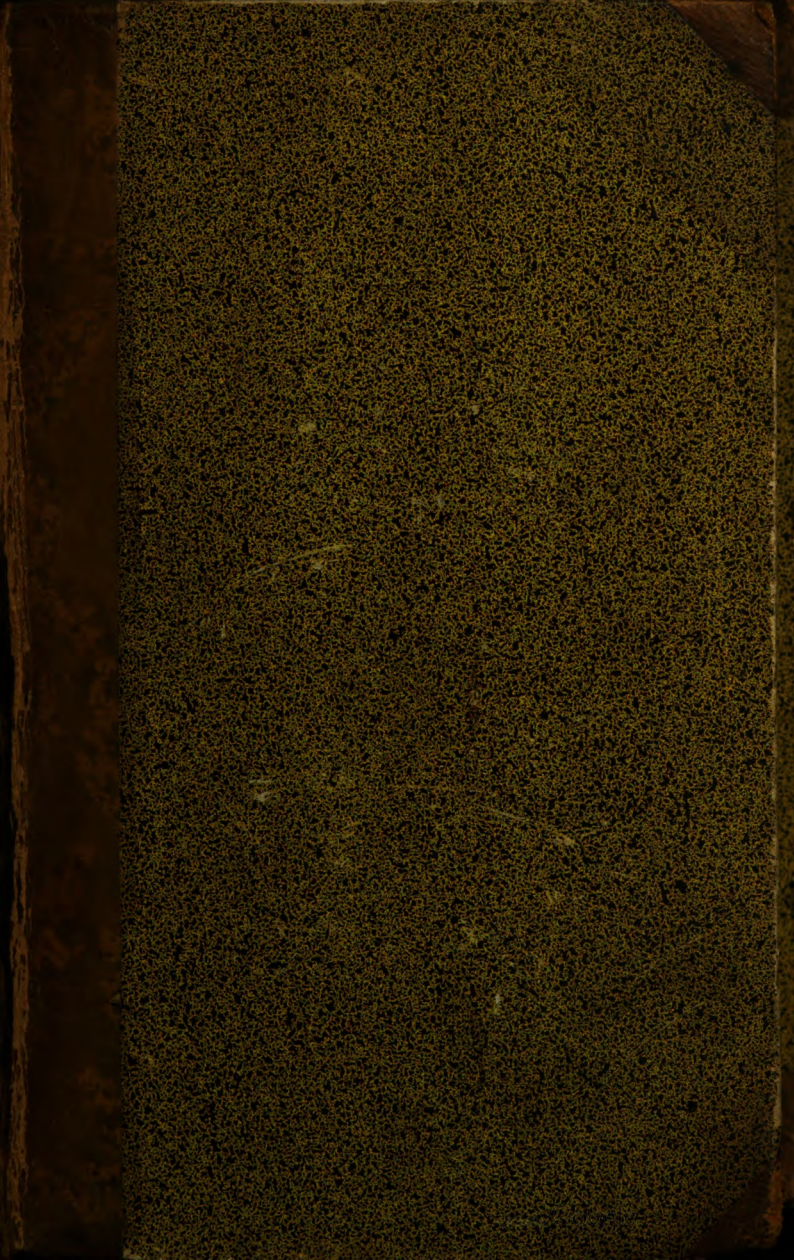
Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

Dr VIIa

1.

AMSTELDAMSE

NEDERDUITSCHÉ GODGE-
LEERDE, GESCHIED, OUD-
HEID, TAAL, EN LET-
TERRUNDIGE

BIBLIOTHEEK

NB. *Alle de Verhandelingen
der Visitatie onderworpen,
zyn gevisiteert en geappro-
beert.*

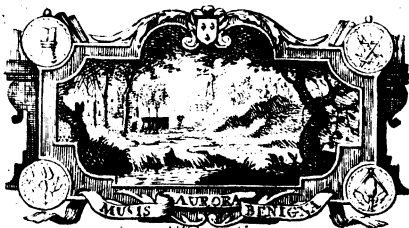
AMSTELDAMSE

NEDERDUITSCH E GODGE-
LEERDE, GESCHIED, OUD-
HEID, TAAL, EN LET-
TERKUNDIGE

BIBLIOTHEEK,

Vervattende in zig verscheidene uitmun-
tende, Verklaarkundige VERHAN-
DELINGEN over *Bybelstoffen en*
andere nuttige en wetenswaar-
dige Zaken, door GELEER-
DE MANNEN opgesteld.

t'Zaam gebragt en in 't ligt gegeven door
HENDRIK VIEROOT.
EERSTE DEEL.

TE AMSTELDAM,
By **HENDRIK VIEROOT**,
M D C C **XVII**

ACADEMIAE
GRONINGANAE
BIBLIOTHECA.

THE
-7-11-1911
BY
THE
THE
THE

THE

THE

THE

A A N
MYNEN THANS EENIGEN EN
HARTELYK GELIEFDEN BROEDER,
DEN WEL EERWAARDEN HEER

THOMAS VIEROOT,

Bedienaar des H. E. te WORMER,

WERDT DIT EERSTE DEEL

V A N D E
AMSTELDAMSE NEDERDUITSCHÉ
ENZ.

B I B L I O T H E E K,

TEN BLYKE VAN
OPREGTE BROEDERLYKE LIEFDE,
EN ERKENTENIS VAN
TROUWEN RAAD EN HULP

IN DIT WERK
EN ANDERE OMSTANDIGHEDEN

MY BEWEEZEN,
UIT BROEDERLYKE LIEFDE

EN ACHTING,
IN TOEWENSCHING, DAT
GODS AANHOUDENDE

ONDERSTEUNENDE
GENADEKRAGT
NAAR ZIEL EN LICHAAM,
TOT HIER TOE GENOTEN,
HEM BY BLYVE IN ZYNEN
KLIMMENDEN OUDERDOM,
TER VOLVOERING VAN ZYNE
GEWIGTIGE BEDIENING
ALS HERDER EN LEERAAR
IN ZYNE GELIEFDE GEMEENTE, EN
TEN DIENSTE VAN HET ALGEMEEN
DOOR HET BEARBEIDEN VAN
NUTTIGE WERKEN;
ALS MEDE
VAN DES ALLERHOOGSTEN
DIERBAARSTE ZEGENINGEN
OVER ZYN PERSOON, EN
HUISGEZIN ENZ.
TOEGEEIGENT
DOOR ZYNEN LIEFHEBBENDEN
BROEDER
HENDRIK VIEROOT.

AAN

L E Z E R

Ziet daar Lees en Weetgierige Lezer! het *Eerste Deel* van myne AMSTELDAMSE Godgeleerde, Geschied, Oudheid, Taal, en Lotterkundige BIBLIOTHEEK: Een MENGELWERK, bestaande uit verscheidene Verhandelingen over gewigtige Onderwerpen van meest door verscheidene Schriften zig bekend gemaakt hebbende Geleerde Mannen bearbeid, zo als uit den Lyk der Verhandelingen hier by gevoegt, blykt.

Wy geven het aan den bescheiden en naar billykheid oordeelende Lezer over, of de Stoffen en Zaken daar in vervat, de vorige door ons uitgegevene, en met graagte ontfangene twee Werken, namelyk het *Mengder Academische Verhandelingen* enz. En den *Bundel van Godgeleerde* enz. *Oeffeningen*, elk uit XII. Deelen bestaande, welk Eerstgemelde geheel uitverkogt, en van het Tweede nog maar weinige compleete Exemplaren overig zyn, evenaren: altans dit kunnen wy verzekeren dat de Schryvers, welke hunne Pennen hier toe gebruikt hebben, niet alleen als Regtzinnige, maar ook als geagte Mannen te Boek staan, waarom ook de E. E. Heeren Visitatores aan welke het leezen en beoordeelen dezer Verhandelingen van hunne E. E. respectieve Classen is toevertrouwt, benevens veele andere Geleer-

AAN DEN LEZER.

de Mamen, hunne goedkeuringe en genoegen in dezelve; zo by monde als Schriftlyk betuigt hebben. Wyders zullen wy van deze Verhandelingen niet meer zeggen om ze den Lezer aangenaam te maken, terwyl het werk zelve zynen Meester zal pryzen, en wy voor ons verzekert zyn dat, en Geleerde en Ongeletterde hunne nuttigheid daar uit zullen kunnen halen, 't welk ons voorname doelwit is. Worden de pryffelyke pogingen van die Geleerde Mannen gezegent, en onzen arbeid in het verzamelen derzelve met eene eerlyke winste beloont, het zal hun en ons aanmoedigen om dit Werk verder voort te zetten, en is het al niet tot zo veele Deelen als de twee boven gemelde, ten minften zo verre te brengen, en met zo veele fraje stukken te voorzien, als onze leeftyd en vermogens, met Gods hulpe, zullen toelaten.

Ondertuffchen bedanken wy die Geleerde Mannen welke hunnen arbeid hier aan hebben gelieven te befteden en hunne hulp zo volveerdig hebben toegebracht, en wenfchen dezelve, nevens onze geeerde Lezers al dat gene 't welk hun en de hunnen voor Tyd en Eeuwigheid kan gelukkig maken.

R E.

R E G I S T E R

D E R

VERHANDELINGEN

Die in deze AMSTELDAMSE Nederd.
Godgel. Geschied, Oudheid, Taal-
en Letterkundige BIBLIO-
THEEK, voorkomen.

- I. ÆGID. STOKMANS, Betoog dat de Pro-
pheet *Deut.* XVIII: 15—19. belooft,
niemand anders dan de Christus zy.
Pag. 15—22
- II. JOH. VRIEMOET, Aanmerkingen over
Matth. III: 16, 17. IV: 1, 2. 23—44
- III. Zedig Onderzoek van het gevoelen van
den Heer *Vignole* nopens *Darius de*
Meder, by *Daniel* VI: 1, 2. IX: 1.
XI: 1. 45—54
- IV. Wezentlyk Onderscheid van Deugden
Ondeugd; uit de Reden en H. Schrift
bewezen, niet willekeurig, maar in
de Natuur der dingen gegrond te zyn.
55—66
- V. JOH. VRIEMOET, Aanmerkingen over
Matthæus IV: 3—5. 67—76
- VI. ÆGID. STOKMANS, Kortbondige Ver-
klaaring van *Pf.* CX: 3. 77—112
- VII. N. NONNEN, Godgeleerde Verhande-
ling over *Pf.* LXXXIV: 4. waar in
bewezen word, dat de *Vogelen Tzip-*
FOR

R E G I S T E R

POR en DEROR, Zinnebeelden zyn der Heidenſche Vreemdelingen, die onder de Regceering van Koning *Jofaphat* tot het Joodendom bekeerd zyn.

113—178

VIII. TH. VIEROOT, Verhandeling over den GESNEDENEN, en het geen hy niet mogt zeggen, IK BEN EEN DORRE BOOM, volgens *Jef.* LVI: 3. 179—196

IX. AEGID. STOKMANS, Godgeleerde Verhandelling over de uitwerping der Jooden en Roeping der Heidenen uit *Hand.* XII: 38—52. 197—254

X. C. DE WITT, Het wys beleid des Zaligmakers in het afwenden vandes Duivels Eerſte Verzoeking, door zich, op het getuigeniſſe van Moſes, als het Richtſnoer van zyn gedrag te heropen, betoogt. 255—292

XI. EG. STOKMANS, Godgeleerde Verhandeling, ten betooge, dat HABAK. I: 5. en *Jef.* XLIX: 6. te regt en waar het oogwigt worden aangehaalt *Hand.* XIII: 41 en 47. 293—324

XII. TH. VIEROOT, Verhandeling over *Jef.* LVI: 5. of zedig Onderzoek ropens te geene door de plaats en Naam better dan der Zonen en der Dogteron, den geſnedenen beloof, te verſtaan is. 325—346

XIII. H. KOOCKEN, Aanmerkinge over 2 *Cor.* I: 18—22. 347—372

XIV. TH. VIEROOT, Aanhangſel aan de twee Verhand. over *Jef.* LVI: 3—5. 373—392

XV. JOH.

DER VERHANDELINGEN.

- XV.** JOH. VRIEMOET, Aanmerkingen over *Matth. IV: 6—19.* 393—423.
- XVI.** Brief van NN. aan den Wel Edelen Heere ***** waar in tegen BAILE de onmogelykheid van een Gemenebest van Atheiſten beredeneerd wordt. 421—446
- XVII.** TH. VIEROOT, Verhandeling over de milde bedeeſinge van den H. GEEST aan Iſraël beloofd, *Jef. XXXII: 15 a.* als een eindpaal, van een zwaar oordeel aan dat Volk zelve bedreigt vs. 9—14. 447—476
- XVIII.** M. F. M. MAURITIUS, Proeve ener Verklaringe van de zware plaats *Matth. XII: 11—14.* 477—504
- XIX.** JOH. VRIEMOET, Aanmerkingen over *Matth. IV: 23, 24. Matth. V: 1—13.* 505—526
- XX.** TH. VIEROOT, Godgeleerde Verhandeling over *Jef. XXXII: 20.* waar in onderzocht wordt, wat de Spreekwyzen *aen alle wateren te zaajen, en den voet des Offes en des Ezels derwaarts benen te zenden* betekenen, en aangewezen word, wie de Perſoonen zyn, die onder deze beſchryvingen bedoelt worden. 527—550
- XXI.** JOH. VRIEMOET, Aanmerkingen over *Matth. V: 13—40.* 551—566
- XXII.** JOH. JAC. KESSLER, Aanmerkingen over de Poorten der Helle, ter ophel-

REGISTER enz.

heldering van *Matth.* XVI: 18.

- 567—592
XXIII. TH. VIEROOF, Proeve eener Proeve over de Verklaringe van *Zach.* XII: 11— 593—612
- XXIV.** JOH. VRIEMOET, Aanmerkinge over *Matth.* VI: 1, 2. 613—639
- XXV.** Aanmerkinge over *Rom.* I: 16, 17. 641—650
- XXVI.** TH. VIEROOF, Verhandeling over *Jes.* LVI: 12. 651—670

ÆGID. STOKMANS;

Predikant te Goes.

B E T O O G

Dat de

P R O P H E E T,

Deut. XVIII: 15—19. Beloofst,

Niemant anders dan
de CHRISTUS zy.

B E T O O G

Dat de

P R O P H E E T,

Deut. XVIII: 1—19. Beloofst,Niemant anders dan
de CHRISTUS zy.

De belofte, welke Mozes in die gemelde plaets aen Israël doet, en met des Heeren eigen' woorden staeft, wordt door den Apostel Petrus, *Hand.* III: 22, 23, en door den eersten Bloedgetuige Stephanus, *Hand.* VII: 37, op onzen Saligmaeker Jesus Christus regstreeks en zonder de minste hapering toegepast. En, daer noch het volk noch de raed der Jooden in dien tyd, tegen die toepassing iets hebben ingebracht, is my dit een bewys, dat zy, aen welken deeze Godspraek bekend was, toen ook als een' ontwyfelbaere waerheit toestemden, dat door dien Propheet de Messias te verstaen zy.

Doch, schoon iemant zegt, (a) dat de Joo-

(a) *Wagenfeil, tela ignea Sathanae*, p. 548.

2 *Betoog, dat de Propheet, Deut. XVIII:15-19.*

Jooden gemeenlyk toestaen, dat hier van den Messias gehandelt wordt, zo wordt z'ks echter door velen van hunne laetere Meesters gelochent, die voorgeeven, dat hier gesproken wordt 't zy van Josua of Jeremia, 't zy van de Propheeten in 't gemeen, welken God van tyd tot tyd aan Israël zenden zoude, gelyk hy Moses gezonden hadt, om zynen wil aen zyn volk bekend te maeken: zodat dan Petrus en Stephanus deeze belofte verkeert zouden hebben toegepast (b).

De Christenen, de onfeilbaerheit dier Heilige Mannen erkennende, konnen hen van geen' verkeerde toepassing beschuldigen: maer zommige van dezelve meenen evenwel, dat deeze Godspraek ziet op de Rey (of 't Choor) der Propheeten in 't gemeen, welken God naderhand verwekken zoude; en begrypen het stuk in deezer voege, dat die twe heilige Mannen deeze belofte maar by invleijing op Christus hebben t'huis gebragt, als welke het Hoofd der Propheeten is, en wiens Geest in de Propheeten was; alhoewel deeze belofte, zo als ze hier door Moses beschreeven is,

ei-

(b) *Zie Munster. ad k. l. Pfeiffer. ad diffi-
loc. S. S. R. Martini pug. fid. p. 111. dist. III.
C. XX.*

beloof, niemand anders dan de Christus zy. 3
eigentlyk en regtstreeks zien zoude op de
Propheeten in 't gemeen (c).

Andere nogthans hebben zig tegen zulk
een' manier van verklaering verzet (d) en
waerlyk! daer door wordt den Jooden, die
het Nieuwe Testament bestryden, te veel,
schoon tegen 't oogwit van die Uitlegge-
ren, toegegeeven, om de kragt der Apo-
stolische redeneering te verzwakken. want,
indien de Heer die belofte reeds vervult
heeft in 't zenden van die Propheeten,
door welken hy voormaals veeltys en op
verscheidene wyzen tot de Vaderen gespro-
ken heeft, zo behoefden de Jooden niet toe
te staen, dat ze eerst vervult is in J. sus.
't geen nogthans Petrus en Stephanus hun
wilden betoogen.

Men heeft ten dien einde verscheidene
redenen, zo uit het oogwit van deeze God-
spraak, als uit de beschryving van dien
Propheet, gegeeven, om te bewyzen, dat
hier, niet de Propheeten in 't gemeen,
maar de Christus in 't byzonder bedoelt
wordt. en ik erken, dat veele van die re-
denen, door Anderen bygebragt, daer toe
van kragt zyn.

Mer, overmits ik uit eene aendagtige
overweeging van de woorden en derzelve
schik-

(c) Zie Pfeiff. Fagius. Grotius,

(d) Junius in Parall.

4 *Betoog, dat de Propheet, Deut. XVIII: 15-19.*
schikking, daer en boven nog andere bewyzen meene gevonden te hebben, waer door den tegensprekeren ten eenemacl de mond gestopt wordt, en die ik niet weet, dat iemant anders also heeft opgemerkt; zo acht ik my verplicht, dezelve aen mynen Leezer mede te deelen.

Dat 'er nooit een Propheet, die aan Moses gelyk is, opgestaen zy, uitgezondert den Messias, erkennen de Jooden zelve. en *Deut. XXXIV: 10-12*, wordt het uitdrukkelyk gezegt. Indien derhalven, *Deut. XVIII: 15-19*, een Propheet beloofd wordt, die gelyk zoude zyn aen, en niet minder dan Moses; zo spreekt de zaak zelve, dat die belofte niet anders dan in den Messias konde vervult worden.

Hier tegen zoude men alleen kunnen inbrengen, dat de letter γ , die ψ . 15, 18, door, *als*, vertaelt wordt, niet te kennen geeft, dat die Profceet juist gelyk aen Moses zyn zoude: maer, dat die letter moet gebragt worden tot het woord, *verwekken*; zodat de Heer maer zeggen wilde; gelyk ik Moses verwekt heb, also zal ik ook vervolgens deczen en geen en Propheet verwekken, om door derzelven myne woorden bekend te maken.

Een' tegenwerping, welke in 't eerst wat schynt te zyn, en iemant, die de Grondtael niet naeuwkeurig gade slaet, zoude kunnen verlegen macken: maer die ten een-

belooft, niemand anders dan de Christus zy. 5

nemael verdwynt, zo ras men de eigen woorden, waer mede deeze Godspraak beschreeven is, met aendagt raedpleegt; want Moses heeft de woorden van *ψ. 15* zo geschreeven, dat zy onmogelyk dien zin kunnen hebben. Hy heeft dit grootte scheidteken (*⋮*), 't geen men *Sakepb kabon* noemt, geplaeft boven het woord, *als my*; waer door dit woord afgescheiden wordt van het woord, *verwekken*, en in tegendeel gevoegt by de woorden, die voorgaan. en derhalven moet men, agtervolgens de Hebreuwsche scheidtekenen, de nederduitsche woorden dus onderscheiden: *een' Propheet, uit het midden van u uit uwe broederen, als my; zal u de Heer uw God verwekken: naar hem zult gy booren.* waer uit duidelyk blykt, dat deeze woorden: *een' Propheet, uit het midden van u uit uwe broederen, als my;* aen malkanderen verbonden zyn, en te zaemen het onderwerp der reden uitmaeken. waar op dan volgt het geen nopens dien Propheet als Moses, gezegt wordt. Uit deeze taekundige reden zien wy dan, dat de Jooden, en alle die met ons het Godlyk gezag van de Hebreuwsche scheidtekenen erkennen, genoodzaekt zyn te denken, niet op de wyze, waer op de Heer Moses verwekt heeft, maer op een' Propheet, die aen Moses gelyk zoude zyn. welke buiten den eenigen persoon van den Messias niet te vinden is.

A 3

Die

6 *Betoog, dat de Propheet, Deut. XVIII: 15-19.*

Die zelve waerheit blykt ook uit eenen anderen taekundigen grond, dien ik niet weet, dat een Ander heeft opgemerkt. Het woord, *Propheet*, is een naem van *Ampt*, en staet hier in het *enkelvoudig getal*. dit nu wordt hier gevoegt by het woord, *verwekken*. Hier uit bewys ik, dat hier niet van een' reye van Propheeten, die God verwekken zoude: maer van eenen eenigen Propheet gesproken wordt.

Niemant twyfelt 'er aen, of hier wordt van zulk een' Propheet gesproken, die, niet uit zig zelve en op eigen gezag dit ampt zoude aenneemen, maer van God daer toe zoude verwekt en aengestelt worden; en teffens dat Ampt, waer toe hy wettiglyk was aengestelt, ook behoorlyk waerneemen. In alle de plaetzen nu van de Heilige Schrift, daer het woord, *עָמַד* of *עָמַד* (*opstaen*, *verwekken*, of hoe het ook vertaelt worde) voorkomt, in dien zin, dat 'er een stellig getuigenis gegeven of eene belofte gedaan wordt van het *opstaen* of *verwekken* en *aenstellen*, tot eenig ampt of bediening, waer toe men wettig wordt aengestelt, en 't geen men behoorlyk waerneemt, van Propheet, Priester, Koning, Oversten, Rigter, Verlosser, Harder, Wagter, of diergelyken, wordt altoos het woord, 't geen 'er by staet, om zulk een ampt of bediening te kennen te geeven, gestelt in het *meervoudig*, en nooit in

5-19. *beloofst, niemand anders dan de Christus zy.* 7

in het *enkelvoudig getal*; wanneer 'er gesproken wordt van *verscheidene* personen, die 't zy in eenen en denzelven tyd te gelyk, 't zy de een na den anderen in vervolg van tyd, wettig tot zodanig een ampt of bediening opstaen, *verwekt* of aengestelt worden, en dat werk behoorlyk verrigten. maer integendeel, als het woord van ampt of bediening in het *enkelvoudig getal* by het woord, *opstaen* of *verwekken* staet, om uit te drukken, dat iemand daer toe wettig is aengestelt, en het werk behoorlyk verrigt, wordt daer door nooit een' rey van verscheidene, maer altoos een *eenig* persoon bedoelt.

Dit 's blykbaer voor eerst uit alle de plaetsen van de H. Schrift, daer het woord *קָהָן*, in die buiging, zo als het *Deut. XVIII: 15, 18*, staet, en door, *verwekker*, vertaelt is, zo gevonden wordt by een woord van ampt of bediening.

By dit woord wordt altoos een woord van ampt of bediening in 't *meervoudig getal* gevoegt, wanneer 'er gesproken wordt van verscheidene personen, die tot zulk een ampt of bediening verwekt of aengestelt worden; 't zy op een en denzelven tyd te gelyk, *Rigt. VII: 19. Esra VI: 18. Jerem. XXIX: 15. Dan. VI: 2. Micba V: 4*; 't zy in vervolg van tyd de een na den anderen, *Rigt. II: 16, 18. Jerem. VI: 17. XXIII: 4. Dan. II: 21. Amos II: 11.*

A 4

Doch,

• *Betoog, dat de Propheet, Deut. XVIII: 15-19.*

Doch, wanneer by dit woord gevoegt wordt een woord van ampt of bediening in het *enkelvoudig getal*, dan wordt daer mede altoos een eenig bepaeld persoon bedoelt. *Deut. XXVIII: 36. Rig. III: 9, 15. 1 Sam. II: 35. 1 Kon. XIV: 14.* men behoeft hier zelfs *2 Kon. IX: 2.* niet uit te sluiten, daer Elifa bevel kreeg om Jehu te *doen opstaen*, om hem tot Koning te salven; gelyk het ook, *ψ. 6,* wierdt uitgevoerd. *Jerem. XXIII: 5. XXX: 9. Ezech. XXXIV: 23. Dan. V: 11. VI: 4.*

Men werpe my *Zach. XI: 16.* niet tegen. want, schoon veele oordeelen, dat daar door dien *Harder*, welken de Heer *verwekken* zoude, verstaen worden verscheidene personen; zo zyn'er echter ook veele van gedagte, dat daer bepaeldelyk een byzonder persoon bedoelt wordt (*e*).

En voor dit laetste gevoelen schynt ook reden te zyn. want niet alleen zegt God met nadruk; *Ik*, (ik zelf) *verwek* hem: maer ook noemt God hem zynen *Harder*; want zo staet 'er eigentlyk, *ψ. 17,* in 't Hebreuwisch; wee *mynen* nietigen *Harder*, *mynen* verlacter der kude! dat hy een *Harder* ware, hadt hy van de Godlyke aenstelling: maer dat hy nietig ware, was aen zyn' eigen' boosheit te wyten die eene per-

(*e*) *Zie J. Marck. in Zach.*

beloofst, niemand anders dan de Christus zy. 9
perfoon, wie hy ook zy, was van God
verwekt en aengestelt tot een' Harder:
maer die hem 't zy opvolgden, 't zy in
zyne boosheit behulpzaam waren, waren niet
van God, maer van hem, en in gevolge van
zyne instelling, verwekt of aengestelt. en
dus wordt die eenige persoon, in opzigt
van zyne aenstelling, onderscheiden van
zyne opvolgeren of medehelperen, als die
niet van God tot harderen waren aenge-
stelt.

Edoch, om over deeze plaets thans niet
te zintwisten, zo zeg ik, dat dezelve tot
het stuk, 't geen wy onder handen heb-
ben, niet behoort. Wy spreken van die
plaetzen, daer zulk een persoon bedoelt
wordt, die het ampt, waer toe hy ver-
wekt is, behoorlyk waarneemt; gelyk nie-
mant twyfelt in opzigt van dien Propheet,
Deut. XVIII: 15, 18. en gelyk ook in al-
le de daedelyk gemelde plaetzen gesproken
wordt van zulk eenen, die het ampt, waer
toe hy verwekt was, waernam: daer in-
tegendeel deeze harder, *ψ. 17,* genoemd
wordt een nietige harder, en zo beschree-
ven, als die niets van 't geen tot het har-
ders-ampt behoort, verrigten zoude.

't Geen ik over het woord *ωπη* (*ver-
wekken*) heb aengemerkt, heeft ook plaets
in dit zelve woord, wanneer het in die
buiging *ωπ* staet, welke door *opstaen* of
iets diergelyks vertaelt wordt: want als daer
een

10 *Betoog, dat de Propheet, Deut. XVIII: 15-19.*

een woord van ampt of bediening, waer toe men wettig verwekt wordt, in het *enkelvoudig* getal by staet, wordt 'er nooit eene rey van verscheidene personen, maer altoos een enig persoon bedoelt. Dit blykt uit *Exod. I: 8. Num. XXIV: 17. Rig. V: 7.* en dus wordt, *Deut. XXXIV: 10*, ontkent, dat 'er zelfs een enig Propheet was opgestaen gelyk Moses.

Ik weet wel, dat *Deut. XIII: 1.* niet geogt wordt op een enig persoon, als 'er gezegt wordt; *wanneer een Propheet of droomdroomer in 't midden van u zal opstaen*: maer dat daer vooronderstelt wordt, dat 'er zulke verscheidene, 't zy gelyktydig, 't zy de een na den anderen zouden kunnen opstaen. doch dit strydt niet tegen myne aenmerking; want die zouden niet wettig daer toe aengefelt worden: maar zig op eigen gezag daer toe opwerpen. 't geen op *Deut. XVIII: 15; 18*, niet kan toegepast worden.

Daer dan nergens in Gods Woord, by het woord *קָם* (*opstaen*) of *קָמָה* (*verweken*), een woord van ampt of bediening in het *enkelvoudig* getal gevoegt wordt, wanneer 'er wordt gesproken van een Choor of reye van verscheidene personen, die daer toe wettig verwekt zyn, en zulk een ampt of bediening waarnemen; zo strydt het volstrekt tegen het standvastig schriftuurlyk gebruik van deeze spreekwys,
Deut.

belooft, niemand anders dan de Christus zy. 11

Deut. XVIII: 15, 18, om een choor of reye van Propheeten, die 't zy gelyktydig zouden zyn, 't zy malkanderen zouden opvolgen, te denken.

En 't zoude een al te klaer teken van een wanhoopende halstarrigheid zyn, indien men eene byzondere plaets van de H. Schrift wilde verklaren regtstreeks strydig tegen het standvastig gebruik, 't geen zulk een' spreekwys in zo veele plaetzen van den Bybel heeft.

En, overmits ik ook beweezen heb, dat hier gesproken wordt van een' Propheet, die aen Moses zoude gelyk zyn, zo besluit ik daar uit op het allerzckerste, dat men hier met geen de minste reden om iemand anders dan den Messias denken moge. want de Joden erkennen zelve, dat deeze Propheet wel grooter, maer niet minder mogt zyn dan Moses. en nogthans is het ontwyfelbaer zeker, dat 'er nooit een eerig Propheet behalven den Messias, verwekt en opgestaen is, welke Moses gelyk was, in die stukken en om die redenen, welke Deut. XXXIV: 10—12, worden opgegeeven.

Men werpe my niet tegen, dat tegen deczen Propheet als Moses, een valsch Propheet, y. 20, gestelt wordt. want, opdat ik over het woord, daar door *maer* ver-taelt, niet sprecke, zo zeg ik, dat, gestelt zynde, dat daer van ieder valsch Propheet

11 *Betoog, dat de Propheet, Deut. XVIII:15-19.*

phheet gesproken wordt, daer uit echter geenzins volgt, dat dan ook, *ψ.* 15—19, van ieder waer Propheet gesproken zy. want *ψ.* 20—22, vinden wy het woord, *opstaen*, of *verwekken* niet; en daer wordt een' beschryving gemaekt, welke op verscheidene valsche Propheeten passen kan: doch niemant kan met eenigen schyn van reden stellen, dat alle of verscheidene ware Propheeten, die de Heer verwekt heeft, gelyk zyn geweest aen Moses.

Gelyk het nu uit de woorden zelve zonne klaer is, dat die Propheet als Moses, welchen de Heer verwekken zoude, de Messias en niemant anders zy; zo is het ook ten vollen zeker, dat Petrus en Stephanus die Godspraek met het allerhoogste regt op onzen Saligmaker Jesus Christus hebben toegepast, welke een Propheet was, kragtig in werken ende woorden, voor God ende al het volk, *Luk. XXIV: 19.*

Ik zal dit stuk, dat de Heer hem verwekt heeft, en dat hy was een Propheet als Moses, boven alle de Propheeten en zelfs boven Moses uitmuntende, thans niet bewyzen; want ieder een, die Christus en Moses met malkanderen vergelykt, kan dit van zelfs ten eersten zien. Maer 't zal niet ongevoeglyk zyn, zulks uit de aenleiding tot, en uit de woorden van, de Godspraek zelve, kortbondig te betoogen.

Mo-

beloofst, niemand anders dan de Christus zy. 13

Moses, willende vertoonen de wyze, op welke de Heer Israël leiden zoude, geeft dit volk bevel ontrent de Priesteren, *ÿ. 1-8.* en vermaent het, niet te hooren naer zulken, die by de volkeren van Canaan gehouden wierden voor verkondigers van verborgenheden: maer opregt te zyn met den Heer zynen God, *ÿ. 9-14.* en daer op doet hy die belofte, welke hy met Gods eigen' woorden staft, *ÿ. 15-19.*

Hy stelt die belofte eerst met zyn' eigen woorden voor, *ÿ. 15.*

Hier in voorspelt hy wat de Heer aen Israël doen zoude, met deeze woorden; *een' Propheet uit bet midden van u, uit uwe broederen, als my; zal u de Heer uw God verwekken.*

Den persoon, waer van hy spreekt, noemt hy een' Propheet, die door den Heiligen Geest gedreeven, uit naem van den Alweetenden, Gods raed den menschen bekend maekt.

Deezen beschryft hy eerst in opzigt van zyne afkomst, zeggende; *uit bet midden van u, uit uwe broederen;* en dan in opzigt van zyne hoedanigheid, met het woord; *als my.* zodat hy als Propheet, gelyk zoude zyn aen Moses, welke de Middelaer des Ouden Testaments was.

Deezen, zegt hy, *zal de Heer uw God verwekken, of, doen opstaen,* door hem bekwaem te maeken, en te zenden, om uit
zy-

14 Betoog, dat de Propheet, Deut. XVIII:15-19. zynen naem zyne woorden te spreken. en dat wel, voor, of tot, of ten nutte van u, ô Israëls. Dit zoude Israëls verbondsgod doen.

En de uitkomst daer van drukt hy dus uit: naer hem zult gylieden hooren.

Naer iemant te hooren, betekent, zyne woorden aen te neemen en op te volgen.

Dit woord staet in den toekomenden tyd, welken de Hebreuwen dikwils gebruiken, om uit te drukken, dat het 's menschen pligt zy, zulks te doen. en 't is zeker, dat het Israëls pligt zoude zyn, naer hem te hooren. maer ook betekent deeze tydbuiging van een werkwoord, dat iets geschieden zal. en deeze betekenis dient hier althans niet uitgeslooten te worden; vermits dit woord in derzelve tydbuiging staet, als het woord, verwekken.

Ook merk ik aen, dat Moses eerst spreekt van Israëls, aengemerkt als een eenig lichaem, gebruikende het woord, tot, of voor u, in het enkelvoudig getal: maer dat hy hier in het meervoudig getal spreekt, als hy zegt; naer hem zult gylieden (want zo staet 'er in het Hebreuwsch) hooren. De Heer zoude dien Propheet verwekken en zenden tot Israëls in 't gemeen: maer 't zoude de pligt van ieder Israëliet in 't byzonder zyn, naer hem te hooren; vermits ieder voor zig zelve hooren moet. ja, niet geheel Israëls, tot het welke die
Pro-

Propheet gezonden zoude worden: maer alleen byzondere perfoonen uit Itraël, zouden naer hem hooren; de uitverkoorene, naemclyk, welken de Heer ooren zoude geeven om te hooren.

Deeze belofte nu staeft Moses met des Heeren eigen' woorden; verhaelende de aanleiding daer toe, *ÿ. 16*, welke was het verzoek van Itraël zelf, *Exod. XX: 19*, en *Deut. V: 25—27*, aengetekent.

Hier op gaet Moses voort, vermeldende, wat de Heer tot hem gezegt heeft, eigentlyk staet 'er, *ÿ. 17*, niet, *toen*: maer *ende* de Heer zeide tot my, of, heeft tot my gezegt. dit zeg ik, opdat men niet te vergeeffsch naer alle de volgende woorden elders zoeke. want zy staen op geen' andere plaets. alleen lezen wy *Exod. XX: 20*, dat Moses het volk belaft, niet te vreezen; en *Deut. V: 28*, dat de Heer het verzoek van het volk goed keurt; zonder byvoeging van deeze belofte. Nogthans is het ontwyffelbaer zeker, dat de Heer de woorden van onzen Text tot Moses gesproken heeft; schoon ze te voren niet beschreeven zyn: maer 't is uit die woorden; *ende* de Heer heeft tot my gezegt, niet met volkomen' zekerheit op te maken, wanneer de Heer dit tot hem gezegt heeft. 't Kan zyn, dat zulks geschiedt zy by de Wergeeving: maar dat Moses het

B toen

16 *Beroog dat de Propheet, Deut. XVIII: 15-19* toen aen Israël niet heeft bekend gemaekt, omdat zulks toen nog niet noodig was; alzo Moses nog een geruimen tyd zoude leeven, en de Heilige Geest, door welken hy gedreeven wierdt, voorneemens was, dit by nadere gelegenheit den volke te openbaeren. Doch 't kan ook zyn, dat de Heer dit eerst naderhand, en toen Moses in 't kort stondt te sterven, tot hem gezegt heeft; als zynde het toen de gepaste tyd, om dit aen Israël bekend te maeken. Maer, op welken tyd dit ook gebeurt zy, dit 's zeker, de Heer heeft niet alleen Israëls verzoek goed gekeurt, *ÿ. 17*, maer ook die voorzegging gedaen, welke *ÿ. 18, 19*, met zyne eigen' woorden wordt voorgestelt.

Hier in vinden wy eene belofte, *ÿ. 18*, die eerst in 't gemeen dus wordt uitgedrukt; *een' Propheet, zal ik bun verwekken uit bet midden bunner broederen, als u: en dan wordt dezelve nader beschreeven, zo in opzigt van 't geen de Heer aen dien Propheet doen zoude, wanneer hy zegt; ende ik zal myne woorden in zynen mond geeven; als in opzigt van 't geen die Propheet zelf zoude verrigten, wanneer hy 'er by doet; ende by zal tot hen spreken; alles wat ik bem gebieden zal.*

Eindelyk volgt 'er eene bedreiging, *ÿ. 19*. waer in de Heer vooronderstelt, dat 'er

belooft niemand anders dan de Christus zy. 17

er ongehoorzaeme zouden zyn, met deeze woorden; ende 't zal geschieden; de man, die niet zal booren naar myne woorden; die by in mynen naem spreekten zal: den zondaenigen bedreigt de Heer een vreeszelyk oordeel, zeggende; *van dien zal ik bet zoeken.*

Uit dit verband van zaeken zien wy, dat deeze Godspraek verhaelt wordt by gelegenheit, dat Moses te vooren gesproken hadt, *ÿ. 1—8*, van Israëls Kerkbestuur door middel van het Levitiesch Priesterschap. onder het zelve nu hadt het volk de Wet ontfangen, *Hebr. VII: 11.* maer de Wet konde geen ding volmaeken; derhalve zoude dat gebod eens vernietigt worden om deszelven zwakheits en onprofytelykheits wille, *Hebr. VII: 18, 19.* De Wet echter was uit den mond van God zelf gehoort, en door Moses, den Middelaer des Ouden Testaments, aen Israël gegeven. en hier uit zoude Israël gereedelyk besluiten, gelyk de Jooden thans nog doen, dat, zo die Wet wierdt afschaft, de vernietiging van dat gebod op dezelve wyze, door Gods eigene stemme, geschieden moest, gelyk het gegeven was. Doch, overmits het volk zelf, uit schrik voor die vreeszelyke Majesteit, verzogt hadt, dat de Heer niet wederom op die wyze tot hen spreken zoude, maer door Moses zynen wil aen hen be-

B 2

kent

kent maeken, zo hadt God deeze bede hun toegestaen. Moses nochtans, die Middelaer des Ouden Testaments, stondt nu binnen kort te sterven, gelyk hy hun reeds *Deut. I: 37*, gezegt hadt, hy zoude derhalven niet leeven tot den tyd der verbetering toe, wanneer de Wēt zoude verandert worden. maer daer was een Propheet van geen minder gezag dan Moses noodig, om de vernietiging van dat gebod te verrigten en daerom wordthier de Messias, de Middelaer des Nieuwen Testaments, als een Propheet gelyk Moses, be-
looft.

In dien tusschentyd nu zouden de andere Propheeten, die God tot hen zenden zoude, op de onderhouding van de Wēt, die door Moses gegeven is, aandringen; gelyk ook by den laetsten, en, zo als de Joden hem noemen, het Segel der Propheeten; *Malachias IV: 4*, de Heer der heirchaeren zegt; *gedenkt der Wēt von Moses, mynen knegt, die ik hem bevolen heb op Horeb, aen gantsch Israël, der inzettingen en regten.* En by gevolg, moest Israël, wanneer het zoude gekomen zyn in 't land, 't geen de Heer hun God hun geeven zoude, niet leeren te doen naer de gruwelen derzelver volkeren; en zig begeeven tot zodanige valschelyk-genoemde verkondigers van verborgenheden, als *Y. 9-14*, beschreeven worden, maer opregt zyn met
den

belooft niemant anders dan de Christus zy. 19
den Heer hunnen God; en zig van ieder
valsch Propheet zorgvuldig wagten, v.
20, 21.

Zo is het dan openbaer, dat deeze be-
lofte van den Messias, als een Propheet
gelyk Moses, ter deezer plaetze regt te
pas komt. en, naerdien Jesus in alle geval-
len en opzigten zig zelve betoont heeft
dien Propheet te zyn, zo passen Petrus
en Stephanus met het allergrootste regt
deeze Godspraek op hem toc.

Men kan derhalven niet zeggen, dat de
tyd, waer in deeze Godspraek gedaen is,
te veel verschillen zoude van dien, waer
in ze eerst vervult zoude worden, indien
hier alle de Propheeten, welke God van
Moses tot Christus toe verwekt heeft, wier-
den overgeslaegen. Want, dat ze niet
eerder vervult *zv*, is openbaer, niet al-
leen uit *Deut. XXXIV: 10—12*, maer ook,
omdat de Jooden zelve erkennen, en ie-
der erkennen moet, dat in den gantschen
tyd der bedieninge van Moses Wet geen
een Propheet als Moses is opgestaen. Ook
was dit niet nodig; want 'er moest geen'
verandering van de Wet geschieden, zo
lang het Priesterschap niet verandert wierdt:
maer als het Priesterschap, en derhalven
ook de Wet, verandert wierdt, moest de
Heer een' Propheet als Moses voor Israël
verwekken. en daerom hebben, volgens
Matth. XI: 13, 14, alle de Propheeten en

20 *Betoog dat de Propheet, Deut. XVIII: 15-19.*

de Wet gepropheeteert tot Johannes toe, welke die Elias was, die, naer *Mal. IV: 5*, komen zoude.

Men werpe my niet tegen, dat Moses spreekt tot die Israëlieten welke toen waren, aen welken hy belooft, dat God hun dien Propheet verwekken zoude: daer evenwel die personen niet meer leefden, toen Jesus kwam. Want dat de Heer die belofte niet vervult heeft, by het leeven van die personen, tot welken Moses sprak, is blykbaar uit *Deut. XXXIV: 10*, en de erkenenis der Jooden zelve. maer schoon die personen niet meer leefden, zo was nogthans het volk van Israël in weezen, toen God den Heiland, dien Propheet als Moses, voor het zelve verwekte, en tot het zelve zondt.

Ook kan een Jood met geen' schyn van reden voorwenden, dat Jesus die Propheet als Moses niet zoude zyn; omdat Israël naer Jesus niet behoort heeft; en Moses echter zegt, dat zy naer hem zouden hooren. Want Moses onderscheidt zelf die byzondere personen, welke naer hem hooren zouden, van dat volk in 't gemeen, voor het welke de Heer hem zoude verwekken; spreekende van de geenen, die naer hem hooren zouden, in het *meervoudig*; maer van de geenen, voor welken de Heer hem verwekken zoude, in het *enkelvoudig* getal. Ja, de Heer vooronderstele

beloofst niemand anders dan de Christus zy. 21
stelt zelf, v. 19, dat 'er zyn zouden, die
niet zouden hooren naer zyne woorden,
welke die Propheet in des Heeren naem
spreeken zoude. hier komt ook te pas; zy
zyn niet alle Israël, die uit Israël zyn. En,
schoon Israël in 't gemeen toen naer hem
niet gehoort heeft, zo zal dit evenwel ge-
schiedien in het laetste der dagen, als de
volheit der Heidenen zal ingegaen zyn,
en alzo geheel Israël zal salig worden. wel-
ken tyd ook Petrus, *Hand. III: 19—23*,
mogelyk bedoelt.

Daer benevens heeft God ook reeds die
vreeselyke bedreiging van v. 19 vervult,
en gezogt van dien man, die niet hoorde
naer des Heeren woorden, welke Jesus in
des Heeren naem tot hem sprak. want dit
is zichtbaer uit de verwoesting van Jerusa-
lem, en den rampsaligen staet, waer in
het wederhoorig Israël tot op den huidi-
gen dag gedompelt ligt.

Och of de Jooden, door de verschrik-
kelyke oordeelen, welke de Heer over
hunne voorvaderen gebragt heeft, en waer
onder zy zelve nog elendig zugten, Go-
de getugtigt wierden, om te erkennen,
dat onze gezegende Saligmaker Jesus die
Propheet als Moses zy, welken de Heer
voor hun volk verwekt heeft! opdat zy
hoorden naer des Heeren woorden, die hy
in des Heeren naem tot hen gesproken
heeft; en, daer zy roemen, leerlingen van

22 *Betoog dat de Propheet, Deut. XVIII: 15-19.*

Mofes te zyn, zig lieten leeren van Mo-
fes, om naer dien Propheet als Mofes te
hooren. Edoch tot den huidigegen dag toe,
wanneer Mofes geleezen wordt, ligt een
dekzel op hun hart. doch, zo wanneer
Israël tot den Heer zal bekeert zyn, wordt
het dekzel weggenomen. en zulks verwag-
ten wy, ook uit deeze belofte, dat ter zy-
ner tyner tyd gefchieden zal.

Ik zoude uit deeze Godspraek, wilde ik
dezelve in 't breede verklaeren, nog veel-
vuldige nuttige waerheden kunnen aflei-
den. maer ik meen, aen myn bestek vol-
daen te hebben, en betoogt, dat de Pro-
pheet, *Deut. XVIII: 15-19*, belooft,
niemant anders zy dan de Christus. 't geen
ik te betoogen had voorgenomen.

JOHANNES. VRIEMOET, AANMERKINGEN

Over den

EVANGELIST MATTHÆUS.

CAP. III: 16.

Nederdalen, gelyk een Duive.

Καταβαῖνον, ὡσεὶ περιστερᾶν.

De zin van deze plaatze schynt my te zyn, dat de Heilige Geest naa de wyze van eene duive, die snel vliegt, op Christus zy nedergedaalt, zig bewegende en zig aanvoerende, als eene vliegende duive, die nederkomt met een zagt en stil gedruis, *strepitu*, om ergens op te gaan zitten en vertoeven: en dat de H. Geest, het welk ik 'er by doe, verschenen zy, hebbende aangenomen de gedaante van eene zigbare Duive, gelyk de Evangelist Lucas ons leert *Cap. III.* daar hy deze geschiedenis duidelicker verklaart, en eenigzins anders, zoo my dunkt, verhaalt, hoewel in 't wezen der zake, een en het zelve. Onze Evangelist heeft naa het woort *nederdalen* aanstonts, *gelyk eene Duive*, om uit-

C

te-

tedrukken *eene nederdalinge*. naar de wyze en in gelykformigheid eener Duive: maar de Evangelist Lucas heeft naa den *H. Geest* aanstonts *in lichamelicke gedaante*, gelyk *eene Duive*, om den *H. Geest* te beschryven, nederdalende onder de gedaante van *eene Duive*, welks gestalte den *H. Geest* behaagt had aan te doen: op dat dus misschien mogte vervult worden de gebeurtenis aan Noach, van de Duive, die op hem, zynde in de *Arke* met *zorge* en *bekommernis*, en dus *in lyden*, al vliegende uit die hoogte, nederquam: van welke de gedachte van zommige is, dat dezelve afgeschaduwet hebbe ~~deze nederdalinge~~ des *H. Geestes*. Ziet *Bochartus Opp. P. II.* Eene aarmerkinge misschien niet ongerymt of ceonaardig. Noach is een voorbeeld van *Christus*, de *Arke* van de *Kerke*, de *Duive* van den *H. Geest*: Die is gaan zitten op *Christus*, den hemelschen Noach, op dat Hy mogte zyn de *Allerwylste* en de *Allerheiligste*, byzonder ook in zyn leven op aarde, dat een aaneengeschakelde keten van *lyden* geweest is van het begin tot het einde toe, en de *Arke*, dat is, de *Kerke*, als de *Arke* dobberende in en onder de golven van *strydt* en *lyden* op aarde, wyslick te bestieren en te brengen in veiligheid van bewaringe. De betekenis van het *Grieksche* woort *wot*, gelyk bevestigt het gevoelen, dat de gedaante zelve van *eene Duive* vaststelt en bepaalt; want het woord gelyk beduidt

niet

niet alleen de gelykheit, maar ook de waarheit eener zake. Ziet *Glaffus* en *Raphelius* over *Job.* I: 14. Gelyk de H. Geest en dezelve gaven voorgedragen worden onder het zinbeeld van verdeelde tongen, als van vuur, *Act.* II. op dezelve wyze heeft ook de eigentlicke gedaante van eene Duiwe konnen tegenwoordig zyn. Onder deze gedaante is de H. Geest nedergedaalt, om dus op *Jesus* als te zitten met uitgebreide vleugelen van rontsomme, gelyk dezelve als op de wateren gezeten heeft by de eerste scheppinge, dat is, zittende als met haare warmte heeft gekoestert: En zeker, het gene *Gen.* I: 2, van den Geest, zwevende op de wateren gelezen wordt, verklaren de *Joden*, ook in dezen zeer wel; gelyk zy ook doen in veele andere gelegendheden, zoo lange zy by den letter blyven, in welken opzigt haare *Schriften* en *Aanmerkingen* dan niet te verwerpen zyn, neen maar dikwyls met veel nut en ligt zyn te gebruiken en te raadplegen: gemelde *Joden* verklaren de woorden van *Moses* כִּינֹה מִיִּנְהָ עַל בְּנֵיהָ, gelyk eene Duiwe, die zit op baare jonge. Ziet *Pfeifferus Difficil. S. S. l. Centur. I. l. 1:* De algemeene Scheppinge aller dingen wordt verhaalt in de twee eerste verssen, waarop de byzondere Scheppinge volgt en wel in de laatste plaatze de Scheppinge des *Menschen*, des eersten *Adams*, die begaavt was met de hoogste kennis en wetenschap omtrent het verstant en omtrent de wille met zuivere heiligkeit en

regtvaardigheid zonder eenige de minste zonde vlek. Op Adam, wordende geschapen, kan ook de H. Geest, zynde de Schep- per de Drie Eenige Godt, gezegt worden, gezeten en a's gezweeft te hebben, door welks kragt Adam zoo heilig en volmaakt geweest is. Door de kragt en werkinge des H. Geest is de tweede Adam ontvan- gen niet alleen volmaakt heilig zonder de minste erfzonde, maar ook, waarin hy uitnemender was, dan die eerste Adam, zonder eenige de minste verandering. De H. Geest heeft met zyne gaven wel ten allen tyde, maar voor al in zynen Doop den Heere Jesus beginnen te vercierren: voornamentlick van die tydt af aan had Christus de gaven des H. Geest naa zyne Menschelicke natuure, welkermate der gaven was zonder mate. *Job. III: 34.* hiervan daan alle die deugden, door welke Chris- tus heerlick was, dewyle de H. Geest aan- hieldt, op Hem te leggen, zonder in het minste te wyken. De Historien verhalen, dat de Duiven als met zalven bestreken zyn. Ziet *Ursini Analect. S. Lib. V. pag. 388.* Gewis en zeker, deze wonderbaar- licke Duive by Matthæus is bestreken en bevogtigt geweest met geestelicke olie en zalve: vermits de H. Geest en deszelvs heerlicke en groote gaven dezelve verge- zelden, welke gaven onder de naamen het zinbeelt van *olie* en *zalvinge* dikwils voor- komen in de H. Schriftuure. Deze, als van zalve ruikende Duiven, plegen, zeggen

His-

Historie-Schryvers , de wilde Duiven uit den woude en wildernisse in grooten getale op haaren slag en tot haarekoojen te lokken. En zeker ook de Heere Christus en zyne Leerlingen , die de zalvinge van den Heiligen zyn declagtig geworden , hebben ook veele woeste en wilde Menschen uit Joden en Heidenen , door de goede en liefvelicke reuk hunner gaven getrokken , zo dat ze hoopswyze tot de vensters van de hemelsche Duivekooj , dat is , de Kerke gevlogen en gekomen zyn. Van ouds , en nog in deze tyden van jongere jaren zyn Duiven geweest de bodinnen van de menschen , die met haast en in korten tydt uitkomsten van nieuwe zaken en gebeurtenissen , in vrede , byzonder in den oorlog , boodschappen : van welke , onder de Mohammedanen in Africa , diergelyke niet zelden gebruikende , meldinge maakt *Leo Afr.* Ziet *Lydius Florum Spars. in passionem J. C. pag. 95.* Niet alleen in het Oosten , maar ook in het Westen en wel voornamentlick in Oorlogs tyden , als alle toegangen tot een belegerde Stadt gestopt en gesloten zyn , worden en zyn de Duiven bequaam geagt tot zulken gebruik : met stilzwygen gaa ik voor by de exempelen , die de Nederlandze Geschiedenis Schryvers melden van de belegering van Leiden , Grol en andere Steden. De Outhet spreekt mede wel van de Duiven , als wegwyzers. Ziet *Broekbusius over Propertius L. IV. Eleg. I. 40.* en *Cuperus Monument. Antiq. pag. 199.*

28 A A N M E R K I N G E N

De H. Geest, de gedaante van eene Duive hebbende aangenomen, is nedergedaalt, om Christus te leeren de hoogste Wysheid en Kennis der verborgendheden van het Koninkryke der Hemelen, en om hem als een Verkondigster van Godt gezonden, te verkondigen wat Hem, den eenigen Heilant en den grootsten Propheet, zoude te doen en te verrigten zyn in het werk der te volbrengende verlossinge, om welke Hy gezonden was in de werelt. De Geest, als eene Duive, heeft Hem op 't allervolmaakste onderwezen, om niet alleen te weten en te verstaan alles, dat Moses en de Propheten van Hem hadden voorzegt, maar ook, om aan zyn Volk Israël dat te verkondigen, aan het zelve uit te leggen en haer toe te passen en wel zeer kragtig, met zoo groote aandoeninge en beweginge des gemoets, dat Hy zelfs om dezer oorzaak wille verklaart en geagt wierde, dewyle hy had de woorden des eeuwigen levens, dat Hy was de Zoon des lewendigen Godts en ἀπὸ θεῶν διδάσκαλος, een Leeraar van Godt. Job. III: 2. Die leeraarde τὰ ἐπιθάνια, *boven bemelsche dingen*: van welke Christus zelve zeide, ὁ οἶδαμεν, λαλοῦμεν, dat wy weten, spreken wy. Cap. III: 11, 12. Van de kintsheit af munte de Heere Christus uit, als Eene onder alle, dewyle Hy was de Immanuel, in wetenschap, wysheit, heiligheit, en in kragt van spreken en leeren: allermeeft naa den Doop, wanneer Hy is als overgoten en gezalvt met vreed-

den

den olie boven zyne Medegenoten, gelyk de Psalmist voorzegt had *Pf. XLV.* want de H. Geest, toen als eene Duive, op Hem is nedergekomen, gedurig zullen de blyven en leiden langs alle wegen, als eene Duive, eindelick in den Hemel, naa den doorgestreden en volbragten arbeit gantsch wyslick, wakker en getrouw: ziet hier dan *de Duive* als een Leitsman en Onderwyzer: Hoedanige de H. Geest geweest is aan Christus, als het Hoofd, Hy ook zoo moet zyn aan Ons, Christi Ledematen, die door zynen Geest moeten leven en wandelen op den weg, dien wy gaan moeten: door desselvs leidinge alleen zullen wy den goeden stryde regt uit stryden, het gelove behouden, den loop eindigen, om in den Hemel met Hem gezet te worden. Gepast komt de H. Geest voor onder het zinbeeld van eene Duive: welker natuure en aart in veelen overeenkomt met de werkingen, waar mede de H. Geest den uitverkoren gelovigen Mensch verciert: het welk ik met veelen konde aantonen, maar agterlate en den Lezer verzende naa den groote *Vitringa Theolog. Symbol. R. II. Sect. I. cap. III: 4.* Bestendig is geweest het verblyv van den H. Geest, die hier onder de figure van *eene Duive* voorkomt, op en by Christus volgens *Jes. XI.* derhalven naa zyne volmaakte nederigheid, zagmoedigheid, reinheit, heiligkeit, enz., heest hy moeten vreemt zyn van alle besmettinge der zonde. Hy had der-

30° A A N M E R K I N G E N

halven alleen de Duive of Duiven aart by zig opgesloten en 'er was geene nootzaaklichkeit, hem te erinneren het Arabize spreekwoord, dat ik nu maar naa de eigentlyke Arabize woorden vertale en dus luidt: *hebt niet by u als in eene bewaarplaatze, opgesloten een Pauw en eene Duive te gelyk*, dat is, *zyt niet, dan insolent of bovaardig, dan zedig, nedrig en zagtmoedig. Vid. Proverbia Arabica Centur. I. 20. pag. 17.*

Zeer bekend is de geschiedenis van de Duive van Mohammed, die hem zoude hebben ingegeven de Goddelicke Openbaringen: misschien heeft Mohammed dit verdigtzel verdigt en getrokken uit de Evangelize Historie van Christus: by de Turken wordt die Duive gehouden voor de Engel Gabriël, welken zy houden voor den Heiligen Geest, althans volgens de verklaringe van Gelal en Jahias. Ziet *Maraccius over den Alcoran Surata II: 87.* Onderzoekende de wonderwerken, die aan Mohammed worden toegeschreven en het getal van over de drie duizent uitmaken, hebbe ik dit allergrootste wonder van de Duive niet kunnen vinden, zelfs niet by *Abulparajas Histor. Dynast. pag. 104* en by andere, van welke *Maraccius* handelt *Refut. in Suram II. p. 54.* Reden waarom het gelove van dit wonderwerk my is verdagt voorgelkomen: te meer, om dat het zelve zoude geweest zyn het grootste van allen en voor al waardig, te melden: het welk, indien het waaragtig was, de Aanhangers van Mohammed

hammed zekerlick niet zouden verzwegen hebben: te meer, dewyle dezelve als op-
hopen zyne wonderen, en wel zodanige
van veel minder belang, uit welke alle zy
willen bewyzen, dat Mohammed waarlick
een Propheet, van Godt uit den Hemel ge-
zonden geweest is, daar voor ook te hou-
den en te eeren zy. Dit gezegde van de Dui-
ve onder Mohammeds wonderen verhaalt
Grotius in zyn gouden boekje de *Verita-
te relig. Christ.* maar daarna gevraagd zyn-
de, van wien of waaruit hy zulx hadde
heeft geantwoort, dat hy dit niet had-
de uit de Gedenkstukken der Arabiers,
maar van Scaliger, gelyk voor jaren ge-
hoort en opgetekent hebbe uit de mont en
lessen van den zoo beroemden *Lampe* over
de *Kerkelicke Historie*: ook dit hier gedagt
en gezet te hebben, als niet al te zeer be-
kent, zal hope ik, den Lezer, zelfs mis-
schien den meer geletterden niet onaange-
naam, voorkomen.

CAP. III: 17.

Ende ziet een stemme uit de Hemelen.

Ἰδὲ, Φωνὴ ἐκ τῶν ἑρηνῶν.

Het woort *ziet*, dat eigentlick met de
ogen geschiedt, wordt gebragt tot *de stem-
me*, welke men niet ziet met de ogen, maar
hoort met de ooren en welke God uit den
Hemel liet hooren, willende geven een

600

C 5

al-

52 A A N M E R K I N G E N

allerheerlijkst getuignis van Christus, zy-
 nen Zoon: aan welk de Menschen niet al-
 leen moesten geloov geven, maar ook door
 het zelve op het allerkragtigste worden
 opgewekt tot de edele pligt van onder-
 werpinge en gehoorzaamheit aan Christus,
 den Zoons Godts. By *Xenophon Apolog. pro
 Socrate pag. 555.* wordt gelezen: ὅτι Θεοῦ
 μὲν Φωνὴ Φαίνεται, σημάδιον, ὃ, τι Χρὴ ποιεῖν,
 dat de stemme Gods is verschenen of gezien,
 aantonende, wat 'er maeste gedaan worden,
 Τὸ Φαίνεται, wordt gezien, het zelve met
 ἴδω, zien, wordt in den text by *Matthaeus*,
 geeigent aan de stemme Gods: welks Φω-
 νή, stemme hier ook wordt gemeldt en wel-
 ke gehoorzaam te volgen, in het geen ge-
 daan moet worden, een ieder met Socrates
 verplicht is. Sommige Geleerde vergelyken
 deze stemme uit den Hemel met het ver-
 maardt en bekent Joodsch orakel of Gods-
 sprake, opgekomen onder de Joden, naa
 dat de Geest der Prophetic met *Malachias*
 heevt opgehouden, genaamt ἡρα, dat is,
 een Dogter der stemme: het welk meesten
 tydt niet anders geweest is, als eene stem-
 me of Echo of geluit, komende in de oo-
 ren der Menschen: uit welke, een God-
 delicke oorspronk aan dezelve zynde toe-
 geschreven, de Joodsche Meesters trokken
 voortekenen ofte voorzeggingen van din-
 gen, die stonden aanmerklick en wigtig te
 gebeuren. Ziet den beroemden *Elsnerus*
 over deze plaatze. Edog deze stemme,
 dunkt my, kan hier geen plaatze heb-
 ben

Ben: want dezelve is geweest onderscheiden en verstaanbaar in klare en duidelijke woorden, die niet alleen met de ooren ghehoort, maar ook met het verstant konden bevat en begrepen worden: het welk van het bevoorens gemeldt orakel niet kan gezegt worden. Indien 'er waarlijk eene zodanige Godtsprake geweest is, zoude men dezelve met meer waarschynlikheit kunnen vinden *Aktorum* II: 6, daar gewaagt wordt van *eene stemme*, φωνή, die een weinig te vooren *ψ. 2.* ἤχος, *eechos*, waar van misschien ons woord *Eccho*, *een geluit* geheten wordt: een geluit of geklank wierdt 'er alleen ghehoort en geene distincte woorden: het droevig geluit of stemme in den Tempel ghehoort te Jerusalem voor de allerlaatste verwoesting, kan de gedagte van dit Orakel bevestigen: konnende deze gebeurtenis, dat in het voorbygaan en ter loops aanmerke, ons deze stigtelicke overdenkingen maken, dat, het geklank der Evangelie leere nu gekomen zynde, *Pf. LXXXIX.* dat alles klaar bevat en als een licht doet zien, wat tot het ware gelove en de weg tot zaligheid behoort, het geklank van de wettise Godsdienst ten eenemaal ydel en zinneloos was: *welks opheffing* door de Priesters en Leviten, elk eene van die, was ongehoorzaamheit en snode verwerpinge van het Evangelium en van Christus, waar aan Godts toorn is bedreigt, *Job. III: 36.* en die derhalven de omkeeringe van Tempel, Jerusalem en het

52 A A N M E R K I N G E N

allerheerlijkst getuignis van Christus, zy-
 nen Zoon: aan welk de Menschen niet al-
 leen moesten gelooft geven, maar ook door
 het zelve op het allerkrachtigste worden
 opgewekt tot de edele pligt van onder-
 werpinge en gehoorzaamheit aan Christus,
 den Zoon Gods: By *Xenophon Apolog. pro
 Socrate* pag. 555. wordt gelezen: ὅτι Θεοῦ
 μὲν Φωνὴ φαίνεται, σημαίνουσα, ὅτι Χρὴ ποιεῖν,
 dat de stemme Gods is verschenen of gezien,
 aantonende, wat 'er moeste gedaan worden,
 Τὸ φαίνεται, wordt gezien, het zelve met
 ἴδῃ, zien, wordt in den text by *Matthæus*,
 geeigent aan de stemme Gods: welks φωνή,
 stemme hier ook wordt gemeldt en welk
 te gehoorzaam te volgen, in het geen ge-
 daan moet worden, een ieder met *Socrates*
 verplicht is. Zommige Geleerde vergelyken
 deze stemme uit den Hemel met het ver-
 maardt en bekent Joodisch orakel of Gods-
 sprake, opgekomen onder de Joden, na
 dat de Geest der Prophétie met *Malachias*
 heeft opgehouden, genaamt ἡπνῆ, dat is,
 een *Dogter der stemme*: het welk meesten
 tydt niet anders geweest is, als eene stem-
 me of Echo of geluit, komende in de oo-
 ren der Menschen: uit welke, een God-
 delicke oorspronk aan dezelve zynde toe-
 geschreven, de Joodsche Meesters trokken
 voortekenen ofte voorzeggingen van din-
 gen, die stonden aanmerklick en wigtig te
 gebeuren. Ziet den beroemden *Elsnerus*
 over deze plaatze. Edog deze stemme,
 dunkt my, kan hier geen plaatze heb-
 ben

Ben: want dezelve is geweest onderscheiden en verstaanbaar in klaare en duidelijke woorden, die niet alleen met de ooren gehoord, maar ook met het verstant konden bevat en begrepen worden: het welk van het bevoorens gemeldt orakel niet kan gezegt worden. Indien 'er waarlijk eene zodanige Godtsprake geweest is, zoude men dezelve met meer waarschynlichkeit konnen vinden *Aetorum* II: 6, daar gewaagt wordt van eene stemme, φωνή, die een weinig te vooren v. 2. ἤχος, *eechos*, waar van misschien ons woord *Eccho*, een geluist geheten wordt: een geluist of geklank wierdt 'er alleen gehoord en geene distincte woorden: het droevig geluist of stemme in den Tempel gehoord te Jerusaleem voor de allerlaatste verwoestinge, kan de gedagte van dit Orakel bevestigen: konnende deze gebeurtenis, dat in het voorbygaan en ter loops aanmerke, ons deze stigtelicke overdenkingen maken, dat, het geklank der Evangelie leere nu gekomen zynde, *Pf. LXXXIX.* dat alles klaar bevat en als een licht doet zien, wat tot het ware gelove en de weg tot zaligheid behoort, het geklank van de wettise Godsdienst ten eenemaal ydel en zinneloos was: welks ophefinge door de Priesters en Leviten, elk eene van die, was ongehoorzaamheit en snode verwerpinge van het Evangelium en van Christus, waar aan Godts toorn is bedreigt, *Job. III: 36.* en die derhalven de omkeeringe van Tempel, Jerusaleem en het

34 A A N M E R K I N G E N

het geheele Joodsche Gemeene best moest verhaasten en voorspellen. Wy sluiten hier uit dat Orakel der Joden en meinen dat het woort $\Phi\omega\nu\eta$, eene stemme, hier $\kappa\upsilon\pi\lambda\omega\varsigma$, dat is in den allereigentlichsten en ook nadrukkeliken zin moet opgevat worden. *Plato* volgens *Plutarchus* (1pp. T. II. pag. 902. zegt: $\kappa\upsilon\pi\lambda\omega\varsigma$ δὲ $\Phi\omega\nu\eta$ ἢ ἐναργῆς ἐστίν, ὡς $\Phi\omega\tau\iota\zeta\upsilon\sigma\alpha$ τὸ νοεῖν, dat is, het woort $\Phi\omega\nu\eta$, in den text, door stemme vertaalt, is eene klare en duidelicke stemme, van de Grieken gezegt of gebruikt van de verligtinge van onderscheiden begrip of bevattinge van ons verstant. Zodanige stemme is hier: want onderscheidentlick die haar hooren liet: *Deze is myne Zoone &c.* Eene stemme, die ons en allen gelovigen moest ten kecrsse en ligt ter verligtinge zyn, ja als een vuur, om dezen gelievden Zoone Godts ook van herten lief te hebben en die liefde in daden uit het herte paa buiten zien laten: gelyk dog, woorden zynde een wint, die niet ligt ontbreckt, een Christelick hert door weldoen spreken moet.

C A P. III: 17.

Geliefde, in den welken ik myn welbagen hebbe.

• Ἀγαπητός, ὃν ἡ εὐδόκησα.

Christus, de Zoon Godts, wordt hier verklaart de *Geliefde* ofte de *Eenige*, $\mu\omicron\nu\omicron\gamma\lambda\eta\iota\varsigma$:
om

om dat eene cenige Zoone doorgaans op het hoogste zeer wordt bemint: dus wordt het woort, ἀγαπητός, *geliefde*, uitgelegt by *Hefychius* volgens de aanmerkinge van den Geleerden *Alberti* over deze plaatze en ook, dat ik 'er by voege, volgens den Scholiast van *Homerus Iliad. ζ. ψ. 400.* Christus, de Zoone des Vaders, is en heet in treflickheit ἀγαπητός, *geliefde* of μονογενής, *eenig geborene*, dewyle dezelve is εἰς τὸν κόλπον τῆς μητρὸς, *in den schoot des Vaders*, *Job. I: 18*, daar, dat op te merken is, τὸ μονογενής, *eeniggebore*, ook wordt bygevoegt: nu vinden wy by *Homerus* op gemelde plaatze, dat ingevoert worde de Moeder Ἐκτορίδην ἀγαπητὸν, dat is, *den beminden Hector* of μονογενῆ, *eeniggeborene*, volgens den Scholiast, παῖδ' αὐτῆς κόλπον ἔχουσ', *het kind hebbende op haar schoot*: waar uit de woorden by *Matthæus* worden opgeheldert. Indien men den Outvader *Basilius* over *Pf. CXIV.* gelove mag geven ende volgen, zoo zoude het Griex woort ἀγαπητὸν, *geliefde*, zoo veel zyn en zeggen in deszelvs oirspronk, εἰ πάντα ἐφίεται, *welken of welk alles begeert of in genegenheit en liefde zoekt*: dewyle nu in Christus alles is begerlick, waarin de Vader beruſt en zig in vermaakt, zoo wordt ligtelick de reden verſtaan: waarom 'er word bygedaan, ἐν ᾧ εὐδόκησα, *in welken ik myn welbebage hebbe*. Dat het woort in de *H. Grondtale* een zuiver Griex woort zy, heevt de Geleerde *Rapbelius* aange-

toont

36 A A N M E R K I N G E N .

toont en teffens , hoe *Erasmus* in dezen doolt : edog twyffele , of het εὐδοξίῃ ἐν ῥήτῃ , *behagen hebben in iemant* , zuiver Griex zy : geen exempel is my daarvan voorgekomen en daarom misfchien te tellen en fteilen onder de Hebraïsmi. Ziet *Grotius* over *Matthæus*: zoo *Erasmus* bedoelt heeft niet zoo zeer en alleen het woort , als wel , de geheele fpreekwyze , kan dezelve onfchuldigt worden. In het voorbygaan merke aan , dat onder Turkze *Leerzaars* *Abmed* , Zoone van *Abdalbalim* deze woorden by de H. Evangelift qualiek en al dolende leeft en daaruit bestrydt de Godtheit van den Heere *Jefus Christus*: voor ἐν ᾧ εὐδόκησα , in welken ik myn welgevallen hebbe , gelyk de Origineele Griexe Grondtext luidt , leeft hy *كنى مصطفي*] *welken ik uitverkozen hebbe.*

C A P. IV. I.

Weggeleidt.

Ἀνὴχθῆν.

Kragt en nadruk fchynt my te zyn opgefloten in het Griexe woort , dat hier de Evangelift gebruikt : zoo dat *Christus* van den Geest met veel kragt fchielyk zy ontrokken de aanschouwinge der Menfchen , zullende nu ftraax bewyzen en blyken geven van

van de deugden, die Hy onder de bewerkinge van den onderwyzenden en heiligenden H. Geest, die op Hem nedergekomen was en rustede, als geleert en aangenomen had. De H. Geest komt onder het zinbeeld van *wint* dikwils voor in Godts woort, als blykt uit *Job.* III. *Act.* II. en *Cant.* IV. Dezelve heeft dan Christus opgenomen, even gelyk de *wint* gewoon is, een Schip uit de haven $\Phi\acute{\rho}\sigma\epsilon\iota\nu$, te voeren in zee. Eene Goddelicke wegvoeringe is Christus overgekomen, van welke het Griexe woort gevonden wordt by de LXX Overzetters, 2 *Kon.* II: 1. $\epsilon\iota\ \tau\omega\ \acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota\nu$, het zelve woort, als by *Matthæus*, doe de Heere in eene aardbevinge *Elias* wegnam of beenen voerde in de Hemel. Zoo is dan Christus met *Elias* $\acute{\alpha}\nu\acute{\eta}\chi\ \delta\eta$, weggevoert, (dat misschien hier bequamer kan zyn, dan *weggeleidt*, gelyk de Onze hebben, edog in 't zaaklicke komt het op een uit) dat zyne voeten konnen gezegt worden, hem niet gedragen te hebben in de Wocstyne, neen maar als door de lugt heen gevoert: waarom by ook aantsonts $\acute{\alpha}\phi\alpha\upsilon\tau\ \&\ \epsilon\gamma\epsilon\upsilon\epsilon\tau\omicron$, *Luc.* XXIV. weggekomen is uit het gezigte der gcener, die by zynen Doop tegenwoordig waren: hoedanige $\acute{\alpha}\phi\alpha\upsilon\tau\alpha$, verdwyninge uit het gezigt, ook gevolgt is, wanncer *Elias* $\acute{\alpha}\nu\acute{\eta}\chi\ \delta\eta$, is weggenomen of vervoert: want zyne Leerling *Elisa* $\acute{\alpha}\nu\ \epsilon\iota\delta\epsilon\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\nu\ \epsilon\pi\iota$, zag hem niet meer. Ziet 2 *Kon.* II: 12. En zoo hier is Christus weggevoert, dat hy niet meer en lan-

38 A A N M E R K I N G E N

langer was in 't oog van Johannis en andere, op dat zy Hem, niet als den Koning Israëls en den Vorst Messias mogten gezamentlick erkennen en dieswegens opheffen gejuich (dat voor den staat zyner verhoginge wierdt overgelaten) wegens dat groot en heerlick getuignis, dat zy alle tezamen van Godt zelve met haare ooren hadden gehoord, *Cap. III: 17*, dat Hy was Godts gelievde Zoone: uit welke zy billick moesten opmaken en besluiten, dat Hy was en moeste zyn de Messias, jaa daar van ten eenemaal en volkomen overtuigt zyn, te meer, dewyle de Leeraars der Joden zelve zulx als een ontegenzeglick en vast kenmerk in den Messias, dien zy verwagteden, vereischten. Eene van haare voorname Meesters, hoewel geleevt hebbende in jongere tyden, te weten in de elvde eeuw, *R. Salomon Jarchi* genaamt, zegt over de tweede Psalm, dat haare Meesters derzelven van de Messias hebben verstaan, maar dat het beter zy, anders uit te leggen, NB. om dat het begunstigde de Kettters; hy verstaat, Christenen: is 't niet een kragtig bewys? *Maimonides*, die in de twaalve eeuw gebleeft heeft en in *Ægypten*, zoo groot was zyne agtinge en geleertheit onder de Joden roemruchtig, een hooge Schole voor de Joden heeft opgerigt, gelyk te voren te *Sora* en *Rumbeditha* geweest waren, maar nu

ver-

vervallen, deze Maimon, schryvende over Sanhedrim by Carpzovius in *Schikbardijus regium* pag. 462. meint, dat de Messias naast aan Godt zoude zyn, zulk bewyzende uit den tweeden Psalm: deze Psalm nu leert, dat de Messias niet alleen Godts Zoone zoude zyn, maar ook Koning: waaruit ook sproot de belydenis van Nathanaël *gy zyt de Zoone Godts, gy zyt de Koning Israëls.* Job. I: 49. Voeg 'er by Job. IX: 35. daar ook meldinge geschiedt van aanbiddinge, eene eere, aan een Koning verschuldigt. Met uitdruklike woorden had Godt verklaart, dat Jesus zyne Zoone was: het Volk wilde hooren, gehoorzamen en volgen en Jesus Koning maken en uitroepen: om die reden is Christus weggenomen: dat ons ook leeren kan de zamenhang van dit Capittel met het voorgaande, door het woord *vère, doe.*

CAP. IV: 1.

In de Woestyne.

Ἔϊς τῆς ἐρημίας.

Woeste en eenzame plaatsen werden outtyts geest vervult en blootgesteld aan verschyningen en verzoekingen des Satans met zyne begoeheling en spokeryen: de Geographie tafel by Kirchorus in zyn

D

Boek

Boek over China, die aanwyft de weg naar Catajum, heeft en meldt niet verre van de wonderbaarlicke muur, die China eertyts strekte tot bescherminge tegens Tartarien, de Woestyne van Lop, die berugt was by den Volke wegens zodanige verschynzelen des Satans: Dat de Duivelen in woefte plaatzen voor al omzwerfden en zweefden, was het gevoelen in voorige ryden van de Grieken en ook van de Joodze Rabbinen. Ziet den beroemden *Mil*, *Dissertat. Select. X: 9*. Eonige Godtgeleerden meinen, dat de uitgaande bok aan de wilde Dieren en bespottingen des Duivels zy overgegeven en van spoken aangetast en gedreven of gejaagt wegens de zonden der Menschen of der Joden: het welk echter zoo niet schynt te zyn, terwyle, als men de Joden geloven mag, deze Bock in de Woestyne Zuck, van een Berg afgeworpen zynde, door een geweldigen doot zoude zyn gestorven en omgekomen. Die quade geest, Dæmon, genaamt Azazel, van welke meldinge geschiedt in een out en geleert gedigt by Irenæus te vinden, heeft misschien volgens de verkeerde opinie der menschen ook in de Woestyne verblyf en wooninge gehad: die met veel waarschyndickheit schynt de naam ontleent te hebben van de Bok Azazel en dus van den Joodzen Godsdienst. Ziet *Dieterici. Antiquit. Bibl. T. I. pag. 451*. Zeer vee-

vcele Draken en Slangen zyn in de Woestyne: met die wordt de Zatan vergeleken in de H. Schrift: van welken Christus nu zoo stont verzogt te worden en van hem de overwinninge weg te dragen, die zig in de Woestyne der werelt, als een Draak en Slange, kanten zoude tegens Christus zelve, het Hooft en tegen deszelvs Volk, zyne Ledematen: maar overwonnen zoude worden door de Leeuw uit Juda, door het bloet des Lams en door het woort zynēr getuigenisse, zo als wy in dit Capittel zien, gelyk ook harer getuigenisse. *Apoc. XII: 11.* dat gebout was op het fundament van het woort der verzoeninge des bloets Christi en geregelt naar Christus spreken en doen in dit Capittel en antwoorden op Zatan's listige aanzoekingen.

C A P. IV. 2

De Heere Christus heeft gehongert veertig dagen ende nagten: geen gering deel van Christus lyden: te meer, dewyle Christus was slegts out dertig jaren, en dus als een Man Jongeling, of Jongeling van Mannelicke jaren: den Jongelingen nu is het vasten gantsch zwaar ende moeilick volgens het gevoelen en oordeel der Medicynmeesters: laten wy hier over Hippocrates hooren, die zegt en meint dat oude ligtelick het vasten kunnen uicstaan, want

D 2

die

die reets vast en bevestigt zyn van ouderdom, maar het minste Jongelingen. Ziet *Rbodigini Lectio. Antiq. Lib. XXVII. cap. 20.* Dezelve tyd en lankheit van dezelve hebben Moses en Elias, al verder gekomen in jaren van haar leven gevestiget: die in dezen ook voorbeelden van Christus geweest zyn: in welks vasten wegens de Jongelingschap wy derhalven kunnen aanmerken en vinden iets heerliks en groots, dat Hy alleen konde uitstaan wegens de vreugden-olie, op het allerrykste en overvloedigste op en over Hem uitgestort: het geen een beginzel was van de arbeit zyns lydens, se woten *het vasten*, het zelve was ook het einde: in de Woestyne heeft de Heilant *ἐπεινάσει*, gehongert: aan het Kruis of laatste lyden zeide hy *διψῶ, ik dorste*, *Job. XIX: 28.* Hier uit blykt ook, dat Christus waarlick en niet in schyn mensch geweest is: *λόγος σαρκὶ ἐγένετο*, het woort is Vleesch geworden of geboren, het vleesch aangenomen, *Job. I: 14.* en is gekomen *θεὸς ἐν ἀνθρώπῳ* *ἐν ἡμῶν* *ἐν σάρτι*, Godt met eene menschelike ziele en lichaam, gelyk de Outvader *Origenes*, *Orthodox* in dezen, spreekt *Lib. III. contra Gelsum pag. 128.* Christus is geonzins verschenen, als by eene phantasia ofte inbeeldinge in schyn slegts, gelyk *Philastrius* wil by *Ducous ad Damasc. de heres. p. 580.* Voeg 'er by *Huetius Origenian. T. I. Lib. H.* Om nu andere bekende Secten met stilzwygen voor by te gaan, ons zuiver en

Or-

Orthodox gevoelen wordt bekragtig uit **Hebr. X: 5**, *gy hebt my het lichaam toebereid*: daar het Griexe woort *καταρτίσειν*, door *toebereiden* vertolkt, gevonden wordt, gebruikt van de formeeringe van Christus lichaam, door Godt volbragt op het volmaakte volgens de kragt van het Griexe woort: zoo dat Christus lichaam zy geweest *ἄριστον, ἀλόκληρον, ἀπῆρην, ἀμμελές*, volkomen, zonder gebrek, mankheit, neen maar met alle leden: en dus ook in dezen opzigt de schoonste van de Menschen kinderen en het tegenbeeld van Moses en David, welker schoonheit en fraiheit van statuere ook geroemt wordt. *Julius Pollux Onomast. L. I. tit. 1.* gebruikt en verklaart in dezen zin het Griexe *ἄριστον*, waar van het woord *καταρτίσειν*, *toebereiden*, **Hebr. X.** zyne afleidinge heeft. Dewyle nu Christus een waaragtig mensch, om met den Heidelbergzen Catechismus re spreken, geweest is, zoo heeft Hy kunnen hongeren, dorsten, eten en drinken: waarom ook het eten onder de kenmerken van Christus menschheit te regt wordt opgetekt. Ziet *Phaletranus de ablat. Sceptri Jud. pag. 425.* Mohammed, om aan te wyzen, dat Maria en de Heere J. C. waarlick Menschen geweest zyn, neemt daar uit zyn bewys, dat zy beide spyze gegeten hebben. *Surata V: 81.* Ziet ook *Maraccius P. III. Prodrom. ad Refutat. Alcor. pag. 32.* Hier van daan dit

44 AANMERKINGEN

Spreekwoord: *men moet eten, om te leven en niet leven, om te eten by Schottus Adag. S. pag. 732. in Fasc. III. Crenii.* Voeg 'er by, dat Christus gehongert hebbe, als *mensch*: uit het antwoord, aan den Zatan door Christus gegeven, blykt dit aanstonds: Christus zegt, *niet op broot alleen zal leven ἀνθρώπος, de mensche. v. 4.*

Uit zulk een groot, buitengewoon en langduurig vasten moet, ook de grootste honger zyn ontstaan, zoo dat van Christus het zelve konde worden gezegt, dat Quintus Cincinnatus van hem zelve en de zyne zeide volgens het verhaal van *Dionysius de Halicanasser Lib. X. Antiquit. Rom. pag. 650. εἰνήσομεν ἀπάρτες κακῶς*: hy wil zeggen: *wy zullen eenen bozen honger moeten lyden en daar mede ook het gantsch boos en quaät hebben*: dat thans met vollen zin op Christus voegt en past, want zyn lyden was in alles ongemeen en groot, om voor de zyne te verdienen, dat zy zouden eten, drinken en juichen van goeder herten eeuwiglick, verlost zynde, ook door de verdienste van zynen honger, van den eeuwigen honger en kommer, onder welke zugten alle, die aan Christus geen deel, hebben en zoeken.

Z E.

Z E D I G
O N D E R Z O E K

Van het gevoelen van den Hooggel.

Heer

V I G N O L E ,

Nopens Darius de Meder, by

Daniël VI: 1, 2. IX: 1. XI: 1.

Het kan niet wel missen, zo dra men van de eenvoudige waarheid afwykt, of daar moeten ontallige en oneindige gissingen en verschillen ontstaen; en onze Eeuw van een naukeurig en aanhoudent onderzoek walgende, so word de waarheid daar door meer verduistert dan opgeheldert.

Dit soude ons ligt kunnen afschrikken, om so een onderzoek van duistere Schriftuurplaatsen en geschiedenissen te onderneemen, indien de liefde tot de waarheid by ons niet groter en sterker was, dan die van eer en gunst, die ligter door geestige gissingen, als grondig onderzoek van de waarheid, in deesen tyd te bejagen syn.

D 4

Edog

46 Zedig onderzoek van het gevoelen

Edog hoe aangenaam en bemint deselve ook syn mögen : so agten wy egter niets schadelyker voor den Godsdienst, dan gissingen op gissingen te bouwen, en daar uit de heilige Schriften te verklaren.

De Tydrekening van den vermaarden en Hooggel. Heer VIGNOLE is hier mede van vooren tot agteren aangevult, en onder deze munt voor al uit syne giffing nopens Darius de Meder, stellende, dat hy een tweede Soon van Cyaxares de I. een Broeder van Astyages, Oudoom van Cyrus, geweest sy.

Eene giffing, die niet van schyn, maar van alle bewysgrond in de oude geschiedenis ontbloot is.

De Heer VIGNOLE bestryd wel met veel reedenen de Cyropædie van *Xenophon* : maar bouwt egter op de puin van deselve een nieuwe, die also onaanneemlyk is, als de eerste. Want het verhaal van *Xenophon* heeft nog eenige toestemmers in de Oudheid gevonden. (Ik bedoele JOSEPHUS en ZONARAS) : maar dit is geheel ongehoort, en onbekent gebleven tot onze Eeuw, wanneer het in de vrugtbaare harffenen van deze Heer het eerst gebooren is.

Ik geve daarom in bedenken, of het wel raadzaam is, een Koning, die in de Oudheid geheel en al onbekent is gebleven, na so veele Eeuwen, te verdigten, en daar-

daarop de verklaring van de allerwichtigste Godspraak te vestigen? Want so dra men iets moet verdigten, giffen, en onderstellen, waar toe geen grond in de Oudheid te vinden is: zo geeft men een swakke staak te kennen. Dit te meer in dit geval, om dat dese Koning over twintig jaar geregeert hebbende, nog in de Medische, nog in de Babylonische Geschiedenissen kon verswoegen worden. Gav men hem bloot eenige Maanden Regeerens, of behoorde dese geschiedenis tot oudere tyden, het was te verschoonen: maar de tyden van Cyrus waaren so duister niet meer.

Het *tempus Mythicum*, de fabelagtige tyden waaren lang voorby, en de Medische, Babylonische, Persiaansche Koningen bleven den Grieken niet onbekent. 't Is waar de Schryvers van die tyden *Herodot.*, *Ctesias*, *Xenophon* verschillen wel in eenige omstandigheden: maar geven egter geen aanleiding, om een Koning in de Babylonische tydreekening voor Cyrus in te schuiven. Selfs *Xenophon* niet, die synen Cynares niet heeft durven na Babylon brengen, alhoewel hy hem een logement bereit hadde. Het doelwit vereischte wel, dat hy eenen Medischen Koning verdigtede, om Cyrus op eene rechtmatige wyse den thron te doen beklimmen, en syne eere en deugd te handhaven: maar de Ba-

bylonifche tydreekening (de eerfte en voor- naamfte onder de Oudere) deed hem fyn Schim van Babylon verweideren. Maar als defe Cyaxares II. een Broeder van Aftyages, en dus de eenigfte Manlyke Erve van het Ryk geweest was: Aftyages foudede hem buiten twyfel fyn Dogter Mandane ten huwlyk gegeven, en niet aan een Perfiaan uitgehuwt hebben, waaruit een fchadelyke Oorlog voor fyn Ryk en Familie te vrefen was. Niet minder foudede Aftyages aan fynen Broeder by fyn leven ook eenig bewint en beftier in dit of dat geweest, of in defe en geene oorlog gegeven hebben, waardoor fyn Naam niet wel kon verbor- gen blyven. Wat foudede ook *Xenophon* be- woogen hebben, die te verfwygen, of hem in een Soon te *Metamorphofeeren* en te herfcheppen, terwyl het met fyn doelwit evenwel ftroukte, het fy defelve een Broe- der, of Soon van Aftyages geweest is. *Xenophons* doelwit vereifchte, fo veel immers doenlyk was, by de waare gefchiedenis te blyven, en niets buiten nootfaaklykheid te verdigten mits het niet nadeelig voor de eer en deugd van Cyrus was. Men moest alzo onderftellen, dat *Xenophon* mede niets van dezen Broeder van Aftyages geweeten hebbende, liever een Zoon van Aftyages en Broeder van Mandane heeft willen verdigten. Kortom, de Oudheid kent

kent hem niet, en niets nootsaakt ons, so een Koning in te schuiven; veel min is eene wettige reede te bedenken, waarom Daniël hem een geheel en al verschillende Naam, en wel die van *Darius de Meder* soude hebben willen geven, daar men door die Naam ligt in verwarring kon raken, en om Darius Hystaspis Soon denken, gelyk EUSEBIUS en andre Kerkenleeraars gedaan hebben.

De *Schooliaft*, of Uitlegger van *Aristophanes*, de eenigste schyngrond van eenen Ouderen Darius, is van een veel te laten tyd, om daar op te bouwen; dien mogelijk enkel de Dariussen (een munt of geld specie) misleit hebben, om een ouderen Darius te verdigten, niet lettende op de gewoonte der Schryvers, die dan eens aan oude saaken nieuwere Naamen, dan wederom oude Naamen aan nieuwe saaken geven, waar uit naderhand veele dwaalingen ontstaan syn. Maar gestelt eens daar was een oude Darius in de werelt geweest: waar uit blykt, of hy hondert, of meer jaaren voor Cyrus geleevt hebbe, dan niet, also de Oudheid hem niet kent? waar uit blykt, dat hy een Medier, of Assyrier, of Babylonier geweest is?

't Is waar, Daniël noemt hem so; maar mag ik daarom aanstonds een oudere, als die in de gewyde en ongewyde Schriften onder die Naam bekend is, verdigten?

't Is

't Is waar, Daniël stelt hem somtyds voor Cyrus: maar ook somtyds voor Belsazar, en na Cyrus.

Daniël heeft geen Jaar-Boeken geschreven, en men noemt dikwils die het eerst, waar van men laatst gesproken heeft, en straks wederom denkt te spreken, al is de andere ouder.

Daar blyft dan niets meer over als syn Ouderdom en de schikking der woorden by Daniël VI: 1, 2. 't Is waar, ik beken het, dat dese Jaaren beter aan een Broeder als aan een Soon van Astyages passen, en gestelt, dat uit de Oudheid reets beweesen was, dat Astyages een Broeder gehad hadde, en men een van beide kiezen moest: dan soude meer voor de Broeder, als Soon geneegen syn. Maar geen ander bewys voor dese Cyaxares overschietende: so oordeelen wy dit steunfel al te swak, om so een swaar gebouw daarop te vestigen. Te meer daar de toonstippen eene andre schikking aanraaden, en, als men die volgt, dese woorden dus kan oversetten: *Darius de Meeder nu ontving het Koningryke. Omtrent twee en seftig Jaaren nad synde, dagt het Darius goet, dat by over het Koningryke stelde CXX. Stadhouders.* Welke schikking ons seer aanneemlyk schynt, en dus vervalt alles, wat op deze text gebouwt word. Het is daar en boven nog duister, of de rollen van

van Vignole nopens DARIUS DE MEDER. 51
 van Daniels Godspraken van hem zelfs in
 die order geschikt syn, waarin wy die thans
 vinden, waar over wy ons egter nu niet
 willen uitleaten, also het ons genoeg is,
 dat men daar uit geen bewys voor de or-
 der des tyds ontlenen kan. Dit nu, so
 synde, so is geen schyngrond meer voor
 Cyaxares II. of voor een oudere Darius
 over. Voor al indien men het XI. Hoofst.
 van Daniël hier mede vergelykt. Hier
 worden drie *Koningen in Perzen* genoemd,
 die na Darius de Meder regeeren en *staan*
 sullen: maar de vierde soude verrykt wor-
 den met groten Rykdom. Wie was die
 vierde na Darius de Meder? Misschien
 XERXES? Onder wiens Regeering het Ryk
 der Perzen tot een spot van Griekenland is
 geworden, en wiens Soon een schandlyke
 Vrede met de Grieken heeft moeten ma-
 ken.

Ten minsten is het Persiaansche Ryk nooit
 zwakker geweest als onder *Xerxes* en *Ar-*
taxerxes, *Langhand*, die werk hadden, om
staande te blijven. Maar *Artaxerxes*, *Mne-*
mon (met een sterk gehaagen) heeft de
 Grieken het eerst gelnuikt door de Antal-
 cidische Vrede, na dat hy zynen Broeder
 Cyrus overwonnen en alles, wat mooglyk
 was, tegen de Opperheerschappy der Gri-
 ken, die sy onder *Artaxerxes*, *Langhand*,
 verkreegen, op de listigste wys gaande ge-
 maakt

maakt hadde. Dog dit daar latende: so is ons genoeg, dat men onder alle Perfiaanse Koningen geen vierden kan aanwyfen, waar op het gefegde paf. Edog als men de *Magi* tuffchen Cambyfes en Darius Hyftafpis voor de derde neemen wilde: fo fal 'er een al te gaapende tuffchenruimte tuffchen Darius Hyftafpis en Alexander de groote, waarvan *Daniel* *ÿ.* 3. fpreekt, gevonden worden, en men fal werk hebben, om dien groten Rykdom by Darius Hyftafpis te vinden, waarmede de vierde foude verrykt worden. Nauwlyks Babylon wedergekegen hebbende, heeft Hy om *Ægypten* niet gedagt; en tegen de *Scythen* ongelukkig geoorloogt hebbende, is Hy van een handvol *Grieken* geflagen, en fyn Soon en Kleinfoon van defelve overwonnen.

Ten minften is het fo ver daarvan daan, dat hy alle tegen de overmacht der *Grieken* foude verwekt hebben, dat veel meer alle fig tegen hem vereenigt hebben en getrouw gebleven fy, tot op Darius *Nothus*.

Daar en tegen heeft federt de tyd van *Artaxerxes Mnemon* de nayver en haat tuffchen de *Grieken* en *Perfen* gefmeult, en is eindelyk onder *Darius Codomannus* in eenen algemeenen en openbaaren Oorlog tot nadeel van de *Perfen* uitgebroken.

IK

Ik zwyge, dat Daniël van Darius wel zegt, dat hy uit den Saade der Meden, maar geen Koning der Meden geweest sy, gelyk hy buiten twyffel soude gesegt hebben, was hy een onafhangelyk Regeerent Koning geweest. Ten minsten dunkt ons, onder verbetering, dat Daniël, even gelyk *Ezechiël XVII: 3—5.* een nader kenmerk soude bygevoegt en gesegt hebben, uit den *Koninglyke Saade der Meden.* Wy staan wel gaarne toe, dat de Vader *Abasverus* een aansienlyk Man, Vasal, Bevelhebber in een gedeelte van Medien geweest sy, en na de wyse der Oosterlingen ook Koning van de syne genoemd wierd: maar egter geen eigenlyke onafhangelike Koning van geheel Medien geweest is; want dan soude Cyrus een *medebelper* van hem, en hy niet van Cyrus geweest syn. Hy was *de roem der Assyriërs*: maar niet de Koning selfs. Een held onder de Assyriërs, die Heeren en Meesters ook van Medien geweest syn, en dus kon hy, alhoewel eigentlyk uit Medien synde, egter *de roem der Assyriërs* genoemd worden. So worden, by voorbeeld, de Koningen, die op Darius Hyftaspis gevolgt syn, seer dikwils *Meders* genoemd, terwyl Persien tot Medien eertyds behoorde, en dus soude een held uit Persien *de roem der Meders* kunnen genoemd worden, om dat hy onder de Mediers diende, en in de Armé der Mediers uitmuntede.

54 *Zedig onderzoek van het gevoelen*

de. Dat meer is, ATHENÆUS en AMMIANUS MARCELLINUS geven niet onduidelijk te kennen, dat Cyrus desen Ahasverus in vergelding van fyne trouwe dienften tot onder-Koning op de uiterste grenzen van Medien aangestelt fy, en dus als de stigter van de Familie kan aangemerkt worden. Weshalven ook dese Darius alleen onder alle de Koningen de bynaam van synen Vader draagt.

Met een woord alle reedenen die tegen de Cyropædie van Xenophon pleiten, pleiten mede tegen het verdigtsel van Vigole.

DE

HET WEZENTLYK ONDERSCHIED

V A N

DEUGD EN ONDEUGD;

*Uit de reden en H. Schrift, bewezen,
niet willekeurig, maar,
in de natuur der dingen
gegrond te zyn.*

Dat een Ongodift en Vrygeest het wezenlyk onderscheid der zedelyke daaden, uit haaren eigen aart, ontkent, laat zich ligt begrypen, om dat hy geen zedelyke verplichting erkent, wyl 'er zulk eene verplichting niet zyn kan, dan van eenen meerderen boven den mensch; welk een wezen hy lochent te bestaan. Maar dat de zulken, die eene hoogermagt, in één woord, die eene Godheid erkennen, dit wezenlyk verschil der zedelyke daaden kunnen ontkennen, laat zich niet aanstonds begrypen, om dat het strydt tegen de erkentenis van een wezen dat wys en heilig is, te stellen, dat dit onderscheid alleen in Gods willekeur haaren grond zoude hebben. **E**venwel **z**yn

zyn 'er niet alleen onder de Deïsten, maar ook onder de, zogenaamde, Christenen, die, hoewel het volkomen tegen den Christelyken Godsdienst aanloopt, dit, of meer bedekt, of openlyk, dryven. Ik zal my tegen de laatsten byzonder bezig houden; en met de Reden en H. Schrift, die van hun erkent wordt, betogen, *het wezenlyk onderscheid van goed en kwaad; en de onredelykheid, en Godsdienst verwoestende gevolgen, van het gevoelen dat wy bestryden.*

Met de reden bewys ik het daar uit; dat het onderscheid tusschen Goed en Kwaad onafhanklyk is van ons begrip; zo dat het boven het bereik van 's menschen vernuft is, om dezelve van het wezenlyk verschil te beroven. Ik wil zeggen, dat het boven de pogingen van den mensch is, om het geen nu by eenen iegelyk voor goed erkent wordt, voor kwaad, en het geen voor kwaad erkend wordt, voor goed te houden, terwyl het zedelyk bezef in eenen ieder het zelfde is, naamlyk, dat hy afkeurt wat kwaad, en goedkeurt het geene goed, is. Dit zal een Atheïst zelf kunnen toestaan, en daar uit erkennen een wezenlyk onderscheid der daden; niet dat ze zo zyn door eene zedelyke verplichting van eenen meerderen, die de Wetgever is, maar door een natuurlyk wezenlyk onderscheid; waarom hy het geene goed is, *welvoeglyk,*
als

als beantwoordende aan de eeuwige betrekking der dingen, en het geene daartegen overstaat kwaad, noemt. Wy hebben met de Atheïsten thans niet te doen, maar met Christenen, die de wetgevende magt, en het gewetenverbindend gezag, erkennen.

De Christenheid, in 't algemeen, erkent dan, dat 'er niet alleen een *natuurlyk onderscheid* is tusschen goed en kwaad, maar ook een *zedelyk onderscheid*, het welke rust in den wil van God, als Wetgever. Indien ik nu bewyzen kan, dat God geen andere dingen kan gebieden hier méê strydig, of andere denkbeelden in onze gemoederen drukken, zo, dat door het vaststellen van eene andere orde, het geen nu goed is, dan kwaad, en 't geen nu kwaad is dan goed zou zyn, ik zeg indien ik kan bewyzen, dat dit onmooglyk zy, dan meen ik het stuk voldongen te hebben, naamlyk, dat het onderscheid tusschen *zedelyk goed* en kwaad in de wezenlyke hoedanigheden van deugd en ondeugd bestaat, en, dus, *uit baaren eigen aart, in de natuur der dingen zelve gegrond is.*

Dit nu kan men op deze wyze betogen.

Dat God een onëindig volmaakt wezen is lydt by niemand, die eene Godheid erkent, de minste bedenking; men erkent dan ook, dat hy *volmaakt heilig is.* Laten

wy ons hier maar by bepaalen, ras zal het *wezenlyk onderscheid* tusschen deugd en ondegd blyken. Ik vraag dan *wat men door de heiligheid in God verstaat?* zegt men, *de liefde die God tot zich zelven heeft, uit kracht van zyne volmaaktbeden; of begrypt men 'er door Gods onveränderbaren wil tot het geen volkomen, en dus tot het geen goed en regt is, overëenkomsig zyne volmaaktbeden, men zegt wel; maar wat men ook kieze, wy zien hier in, dat God dan niets kan willen, dan het geen met zyne volmaaktbeden overëenkomt; maar nu vraag ik verder, of God dan ook iets kan gebieden en verklaaren zyn wil te zyn, dat daar mé stryd?* ik denk dat men *neen* zal antwoorden; maar dan dunkt my zyn wy reeds daar wy wezen moeten, om duidelyk te zien, dat het geen God ons gebied, als goed en regt te zyn, uit zynen *eigen aart* goed moet zyn, om dat het overeenstemt met zyne volmaaktbeden, omtrent welken hy niets daar tegensfydend kan gebieden; en dat hy by gevolg niet *willekeurig* kan zyn het geen hy gebiedt, maar *noodzaaklyk*, uit kracht van zyne volmaaktbeden, en deugden; waarom en waar in hy zich zelven bemint. Ik zal, of dit niet duidelyk genoeg moogt worden begreepen, het van hooger af beginnen.

God is oneindig volmaakt, bygevolg
bc-

bezit hy in zich zelve alles op de volmaakte wyze; maar die alles op de volkomenste wyze bezit behoeft niets buiten zich, terwyl 'er niets tot zyne volmaaktheden kan worden toegevoegd. Dit dult geen tegenspraak: maar hier uit volgt dan ook *noodzaaklyk*, dat, in alles wat God doet, hy niet anders kan bedoelen dan zich zelve; en dat, wanneer God zich aan redelyke wezens bekend maakt, hy niet anders dan zyne heerlykheid openbaart; die hy wil dat zy zullen erkennen, als het einde waar toe hy hun de redelyke vermogens gaf; naamlyk om aan zyne volmaaktheden te beantwoorden.

Ik bid u, hoe is het nu mooglyk, dat God den menſch de beginzels van het geene wy *goed* noemen zou hebben ingefchapeu, zonder dat het waarlyk *goed* zou zyn, maar slechts als iets *willekeurigs*, waar van hy het tegengeſtelden zou hebben kunnen gebieden, daar wy, zo ik meen, duidelyk hebben doen zien, dat de heiligheid in God, naamlyk de Liefde tot zich zelve enz. *de regel van zynen wil is*, waar aan derhalven zyne voorschriften moeten beantwoorden; zo dat de betrachtting van dezeiven niet alleen overeenkomſtig is met zynen wil maar ook aan zyne natuur of volmaaktheden.

Dat dit zo zy blykt verder, onder anderen, daar uit, dat God niet slechts in het

hart van den deugdbetrachter zyne Godlyke goedkeuring geeft, maar denzelven, *in en door* de deugd betrachtting, in zyne gemeenschap inleidt, en hem vergewift, door de uitlaating van zyne liefde tot hem, dat hy, als het volmaakte wezen, zyne otëindige begeerte, door *een gantsch zeer uitnemend eeuwig gewigt van heerlykheid*, vervullen zal. hoe! zou God volmaakt zyn, en niet anders dan het geen volmaakt is kunnen beminnen, en zou zyne liefde hier zo hoog gaande zyn tot den zodanigen, die, ten zynen aanzien, niets, dan het geen *onverschillig* is, betracht, dat *in zynen aart niet goed is*, maar alleen goed om dat hy het geboden heeft? zeker, men heeft, dus redenkavelende, zeer laage gedachten van het volmaakte wezen, dat men als volmaakt wil erkennen en echter doet beminnen iets dat in zich zelve onverschillig is. Ik weet het, men zal zeggen, 't Is de *geboorzaamheid die God bemint en met de blyken zyner goedkeuring bekroont; en het moet zyn Schepzel het zelve zyn wat by gebied, God vordert geboorzaamheid*. Dit zegt men, en men zegt wel, maar *niet volledig wel*, om dat men, het gebod *willekeurig* stellende, God doet willen *zonder dat by de reden tot dit willen in zyne eigenschappen heeft*, die volmaakt zyn; en waarom hy zich zelve noodzaaklyk moet beminnen, om dat hy volmaakt is.

Men zal misschien zeggen, *wat is 'er darr van*

van de plechtelyke wet aan Israël, zyn die geboden niet willek.urig? ik antwoord ja, maar zy staan niet alleen; zy hebben wel degelyk haar betrekking tot de zedelyke wet van God! wat zeg ik, zy hebben *alleen haar bepaalt doeleinde tot dezelve*, zo dat; de plechtelyke wet nimmer, naar Gods oogmerk, kon betracht worden dan in de beantwoording aan de zedelyke; derhalven doet deze uitvlugt hier niets ter zaak, maar het bezwaar voor het *willekeurige* gevoelen blyft, naamlyk, dat men God *zonder genoegzaame reden doet willen*, daar wy, integendeel, de deugd, uit haaren eigen aart, als goed aanmerkende, alles zien beantwoorden aan Gods volmaaktheden.

Wy zullen het nu nog eens wat meêr van eene andere zyde beschouwen, om verder overtuigt te worden van de zekerheid van ons gevoelen.

Men zal ons toestaan, dat de mensch, om gelukkig te worden, de middelen gebruiken moet, die hem tot dat einde leiden kunnen; dat zyn geluk alleen bestaat in Gods gemeenschap; en dat de middelen alleen zyn, *een slijpe en volstandige deugdbetragting naar de Godlyke voorschriften*: dus staat men dan met een toe, dat het niet aan den mensch staat de middelen te verkiezen, maar dat ze van God bepaalt zyn. dit zyn wy dan eens: maar hier uit vraag ik, of men dan met eenige reden kan staan-

de houden, dat de middelen, aan de zyde Gods, *middelen die den mensch tot Gods gemeenschap leiden*, willekeurig kunnen zyn, zo dat het opperste geluk zou verkregen kunnen worden door het geen *onverschillig is in zich zelve*, daar men ons moet toestaan, dat men hier toe nimmer kan geraken, ten zy men eene begeerte hebbe naar God, wiens wet het is, die hem de middelen aan de hand geeft. En wat is die begeerte na God, is dit iets anders dan dat men wil zalig worden om God te verheerlyken: want het is voor lang en billyk als eenen grondregel erkent; dat *de mensch niet kan zalig worden ten zy by wil zalig worden*, dat is, dat hy Gods gemeenschap boven alles verkiest, en (in de erkenenis dat God, om zynere volmaaktheden wille, en om onze *betrekking tot en onze verplichting aan hem*, waardig is verheerlykt te worden) hem tot zyn laatste einde stelt, als het toppunt van zyn geluk. Is dit zo, gelyk het zeker is, dan vraag ik verder, of deeze begeerte naar God niet is de liefde die God vordert, om, overeenkomstig zyne volmaaktheden, werkzaam te zyn. Ik geloof niet, wanneer dit van iemand ernstig overdacht wordt, dat men zal kunnen geloven, dat God hier van het tegengestelde zou kunnen gebieden, zonder zich zelve te verlochenen, of den mensch te beletten dat hy zyn eigen geluk en zaligheid zou behartigen; dewyl

dit

dit zo onmoglyk zyn kan, als dat het onëindig volmaakt wezen onvolmaakt, en, dus, geen God zou zyn.

Ik heb dan, zo ik meen, voldoende uft de reden bewezen. het noodzaaklyk onderscheid tusschen zedelyk goed en kwaad, als in baaren eigen aart gegrond; ik zal nu verder uit de H. Schrift, dit onweerlegbaar aantoonen: en om in 't bewyzen van eene zaak, die van zelf klaar is niet veel woorden te gebruiken, zal ik my alleen bepaalen tot drie plaatzen in Gods woord, die wanneer ze een weinig van naby gezien worden, dit in vollendag zullen zetten.

De Eerste hier van is *Eph. IV: 24.* daar Paulus ons leert, dat Gods beeld in den deugd betrachter vernieuwt wordt, door gerechtigheid en heiligheid, vergelyk *Col. III: 10.* welke gerechtigheid en heiligheid geen andere zyn kan dan die deze deugden van God, mag ik zo spreken, ten model heeft; want hy wordt hier in gezegt naar God te gelyken of zyn beeld te dragen: deze gelykheid moet derhalven niet gezogt worden in de geboorzaamheid van den deugd betrachter, want hy zou gehoorzaam kunnen zyn, indien de wet, welke hy ten regel heeft, willekeurig was, zonder dat hy daarom Gods beeld droeg, of naar hem geleek; maar zy moet daar in gezogt worden, dat hy in de betrachtning van die gerechtigheid en heiligheid, enige gelykheid aan God vertoone; want

want deze woorden kunnen geen zyn altoos hebben indien zy niet eenige gelykheid aan God te kennen geven; maar is dit zo, dan zal niemand met reden kunnen ontkennen, dat het in de natuur van God gegrond is, ik wil zeggen, dat deze deugden Gode onveranderbaar eigen zyn, en dat het tegengestelde nimmer plaats kan hebben.

Petrus zal dit nader ophelderen als hy ons zegt 1. br. Cap. I: 4. dat de geroepenen tot, of door, heerlykheid en deugd, *der Godlyker natuur deelachtig worden*: wat is dit? niet God gelyk te wezen; wat dan? noodzaaklyk hem gelyk te worden in zyne deugden; maar dan blykt het onbetwistbaar, dat onze gelykheid naar God *bestaat in het betrachten van het geen hem natuurlyk eigen is*, en dus kan het niet gelegen zyn, in de betrachtting van eene willekeurige wet: want Petrus zegt, het is deelachtig te worden *der Godlyke natuur*; welke onveranderbaar is; maar is dit zo, dan kan door het vaststellen van eene andere orde, het tegengestelde niet geboden worden, maar zo onveranderbaar God is, zo onveranderlyk moet ook de zedelyke orde en dus de oorzaak zyn waarom deugd, deugd is, of, dat het zelve is, het rigtsnoer, naar welke deugd of ondeugd als zodanig erkent wordt te zyn.

Nog eens, en 't zal overvloedig wel zyn. Als de mond der waarheid ons zegt, dat

dat wy , in bet betrachten van allerly deugd volmaakt worden gelyk God , zyn Vader , die in de bemelen is , wat zegt hy ons dan ; dat dit door het betrachten van eene willekeurige wet is ? dan is het ook waar dat God , die de liefde zelve is , zyne Schepzelen niet uit zynen liefdenryken aart , maar willekeurig wel doet : want hier aan verbindt Jesus dit gezegde , naamlyk , dat God zyn zoon doet opgaan over boozen en goeden en regent over regtvaardigen en onregtvaardigen : dit , zal men niet durven zeggen : maar gaat dit niet aan , dan is het allerzekerst , dat deze woorden ons leeren , dat gelyk bet betrachten der deugd , bet onveränderbaar middel is om te geraken in Gods gemeenschap , zo onveränderlyk ook de deugd zelve is , om dat ze van God baaren oorsprong , en hem ten voorbeeld , berft ; en in God zo noodzaaklyk is , dat by zonder dezelve de onëindige volmaakte God niet zyn kan : en dan is het 'er zo veer van daan , dat Gods wet willekeurig zou zyn , dat wy ze , met Paulus , moeten erkennen , als HEILIG , REGTVAARDIG en GOED ; en zynen wil , die ons ter betrachtning verplicht , eenen GOEDEN , WELBEHAGENDEN en VOLMAAKTEN WIL. Rom. VII: 12. en XII: 1.

Ik twyffel niet dat de opmerkende Leezer my reeds vooruit geloopt is , met de Godsdienst-verwoestende gevolgen , die uit de lochening van het wezenlyk onderscheid der zedelyke daaden , noodzaaklyk , voortvloeit.

66 *Het Onderfcheid van Deugd en Ondeugd.*

vloeijen, voor zich zelve op te maken; ik zal daarom slechts van twee, met één woord, melding maken; die ook gerogt zullen zyn, om iemand, die maar middelmatig denkt, middag klaar te doen zien, dat ze den geheele godsdienst ondermynen.

De eerste is, dat zy de noodzaaklykheid der straffe wegneemt; want is de overtreding van Gods wet, niet hoger aan te merken dan een overtreding van een *willekeurige gebod*, dan kan de straffe, op zyn hoogst niet meer dan *willekeurig* zyn.

De tweede is, dat als God den zondaar straft hy hem pynigt met genoegen (hoe wel hy betuigt geen lust in den dood van denzelven te hebben) want straft hy hem om het overtreden van eene willekeurige wet, dan straft hy zonder noodzake. Het gevolg is klaar.

Ik meen myn betoog voldongen, en de schadelyke gevolgen van het tegengesteld gevoelen aangetoont te hebben: en geloof, dat niemant, die zich door de waarheid wil laten leiden, dit, zonder vooroordeel nagedacht hebbende, een oogenblik zal kunnen twyffelen aan het wezentlyk onderscheid tusschen Goed en Kwaad.

JOHANNES VRIEMOËT, AANMERKINGEN

Over den
EVANGELIST MATTHÆUS.

C A P. IV: 3.

Zegt.

ἔπειτα.

Dat het woort in de Grondtale door *zeg-*
gen vertaalt, ook hebbe de betekenis
van *gebieden* en *beveelen*, hebben veelen
aangetoont uit de beste en zuiverste Grie-
ke Schryvers; In myne Latynze Observa-
tien hebbe ik ook reets het myne daar toe
gedaan: nu voege daar by *Dionysius Hali-*
carnass. Antiquit. Rom. Lib. V. pag. 322:
het welk even te voren uitgedrukt was door
het woord *ἐκέλευσεν*, dat in de eigently-
ke zin *beveelen* beteekent, drukt de Auteur
kort daarna uit door *ἔπειτα*, by *beeft* gezegt,
het welk de Overzetter ook te regt ver-
taalt door: *jussit*, by *beeft* geboden. *Philo-*
stratus de Vitis Sophistarum pag. 474. als hy
gezegt had, dat de Vader van Protagoras
van Xerxes, welken hy in zyn huis ont-
vangen en met geschenken vereerd had;
ver:

58 A A N M E R K I N G E N

verkregen had, dat zyn Zoon mogte ver-
keeren met de Magi of Wyzen van Babel,
zo laat hy strax volgen: want die Wyze
der Perſiënen niet gewoon zyn te onder-
wyzen, dan die uit Perſiën zyn, ten zy
de Koning *ἰφν*, gebiede of geboden beb-
be, gelyk de Overzetter het wel vertaalt:
anders by Philoſtratus ſtaat: *by heeft ge-
gezezt*: ſlegts door zeggen heeft Godt al-
les geſchapen en bewezen, dat hy alleen
Jehova, God, is. Gen. I. De LXX Alex-
andrynze Overzetters hebben het zelve
Griekſe woort *ἴφν*, als onze Euangelift: in-
dien Chriſtus de waare Zoone Godts zel-
ve was, zoo wil en eifcht de Zatan, dat
Hy nu ſlegts door zeggen een nieuw won-
der der ſcheppinge vertone en opgeve:
de Zatan wifte gantsch gewis de kragt en
Goddelickheit van Chriſtus: maar hy, die
Vyant van Chriſtus en de zynen, had iets
anders in den zin: zyn godloos voorne-
men was, om den Heere Chriſtus, dien
Heiligen des Heeren, hem zynde gehoor-
zaam, of doende naa zynen raadt, gele-
gendheid hebben, te beſchuldigen over
zonde, ongedult in het vafte en mis-
trouwen op zynen Vader: en gewis in het
gantche leven van Chriſtus, ook zelvſin
het uiterſte heeft de Zatan met alle magt
en liſt daarop toegelegt, dat Chriſtus ſlegts
eenige zonde mogt begaan en dus ophou-
den; te zyn allervolmaakſt heilig en regt-
veerdig zonder eenige zonde vlekke: want hy
in

In zulken geval voor andere niet had konnen voldoen, dat hy, als volmaakt regtveerdig mensch, alleen doen moest: edog alle booze ondernemingen des Zatan's zyn verydelt, gelyk ook hier het antwoordt van Christus overvloedig aanwyft. En zeker de Heilant konde en mochte overwinnen wegens de overvloedige gaven des H. Geests, gelyk Hy ook was *Die sterke Godt*; die den starken konde binden en hem zyne vaten ontroven. Christus was gezalvt met de geestelike olie, welke, hem sterkende, om den strydt te stryden, ook hem konde te binnen brengen den arbeit van het groote werk, dat hy hadt te verrigten: de Psalmist handelt van deze olie. Olie was in gebruik voor de Kampvegters, die ter strydpersk zig aangordden en zouden intreden, welke zig met dezelve bestreken: het gav ook te kennen de grootheit en moeilickheit van het werk: naaby de tente van Alexander de Groote ontsprong een Fonteyne van olie: dewelke zy verklaarden voor een voorteken en bewys van groote moeite, arbeit en zwaarigheid. Ziet *Arrianus Expedit. Alex. M. L. IV. cap. 15.* By en op Christus is afgevloeit de overvloed der Hemelsche olie uit de Fonteyne des H. Geestes, die Hem herinnerde ook veele quaden, *Pf. XL.* en om alles door te staan onderwees en versterkte.

CAP.

CAP. IV. 3.

Brooden.

*Apros.

Het Griexe woort schynt afkomstig van het Griexe *ἀρω*, dat zoo veel zegt, als *ik make iets bequaam, voeglick, wel passende op iets of iemant, dat met de natuure wel overeenkomt, om dezelve te helpen, voeden, sterken dat men gewis van gemeen broot zeggen mag, dienstig, voegende en overeenkomende met de natuure en lichaams onderhoudinge: waarom een ieder mensch naa broot verlangt boven alle andere spyzen, als iets, dat men hebben moet en geenzins ontbeeren kan: waarom wy ook bidden om dagelicks broot, met het zelve woort in 't Griex uitgedrukt in het volmaakte gebedt, Matth. VI. als wy hier vinden. Spyze in 't gemeen; het zy gemeendere of meer kostbaare heet dus ook, om dat een ieder meest en begeetiger dat eet, 't welk hem gelykt en met zyn temperament overeenkomt: waarom volgens de aantekening van *Petitus de Nat. Amor. Anthropopbag. p. 118.* spyze by de Grieken ook wel genaamt wordt *σπώσαρα*. Een grootste wonderwerk zoude geweest zyn de verandering van steenen in broot, gelyk ook gehouden wordt en werkelick is de verandering van
broot*

broot in steen : welk laatste geagt wordt eene byzondere blyk van Godis toorn en oordeel : hoedanige steenen , te vooren broot geweest zynde , worden verthoont te Leiden en Antwerpen , indien men aan de Overlevering behoorlick gelove geven mag.

CAP. IV: 5.

Nae de Heilige Stadt.

Ἐἰς τὴν ἁγίαν πόλιν.

Zo wordt de Stadt Jerufalem geheten : heilig wierdt dezelve gehouden , jaa de heiligste boven alle Steden zelfs in Israël. Ziet *Maimon. in Bithabebchira cap. 7.* De reden was , dewyle τὸ ἱερόν , de Tempel , van welke Matthæus sanstonts gewaagt , (het Grondwoort zegt eigentlick *bet beilige* ,) aldaar gevonden wierdt , in welken Godt heiliglick gedient wierde. Op dezelve wyze wierdt de Stadt Trojen gezegt ἱερά , beilig by *Homerus Il. 2. v. 436.* wegens den dienst van *Latona* , *Diana* en *Apollo* , οἱ νηὸς γ' ἐρέρυκτο , welken een Tempel in de Stadt was opgerigt , gelyk *Homerus* daar strax byvoegt , gevende reden van die gemelde naam : en zoo was het ook met Jerufalem gelegen : Heilig , dewyle aldaar de Tempel was , zynde den Eenigen en waaren Levenden Godt gewydt ; die aldaar onder het O. T. bezonder geheiligd en gedient

F

wier-

wierde. Dikwils noemt *Homerus Trojen beilig. Iliad. ζ. ψ. 277. en 448.* De heuvel, die de Philosophen in Indiën inhadden en door Apollonius is bezogt geworden, wierdt geagt en had ook den naam, dewyle de Goden aldaar gedient wierden, van *ιερός οἶκος*; een heilig huis, gelyk ons leert *Psiloftratus L. III. de vita Apollonii cap. 33. en 50.* Het Lant van Israël was Heilig, als een Landt Godts. *1 Reg. VIII: 36.* tien of elv trappen van heiligheit worden opgetelt: in dat Lant was Jerusaleem, de Berg van Godts heiligheit: op dezelve wyze als geheel *Ἑλλάς*; Griekenlant, wordt gezegt Heilig, ziet *Hesiodus ἐργ. A. η̄μ. ψ. 651.* en in dat zelve Lant Athenen, *πόλις ἱερή*, eene Heilige Stadt, dewyle aldaar alle Goden zonder onderscheit met groote devotie gedient wierden, gelyk dit laatste anderen reets hebben opgemerkt.

CAP. IV: 5.

Op de tinne des Tempels.

Ἐπὶ τὸ ὑπερώγιον τῆς ἱερῆς.

De gemeene huizen der Joden hadden boven platte daken, zoo dat de Menschen en bewoonders daarop konden wandelen: edog het Heilig huis Godts of de Tempel liep met haar dak boven spits toe, gelyk onze huizen plegen te doen: hoedanigen

ON-

onderscheidt tusschen den Tempel en Hui-
zen der Burgers, jaa der Grooten, als uit
David blykt, tekent ook aan *Empereur ad
Middotb cap. 4.* By de Romeinen waren de
Godshuizen hierin mede onderscheiden van
de gemeene wooningen der particulieren
Menschen, gelyk ook in de Deuren; die
maar eene was in gemeene, maar in de Gods-
huizen of andere gebouwen van Staat of
Stadt twee dubbelde, die op malkanderen
sloegen en dus als eene deur uitmaakten:
in 't Latyn *valvæ*, die als van in 't open,
en tot malkanderen in het toedoen worden
gewentelt: van hoge Gerigtshoven leeft en
hoort men nog heden, *ad valvas Curiaë*:
zodanige tinnen en spitzen der gebouwen,
als een triangel gelyk, waren mede in ge-
bruik by de Grieken, die met dezelve mede
de Tempelen alleen gewoon waren te ver-
cier en dezelve noemden *ἀέρης*, *Adelaars*,
ἀερώματα, *ἀέρυγας*, *vleugelen*: hoedanige
Suidas verklaart *τὰ τῶν ἱερῶν σεγᾶσματα*, *daken*
der beiligdommen. De uitvindinge van
diergelyke daken wordt toegeëigent de Co-
rinthiers, die het allereerst gezegt worden
zodanige daken beider zyds aan de Tem-
pelen gemaakt en gebout te hebben by en
volgens *Pindarus Olymp. Ode 13. pag. 217.*
ziet mede *Benedictus* in de noten en *Sal-
masius ad Solinum P. II. pag. 853.* Zodani-
gen Tempelbouw hebben de Romeinen,
gelyk veele andere dingen, ontleent en o-
vergenomen van de Grieken en dezen van

de Phoeniciers: die door de gantsche werelt heen haare Koopmanschap dreven en dus ook haare Lants zeden en gebruiklichkeiten over al bekent maakten, gelyk oude en geloofwaardige Gedenkstukken getuigen, en van welke Pheniciers, bezonder Kooplieden van Tyrus, ook zeer waarschylick is, dat zy gezien hebben op den Tempelbouw te Jerusaleem, het beroemt wonder en cieraat niet alleen van die Stadt en Canaan, maar ook van de geheele bewoonde werelt, om de Wyze van haare bouwingen, als voortgekomen van den Wyzen Koning Salomo, naa te volgen. Alzoo wierden onderscheiden het Huis Godts en de Huizen der Menschen. De Roomsche Keizers wilden als Goden gehouden en geeert worden: waarom dezelve ook haare Paleizen hebben gebout naa de gedaante der Tempelen: hoedanige eere *Julius Caesar* is toegekent van den Raat te Romem. Ziet *Salmasius l. c.* Uit de gezegdens blykt ligt, wat de tinne des Tempels hier zeggen wil: te weten de hoge spitze en top van het dak van den Tempel, en daarom te regt van onze Overzetters, verstaald *de tinne*: zoo verstaan en begrypen wy den Evangelist, voorbygaande verscheide geleerde gissingen en uitleggingen van Geleerden. Het woord in de Grondtale kan ook beduiden het geheele beloop van het dak, dat in de hoogte tot een spitze opklimt: Christus konde niet staan

staan op de tinne des Tempels zelve, op welk gehegt en gelagt was eene scherpe yfere plate, om de vogelen te verjagen, op dat ze niet op den Tempel mogten zitten en dezelve bezoetelen: Christus zoude dan uit der hoogte zyn afgefallen, ten zy ondersteunt en opgehouden door een Goddelicke kragt, en dan zoude ook de verzoekende mening des Duivels geweest zyn, of Christus in en op die hoogte onbeweeglick staan konde, en niet zoo zeer, of hy zig wilde naa beneden werpen: de tinne fchynt eene plaatze geweest te zyn, daar gantsch geen gevaar was: daarom konnen wy door *de tinne* verstaan het geheele dak des Tempels en het Griexe *ἐπι*, door op vertaalt, overzetten door *aan, by, naa of naast by*: Ik gisse en denke, dat Christus gestaan hebbe by de tinne binnen de heininge of omtuininge, die niet al te hoog zal geweest zyn, met welke de Joden zeggen en bekennen, dat het dak des Tempels zy omringt en bevestigt geweest: over welke Christus, indien hy wilde, zig ligtelick hadde kunnen heen werpen. Het is den Grieken niet ongewoon, in dezen zin het woortje of *præpositie* in de Grondtale te gebruiken voor *aan, by, naa by eene plaatze*. De LXX Griexe Overzetters, *Rigteren VII: 1*. sprekende van Gideon en de zyne, hebben, *παραμυσαλον ἐπι πηγὴν*, zy legerden ben aan de Fonteyne eigentlick op. By *Appianus de Alexandriner T. I. pag. 294.*

76 A A N M E R K I N G E N

wordt gelezen van de aanpalende Natien en Volkeren, die κατοικεῖ ἐπὶ τὸν ὠνόντον τὸν εὐξίνον, die *woonen by of aan de Pontus Euxinus*: hier, gelyk ook by Matthæus, de *accusativus*, dat ook gevonden wordt in de *Dativus*, het welk men met meer, dan een exempel, zoude kunnen bewyzen,

T A N T U M.

I N H O U D

Der

WERKEN EN VERHANDELINGEN

In het

Iste DEEL, IIde STUK

Der

AMSTELDAMSE BIBLIOTHEEK
voorkomende :

WERKEN, die vervolgt worden.

N. I. DE NOODZAARLYKHEID VAN DEN
GODSDIENST, handelt over Gods
Aanwezen, uit de onstofflykheid
der Ziele, en ons Lichaam.

Pag. xxxvii.—lxxxiv

II. J. A. EISENMENGER, HET ONTDEKT
JOODENDOM. *Hoofdstuk* I. hande-
lende van der Jooden onbetame-
lyke Leer ten opzigte van GOD
DEN VADER enz. 33—64

III. J. L. MOSHEIM, DE NIEUWSTE
KERKELYKE GESCHIEDENISSE VAN
CHINA. 1—32

In

I N H O U D.

In het MENGELWERK.

N. I. HET WEZENLYK ONDERSCHIED VAN
DEUGD EN ONDEUGD; uit de re-
den en H. Schrift, bewezen, niet
willekeurig, maar, in de natuur
der dingen gegrond te zyn.

55—66

II. J. VRIEMOET, AANMERKINGEN OVER
DEN EVANGELIST MATTHÆUS.

CAP. IV: 3, 5.

67—76

ÆGIDIUS STOKMANS
KORTBONDIGE
VERKLAERING

V A N

PSALM CX: 3.

*Uw volk zal zeer ge-
willig zyn op den dag
uwer beirkragt, in
beilige cieraedjen: uit
de baermoeder des da-
geraeds zal u de dauw
uwer jeugd zyn.*

עֲקֵב נִדְבַח בְּיָוִם
תִּלְוָה בְּיַד־רִקְוֹשׁ
מִבְּחֵם מִשְׁחָה
לֵךְ מִלֵּךְ לֵךְ תֵּךְ

Dit vers heeft den Uitleggeren van dee-
zen Psalm zo veel werks verschafft
als mogelyk eenige andere plaets der H.
Schrift. en zo over den letterlyken als o-
ver den zaekelyken zin van deeze woor-
den zyn zo veel en verschillende gedagten
gevormt, dat men met het opnoemen en
overwegen van dezelve wel bykans een ge-
heel boek zou kunnen vullen. Die lust
heeft om een groot getal van verschillende
vertaelingen en verklarungen, die van dee-
ze uitmuntende Stoffe gemaakt zyn, te
zien,

G

zien, kan de Schryvers, die ik hier onder aangetekent heb, raedpleegen (a).

De verkeerde bevattingen over dit stuk zyn ten grooten deele hier uit voortgesprooten, dat men op de klank- en toonstippen (*vocaelen* en *accenten*) niet genoeg gelet heeft; of den tyd, waar op deeze Psalm ziet, niet nauwkeurig in acht genomen. Ik zal, zo kort en klaar als my mogelijk is, den zin van deeze Godspraak uit de eenvoudige opening deezer woorden vertoonen. 't Zal niet noodig zyn, te be-
toogen, want dat heeft myn beroemde Meester *T. H. van den Honert* ten allernieuw-

(a) Behalven de Schryvers, zo over den Bybel, als over de Psalmen in 't gemeen, hebben over deezen Psalm in 't byzonder gehandelt *S. Glassius in opuscul. a Crenio collect.* *N. Gurtlerus, in dissert. de J. C. in glor. evecto.* *P. van Iffel.* *T. H. van den Honert* en over dit vers of eenige woorden van het zelve, *R. Martin.* in pug. fid. fol. 125. 594. *P. Galatin.* de *Ar-*
can. p. m. 102. 311. *S. Amama Antibarb.* bibl. l. III. p. m. 546—550. *P. Ravanell.* in *biblioth. ad voc. Juventus.* *A. Pfeifferus ad diffic.* loc. V. T. in *Bibl. Brem. Cl. I. fasc. I. p. 42.* *J. Hafens.* Cl. III. fasc. II. T. *J. Almeloveent* in ep. ad *J. d'Onirein.* *H. Venema,* in *comm.* ad *Pf. IV: 7, 8.* in not. *C. Walingius* keur van *Bybelstoffen.* In den *Bundel van Godgel. Oeffeningen,* *Vde deel,* *M. Gargon,* *Xde deel,* *G. Soetens,* in zyne *Aanm. over Hand. XLII: 48.* in not.

naeuwkeurigsten gedaen, dat wy hier vinden de woorden, welke God de Vader spreken zoude tot zynen Zoon, den Messias, bepaeldelyk in dat tydstop, wanneer hy hem, uit den dooden opgestaen zynde, noodigen zoude om plaats te neemen een zyne regter hand; en dat ze dienen, om hem te verzekeren, dat hy heerschen zoude in het midden zyner vyanden; gelyk de Vader tot hem zeide, *ψ. 2 b.*

Dit heerschen in het midden zyner vyanden nu zoude niet onmiddelyk geschieden: maer tot het onderbrengen van zyne vyanden, zouden middelen gebruikt worden. en deeze middelen beschryft de Heer, in onzen Text, zodat de Messias verzekert konde zyn van zyn gelukkig heerschen in het midden zyner vyanden. En by gevolg moeten wy deeze woorden opneemen, niet als een stellig getuigenis van eene reeds gebeurde zaak, maer als eene voorzegging of belofte van 't geen nog gebeuren zoude, in dien tyd, wanneer de Vader dit tot hem zouw zeggen. Zo begrypen het ook onze geachte Overzeters, nevens anderen, te regt, en doen 'er tweemaal de woorden, *zal zyn*, by, om een' volkomen zin in onze tael uit te maeken, schoon ze in 't Hebreewisch, naer den aerd dier taele, versweegen worden. want, *ψ. 2*, was tot hem gezegt; de Heer, niet, *heeft gezonden*; maer, *zal den Scepter uwer sterkte zenden uit Zion.* en niet voor, of op

dat eigen oogenblik toen de Messias genoodigt wierdt om te gaan zitten aen des Heeren regter hand; maer eerst daerna is 't woord van onzen Text vervult.

Ik ben, met zeer veele Groote Mannen van oordeel, dat men de Hebreeuw-
sche klankstippen (*vocaelen*) en zinsnydingen (*accenten*) zo wel als de letteren moet gade slaen, om den zin der woorden van het Oude Testament uit te vorschen. en hadde men dit steeds in acht genomen, men zoude zulke wonderlyke vertaelingen en verdeelingen van dit vers, en daer uit spruitende verklaeringen niet gemaekt hebben. Want de klankstippen leeren ons, dat de Onze de woorden wel hebben overgezet. en de zinsnydingen vorderen, dat men dit vers dus verdeele.

Het eerste groote deel is begreepen in deeze woorden; *uw volk (zal) zeer gewichtig (zyn,) op den dag uwer beyrkragt:*

Het tweede groote deel is vervat in twee uitspraeken.

De eerste is; *in beilige cieraedjen, uit de baer moeder des dageraeds;*

De andere; *voor u, (zal) de dauw uwer jeugd (zyn.)*

Niemant, die het gezag der klankstippen en scheidtekenen, welke men *accenten* noemt, met zeer veele en voornaeme Mannen onder de Christenen en de Jooden, erkent, kan deeze Overzetting en Verdeeling.

ling wraeken. en daerom zullen wy naer dez lve dit vers verklaerer.

Eerst wordt er dan tot den Messias in dien tyd, wanneer hy genoodigt wierdt, om aen des Heeren regter hand plaets te neemen, - gezegt; *uw volk zal zeer gewillig zyn, op den dag uwer beyrkragt*: en deeze woorden worden door het grootste scheidteken, dat in het midden van een vers, in de Psalmen, staen kan, van de volgende woorden afgescheiden. En dit eerste groote deel wordt wederom dus onderscheiden, dat wy eerst moeten letten op 't geen er gebeuren zoude, en dan op den tyd, waer in dit gebeuren zoude. want de woorden; *uw volk zal zeer gewillig zyn*, zyn door de scheidtekens ten allernieuwste aan malkanderen verbonden, en eenigzins afgescheiden van de volgende.

Het onderwerp dan, waer van gesproken wordt, wordt voorgesteld met het woord, *uw volk*. En die maer eenigzins in de taele der H. Schrift bedreeven is, weet wel, wat daer door te verstaen zy. want door *volk* wordt verstaen eene menigte van menschen, welke onder een en het zelve ryksgebied staen, en als tot een lichaam gemaekt zyn. en daer zo aenstonds van den dag van Messias heyrkragt gesproken wordt, moeten wy hier op krygsvolk denken. Als er een oorlog opstondt, pleeg oudstyds een ieder der onderdaenen, die daer toe in staet was, verpligt te zyn om

de wapenen aen te gorden, en onder de baniere van zynen Vorst tegen de vyanden te stryden. en, gelyk in onze tael, zo wordt ook in de H. Schrift, dikwils door het woord, *volk*, krygsvolk gemeent. men zie *Rigt.* VII: 1—8. XX: 10, 16. *2 Kon.* XIII: 7. en veele andere plaetzen.

Dit volk wordt aen den Messias toegeigent. de Heer zegt tot hem; *uw volk.*

In dien tyd, waer op deeze Psalm ziet, was hem wel alle magt gegeven in hemel en op aarde, *Mattb.* XXVIII: 18. en God zoude alle dingen aen hem onderwerpen, *Pf.* VIII: 5, 6. *Hebr.* II: 7. nogthans begrypen wy ligtelyk, dat hier niet alle menschen hoofd voor hoofd, door zyn volk gemeent worden; want, *1.* 2, wordt zelfs onderstelt, dat hy vyanden hebben zoude; en derhalven zouden niet alle menschen, hoofd voor hoofd, als zyn krygsvolk onder zyne baniere staen. neen; Messias volk zyn de geene, die hem van den Vader gegeven zyn, welken hy, in dien tyd, wanneer de Heer dit tot hem zeide, reeds met zyn bloed gekogt hadt uit allen geslagte en taele en volke en natie, en door de kragt van zyn woord en Geest, onder zyn ryksgebied en baniere, als zyne onderdaenen en krygsknegen, vergadert hadt en vergaderen zoude; zodat zy stonden en staen zouden onder hem, die de Vorst van 't heyr des Heeren heet, als aengescrevene, ten dienste van dien

Krygs-

Krygsman , wicns naem is Heer der heyr-
schaeren.

Als 't volk geprest en tegen wil en dank
gedwongen wordt tot den krygsdienst, ge-
beurt het dikwils, dat het verloopt. doch
zulks behoefde de Messias van dit zyn volk
niet te vreezen; want het (zoude) zeer ge-
willig (zyn.)

Hier vinden wy een zelfstandig naem-
woord (*nomen substantivum*) staende in het
meervoudig getal; dat men letterlyk zou-
de kunnen vertaelen, *gewilligbeden*. want
het komt van een woord, dat *vrywillig be-
weegen* te kennen geeft.

Men meent wel, dat hier Messias volk
beschreeven wordt als of het zelf zyn zou-
de vrywillige offerhanden, of, als of het
vrywillige offerhanden zoude offeren; om-
dat dit woord wel gebruikt wordt van zul-
ke offerhanden, welke de Israëlieten uit
eigene beweeging, en zonder dat zy door
eenige byzondere wet bepaeldelyk daer toe
verplicht en gedrongen waren, zomtyds
Gode opofferden. en ik ontken niet, dat
zulks in een' overdragtigen zin, nopens
Messias volk waer zoude zyn. evenwel
dunkt het my wat hard te zyn, en met
den styl van de H. Schrift niet zeer over-
eenkomstig, dat het woord, offeren, hier
zoude verzweegen worden. Maer, daer
wy het wortelwoord van ons Textwoord,
Rigt. V: 9, gebreikt vinden van die zig ge-
willig aenbouden ten kryge; en Messias volk
G 4 hier

hier voorkomt als zyn krygsvolk; zo oordeel ik, dat hier eenvoudig gezien wordt op de gewilligheid van dit volk, om te stryden tegen Messias vyanden.

En 't is bekend, dat in de Hebreeuw- sche tael dikwils een zelfstandig naem- woord in plaets van een byvoegelyk (*ad- jectivum*) gebruikt wordt, om daar door als 't ware, het weezen van eenige zaek of hoedaenigheid zelf uit te drukken; zodat het zeggen wil; uw volk zal de gewillig- heit zelve zyn.

Ja, hier mede vergenoegt zig de Heer nog niet; maer stelt dit woord zelfs in het meervoudig getal, 't geen, naer veeler oordeel de Hebreeuwen gebruiken, als zy de uitneemendheit van eene zaek of hoe- daenigheid willen vertoonen. zodat dit volk hier beschreeven worde als by uitstek ge- willig. En, daer ik elders (*b*) getoont heb, dat ook het meervoudig getal der woor- den van heerschappye, als er maer van eenen mensch gesproken wordt, zommige onderscheidene betrekkingen aenwyst, daer wordt ook hier, zo ik oordeel, leevendig vertoont, dat dit volk altoos en tot alle krygsdiensten de bereidwilligheid zelve zyn zoude. Het zoude derhalven een volk zyn, dat onder de Wet der vryheit staende, ge-
dron-

(*b*) Zie myne *Miscellanea Sacra*. p. 1. pag. 73. &c.

drongen door de liefde van Christus, en door Gods Geest kragtdaedig bewoogen om het Lam te volgen, altoos tot alle krygsdiensten by rustek bereidwillig zoude zyn, als hebbende zyne ziel voor den naem van den Heer Jesus Christus overgegeeven, en zyn eigen leeven niet dierbaer achtende, ja, zig verblydende, al wierde het ook tot een drankoffer geoffert.

't Is wel altoos de post van Messias onderdaenen, hunne lichaemen te stellen tot eene levendige, heilige, Gode welbehagelyke offerhande, (welke is) onze redelyke Godsdienst. maer men ziet dikwils, dat, wanneer de trom, om volk te werven, geroert wordt, meenig een, door het aenrits-geld bewoogen, zynen naem op de krygs-rolle laet aentekenen, die naderhand, wanneer men tot den stryd zal gaen, bezwykt, en met Israël, op het zien van eenen Goliath, de vlugt neemt: doch, gelijk men van de Vrywilligers de grootste heldendaeden verwacht, zo zoude de Messias op zyn volk kunnen staet maeken; want Hy, in wiens hand het hart des Konings is als waterbeeken, ende het neigt tot al wat hy wil, verzekert hem, dat zyn volk gewilligheden zelve zyn zal, op den dag zynner beyrkragt.

Het woord, *beyrkragt*, stamt af van een, dat wel niet in den Bybel gevonden wordt, maer in andere Oostersche taelen is overgebleeven, en kragt of sterkte betekent: en,

overmits in den kryg geen zwak volk dient, maer groote kragt vereischt wordt om den vyand tegen te staen en te overwinnen, zo vinden wy het meermaelen gebruikt van 't geen tot den kryg of heyren behoort. wy twyffelen dan niet, of het wordt ook hier in zulken zin genomen; omdat er, *ÿ. 2, 5, 6*, gesproken wordt van Messias vyanden.

Maer 't verdient zyne opmerking, dat hier aen Messias heyrkragt *een dag* wordt toegeschreeven. want, schoon dit woord hier niet den tyd van maer 12 of 24 uren, maer, naer den styl der H. Schrift eenen zekeren tyd, waer in iets voorvalt, betekent, zo moeten wy echter bepaelen, wat er door deeze spreekwys, de dag uwer heyrkragt, in 't geheel aengemerkt, te verstaen zy.

Het woord, *heyrkragt*, wordt wel voorwal of *vesting* vertaalt, *1 Kon. XXI: 23. Pf. XLVIII: 14. CXXII: 7. Zach. IX: 4.* maer, hoewel ik niet ontken, dat Messias volk den Heer tot een' sterke burgt zoude hebben, en het heil muuren en voorschansen stellen, waer agter het veilig zoude zyn tegen het vyandlyk geweld; zo komt my nothans deeze betekenis hier niet welvoegelyk voor; zo, omdat deeze woorden, de dag uwer vestinge, geen' volkomen zin uitleveren; als, omdat de bereidwilligheid van 't Krygsvolk niet zo zeer te pas komt,
en

en blyken kan, wanneer het in een' vesting of agter een voorwal schuilt, als wanneer het in 't veld is, en tegen den vyand wordt aengevoert, of door denzelfen aengetast.

Maer alzo dit woord gebruikt wordt van een heyr, 't geen of ten sryde vergadert wordt, of tegen den vyand uittrekt, *Dan. XI: 13. Jer. XXXIV: 7*, en in veele andere plaetzen; zo moeten wy hier denken op een' dag of tyd, waer in de Messias zyn volk zoude doen zaemen komen, of daedelyk doen uittrekken en sryden tegen zyne vyanden.

In 't gemeen heeft wel de mensch een' sryd op aarde, ja, in 't byzonder heeft een Christen geduurig te sryden, en moet altoos op zyn' hoede zyn, omdat zyn tegenpartye de duivel omgaet als een brieschende leeuw, zoekende wien hy zoude mogen verslinden: nochtans wordt hier niet de geheele tyd, dat Messias volk op aerde zyn zoude, in 't gemeen, bedoelt. 't is niet altyd de tyd, dat de Messias zyn volk vergadert of tegen de vyanden aenvoert ten sryde, gelyk het woord, heyrkragt, dit te kennen geeft. maer een dag zyner heyrkragt is een byzondere dag of tyd, waer op hy tegen byzondere vyanden uittrekt, om tegen hen te slaen, en ten dien einde zyn volk vergadert tot een leger, om met vereende kragten hen te besryden.

Even-

Evenwel noodzaaken ons deeze woorden niet, om maer op een eenigen bepaelden dag of tyd te denken.

't Is waar; het woord, *in*, of, *op den dag*, of, *ten dage*, geeft zomtyds een eenigen bepaelden dag of tyd te kennen. doch dan wordt het geval, 't geen op dien bepaelden dag of tyd is voorgevallen, of zal voorvallen, uitdrukkelyk genoemd, en dat wel doorgaens met een werkwoord (*verbum*) in de onbepaalde wyze (*infinitivus modus.*) maer, wanneer by het woord, op den dag, een zelfstandig naemwoord gevonden wordt, drukt het uit een' tyd, wanneer, en zo dikwils als, zulks voorvalt. Spr. XXIV: 10. XXV: 13, 19, 20. Pred. VII: 14. en elders; ten zy er een byzonder geval met naeme by gemeldt, en daer door die dag of tyd bepaelt worde; zodat zulk een genoemd geval maer eens gebeurt zynde, men daer door genoodzaekt worde op zulk een' bepaelden tyd alleen, en op geen' anderen te denken. Niemant nu kan er aen twyfelen, of de Messias zoude meer dan eens, op verscheidene tyden en tegen verscheidene vyanden, zyn volk ten stryde vergaderen en aenvoeren. en dus wordt hier voorzegt, dat zyn volk zeer gewillig zoude zyn, op ieder dag, of zo dikwils by een heyrkragt ten stryde zoude vergaderen en doen uittrekken tegen zyne vyanden. Weshalven het, naer myn oordeel, met
de

de woorden , op den dag uwer heyrkracht, niet wel overeenkomt, dien dag, met den geleerden *P. van Yffel*, eerst te rekenen van den tyd van Constantyn den Grooten; want reeds voor dien tyd hadt de Messias zyn volk vergadert en aengevoert ten stryde tegen zyne vyanden. maer ik houde het hier in met *T. H. van den Honert*, welke hier denkt om Messias uittocht tegen het Jooden- Heiden- en Anichristendom, en Gog en Magog, welke, benevens veelvuldige en groote benden van ketteren, onder den Vorst der duisternis, den Messias en zyne Kerk vyandig zouden aanvallen, in versceiden' tyden des N. Testaments.

Het zoude my ligt vallen, uit de Geschiedenissen te toonen, dat Messias volk zeer bereidwillig is geweest op ieder dag, waer op hy zyne heyrkracht vergadert heeft, en uitgevoert ten stryde, zo dat het met de uiterste bereidwilligheid, en zig aanbodt om te stryden, en alle de krygsdiensten waernam, onder het gelcide en aenvoering van Hem, die de banier draegt over tien duizend; en uit de Propheetien te bewyzen, dat het ook vervolgens zo zyn zal: maer ik schryf geen' Kerkelyke Geschiedenis. waerom ik my vergenoeg met den zin der woorden, die het eerste gedeelte van dit vers uitmaeken, kortbondig geopent te hebben. En 't behoeft geen bewys, want het spreekt van zelfs, dat

er van de gewilligheid van zulk een volk geen minder overwinning te wagten was, dan toen Israëls wetgeevers zig gewillig aanboden onder den volke; waer over Debora den Heere een' lofzang zong, *Rigt. V: 19.*

't Was met Saul en zyn volk jammerlyk gestelt, toen hy tegen de Philistynen stryden moest, en in de hand des gantschen volks geen zwaerd noch spies, behalven by Saul en Jonathan; ja zelfs in't gantsche land van Israël geen smit gevonden wierdt: het volk verstrooide en verbergde zig, ja het leger verliep tot op ontrent ses honderd mannen na; en ook deeze bleeven te Geba Benjamins; en durfden zig aan de vyanden niet vertoonen. toen zoude het met Israël gedaen zyn geweest, hadde God het niet wonderdaedig verloft, *1 Sam. XIII—XIV.* Maer geheel anders zoude het met Messias volk staen. dit zoude alle redden hebben om zeer bereidwillig te zyn, op den dag zyn'er heyrkragt. zulks leert ons het tweede groote deel van dit vers.

Het eerste onderdeel is vervat in deeze woorden; *in bellige cieraedjen, uit de baarmoeder des dageraeds.*

Deeze woorden zyn door descheidtekenen aen malkanderen verbonden, en doet het grootste scheidteken, dat in de helft van een vers in de Psalmen staen kan, van de volgende woorden afgescheiden. en ook
doen

doen de scheidtekens onze gedagten stil staen, eerst by de woorden, *in heilige cieraedjen*, die aen malkanderen gehegt zyn, en dan by de woorden, *uit de baeremoeder des dageraeds*.

Het woord, hier door, *cieraedjen*, ver- taelt, betekent iets, dat eerbied en ont- zag in den boezem van eenen aanschouwer verwekken kan. en wordt van verscheidene dingen gebruikt. Ook dit woord is gelyk wy daedelyk over 't woord, *gewilligbeden*, hebben aengemerkt, een woord 't geen als in het afgetrokkene zo iets beduidt, dat als de cieraed zelf is, en staet in het meervou- dig getal, zo om de uitmuntendheit van dit cieraed te kennen te geeven, als om te ver- toonen, dat het in alle opzigten en om on- derscheidene redenen ontzag en eerbied ver- wekken kan. want anders staet het altoos in 't enkelvoudig getal.

Ik kan niet denken, dat hier door het woord, *cieraedjen*, cierlyke of heerlyke plaetzen gemeent worden. want, schoon wy van de heerlykheit des heiligdoms lee- zen, 1 *Cbr.* XVI: 29. *Pf.* XXIX: 2. *XCVI:* 9. zo staet echter daer het woord, *beerlyk- heit*, of cieraed, anders geschreeven dan in onzen Text; want daer staet het in 't vrou- welyk geslagt, en in het enkelvoudig ge- tal, maer hier in het manlyk geslagt en in het meervoudig getal. hier komt by, dat Messias volk zeer gewillig zoude zyn, op den

den dag zyner heiligheit, niet alleen op Zion of in den tempel, dat heiligdom, 't geen de Heer, als de plaets zyner wooninge plagt heerlyk te maeken, maer ook op andere plaetzen. ja, daer tot deeze uitspraek ook behooren de volgende woorden, uit de baer moeder des dageraeds, daer vervalt zulk eene opvatting van zelfs; overmits van geen' heerlyke plaetzen des heiligdoms kan gezegt worden, dat ze uit de baer moeder des dageraeds zyn:

Ook drukt deeze spreekwys niet uit, dat de Messias heiliglyk zoude geëert worden, en zyn volk zeer bereidwillig zoude zyn, om hem in heiligheit te dienen; of, dat zyn volk zeer gewillig zoude zyn, op den dag zyner heyrkragt, door de heerlykheit, waer mede de Heer den Zoon des menschen, *Pf. VIII: 6*, bekroont hadt. want dan zoude er de letter, *uwe*, bystaen, en gezegt worden, in *uwe* heilige heerlykheit, of, in de heerlykheit *uwer* heiligheit, of *uwes* heiligdoms.

Neen; deeze cieraedjen bestaen uit iets, 't geen Messias volk zelf heerlyk en ontzaglyk zoude maeken.

En zie eens, hoe zeer waren de zaeken verandert! toen de Messias nog een knecht was der geenen die heerschen, hadt hy zelf, naer *Jes. LIII: 2*, geen' gedaente noch heerlykheit: maer nu zoude zelf zyn volk in heilige cieraedjen verschynen.

Al-

Alhoewel dit woord op zig zelve en alleen niet bepaelt, waer in deeze cieraedjen befaen zouden; omdat het op verſcheidene zaeken wordt toegepaft: zo leert evenwel het verband, waer in het hier voorkomt, daer van den dag van Meſſias heyrkracht geſproken, en zyn volk als zyn krygsvolk aengemerkt wordt; dat hier krygs wapenen gemeent worden, gelyk het ook meermaelen gebruikt wordt voor de wapenen der krygslieden, *Pſ. XLV: 4, 5. Job XL: 5. Ezech. XXVII: 10.* enz. en de reden daer van is klaer. niet alleen was men gewoon, zomtyds den krygslieden koſtelyke wapenen te geeven; opdat zy met des te meer yver ter behouding van dezelve ſtryden zouden: maer ook, en wel inzonderheit, omdat goede wapenen den krygslieden tot cieraed verſtrekken, hinnen moed opwekken, en teffens ontzag verwekken in de vyanden.

En, 't geen deeze cieraedjen oneindig verheft boven gemeene wapenen, zy worden nader beſchreeven als *beilige* cieraedjen. eigentlyk ſtaet er in 't Hebreeuws; *der beiligheit*, of, *des belligdoms*. En dit woord, zo als wy het hier leezen, betekent dikwils, niet alleen de deugd van heiligheit, die den heiligen cieraelyk is en heerlyk maakt: maer ook een' plaets, die heilig en met heiligheit vervult is, daer niets dat onryn is mag inkomen. daerom wordt niet alleen dikwils het aerdiſche heiligdom

zo genaemt, maer ook heet het hemelsche de woonstede van Gods heiligheit, of heiligdom, *Pf. LXVIII: 6.*

't Is buiten allen twyfel zeker, dat hier gesproken wordt van zulke cierlyke en ontzag verwekkende wapenen, die heilig-zyn, en onderscheiden van de vleeschelyke. maer ook oordeel ik, dat het hier mede wordt te kennen gegeven, de plaets, (opdat ik zo spreke) daer dezelve gemaekt zyn, en waer in ze, als in een tuighuis, bewaert worden tegens den dag des stryds. zodat ze beschreeven worden als wapenen van een hemelsch maekzel, die God ter hulpe zoude zenden uit het heiligdom, *Pf. XX: 3.*

't Zyn wapenen, die den eernaem dragen van de wapenrustinge Gods, welke in 't breede beschreeven wordt, *Epb. VI: 14—17. 1 Tbesf. V: 8.* 't zyn wapenen der gerechtigheit, aen de regter ende aen de linker (zyde), *2 Cor. VI: 7.* en des lichts, *Rom. XIII: 12.*

Deeze zyn beter dan hét zwaerd van Goliath, ontzaglyker dan het wapentuig der helden, dat in Davids toren plagt opgehangen te worden, kostelyker dan de gouden' Schilden, die Salomo in het huis des wouds van Libanon leide. En, zo ik dezelve stuk voor stuk wilde beschryven, zo zoude ik zeer gemakkelyk kunnen toonen, hoe groot een cieraed ze aen Messias volk byzetten, en hoe ontzaglyk zy die krygslieden, welke dezelve aendoen, in de oogen der vyanden kunnen maeken. doch alleen

leen merk ik aen, dat deeze wapenrusting Gods hier cieraedjen, in het meervoudig getal, genoemd wordt; omdat ze bestaat en uit verdedigende ondoorboorbaer en uit beledigende wapenen, die allezins ontzaglyk zyn, daar de verdedigende zyn, en magtig om, alle geweld af te weeren; en de beledigende, kragtig zyn door God, tot nederwerping der sterkten, 2 Cor. X: 4.

Maer, daer Andere (c) dezelve beschreeven hebben, wil ik liever de korthheit bestragen, en de meening van den Heiligen spreekker alleen in 't gemeen voorstellen; laetende de uitbreiding aen de overdenking van mynen Leezer zelve over.

Het behoeft geen bewys, want elk kan het ten eersten zien, dat die ontzaglyke wapenrusting des heiligdoms regt in staat zoude zyn, om Messias volk zeer gewillig te doen zyn op den dag zyner heyrkragt; 't zy dat men de letter, welke voor het woord, cieraedjen, staet, door, in, 't zy dat men ze door, door, vertaale.

Want in deeze heilige cieraedjen gedoft, en die wapenrusting Gods aengedaen hebbende, zoude het zeker! zeer gewillig zyn om tegen de vyanden uit te trekken, als verzekert zynde, dat geen geweld dit wapentuig kan krenken; en vastelyk vertrouwend, dat het door dit wapentuig de overwinning zoude behaalen.

Maer,
(c) *Walingius*, *Gargon. T. de Wiss*, in zyne *verredenen. enz.*

Maer, wie kan ten hemel opklimmen om dit wapentuig van daer te haelen? zo iemant zig daer over mogt bekommeren; de Heer zelf neemt deeze zwaerigheid weg, als hy het voortbrengend middel aenwyst, door de woorden, uit de *baermoeder des dageraeds*, welke door de scheidtekenen aen de voorgaende verbonden worden.

Dat hier eene overdragtige spreekwys zy, is klaer. nothans moeten wy zo over de letterlyke als over de zaekelyke betekenis van deeze worden het een en ander aenmerken.

Een ieder, die met ons, naer pligt, het gezag der Hebreeuwſche klank-stippen (*vocalen*) eerbiedt, kan er niet aen twyfelen, of deeze woorden zyn door de Onzen zeer wel vertaelt. want het is bekend, dat het eerste woord betekent een' *baermoeder*; en, alhoewel het andere nergens anders dan hier gelezen wordt, is het echter uit den oorspronk van dat woord een gemeen gevoelen, dat het den *dageraad* betekent.

Doch de vraag is, in welke zin deeze woorden by malkanderen gevoegt worden, de *baermoeder des dageraeds*: naemelyk, of de *dageraad* uit die *baermoeder* voortkomt, dan of de *dageraad* aangemerkt moet worden, als hebbende zelf een' *baermoeder*, en brengende uit die *baermoeder* iets voort.

In den eerſten zin worden deeze woorden verſtaen van althans de meeste en voor-
naem-

naemste Uitleggers, welke daerom ook hunne verklaringen daer op gronden.

Maer deeze meening, ik zeg het behoudens de achting dier voortreffelyke Mannen, strydt tegen alle de plaetzen van de H. Schrift, daer van *iemants baer moeder* gesproken wordt. men zie *Gen. XX: 18. XXIIX: 31. XXX: 22. Num. XII: 12. 1 Sam. I: 5, 6. Jerem. XX: 17.* dit zyn alle de plaetzen, daer het woord, baer moeder, wordt gelezen, en toegeschreeven aen persoonen, die of beschreeven worden, of op welke door de betrekkelijke letter (het *affixum*,) *baer*, geweest wordt. en in geen' eene van dezelve wordt gemeent de baer moeder, waer uit die benoemde of bedoelde persoon is voortgekomen: maer in die alle wordt gesproken van de baer moeders, welke die benoemde of bedoelde persoon zelve hebben.

En, by gevolg, worden wy door het standvastig gebruik van dit woord genoodzaakt, door de baer moeder des dageraeds te verstaen de baer moeder, niet, waer uit de dageraad voorkomt; maer die dezelve zelf heeft, en waer door dezelve iets voortbrengt, gelyk ook van den dag gezegt wordt, dat dezelve baert, omdat daer door iets te voorschyn komt, *Spr. XXVII: 1.*

En, daer de baer moeder eigentlyk niet de oorzaak is, waer door iets veroorzaekt werdt; maer het middel, waer uit iets in 't licht komt; zo moeten wy nu zien,

wat het middel zy, waer uit de dageraad iets voortbrengt.

Dus moeten wy eerst onderzoeken, wat door den dageraad hier zinnebeeldig gemeent wordt.

De dageraad is die tyd, wanneer het eerste licht van den dag aanbreekt, en de schaduwen van den zwarten nacht nog niet ten eenemaal verdweenen zyn. Dat de tyd des N. Testaments, in de zinnebeeldige Godgeleerdheit, volgens de H. Schrift dikwils de dag genoemd wordt, omdat Christus, als de Zon der gerechtigheit, in dien tyd aan het toppunt des hemels staat en schynt, is eene algemeen bekende waerheit.

En derhalven wordt hier door den dageraad die tyd bedoelt, waer in het licht van den dag der saligheit begon te verschynen, terwyl de nachtschaduwen van den voorgaenden tyd nog niet geheel en al door de straelen van de Zon der gerechtigheit verdreeven waren, want het woord, dageraad, stamt af van een woord, dat zwart zyn betekent, omdat die tyd gemeent werdt, als er nog eene vermenging is van licht en donkerheit, waerom er van dien tyd, althans naer veeler gedagte, *Jes. XXI: 12* gezegt wordt; de morgenstond is aengekomen, en 't is nog nacht. Derhaven is de dageraad, gelyk uit de vervulling gebleken is, die tyd, toen Johannes de Dooper, en vervolgens de Heer Jesus met zyne

de

ne Leerlingen den aenkomenden dag der saligheid verkondigden, en begonnen het licht te verspreiden. *Jes.* VIII: 20. IX: 1. *Matth.* IV: 15, 16. *Job.* I: 8.

Toen was het Koninkryk der hemelen wel naby gekomen: maer de Zon der gerechtigheit verbergde nog haer licht, dat zy eerst met vollen glansch vertoonen zoude, wanneer zy, door Jesus opstanding en hemelvaart, als van onder de kimmen zoude verreizen, en vervolgens de schaduwē van den voorgaenden nacht verdryven.

Aen deezē dageraad nu wordt een' *baermoeder* toegeschreeven, waer *uit* die heilige cieraedjen zouden voortkomen.

De Heilige Geest is wel de werkende oorzaak en formeerder van die heilige cieraedjen: maer Hy wordt, naer myn oordeel, door de baermoeder des dageraeds niet gemeent; want de baermoeder is niet de werkende oorzaak; maer het middel, waer uit iets yoorkomt.

En daerom oordeel ik, dat het heilig Euangelie, 't geen toen begon verkondigt te worden, door de baermoeder des dageraeds gemeent wordt, want van deszelven verkondigers wordt, *Gal.* IV: 19, gezegt, dat zy arbeiden te baeren.

Onze Overzettērs hebben de letter, die voor het woord, baermoeder, staet, te regt door het woordje, *uit*, vertaelt; want dat is de gewoone betekenis van dezelve; en hier is geen' de minste reden, om daer van af te gaen; nu wy reeds uit de scheld-

tekens hebben aangemerkt, dat deeze woorden zaemenhangen met de woorden, *beilige cieraedjen*; en afgescheiden zyn van de volgende; voor u zal de dauw uwer jeugd zyn.

En in der daed! uit die baermoeder des dageraeds zouden die heilige cieraedjen voortkomen. want de uitkomst heeft geleert, dat het heilig Euangelie, 't geen in den dageraad des N. Testaments begon verkondigt te worden, het middel was, waer door de heilige wapenrusting, die tegen den dag des stryds in het hemelsch Heiligdom bewaert wierdt, in het licht gebragt is, om Messias volk ten dage zyner heyrkracht daer mede te bekleeden. door geen ander middel, dan door de prediking van dat Euangelie van Christus, wordt zyn volk ten stryde toegerust, in die heilige cieraedjen.

Ja, schoon iemand met den geleerden *T. Haseus* (d), 't woord, dageraad, vertaelde door *donkerheit*, of *schaduwven*, zo zoude zulks myne stelling niet omstootten. want in dien tyd scheen het licht in de duisternis, *Job. 1: 15.* en, daer God, volgens *2 Cor. IV: 6*, gezegt heeft, dat het licht uit de duisternis schynen zoude, daer hadt die duisternis, het Euangelie, 't geen toen begon verkondigt te worden, tot een' baermoe-

(d) *In Bibl. Brem. Cl. Cl. 1. fasc. 1. No. III*
p. 42.

moeder, waer uit die wapenen des lichts voortkomen.

Men zegge niet, dat het Euangelie verkondigt is, niet in dien dageraad des N. Testaments allcen, maer ook daer na; en dat ook wel deeglyk uit de Schriften der Apostelen die wapenrusting des heilighdoms voortkomt: want het geen de Apostelen paderhand verkondigt hebben, was het Euangelie van Christus, 't geen door hen uitgebreidt, en bevestigt wierdt. de Heiland zeide zelf tot zyne Leerlingen, *Job. XV. 15*; al wat ik van mynen Vader gehoort heb, (dat) heb ik u bekent gemaekt. terwyl de Heilige Geest vervolgens hen indagtig mackte alles wat Hy hun gezegt hadt, *Job. XIV: 24*.

In en door deeze wapenrusting des heilighdoms dan, die uit de baer moeder des dageraeds zoude voortkomen, zoude Messias volk zeer gewillig zyn op den dag zynner heyrkragt. Geen' andere wapenen zyn er in het Heilighdom, dan die uit de baer moeder des dageraeds zyn voortgekomen. en 't is enkel dwaesheit, dat men de zodaenige in menschelyke overleveringen zoekt. Geen' leeringen, die geboden van menschen zyn, kunnen Messias krygsvolk ontzaglyk maeken, en het bevyligen tegen de vuurige pylen des boozen, of het de vyanden doen overwinnen. alle andere wapenen zyn maer als spinnewebben, die niet kunnen beschutten, en als stroo halmen, die niet kunnen kwetzen. maer de geschiedenis.

niffen hebben reeds overvloedig geleert; en zullen tot aen het einde der eeuwen leeren, dat die heilige cieraedjen, welke uit de baer moeder des dagraeds zyn, Messias volk steeds hebben doen zyn, en vervolgens zullen doen zyn, de gewilligheden zelve op den dag zyner heyrkragt.

Weshalven Hy geruft konde zyn, dat hy heerschen zoude in het midden zyner vyanden.

Het tweede onderdeel van het tweede grootte gedeelte van dit vers, luidende; *voor u (zal) de dauw uwer jeugd (zyn)*, verdient ook onze naeuwkeurige overweging. En wy merken aen, dat in deeze aanspraek tot den Messias, wien den Heer noodigt, om aen zyne regter hand te gaen zitten, het woord, *voor u*, door het scheidteken eenigzins afgescheiden wordt van de volgende; *de dauw uwer jeugd*, welke aen malkanderen worden verbonden, en dus te zaemen het onderwerp, waer van tot den Messias gesproken wordt, uitmaeken. dit dient men ter deeg in acht te neemen, opdat men omtrent den zin van deeze woorden niet dwaele.

Wat de *dauw* zy, is bekent; naemelyk, die vogt, welke door de kracht der zonne, uit de wateren, die beneden zyn, opgetrokken, in de beneden-lugt verdikt wordt, en van daer in eene ontelbaere menigte van druppelen, zig wyd en zyd verspreidende, op de aerde nedervalt en dezelve bevogtigt. Dus is de *dauw* onderscheiden
van

van den regen, welke uit de wolken, die hooger zyn, en van den hemel nederdaelt.

Deeze dauw wordt toegeschreeven aen Messias jeugd. Dit woord, *jeugd*, vinden wy nergens in de H. Schrift, dan hier, en *Pred. XI: 9, 10.* daer het, buiten alle tegenspraak, gebruikt wordt voor dien leeftyd van een mensch, waar in hy nog in zynen groey en bloey is, en welke tyd voor zynen manlyken ouderdom gaet.

Nogthans verstaen veele voornaeme Mannen door de jeugd van den Messias hier niet zynen jeugdigen tyd; maer die jongemanschap, welke als zyn krygsvolk, onder zyne banieren stryden zoude. en meenen, dat die, om verscheidene redenen, de dauw genoemd, en by den dauw vergeleeken wordt.

Doch, behoudens de achttinge dier Geleerden, kan ik hun gevoelen niet omhelzen.

Schoon ik niet ontkenne, dat de Chaldeeuwsehe Uitbreider meerder kennis van de Hebreeuwsehe woorden konde hebben, dan wy, die de boeken van het O. Testament in die taal, alleen bezitten, kan my zulks echter niet beweegen, om van de betekenis, welke dit woord, *Pred. XI: 9, 10,* onbetwiftbaer heeft, af te gaen. te meer, daer het openbaer is, dat hy dezen Psalm niet verstaen heeft.

Al heeft het woord, *jeugd*, by ongewyde Schryvers, zomtyds de betekenis van
jon-

jonge-manschap; en, al worden zommige krygsknegten, by hen, benoemt met een' naem, die van het woord, dauw, afftamt: echter heeft het die betekenis niet in de H. Schrift: maer dit woord, geeft den leeftyd van iemant te kennen.

Daer by moet men aenmerken, dat hier Messias jeugd niet maer blootelyk vergeleeken wordt by den dauw. daer staet niet; uw' jeugd zal als de dauw, of, uw jeugd zal een dauw voor u zyn: maer de woorden, de dauw uwer jeugd, zyn aen een verbonden. Zodat het woord, uwe jeugd, niet te houden zy voor het onderwerp, waer van gezegt wordt, dat zy een dauw zyn zoude: maer die beide woorden, de dauw uwer jeugd, het onderwerp der reden uitmaeken.

Ik oordeel dan, dat door den dauw van Messias jeugd te verstaen zy, de dauw die in zynen jeugdigen tyd zyn zoude. gelyk dus, *Hoogl. V: 2*, dauw en nagt druppen, dat is, druppen, die in den nagt gevallen waren, by malkanderen gevoegt worden.

Nu moeten wy zien, wat hier door deeze woorden gemeent wordt.

Mogelyk is hier eene toespeeling op 't geen wy, *Rigt. VI: 36—40*, leezen van dien strydbaeren held Gideon, die in zyne kragt heen ging om Israël te verlossen, wanneer de Heer hem tot zyne versterking en verzekering van de overwinning, die hy behaalen zoude, een teken gaf, zo dat er dauw ware op het vlies alleen, in den eersten,

sten, en naderhand op den gantschen aerd-
bodem, uitgezondert het vlies, in den an-
deren nagt.

Maer dat hier van geen eigentlyken dauw,
die in Messias eigentlyke j ugd zyn zoude,
gesproken wordt, is van zelfs openbaer.

Verscheidene dingen worden om ver-
scheidene en verschillige redenen by den
dauw vergeleeken. men kan daer van voor-
beelden vinden, 2 Sam. XVII: 12. Ps.
CXXVIII: 3. Spr. XIX: 12. Jes. XVIII: 4.
XXVIII: 19. Dan. IV: 5. Hof. VI: 4. XIII: 3.

Maer, gelyk men onderscheid moet maek-
en tusschen de verklaring van eenē ver-
gelyking en van een zinnebeeld, zo moe-
ten wy hier bepaeldelyk onderzoeken, niet,
wat en waerom iets by den dauw verge-
leeken wordt: maer alleen, van welke eene
zaak de dauw een zinnebeeld zy.

Doch dit heeft de Wydberoemde *J. van
den Honert*, in zyne leerstukken der Zinne-
beeldige Godgeleerdheit (e) reeds in 't bree-
de met veele bondige redenen en zeer
nauwkeurig aengetoont, en uit de onder-
scheidene eigenschappen van den dauw be-
weezen, dat dezelve een zinnebeeld zy
van de geloofs-belydenis, welke de by-
zondere leden der Kerke doen.

Ik zeg dan maer kortelyk. Het water;
dat op de aerde valt en haer vrugtbaer
maekt, is een zinnebeeld der leere in 't
ge-

(e) 1ste deel IIde hoofst, § L—LXIII.

gemeen. wanneer de Egyptenaers een' zinnebeeld van het onderwys wilden maken, tekenden zy een hemel vol dauw. (f) De lugt; waer uit het water nederdaelt is het formulier der leere, 't geen aan de Kerke is overgelevert. De wolken, die in de boven-lugt zyn, zyn zinnebeelden der Leeraaren, die de leere, als den regen, op de aerde uitstorten. Maer de dauw wordt in de beneden-lugt gevormt, uit het vogt, 't geen de zon heeft opgetrokken. De beneden-lugt nu, in onderscheiding van de boven-lugt, is het formulier der leere, waer in de gemeente, zonder onderscheid van ampts-bediening, 't zy leeraers, 't zy leeken, staet. En daerom is de dauw een zinnebeeld van haere beleydenis, die door de kragt der zinnebeeldige zonne opgetrokken, in ontelbaere druppelen, zig wyd en zyd verspreidende, op de aerde nedervalt, en dezelve bevogtende, vrugtbaer maekt. Dus vergelykt God zyn woord, 't geen hy door den dienst der Leeraeren zendt, *Jes.* LV: 10, 11. by den regen en sneeuw, die van den hemel nederdaelt: en eigent in tegendeel, *Jes.* XXVI: 19, den dauw toe aan die menschen, welke in het stof wonden, maer zouden opwaeken en juichen. Zo onderscheidt Moses zyne leere, die hy, als Leeraer, uit den hemel, ontfangen hadt, van zyne reden, waer mede hy, als

(f) *Gursler. de J. in glor. eccles. p. 186.*

als een lid der Kerke, zyn geloof beleeft; en vergelykt daerom onderscheidelyk zyne leere by een' regen, en zyne reden by een' dauw. En, wanneer de Bruidegom de beleydenis van véelen ontfangen hadt, zegt hy, *Hoogl. V: 2*; myn hoofd is vervult met dauw, myne hairlokken met nagtdruppen.

Ik heb deeze dingen maer hoofdzaekelyk gestelt. die ze breeder uitgewerkt zien wil, leeze het gemelde voortreffelyke boek.

Deeze dauw van de geloofs-beleydenis der Igemeente nu zoude er zyn in Messias jeugd; want dezelve heet de dauw van zyne jeugd. En, alzo de dauw hier zinnebeeldig moet genomen worden, zo moesten wy ook zynen jeugdigen tyd zo verstaen. Ik oordeel derhalven, dat hier de eerste tyd des N. Testaments door zyne jeugd bedoelt wordt.

De Messias hadt door zyne opstanding uit den dooden een nieuw leven verkreegen. hy was als op nieuws geboren, als zynde de eerstgeborene uit den dooden, *Col. I: 18. Op. I: 5*. En mogelyk daerom en ten teken daer van verscheen toen een Engel in de gedaente van een' Jongeling, *Mark. XVI: 5*: daer anders de Engelen, als zy den menschen verscheenen, Mannen genoemt worden.

Men waene echter niet, dat ik my verbeelde, als of de Messias in zyn onsterfelyk leven, door de dagen, die hy, *Jes. LIII: 10*, verlengen zoude, vervolgens zou-

zoude oud worden; en dat dus zyne jeugd zoude voorby gaen, en daerom gestelt wordt tegen zynen ouderdom, dien hy naderhand, in zyn persoon, beleeven zoude; neen; dat is myne meening niet. Maer, daer dit woord hier voorkomt, als zullende vervult worden, wanneer hy aen des Heeren regter hand, als Koning zitten zoude, in een' tyd toen er nog van hem in dat opzigt niet konde gezegt worden, dat hy van ouds zit, gelyk God, *Pf. LV: 20*, dus beschreeven wordt; zo oordeel ik, dat hy om die reden, in den eersten tyd des N. T. wanneer alles nieuw was geworden, aengemerkt wordt, in zyne jeugd te zyn. Hy komt hier voor als Koning van zyne Kerk, als Hoofd van zyne gemeente, welke zyn lichaam is. en 't geen haer raekt, wordt gerekent, hem te raeken: doch in dien tyd was zy nog in haere jeugd; door dien zy, niet voort, maer eerst in dien tyd geboren is. waerom de Apostel, *1 Pet. II: 2*, de geloovigen van dien tyd beschryft als kinderkens die nu (want in 't Grieksch staet niet, *nieuw*, maer, *nu*) geboren zyn.

Om deeze redenen wordt hier de eerste tyd van 't N. Testament de jeugd van den Messias genoemt. en, alhoewel dit woord afftamt van een, dat *baeren* betekent, worden wy echter door het zelve niet bepaelt tot het tydstop van Messias geboorte uit den dooden, of van zyn plaetzing aen des Heeren regter hand; want ook het woord, 't geen van dezelve afkomst is, wordt;

OR-

onder anderen, 1 Kon. XII: 8; 10, 14, gebruikt van jongelingen, die reeds raed gaven; doch door deeze benaeming onderscheiden worden van, en gestelt tegen zulken, die daer oudsten heeter.

- Komt ondertusschen iemant hier door tot die gedagte, dat hier van Messias eigentlyke jeugd gesproken wordt, en door de dauw van zyne jeugd te verstaen zy de belydenis, die reeds by zyne geboorte de harders en de wyzen uit het Oosten, en vervolgens andere, van hem gedaen hebben, en dat deeze naderhand voor hem zoude zyn, gelyk hier, by zyne verheerlyking aen des Heeren regter hand, aen hem belooft wordt; zo geef ik in bedenking, of het welvoegelyk zy, het eens woord van deeze spreekwys, de dauw, zinnebeeldig, en het andere, dat daer mede ten naeuwsten vereenigt is, naemelyk, zynere jeugd, letterlyk op te vatten. En men overweege, of men wel met grond kan stellen, dat er reeds in dien tyd een zinnebeeldige lust ware, waer uit die zinnebeeldige dauw nederdaelde. 't Was wel een formulier der leere van de Joodsche Kerk, dat de Messias komen zoude: maer toen was het nog geen formulier van de leere der kerk, waer toe die beleyders van Jesus naem behoorden, dat Jesus juist de Messias was. zy deden die beleydenis niet als leden van die kerk, in welker gemeenschap zy leefden; en die beleydenis

I

van

van maer zeer weinige perſoonen; welke dezelve toen deden, was geen dauw, die in eene onſtelbaete meenigte van druppelen, zig wyd en zyd verſpreidende, op de aerde nederdaelt.

Ik oordeel dan, dat hier van die beleydenis, welke er in den eerſten tyd des N. T. zoude gedaen worden, geſproken wordt onder de zinnebeeldige benaming van den dauw van Meſſias jeugd.

En daer van wordt gezegt; dezelve (zal) *voor u (zyn)*. waer door wordt uitgedrukt, dat die tot Meſſias dienſt en hem eigen zyn zoude; ſtrekkende tot zynere eere en uitbreiding van zyn Koninkryk, om de aerde te verkwikken en vrugtbaer te maeken; zo dat er ſpruiten van Gods plantinge uiſprooten en groeiden; ja, dat zelfs zyn hoofd, 't geen een zinnebeeld is van zyne Koninklyke majesteit, en verheerlykte Hoogeprieſterlyke waerdigheit, en zyne hairlokken, een zinnebeeld van het geeſtelyk vermogen dat daer aen vaſt is, Hoogl. V: 2, vervult zoude worden met, den dauw der beleydenis van zynen naem (g).

Ook dit is in den eerſten tyd des N. T. in dier voege bewaerheit, dat door zo veel gemeentens, als er door de geheele waereld geſigt wierden, Meſſias naem beleden

(g) Zie J. van den Honers; in 't gemelde boek 11de deel 11de hoofſt. § XLV—XL.

den wierdt, en zyn veelvuldige lof verkondigt. De Handelingen en Brieven der Apostelen, benevens de Kerkelyke geschiedenissen van dien tyd, bevestigen dit ten vollen. dies melde ik alleen, dat Paulus in zynen Brief aan de gemeente te Romen, welke, Rom. VI: 17, van harte gehoorzaam was geworden den voorbeelde der leere, tot het welke zy overgegeven was, zynen God door Jesus Christus dankte over hen allen, dat hun geloof verkondigt wierdt in de geheele waereld.

En, gelyk de dauw ten tyde van Gideon, op zyn gebed, vallende, hem van de overwinning verzekerde, en zyn volk, aen 't welke hy dit teken, genoegzaam buiten twyfel, zal bekent gemaekt hebben, volvaerdig maekte, om onder zyne banieren, tegen de vyanden uit te trekken; zo moest ook deeze belofte den Messias vastelyk doen vertrouwen, dat hy heerschen zoude in 't midden zynner vyanden. En teffens was deeze belofte van uitnemend groote kragt, om zyn volk, in de wapenrustinge des heiligdoms, uit de barmoeder des dageraeds, uitgedoft, zeer gewillig te doen zyn, op den dag zynner heyrkragt.

Want door de vrugtbaermaekende kragt van dien dauw der beleydenis van de gemeentens, zouden zy overal medegetuigen en beleyders vinden van die waerheit, voor welke zy streeden. al viel die dauw eerst maer op het Joodsche Land, dezelve zou-

de naderhand de gantsche aerde bevoogti-
gen. Die dauw zoude niet zyn als een
vroegkomende dauw, die heengaet: maer
in Messias jeugd zoude de aerde daer door
zo vrugtbaer gemaekt worden, dat op ie-
der dag zyner heyrkragt zyn volk over al
mede-beleyders van het geloove vinden
zoude. waer door het moed zoude hebben,
om voor hem te stryden, tot dat de Heer
alle zyne vyanden gezet zal hebben tot een
voetbank zyner voeten.

E I N D E.

NON.

N. N O N N E N ,

113

S. S. Theol. Doctor & Prof. P. O. en teffens
Predikant te Bremen.

(*) GODGELEERDE
VERHANDELING

O V E R

PSALM LXXXIV: 4.

Waar in bewezen wordt, dat de *Vogelen*,
TZIPPOR, en DEROR, zinnebeelden zyn
der Heidensche Vreemdelingen, die
onder de Regeering van Koning Josa-
phat tot het Jodendom bekeerd zyn.

גם צפור מצאה בית ודרור קן לה אשר שתח אפרתיה
את מבחוחתיך יחזה צנאורתי מלבי ואלהי:

Volgens de Nederlandse vertaling

*Zelfs vint de mussche een huis, ende de zwa-
luuwe een nest voor haar, daarze bare jongs-
kens legt, by uwe altaren, HEERE der
Heirscharen, myn Koning, ende myn God.*

§ I.

De Uitleggers zyn het gantsch niet eens
over

(*) Deze verhandeling is in den jare 1741

I 3

ui

over den bedoelden zin dezer uitspraak uit Ps. LXXXIV: 4. Men twist, of de *Letterlyke Zin*, in welken men zig stipt aan de eerste betekenis, en het samenstel der woorden houdt, hier plaats moet hebben; dan of men een *Leenspreukigen zin* welke zinnebeeldig aan deze dingen beantwoordt; of eindelyk een *Gebeime zin*, betreklyk op *Geestelyke dingen*, wier vervulling, in de toekomstige Eeuw van den Messias verwacht moest worden, verkiezen moet. Of men den Inhoud van dit gezegde tot *Tegenwoordtge*; of tot *Voorleden*, of tot *Toekomende* zaken brengen moet. Verder of de zin volledig, en duidelyk is; dan of 'er in aangevuld moet worden, het geen men verschillend begrypt uitgelaten te zyn, door eene redenkonstige opfiering: of in de vergelyking het eerste voorstel (*Proafis*) alleen gevonden wordt, en de Toegift (*Apodofis*) uitgelaten is; of ten laatste de *Altaren des Heeren* eigentlyk moeten genomen worden;

uitgegeven. Ik oordeelde myne, der Latynsche Taal, onkundige Landgenoten, dienst te doen met dierzelfer vertaling, zoo ik bespeur, dat zy onzen Leezer smake, (zal ik mischien nog eene en andere van 's uitmuntenden Mans gedachten over verscheidene gewichtige Stoffen laten volgen; waarin het *nutte* met het *nieuwe* gepaard gaat, en eene gelukkige vinding, juist oordeel, en diepe geleerdheid zig omstryd vereenigen, T. L.

den; dan of 'er de Tempel, en in 't byzonder de Cederen Balken onder het Tempeldak door gemeend worden. Zonder deze verschillende opvattingen van anderen te onderzoeken, en te wederleggen, zal ik myn gevoelen, naar den Leidraad myner gewoone uitlegregelen openen en beoogen.

§ II.

Ik kan nochtans niet voorby om met een woord gewag te te maken van den nieuwsten uitleg, welke de Eerwaarde Heer H. BRUNINGS, Dienaar des Godlyken Woords te Hasselt, (thans in de Drachten in Vriesland) heeft in het licht gebracht: (*) die door zyne vriendelyke uitnodiging ons aanleiding tot dat geschrift gegeven heeft. Hy brengt dit v. tot de verwoesting des Tempels onder *Antiochus Epiphanes*, en onderzoekt de verschillende gevoelens van anderen. Zyn uitleg zou zig ongetwyffeld aanpryzen, dewyl hy by de Letter, en natuurlyke samenstelling der woorden blyft, en daar uit een duidelyken zin haalt, welke niet steunt op eene onzekere overbrenging der woorden tot andere dingen; byaldien dezelve met den samenhang, en overige gronden van den Psalm te verklaren overeenkwam. Hier hapert het, dewyl het geensins uitgemaakt is, dat

(*) *Vid. Miscell. Groning. COLL. GERDINGII. Tom. II. f. I. p. 89. sqq.*

in dezen Psalm van het Voorleden, en Tegenwoordige geheel niet gehandeld wordt, maar deszelve oogmerk regelrecht op het toekomende zie; verder dat hy eene voorzegging der verwoesting door Epiphanes in zig behelze; eindelyk dat de Spreeker zig over droevige Lotgevallen beklaage, daar hy veeleer de Godlyke weldaden en bewezen hulpe roemt, die, daar hy met brandende verlangens gewenscht had den Godsdienst by te wonen, nu den HERRER in zynen Tempel looft, over het verkrygen zyner begeerte. Ik begryp insgelyks niet hoe een Lied, dat de geheele verwoesting van den Tempel voorspelt, in de openbare plechtigheden van Israël heeft kunnen gezongen worden, zonder enige melding van hunne zonden, welke zulk eene yfelyke straf verdiend zouden hebben, zonder eenig blyk van bedreiging, zonder vermaningen tot berouw, dingen, welke anders in alle, strafdreigende Psalmen gevonden worden. Dog ik scheid hier van af, dewyl ik thans niet in het wederleggen van anderer gevoelens, maar in myn eigen te staven, bezig ben.

§ III.

Ik zend eenige meer algemeene stellingen vooraf, welke uit de gewoone uitleg-regels my door een ieder moeten toegestaan worden. 1. De Tydbuigingen, in de
werk-

werkwoorden moeten niet onder een verward worden, of eenige verwisseling van Tyden (*Enallage*) zonder noodzaak ingevoerd; en diesvolgens het voorleden כנח, en נחז zy heeft een huis en een nest gevonden, zy heeft hare Jongskens neergelegd, behouden worden, en in de uasporing van den zin op tegenwoordige, en voorleden zaken eniglyk gedacht. 2. Het Samenstel der woorden verbiedt ons te denken aan den natuurlyken drift van elken Vogel om zig een nest toetstellen, en zyne Jongskens daar in te koesteren, want zoo dat bedoeld wierdt, zou 'er in't meervoudig getal staan. צפורים, רורים מוצאים, gelyk *Matth. VIII: 20. De Vossen hebben bolen, en de Vogelen des Hemels nesten.* Zo dat ook hier enig byzonder voorval of daad wordt aangeduid. 3. De Uitleg van een' Psalm, die uit de aanleiding, welke de inhoud en toespelingen, vergeleken met de geschiedenis dier tyden, aan de hand geven, wordt opgemaakt; is vry wat zekerer dan anderen, die zonder het Licht der geschiedenis worden opgesteld: want zoo ras wy de aanleidende gelegenheid weten, ontdekken wy den oorsprong der spreekwyzen en toespelingen, de ware mening van den Dichter, en de aandoening, welke het zingen of lezen van den Psalm onder het O. Testament in het gemoed verwekte.

§ IV.

De byzondere beginselen , en gronden van myn gevoelen moet ik wat duidelyker betogen. 1. De LXXXIV. Psalm is geschreven ten tyde van Koning *Josaphat*, op wiens gevallen en daden hy gedurig toefpeelt. 2. Daarin wordt een Israëliet uit de X Stammen zingende ingevoerd, die van zyn afval tot God wederkeert. 3. De dieren zyn Zinnebeelden van Volkeren. De vreemde en onreine dieren verbeelden de Vreemdelingen. De Vogelen, de Edomiten en Keniten die onder de Moabiten woonden. 4. Uit hen zyn zommigen onder de Regering van *Josaphat* tot het Jodendom bekeerd, onder dien uitmunte het Geslacht van *Jonadab* Vader der Rechabiten. 5. Wier bekering in onze woorden geroemd wordt. Terwyl de geheele Psalm de voorrechten verheft, welke aan de wederkerende Israëlieten van de afgoderye tot den waren dienst van God zyn toegestaan, na de zware nederlaag welke *Josaphat* de samen verbonden nakomelingen van *Ismaël*, *Esau*, en *Loth* had toegebracht. Laat ons deze gronden stuk voor stuk staven.

§ V.

Het Eerste , dat deze Psalm, door de Kinderen van *Korab* onder *Josaphats* regering

is

is opgesteld, heeft weinig moeite in. Ik sta nu niet op algemeene bewyzen, die uit beschouwing van het gansche boek der Psalmen, en het onderscheid der Liederen, die aan de Kinderen van *Korab*, als *Makers* worden toegeschreven, voort vloeijen, het geen misschien te eniger tyd, zoo het Godde behaagt, in onze overdenkingen over het gebruik der Psalmen in den openbaren Godsdienst, waar aan wy bezig zyn te werken, zullen aan den dag leggen. Want ik twyffel niet, of genoegzaam allen, die dit opschrift op hun voorhoofd hebben, moeten te huis gebracht worden op den leeftyd van *Josaphat*. Ten tyde van dien vromen, en den Godsdienst hervormenden Vorst, zoo wel als onder andere Godvrugtige Koningen van Juda, die in het vervolg het verval van den Godsdienst herstelden, *Asa*, *Hiskia*, *Josia*, zyn de meeste Psalmen, die tans dien Heiligen Bundel uitmaken, samengesteld. De klaarste toespelingen op de daden van *Josaphat*, en de Lotgevallen der Joodsche Kerk onder zyne regering bewyzen dit; dewelke wy niet kunnen aanzien voor voorzeggingen, eertyds door David uitgesproken, en naderhand in het boek der Psalmen ingelascht, dewyl dit door geen een bewys gestaafd wordt; maar de grootste en gewichtigste zwarigheden met zig sleept. Laat ik ten voorbeelde slegts den *XLVIII Pfalm* bybrengen die insgelyks den naam der Kinderen van *Korab*

ten

ten opschrift heeft. Deze zinspeelt op *Josaphats* Geschiedenis. Ik noem eene toespeling in een (*Dogmatisch*) Leerstellig boek tot een Historisch, wanneer in het eerste het zelve voorval het welk in het laatste verteld wordt, wordt aangehaald. Dat nu het zelve voorval verhaald wordt bewyzen de bygevoegde omstandigheden. In het 8. v. wordt de *verbreking der Schepen van Tbarsis door een Oosten wind* vermeld, waarmede woordelyk overeenstemt de bedreiging van den Profect *Eliëser* in de Geschiedenis van *Josaphat*, 2 *Kron.* XX: 37. dat, om zyn verbond met *Abazia* God zyn werken verscheurd, en de Schepen wierden gebroken dat zy niet naar *Tbarsis* konden gaan.

§ VI.

Ik beroep my verder op den *Samenhang* van dezen *Psalms* met den voorgaanden en volgenden. In beiden zyn kentekenen van hun opstel in de *Keuw* van *Josaphat*. De *LXXXIII.* is gemaakt by gelegenheid des *Oorlogs*, van de *Edomiten*, *Moabiten*, en andere naburige samentspannende volkeren berokkend die opgeteld worden, v. 6—9. van denzelven gewaagd de *Geschiedenis* van *Josaphat*, 2 *Kron.* XX: 1, 2, 22. de vergelyking van den *Psalms* met de *Geschiedenis* bewyft zoo duidelyk, het zy wy de opgenoemde *Volkeren*, het zy den *Oorlog* het zy de *gehoopten uitslag* beschouwen, dat,
 zoo

zoo 'er ergens in de Psalmen eene toespeling op de heilige geschiedenis plaats heeft, deze op den leeftyd van *Josaphat*, zie. de Toespeling is wat duisterder in den LXXXV. *Psalm*. Het begin wyft genoeg aan, dat hy in een zeer moeilijke tyd is opgesteld, *ψ. 1—10*. Zoo was waarlyk die Oorlog. *2 Kron. XX: 10—12, 15*. dezelve kundigheden ontmoeten wy in het Gebed van *Josaphat ψ. 6—8*. die in het begin des Psalms voorkomen, van het *11. ψ.* worden de bewyzen bygebracht voor de hoop, dat God deze Gebeden zou verhoren. Genomen van den bloei van Israëls Burgerstaat verkregen door eene nauwkeurige waarneming van regte billykheid, en yver voor gerechtigheid en vrede onder de Inwooners. Wanneer wy nu de beurtwisselingen van het Joodsch Gemeene best onder hunne Koningen nagaan, vindt ik geen tonneel waarin deze deugden van billykheid, vrede, trouwe onder het Volk, de Rechters en Leeraars, luisterryker hebben uitgeblonken dan onder de regering van *Josaphat*, *2 Kron. XVII: 6—11. en XIX: 5* vinde. daar nu de voorgaande en volgende Psalm op de daden en leven van *Josaphat* zien, hoe zou dan de onze tusschen beiden de plaats beslagen hebben, indien hy in eene andere Eeuw gemaakt was, en op andere zaken zag. Ik beken, de samenhang kan hier geen beslissend bewys uitleveren, hy is nochtans van eenig gewicht, zoo de inhoud van den Psalm 'er mede

de strooke, en uit *Josaphats* geschiedenis kan opgehelderd worden.

§ VII.

Ik zal myn best doen om dit klaar te maken. Wy ontmoeten hier voor *Eerst* een zeer duister gezegde, indien wy het zonder het Licht der geschiedenis beschouwen, het geen nochtans uit kracht der samenstelling op een byzondere plaats, en merkwaardig voorval ziet. *ψ.* 7. daar van het doorgaan van *het dal Bacha*, עמק הבכא (*der Moerbezie Boomen*, Ned. Ov.) en ברכות שיענה מורה *de Zegeningen of gejuich welke de Leeraar zou aandoen, of daar mede zig bekleeden*, gesproken wordt, (onze Nederlanders hebben hier, ook zal de zegen ben gansch rykelyk overdekken,) om de laatste spreekwyze eerst op te helderen. De spreekwyze *zig met iets te bekleeden*, is zuiver Hebreuwsch en betekent eene plechtige en aanmerkenswaardige betooning en bevestiging (*demonstratio*) van eenige zake. zoo is 'er *Pf.* CXXXII: 9. *dat uwe Priesters met gerechtigheid bekleed worden*, en *ψ.* 16. *Ik zal uwe Priesters met heil bekleeden*. Hoewel daar het woord לבש voorkomt wordt echter de glans en schitterende luister van gerechtigheid en heil, die van de Priesteren zou afstralen, aangeduid. Zie verder *Job* XXIX: 14. *Jes.* LI: 9. LII: 1, LXIX: 17. vooral *Psalms* CIX: 18. Zoo wordt de gelyk luidende spreekwyze ענה אור

hy bedekt zig met het licht, als met een kleet, Ps. CIV: 2. van God gebruikt om de openbaring van zyne wonderbare deugden en grootdadigheden uitte drukken. Nu is 'er in de geheele geschiedenis des Ouden Testaments niets, dat aan die vertooning beter beantwoordt, dan de roemverheffing van den Godlyken lof door Josaphat na de nederlaag der Edomiten, Moabit en hunne verbondelingen, 2 Kron. XX. de Leviten stonden op om den Heere den God Israëls met luider stem ten hoogsten te pryzen, v. 19. en 28. inzonderheid v. 26. En den vierden dag vergaderden zy zig in het dal van Beracba (of der zegening) want daar loofden (of zegendes) zy den Heere, daarom noemden zy den naam derzelver plaats het dal van Beracba, (of der zegening) tot op dezen dag. De Leeraars bekleedden zig met lof, dat is, zy spanden alle krachten in om dien lof ten hoogsten te verheffen, de Kinderen van Kahath, zoo wel als de Kinderen van Korah, zelfs voor de behaalde overwinning, in vertrouwen op Gods beloften, 2 Kron. XX: 19. maar op dat niemand zig verwondere dat wy den titel van *Leeraar*, (van de Onzen, gelyk meermalen door Regen vertaald) tot de God pryzende Leviten brengen, moet men opmerken, dat ter herstelling van den Godsdienst de Leviten byzonder door de Steden van het Joodsche Land gezonden wierden, om het volk van nieuws naar de Wet des Heeren te onder-

wy-

wyzen, en dus het vorig verzuim ter ver-
goeden, het geen op *Josaphats* bevel in het
3. Jaar zyner Regering wierdt uitgevoerd,
2 *Kron.* XVII: 8, 9.

§ VIII.

Het begin van het vers moet insgelyks
opgehelderd worden uit de geschiedenis van
Josaphat zoo luidt het עברי בעמק הנבא מעין
ויהוה als zy door het dal *Habbaca* doorgaan,
zullen zy het zelve tot eene fontein stellen. De-
ze spreekwyze maakt de Uitleggers verle-
gen, om dat zy het licht der geschiedenis
in derzelve verklaring missen. Het dal
of valleje ten fonteijn te stellen, wordt
uitgelegd van fonteinen of putten, die
gegraven wierden door de Reizigers om
hun dorst te lessen wanneer zy ten tyde
der plegtige Feesten naar den Tempel op-
gingen. men meent dat, de valleje, die
uitdruklyk *Habbaca* genoemd wordt. of in
't gemeen betekent eene plaats en staat
van naarheid en elende, of in 't byzon-
der het dal der *Moerbezieboomen*. waarin God
aan David eene uitmuntende overwin-
ning over de Philistynen geschonken had
2 *Sam.* V: 23—25. In dezen uitleg hut-
felt men alles door malkander, men let
niet op den samenhang en eigenlyke kracht
der spreekwyze, en men ondersteelt ver-
scheiden dingen, die in het geheel niet te
pas komen. Dus is het eene grote ver-
war-

warring der kundigheden , wanneer men deze woorden op Reizigers door de woestynen toepast. Men kan geen bewys bybrengen , dat zy in Kanaän , eene by uitstek bebouwde Landstreek , ooit genoodzaakt waren Putten te graven. Daarenboven , wie , die niet geheel onkundig is van de Natuurlyke gesteldheid van Kanaän kan ernstig vaststellen , dat de Reizenden naar den Tempel , zulken geruimen tyd onder weg konden blyven als 'er tot het graven der putten nodig was , dewyl dat veel moeite en arbeid vereischte *Gen. XXVI: 19. sq. vergel. 5. 15.* Behalven dat het dal der Moetbeziebomen geensins dor en waterloos was , dewyl in zulken geval die boomen daar niet wel zouden kunnen tieren. *Plinius Hist. Nat. L. XVI. Cap. 18.* zegt 'er van , dat zy op Bergen niet licht groeijen. Zeer weinigen eindelyk der Israëlitzen , gelyk men uit de legging des dals besluiten kan , gingen daar door in hun optocht naar den Tempel. Of wil men de toespeling zoeken op de Reizigers door de Woestynen van Arabiën , hoe zal dat , om andere dingen voorby te gaan , samenhangen met de volgende gezegden , *de Leeraar zal zegeningen aandoen , en elk binner zal voor God in Sion verschynen?* waar vindt men 'er doch , die in die tyden uit de waterlooze strecken van het woest Arabiën optogen om voor God te verschynen. Ik houd my aan den uitleggel § 2 , voorgesteld , dat de verklaring eener spreekwyze uit het licht der geschiede

K

de

denis eerst zeker wordt en geen plaats laat voor tweeduidigheid en gissingen. Wy vinden nu in de daden van Josaphat een geval dat den oorsprong en grond der toespeeling aanwyft. Want toen hy de Eerste keer in gezelschap van Joram Koning van Israël, en de Edomiten, een krygstocht tegen de Moabiten ondernam, veranderde God het dal in eene fontein, en de Joden geloof slaande aan de woorden des Heeren en waggende op zyne beloften, stelden dus het dal tot eene fontein, ziet de Geschiedenis, 2 Kon. III. Het gansche Leger versmachte bykans van dorst, ƴ. 9. God besloot dien uitersten nood des volks door een wonderwerk te hulpe te komen. ƴ. 9—22. Eliza kondigde dit aan ƴ. 14. *ƴ. 9. En by zeide, zoo zegt de HEERE: maakt in dit dal veele grachten; gy zult geen wind zien; en gy zult gaenen regen zien, nochtans zal dit dal met water vervuld worden, zoo dat gy zult drinken, gy en uw vee, en uwe beesten.* Het volk geloofde God die zyne beloften door zyne macht vervulde. Hier uit blykt het duidelyk wat het is het dal tot eene fontein te stellen. Twee zwarigheden moeten 'er nog weggenomen worden; de *eene*, of de Joden toen in een dal waren; de *andere*, of dit dal den naam van *Habbac* dragen kan. de Eerste is niet moeilyk. Het Leger had zig neergeslagen by de uitgedroogde Beeke op de grensen van Moab en Idumea, ƴ. 20, 21. Nu was die Landstreek,

streek, gelyk in het vervolg blyken zal bergagtig, en met hooge rotzen bezet. de beeken vloeijen langs de laagere plaatsen in de Valleijen, zoo was de vlakte waarin het Leger nederfloeg en langs welke de beek stroomde, een ppy eene diepe plaats of een dal. Maar wat is *ten Tweeden* חנכא in deze Geschiedenis. Dat het een eigen naam is van eene zekere plaats wyft het voorzetsel n aan, schoon dit dal by gebrek van gedenkstukken hedendaags onbekend zy, dewyl de Landbeschryving van het Overjordaansche door de Moabiten en hunne naburen bewoond tans duister is: dikwyls gelyk ook in deze geschiedenis 2 Kon. III: zyn de eigen naamen der plaatzen, dalen, en bergen niet uitgedrukt. de Oudste Uitleggers der Joden staan toe dat dit een eigen naam is. De Arabische Jood by *Hammondus* in zyne uitbreid. over *Pf. LXXXIV: 7.* heeft opgemerkt, dat *Habbaca* eene plaats is van het Damasceensch Syriën en zoo niet ver van de grenzen der Moabiten, en Edomiten, daar de slag is voorgevallen. *Abea Esra* heeft over deze plaats חבכא חנכא *Habbaca* is de naam van eene plaats: hy voegt 'er eene giffing by, dat die plaats zoo genoemd zy van de Moerbezie boomen. חנכא. Men kan hier de plaats niet verstaan daar David de Philistynen op de vlugt geslagen hadde 2 Sam. V: 23. sq. want die Moerbezie boomen, op het geruisch van wier toppen hy acht moest slaan, waren gelegen in het dal Rephaim, en de naam van het dal

Becaim , als daar gelegen , komt nergens anders voor. Men weet ook niet van de moeiten en engten , welke de geenen die 'er doorreisden , moesten uitstaan. Men moet eindelyk niet geloven , dat het woord van נכה *klagen* , afgeleid is , ten zy men uit duidelyke blyken tonen kan , dat de letters ן en ך verwisseld zyn.

§ IX.

Beide die gevallen in de Geschiedenis van Josaphat verdienden wel opgemerkt te worden , en derzelve herdenking was ten hoogsten gevoeglyk in den heiligen dienst. God had in dezelve door een uitmuntend wonderwerk zyne Trouw aan het Volk bewezen ; en te gelyk het vertrouwen des Volks op zyne beloften op de proef gezet. Dit vertrouwen moest ten voorbeelde strekken voor de nakomelingen in soortgelyke omstandigheden ; 'er moest daarom eene plegtige gedachtenis van gehouden worden , en Gods getrouwheid op zulk eene doorlugtige wyze betoond was het zegel zyner waarheid in het vervullen zyner beloften. Niets billyker dan dat men dezelve tot roem van Gods heerlykheid openlyk verhefte , en de nakomelingen opwekte om verder steunende op zyne beloften hun vertrouwen eniglyk op hem te stellen. Te meer paste deze herdenking van Gods wegen in den openbaaren dienst , om dat in het eene geval ,

2 Kon.

2 Kon. II. beschreven, de Koning van Israël met Judás Koning in een verbond getreden, getuige en aanschouwer was van het Godlyk wonderwerk. Dit was een blyk van den waren Godsdienst in de stam van Juda, het welk den afval der Israëlitén beschaamde, vooral toen de gelukkige uitkomst aan de voorzegging van den Profeet Eliza, dien de Koningen raad gevraagd hadden, beantwoordde. 2 Kon. III: 11. Men weet, dat 'er in dien tyd een heete twist tusschen de Ryken van Juda en Israël aangaande den waren Godsdienst was, en dat de blyken van den waren dienst, welke te Jeruzalem den Heere wierd toegebracht, naauwkeurig van de Geschiedschryvers dier Eeuw zyn te boek gesteld. Daar heenen behoort ook het verhaal van den Oorlog, dien Achab Koning van Israël en Josaphat Koning van Juda tegen de Syriërs voerden, en van den twist die by die gelegenheid ontstond tusschen des Heeren Profeet Micha, en den valschen Profeet Zedekia, en zyne metgezellen, 1 Kon. XXII. Het was zeker voegzaam zulke dingen in den openbaren dienst te gedenken tot roem van God en bevestiging der Gelovigen, vooral wanneer het openlyk gebruik van eenen Psalm in den Tempeldienst van zelve eene gepaste gelegenheid gaf tot herdenking dier wonderen, gelyk in het vervolg blyken zal ook in dezen Psalm plaats te hebben.

§ X.

Ik voeg 'er ten Tweeden andere kenmerken by, welke, hoewel zy niets uitdruklyks van Josaphats zaken melden, echter den weg banen tot het uitvinden van de aanleiding tot den Psalm, en deszelven gebruik in den Tempeldienst, en welke vergeleken met het vorige, de toespeling op Josaphats Oorlogen en Overwinningen ophelderen en staven. Uit dien algemeenen zettingel: *Dat niets te vergeefs in de Heilige bladeren geschreven is*, dien wy zonder moeite in de Schiften van vernuftige Mannen toestaan, vloeit deze byzondere voort, *dat de Godlyke Namen niet zonder reden geplaatst worden*. By gevolge is de Naam *Zebaotb*, op heirlegers, oorlogen, en overwinningen betreklyk, niet te vergeefs gebruikt, zoo dikwyls het in de Psalmen voorkomt, en ziet bestendig op de uitkomsten des Oorlogs. Eene aanmerking die in den uitleg der Psalmen van een zeer groot gebruik is. Nu vinden wy dezen Naam *ψ. 2. Hoe lieflyk zyn uwe woningen, o Heer der HEIRSCHAREN. ψ. 9. Heer God der HEIRSCHAREN! ψ. 13. Heer der HEIRSCHAREN welgelukzalig is de mensch die op u betrouwt*. Zeer zelden zal men in andere Psalmen den naam *Zebaotb* zoo dikwyls herhaald vinden. 't Is waar God had in veele Oorlogen zyne tydige hulp aan zyn volk betoond, en den lof en roem van *Heere der Heirscharen* verdiend. Maar nergens zullen

len wy in de Geschiedenis des O. T. door-
 lugtiger bewyzen van Gods wonderdadige
 en onverwachte hulp ontmoeten dan onder
 Jofaphats Regering. Want in eenen drie-
 dubbelen oorlog tegen machtige vyanden
 gevoerd, (ziet 1 Kon. XXII. 2 Kon. III.
 2 Kron. XX.) bewees God aan den Ko-
 ning of aan het Leger op eene allerbuiten-
 gewoonste wyze zyne bystand, toen zy in
 het uiterste gevaar gekomen waren, het
 betaamde daarom dat de gedachtenis van
 deze uitkomst vereeuwigd, en de roem
 van den Heere der Heirscharen op zulk
 eene luisterryke wyze geopenbaard, ver-
 heven wierde.

§ XI.

'Er wordt *eindelyk* duidelyk gewag gemaakt
 van 's Heeren zonderlinge bescherming in
 een moeilyken oorlogskans deels *ψ. 13.*
Heer der Heirscharen welgelukzalig is de mensch
*die op u vertrouwt, deels *ψ. 12.* God de Heer*
*is een Zon en Schild, deels vooral *ψ. 10.**
O God onze Schild ziet! en aanschouwt het
aangezicht uws gezalvden. Het Schild is een
 Zinbeeld van Bescherming, welke God op
 eene verwonderenswaardige wyze aan het
 volk bewezen had onder Jofaphat. Niets
 dringt ons om het woord *Gezalvde* lynrecht
 op den toekomenden Zaligmaker te huis te
 brengen, en daar is niets in den samenhang
 des Psalms uit de Geschiedenis opgehelderd,
 opgesloten, 't geen ons daar heenen leiden
 kan.

kan. De *Gezalvde* is derhalven de Koning van Juda onder wiens regeering zy, die den Heere dit Lied toezingen, een bloeienden staat van alle zaken wenschten te genieten. *Iemands aangezicht te aanschouwen* is eene spreekwyze welke de hulp aan zulken toegebracht aanduidt, op dat hunne aangezichten niet schaamrood worden, gelyk 'er van de aanbidders des Heeren gezegt word. *Pf. XXXIV: 6.*

§ XII.

Wy moeten nu vervolgens onderzoeken, wat gebruik deze Psalm in den openbaren Tempeldienst gehad heeft. Dit gebruik der Psalmen, het welk de beste Leidsman is tot der zelve uitleg, moet voornamelyk opgemaakt worden, uit beschouwing van den Spreker, en van de omstandigheden, waarin men uit de *gezegden* besluiten kan, hoe hy gesteld geweest is. Om dit wel te kennen, moet men naauwkeurig letten op alle de *gezegden*, en vooral het verschil der Tyden in de werkwoorden niet voorbyzien; want, dat men zoo veel mogelyk de (*enallage*) moet vermyden is reeds onder de Algemeene gronden §. 2. opgemerkt. Wannecr wy nu den ganschen Psalm naslaan, vinden wy dat de Persoon, tot wier gebruik dezelve opgesteld is, van zig zelve spreekt, *ψ. 2, 3, 9, 11.* terwyl in de overige versen van andere of in de Derde Persoon gesproken wordt. dies-

vol.

volgens moeten wy die 4 versen toelichten die dus naar den Grondtext overgezet moeten worden. *ψ. 2. Hoe lieflyk zyn uws Tenten. ó Heer der Heirscharen. ψ. 3. Myn hart en myn vleesch, is met verlangen aangedaan geweest. Ja het is verteerd geweest van begeerte naar de voorhoven des HEEREN. Zy zullen uitroepen tot den levendigen God. ψ. 9. HEER God der Heirscharen hoor myn Gebed! neem ter oore o God Jakobs, Selab! ψ. 11. want het goede van (eenen) dag in uwe voorhoven (is beter) dan duizend (elders:) daarom heb ik verkozen, liever standvastig te kleven aan den dorpel van het huis myns Gods, dan een gebeelen leefstyd (door te brengen) in de Tenten der Godloosheid. Hier uit blykt de toestand van den Spreker. Dit schynt in den eersten opslag wel toegepast te kunnen worden, op een Leviet, of Nethineër, die de wacht en dienst des Tempels waarnam, en dit Lied zong by zyn aankomst in den Tempel op de plechtigheid des Feests. Maar hunne voorrechten waren grooter, dan de verlangens, welke in deze woorden uitgebeeld worden te kennen geven, dewyl zy op gezette tyden by den Heiligen dienst konden tegenwoordig zyn. Men zou ook wel kunnen denken, dat een gemeene Jood deze woorden zeggen kon; in benauwdheid der tyden. Wanneer de toegang tot den Tempel door Oorlogen en vervolgingen langen tyd gesloten was geweest. Doch hier tegen strydt het kenmerk van een tegenwoordig geluk. *ψ. 5. Welgelukzalig zyn zy,**

K 5

die

die in uw huis woonen , zy zullen u gestadiglyk pryzen , en *ψ.* 8. in samenhang beschouwd. Zy zullen by troepen wandelen. by (te weten elk van hen) zal voor God gezien worden in Sion. Ja zelfs de roem van het goede van eenen dag in de voorboven des Heeren. *ψ.* 11. doet ons geloven dat de dienst tans in den Tempel bloeide. Wy moeten daarom meer byzondere Kentekenen van den spreker nasporen. Uit de aangehaalde woorden leiden wy de volgende af. 1. De Spreker was gehecht aan den dienst van den waren God, zoo als die in den Jeruzalemschen Tempel verricht wierdt. 2. Hy leefde onder een boos en godloos volk, het geen *ψ.* 11. de Tenten der Godloosheid aanwyzen. 3. Hy was verhinderd geweest om naar Jeruzalem op te gaan, en afgeweerd van den Tempel, het welk uit zyn brandend verlangen, waar door hy voor heenen bykans verteert was blykt, *ψ.* 3. Hy was nu 4. in den Tempel tegenwoordig, waarom hy de geenen die 'er in woonen gelukzalig pryft *ψ.* 6. en de tydbuigingen in de werkwoorden verandert *ψ.* 3. *Myn hart en myn vleesch zyn begeerig geweest. Ja zyn besweken geweest van verlangen &c.* 't welk in den voorleden tyd staat, en zy zullen uitroepen te weten myn hart en myn vleesch, 't welk in den toekomenden tyd wordt uitgedrukt.

§ XIII.

Indien wy deze kenmerken van den Spreker

ker vergelyken met het gebeurde onder Koning *Jofabbat*, waarop de *Pfalm* ziet, is het klaar dat de *Underdanen* van het ryk van *Juda* zulken taal niet kunnen voeren, dewyl zy door diegelyke beletselen te zynen tyde, nog ook onder zyn *Vader Koning Afa* niet verhinderd zyn geweest. Bygevolge was de sprekende *Perfoon* uit eene andere *stam*, behoorende onder het *Koningryk* van *Israël*, die het nu vry stondt den waren *God* na langdurige verhandelingen te dienen volgens de inzettingen van *Mofes*, te *Jeruzalem* de plaats, welk de *Heer* zig verkozen had. Het verdient opmerking dat *Jofabats* geschiedenis hier wederom het licht ontsteekt, want wy lezen *2 Kron. XVII: 2.* dat by bezettingen legde in de *Steden van Ebraim*, welke zyn *Vader Afa* ingenomen had, en nog klaarder, *H. XIX: 4.* en by toog wederom uit door het *Volk* van *Berseba* aan tot het *gebergte Ebraims* toe, en deedse wederkeeren tot den *Heere* hunner *Vaderen God*. Zoo dat 'er een groot aantal van *nieuwsbekeerde Jodegenoten* uit de afvalligen van het *Israëlitisch Koningryk* wierdt toegebracht. Alle de opgenoemde kenmerken van den spreker passen volkomenlyk op hen. Veelen in het ryk van *Israël* kleeften aan den waren *Godsdienst* vast. Dit blykt uit de geschiedenis van *Afa*, *2 Kron. XV: 9.* daar de plechtige vernieuwing van het *Verbond* met *God* gemeld wordt geschied te zyn, niet alleen van gansch *Juda* en *Benjamin*, maar ook de *vreemdeelingen* met
 hen

ben uit Ebraïm, en Manasse, en Simeon, want uit Israëel vielenze bem toe in menigte, als zy zagen, dat de Heer zyn God met bem was. Zy worden daar uitdruklyk הגרים. מאפראים. *Vreemdelingen of Profelyten uit Ebraïm* genoemd. Dat zy verhinderd waren geweest om den dienst te Jeruzalem by te wonen blykt uit de geschiedenis van Jeroboam, die den waren Godsdienst den bodem insloeg, 2 Kron. XI: 14. sqq. 1 Kon. XII: 26. sqq. Zy woonden in de Tenten der Godloosheid, dewyl de Israëlitē der X Stammen in alle ongebondenheid en ondeugden uitspatteden. Men kan ten bewyze daarvan slegts de geschiedenis hunner Koningen, en de Godspraken der Propheten, die onder dezelve geleefd hebben, naslaan. Wy besluiten uit dit alles, dat deze Psalm opgesteld is tot gebruik der geenen, die eerst onder de Regeering van Josaphat, en naderhand in volgende tyden uit den afval der X Stammen tot den waren God en zynen dienst wederkeerden.

§ XIV.

Daar zyn verscheiden dingen in den inhoud des Psalms die dit bepaald gebruik ophelderen. Wy zullen het voornaamste bybrengen. wy beroepen ons vooral op de Godlyke namen, en beschryvingen, die in dit Lied overvloedig voorkomen. Behalven de naam Jehovah, Elohim, en Sebaoth zyn 'er andere benamingen, niēt zon-

Zonder reden bygevoegd, zoo vers 9. daar de spreker, smekende, dat God zyne gebeden verhoore, hem noemt אלהי אבי אברהם *den God Jakobs*. Deze benaming, welke felden in de Psalmen voorkomt wordt opgehelderd uit het aangewezen gebruik. zoo kon een Israëliet uit Jakobs nakomelingen, wedergekeerd tot den God zynner Vaderen met recht den Heere aanspreken, uit hoofde van het verbond, het welk God met hen had opgericht, en brandende van verlangen naar de verkryging der beloften aan Jakobs zaad toegezegd. 'Er lag daarenboven in deze aanspraak eene krachtige beweegreden opgesloten, dat de Heere van wegen het verbond met Jakob ingegaan de aankomende bekeerlingen uit zyn afvallig nageslacht goedgeunstig mogt verhooren. Een Tweede aanspraak is 'er ψ. 3. *Zy zullen uitroepen*, te weten myn hart en myn vleesch, *tot den אלהי חיים Levendigen God*. Deze eertitel komt insgelyks niet dikwyls in de Psalmen voor. Hy onderscheidt den Levendigen God van de doode Afgoden אלהים לילית die niet waren, die nog kracht nog sterkte hadden. Ps. CXV. Ook deze benaming ontfangt licht uit onze stelling. De spreker had de Afgoden aanbeden: Hy was altans uitgesloten geweest van den Dienst van den Levendigen, den sterken God, die zyne sterkte en leven in de opgemelde gevallen van Josaphat zoo luisterryk had geopenbaard. De Kalveren van
Je-

Jeroboam, doode afgodsbeelden, hadden den waren Godsdienst ondergehouden. Ik moet den naam van *Koning* niet vergeten, ingevlochten in het 4. *ÿ. Uwe Altaren, ò Heer der Heirfcharen, myn Koning en myn God.* God was op eene byzondere wyze Koning onder de Godsregeering van het O. T. Hoe veele Rechten de Heer by oogluiking aan de Koningen had toegestaan in het Koninglyk recht der Hebrëen, 1 *Sam. VII.* bleef echter het Opperfte Gebied by God, het geen hy uitoeffende door de buitengewoone openbaringen, verrichtingen, en gezandschappen der Profeeten. De Levitische Godsdienst was de grondslag en het steunfel der uitvoering dezer Godsregeering. De afvallige X. Stammen hadden dien Godsdienst, en te gelyk het Godsbestier verlaten, en verworpen; en met een de Profeeten, die als Staatsbedienden in de Godlyke regeering konnen gerekend worden afgeschafft, wier plaats door eene menigte van valsche Profeeten wierdt ingenomen, tusschen wien, en de ware Profeeten des Heeren een gedurige twist heerfchte, vooral in den tyd van *Jofaphat*, 't geen wy te voren reeds gemeld hebben. God handhaafde niet te min de Regten zyner Heerschappye, en strafte door vreeslyke gerichten dezulken die dezelve vermetel durvden schenden, waaruit *Dauids* zonde in 't volk te tellen, en de daarop gevolgde yslyke straf verklaard moeten worden

den. Ik denk dat de XCIII. en XCIX. Psalm te dien einde zyn opgesteld, om het volk eenen Heiligen eerbied voor dezelve in te boezemen. Dit erkende orze aankomende Bekeerling, en drukte door deze belydenis zyn diepen eerbied uit voor de Majesteit van zynen Koning.

§ X V.

Ik treed nu verder tot het Hoofdpunt, van de zaake. Een gelovig Israëliet had zyn verlangen, om voor God in den Tempel te verschynen, en zyne hoope van in liet vervolg dat geluk bestendig te zullen mogen genieten opengelegd, *ψ. 3.* Hy laat daarop volgen de grondslag van die Hoope gelegen in een byzonder voorval in 't 4. *ψ. de vogelen zelve vinden een huis en een nest by uwe Altaren ó Heere.* Dat hier een gedenkwaardige uitkomst wordt aangeduid heb ik § III. bewezen. By gevolge moeten wy in de Letterlyke betekenis der woorden niet hangen blyven. 't Is onmooglyk dat eigenlyk gezegde vogelen, gedurende den bloey van den Joodschen Burgerstaat, en Godsdienst in den Tempel, by de altaren des Heeren hebben kunnen nestelen. En dat zy aan de muuren van den Tempel, hunne nesten toegesteld zouden hebben, zoo men hen daar van daan niet verdreven had, en uit zorge voor zindelykheid en zuiverheid verjaagd, verdient naauwlyks gemeld te worden. en onderstelt dat de Al-

taa-

taaren voor de muren van den Tempel gezegd zouden zyn welke eene overnoeming (*metonymia*) zonder voorbeeld is. Wy moeten dan den Letter varen laten, en aan de woorden een' zinnebeeldigen zin geven, welke overeen moet stemmen met het oogmerk 't welk wy uit den samenhang opgemaakt hebben, en bestaat in een verhaal eener weldaad, welke aan anderen geschonken is, met wien zig de spreekker vergelykt. Deze regel vastgesteld zynde, welke het deelwoord **ἔσται** waar door de overgang gemaakt wordt bevestigt. *Za zelf vindt &c.* ziet de Leenspreuk op vreemde Volkeren overgebracht tot den Joodschen Godsdienst, die den Heere dienen, en deels zelve de voorrechten van den waren Godsdienst genieten, deels hunne nakomelingen in de gemenschap der heilige plechtigheden van het Joodsche Volk opvoeden. De kracht van dit bewys zal blyken, wanneer ik zal betoogd hebben. dat — door de Namen dezer vogelen Heidsche Volkeren gemeend worden en dat zommigen uit hen ten tyde van Josaphat tot het waar geloof gebracht zyn, en dat — een nazaat van Jakob uit de X Stammen, van zyn afval wedergekeerd, uit het aankomen van deze Vreemdelingen zig in zyne hoope heeft kunnen bevestigen, dat hy zig met blydschap in de Voorhoven des Tempels, en de roemverheffing van den levendigen God in het vervolg zou kunnen verlustigen. Beide deze stukken zal ik nu bewyzen.

§ XVI.

§ XVI.

Het is zeer gemeen in de Heilige Schriften, dat Volkeren onder zinnebeelden, van dieren ontleend, afgeschilderd worden, en dat de Profeteen zomtyds, de naam van het volk verzwygende, enkel de zinnebeeldige benaming van het dier gebruiken. In den zeegen van Jakob over de 12 Stammen. *Gen. XLIX.* en van Moses, *Deut. XXXIII.* wordt het zinbeeld van een Dier aan zommige Stammen toegeëigend; aan Juda, een Leeuw. aan Joseph, den Vader van Ephraim, een Os; aan Benjamin; een Wolf, van welke dieren ook elders, daar van die Stammen gesproken wordt, gewaagd wordt. *de Leeuw uit Judas Stam Openb. V: 5. Ephraim is eene Vaerse. Hof. X: 11. de Koey van Samaria Amos IV: 1.* En het is geene onwaarschynlyke gissing, dat de beeltenissen van deze dieren, in de banieren der Stammen de plaats van Veldtekenen bekleed hebben, waaruit men de gedaanten der vier dieren, die voor Gods throon zyn, zou kunnen verklaren, *Openb. IV: 6, 7.* (*) Ten opzicht van vreemde Naatsien is het eene zekere zaake. Behalven die plaatsen, waarin in 't algemeen allerleye soort van dieren als afbeeldfels van

(*) Zie *Medus in Comm. ad b. I.*

van verscheiden volkeren vertoond worden, wier Geestelyke of Zinnebeeldige zin onze stelling bevestigt. by voorbeeld. *Pf.* VIII. *Ezech.* XXXI: 6. XXXIX: 4, 17. *Dan.* IV: 9. Zullen wy sommige plaatzen nagaan, waarin een bepaald soort van Dieren, als een Zinnebeeld van eene bepaalde en byzondere Naatsie, hoewel derzelver naam verzwegen wordt, voorkomt. *Openb.* IX: 3, 7. *sq.* vinden wy het zinnebeeld van Sprinkhaanen met eene uitvoerige beschryving van hunne gedaante, by de voorzegging van eenen allerwreedsten oorlog. Dat hier door een zeker onbepaald volk by leenspreuk worde afgebeeld, kan niemand in twyffel trekken. De overeenstemming met de Godspraak van *Jozel H.* II: 4. doet my geloven, dat 'er de oorlog zugtige Naasien van het Noorden door aangewezen worden. men vergelyke *Vttringa* over die plaats der *Openb.* die het gebruik van dit zinnebeeld in de Heilige bladeren zeer geleerdelyk opheldert. Dat hier uit ook de Sprinkhaanen in de voorzegging van *Amos H.* VII: 1. ten aanzien van hunner geheimen zin verklaard moeten worden, heb ik elders getoond. Dit is zelfs niet ongewoon in de *Psalmen* zie *Pf.* LXXIV: 13, 14: daar van den ondergang der Egyptenaren, en hunner Koning Pharao in de Róode Zee, met verzwygung hunner Namen gezegd wordt. *Gy hebt door uwe Sterkte de Zee gespleten, Gy hebt de Koppen der*
Dra.

Draken in de wateren verbroken, Gy hebt de koppen des Leviatbans verpletterd. Hierom worden ook de Koningen der Volkeren onder soortgelyke benamingen voorgesteld. by voorbeeld Antiochus Epiphanes is naar veeler gedachte het Zwyn uit den woude Ps. LXXX: 14. Een ander Heerscher van een woest en uitheemsch Volk wordt verbeeld door het wild gedierte des riets Ps. LXVIII: 31. en de Koningen van Egypten onder het zinnebeeld van כרית . Grootte Zeegedrochten, het zy Slangen of Krokodillen. Ezech. XXIX: 9. en XXXII: 2. Diergelyke Vorsten moeten 'er verstaan worden Jes. XXVII: 1. door den Leviatban, de lang wemelende Slange, de kromme slomme Slange, den Draak die in de Zee is. en Jes. XLVI: 11. door den Roofvogel van het Oosten, daar nochtans de samenhang genoegzaam aanduidt dat Cyrus gemeend wordt. Ik beken, dat het dikwyls duister is welke Vorsten en Volkeren door die zinnebeelden afgeprent worden. De dierbeschryving (*Zoologia*) van het Oosten is met veele zwarigheden bezet. en welken verbazenden arbeid de grondgeleerde Bochart in zyn Hierozoïcon ook besteed hebbe klimmen echter zyne nauwkeurigste onderzoekingen in de meesten weinig hoger dan tot den trap van waarschijnlijkheid. De meeste Uitleggers blyven in eene algemeene ontvouwing der Zinnebeelden staan, en passen deze raadsels niet toe op onderscheidene en bepaal-

de naaffien. Zelfs de Vermaarde *Vitringa* die in het opdelfen van den Letterlyken zin der Profecten zoo gelukkig geslaagt heeft, heeft dikwyls nauwlyks de eerste schering geweven. by voorbeeld over *Jes. XLIII: 20.* *Het gedierte des velds zal my eeren, de Draken, en de jonge Struiffen &c.* daar buiten twyffel zekere bepaalde volkeren verstaán worden, beruſt hy in Vorſten die de Kerk vyandig zyn. Zomwylen worden die volkeren uitdruklyk genoemd. *B. V. Jes. VII: 18.* *de Vliegen van Egypten en de Byèn van Affur.* Diergelyke raadfels zyn veelvuldig by de Fabelſchryvers. De Fabelvertellſelen der Syrenen, en Harpyen, ſpeelen zoo wel op de geſchiedeniſſen der overoude volkeren, en moeten daaruit opgehelderd worden: als de Muizen, en Vorſchenſtryd van Homerus, en de oorlog der Kraanen met de Pygmeen, maar zy worden zeer moeiljelyk uitgelegd. Dit ſlag van raadſelen in de Heilige Schriften voorkomende eiſchen een verdubbelden vlyt en nyverheid. Langs deezen weg zouden wy verſcheiden duistere raadſelen van *Agur Spreuk. XXX.* veel duidelyker kunnen doorzien. gelyk ook de kracht van het gezegde *Jes. VIII: 7.* Het geen in den Letterlyken zin der woorden weinig betoog in zig heeft. Het voldoet dat wy uit de boven aangehaalde plaatſen bewezen hebben dat Volkeren onder raadſelachtige verbeelding van dieren afgeſchilderd worden.

§ XVII.

§ XVII.

Maar wat is wel eigenlyk *Tzippor* en *Deror*. (een Musch en een Zwaluwe Nederl. Overz.) en wat volkeren verbeelden zy in de Schrift? Dewyl de soorten dezer vogelen niet genoegzaam bekend zyn, blyf ik staan by de algemeene kundigheid van Vogelen, die hunne nesten toetellen op de hoogste rotsen, hoedanige *Tzippor*, en *Deror* ook zyn. Aangaande het Eerste soort, heeft *Bochart* genoegzaam betoogd, dat het woord in de gewyde Schriften in het gemeen een vogel betekene, van welken slag het ook zy groot of klein, rein of onrein, mak of wild. (*) Men kan derhalven niets aangaande het soort bepalen, dan dat, daar wy door het Licht der geschiedenis geleid worden, om aan Bergvogelen te denken, het woord רַצַּץ diergelyk slag betekent. Hier heenen behoort *Pf. XI: 1. Ik betrouw op den Heere; Hoe zegt gylteden tot myne ziele; zwerft haenen na ulieder gebergte als een Vogel?* Hy oogt op *1 Sam. XXVI: 20.* daar *David* van *Saul* zegt, dat hy hem vervolgde, gelyk als men een *Veltboen* op de *Bergen* najaagt. zoo is 'er *Pf. CIV: 16, 17. De Cederen op Libanon, welke bygeplant heeft, waar de Vogelkens nestelen.* Het
wor-

(*) *Vid. Microz; p. II. i. 2. c. 23. p. 156. sq.*

wortelwoord *רפר* wordt van eene allersnelste beweging, gelyk aan den vlugt der bergvogelen gebruikt *Rigt. VII: 3.* daar van de wegzending der blooden en vertzaagden uit het leger van Gideon gezegd wordt *en by spoede zig*, of vliege weg als een vogel, naar het gebergte *Gilead.* Deror komt slegts nog eens voor *Spreuk. XXVI: 2.* daar het insgelyks met *Tzippor* samengevoegd wordt. daar aan *Tzippor* het *wegzweeven* en aan *Deror* het *wegvliegen* wordt toegeschreven, wiens vlugt dernalven zeer snel moet wezen. Indien *Deror* een Tortelduive, of een soort van Wilde duiven geweest is, zoo als *Bochart Hieroz. p. II., L. I. c. 8. p. 51.* en *Malvenda ad l. nostr.* willen; is het zekerlyk een Bergvogel geweest, die in de kloven der Steenrotsen zyn nest en verblyf had. *Hoogl. II: 14.*

§ XVIII.

Zulke vogelen zyn in de H. Schrift Zinnebeelden, der naburige volkeren van Kanaän; vooral der Edomiten, en Moabiten in de Woestynen van Arabiën. Ten aanzien der Edomiten is dit klaar uit verscheiden Godspraken der Profeeten, die hen met bergvogelen vergelyken, en hunne woningen, als Vogelnesten in de Kloven der Steenrotsen plaatsen. Zulke eene toespeeling vindt men *Jer. XLIX: 16.* daar in de bedreiging der Godlykē oordeelen, waar door

door Edom zou verbroken worden, gezegd wordt: *Uwe schriklykheid heeft u bedrogen, en de trotsheid uwes harten, gy die woont in de kloven der Steenrotsen, die u houdt op de hoogste der heuvelen: al zoudt gy uw' nest zoo hoog maken als de Arend, zoo zal ik u van daar nederstoten, spreekt de HEERE.* Bykans met dezelve woorden is 'er van Edom by Obadja. *ÿ. 3, 4. De trotsheid uwes harten heeft u bedrogen; by die daar woont in de kloven der Steenrotsen, in zyne bogen woning: die in zyn harte zegt: wie zou my ter aarde nederstoten? al verbiedt gy u; gelyk de Arend, en al steldet gy uw' nest tssuchen de Sterren: zoo zal ik u van daar nederstoten, spreekt de HEERE.* daar op wordt ook, doch meer ingewikkeld gezien in de schimpachtige vertooning der ydelheid der ondernemingen van Edoms Wyzen, wanneer God zyne oordeelen over hen zou uitstorten *Jer. XLIX: 8. Vliedet, wendet u, woonet in diepe plaatsen, gy inwooners van Dedan: dat is, zoekt uw' toevlugt in de Spelonken der Steenrotsen, gelyk verjaagde vogelen zig in de kloven tot hunne nesten begeven.* Hier uit blykt het dat de woningen en zeeden der Edomiten onder de toespeeling van bergvogelen beschreven worden.

§ XIX.

Nog klarer, en met overvloediger voorbeelden kan dit betoond worden met op-

zicht op andere volkeren, die de bergachtige strecken der Woestyne bewoonden. Zoo komen 'er veele gezegdens aangaande Moab voor, die hun Zetel hadden op de Bergen van Abarim aan den oever der doode Zec. In de enkele Godspraak van Jeremias H. XLVIII. wordt tot drie keeren toe het zinnebeeld van dit slag van Vogelen ontleend. In het 28. *ϕ.* wordt even eens gelyk wy boven aangaande Edom gezien hebben, van Moabs zekere verwoesting voorzegt. *Verlatet de Steeden, en woonet in de Steenrots, gy inwooners van Moab: en wordet gelyk eene Duive, die in de doorgangen van den mond eens hols nestelt.* Ik twyffel niet of het woord עברי (*doorgangen*) 't welk eigenlyk betekent, de zyde, de zelfkant, en het uiterste einde, speelt hier toe op de verheven bergen אבארים. Abarim in het Land Moabs gelegen, dewyl hier van Moab gesproken wordt en dat dieshalven de woorden, naar de mening van den Profeet best op deze wyze vertaald worden: *die nestelt aan den mond of openingen der kloven op Abarim.* Hoe dit ook zy, de zin is altans: of schoon gy, bewooners der Steeden, heenen vloodt met de duiven tot de verborgenste kloven der hoogste steenrotsen, gy zult echter verwoest worden; met eene zeer duidelyke en bevallige toespeling op de Leevensaart der Inwooners. In het 9. *ϕ.* is 'er. *Geef Moab verderen want al vliegende zal zy uitgaan.* In den

den samenhang wordt de verschriklykste Straf aangekondigd, dat de Steden van Moab geheel verwoest zouden worden, zoo dat niemand in dezelve woone. Door eene persoons-verbeelding tot de Vyanden wordt hun belast, dat zy den vlugtenden zullen toestaan te ontkomen, en hun vederen als 't ware en vleugels geven. De derde toespeling is ψ . 43. daar de Profeet in de optelling der middelen, waar door Moab gestrafd zou worden, eene zeer aardige woordenklark (*paronomasia*) gebruikt. פחר ופחה ופח &c. *Pachad, oupachath, oupach.* &c. De vreeze, en de kuil en de strik over u, gy inwooner van Moab. פח. *Pach* betekent een strik, waar mede vogels gevangen worden *Pred. IX: 12. Spreuk. VII: 23.* en dat hier op de Vogelvangst gezien wordt leert de gelykluidende plaats *Jes. XXIV: 18.* en het volgende 44. ψ . de Vogelen worden bevreesd, hier van daan de jcbrik; zy begaven zig in de Holen en Kloten, hier van daan de *Kuil*, gelyk ook boven ψ . 28. zy geraken in de *Netten*, gespannen voor de gaten hunner Holen, hier van daan de *Strik*. Ik voeg 'er eene uitmuntende plaats by uit *Jes. XVI: 1, 2.* *Zendet de Lammeren des Heerschers des Lands van Seba (of Petra, de rotssteen) vergel. 2 Kon. III: 4.) af, naar de woestijne beenen tot den berg der Dogter Sions. Andersins zal het geschieden dat de Dogteren Moabs aan de veiren van Arnon zullen zyn als een zwer-*

vende Vogel, uit het nest gedreven zynde, of nader aan den Grondtekt met *Vitringa*, als een zwervende Vogel, en een verdreven nest. 'Er wordt gesproken, van de geen en, die uit hunne Steeden en Sterkten verjaagd zyn, dien de Profeet vergelykt met zwervende Vogelen, en hunne Steeden, de dogteren Moabs, met verdrevene nesten. 'Er was diensvolgens eene zonderlinge overeenkomst tusschen deze Volkeren, met zwervende Vogelen, en tusschen hunne Sterkten met de nesten van bergvogelen. Een Zinnebeeld, dat zeer bekend geweest moet hebben dewyl het zoo dikwyls herhaald wordt. Misschien zou men niet ongevoeglyk uit dit Zinnebeeld de reden kunnen afleiden, waarom de Vader van Balak, Koning der Moabiten, *Tzipor Num. XXII: 2.* en Moses Huisvrouw, uit de Keniten afkomstig, *Tzippora* geheten hebben *Exod. II: 21.* dewyl de Oosterlingen dikwyls hunne namen ontleenden van dieren die in hunne Landen overvloedigst gevonden wierden. Zie SIMONIS *Onomast S. p. 392.*

§ XX.

Dit gesteld zynde zullen wy veelligt uit dit Zinnebeeld enige andere gezegden der Schrift konnen ophelderen. *Gen. XV: 8. sq.* wordt de plechtige offerhande van Abraham opgetekent, by welke gelegenheid hem de lotgevallen zyner nakomelingen geopenbaard

baard wierden, welke hun te beurt zouden vallen, eer zy in 't geruft bezit van Kanaän zouden bevestigd worden, en teffens de volkeren opgeteld, over wien zy de overwinning zouden behalen. Daar is geen twyffel aan, of onder dit offer is een Zinnebeeldige betekenis opgesloten. De beste uitleg schynt my deze, dat wy door de dieren, ten offer geschikt, verstaan de nakomelingen van Abraham, Erfgenamen van de beloften des verbonds het welk God met hem, als hoofd van het geslacht oprichte; want de dieren verbeeldden in de offerhanden de Persoon des geenen die het offer bragte: in de Zondoffeten waren zy de plaatsbekleeders van den offeraar, en in de dankofferhanden vertoonden zy de blyken zyner Godvrugt. In het 11. ψ . wordt 'er bygedaan: *Het wild gevogelte vryn kwam neder op het aas, maar Abraham joeg het weg.* Deze omstandigheid wordt in dit zeer beknopt verhaal zekerlyk niet te vergeefs gemeld, op zig zelfs was hier in niets zonderlings. Het had derhalven een meer byzonder en merkwaardig opzicht op iets anders, het geen wy uit het verborgen einde en uitzicht der geschiedenis moeten navorschen; De verjaagde roofvogelen betekenen, uit kracht van Samenhang, de vyanden, die de beloften aan Abraham gedaan zouden pogen te verydelen. Ik beken, dat in het 19. ψ . en verv. de Inwoonders van Kanaän uit Chams nakomelingen op-

opgeteld worden; maar onder dezelve worden ook de Keniters genoemd, die gelyk wy in 't vervolg tonen zullen uit de Midianiten waren, en vooral de Kadmoniters, die elders met de Moabiten, Edomiten, Amalekiten, Midianiten, en andere volkeren van het Overjordaansche worden samen gevoegd onder den titel van **בני קנז** Kinderen van het Ooste. *Job* I: 3. *Jes.* XI: 14. *Richt.* VI: 3. Verder in het 18. γ . worden uitgebreider grenzen aangewezen. *Uwen zede heb ik dit Land gegeven van de riviere van Egypten af, tot aan de groote riviere, de riviere Pbrath.* Derhalven behelzen de beloofde Landpalen in zig de Woestynen van Arabien, bewoond door de Moabiten, Ammoniten, Edomiten, Amalekiten, Keniten, en Syrierstot aan den oever van den Eupraath. En dan vertonen deze Roofvogels eene dubbele Schilderye, deels van de Volkeren, die uit Chams nageslacht worden opgeteld, en reeds ten tyde van Abraham het beloofde land bezaten, die door Josua verstoord zouden worden; deels van de Inwooners der Woestyne over den Jordaan, schoon meestendeels uit Sems geslacht afkomstig, die pogen zouden de Godlyke beloften om ver te stoten, na de vaststelling van het Joodsch Gemeenebest in Kanaän, maar insgelyks *weggejaagd* zouden worden, zoo in verscheiden tegen hen gevoerde oorlogen ten tyde der Richteren, als van David en

zyne

zyne opvolgers die hen te eenemaal onderbrachten, en door het uitbreiden der grenzen van hun ryk door de Woestyne, de vervulling dezer Godspraak zagen. *Theodoretus* en andere Oudvaders hebben aan een soortgelyke betekenis gedacht, wier uitleggingen in een kort begrip gemeld worden van *Fraffenii Disquis. Bibli. in Pentat.* p. 230. maar zy bepalen zig in de betekenis van het *wild* gevogelte, enkel by de Egyptenaren en Amalekiten, die de Kinderen van Abraham in de bezitneming van Kanaän zouden beletten; daar niets ons verhindert, maar integendeel de ruimte der belofte ons aandryft om te gelyk aan andere volkeren te denken, die hen in het gerust bezit van het veroverd land zochten te storen.

§ XXI.

Een andere plaats hier op betreklyk is 'er *Deut. XXI: 6, 7.* *Wanneer voor uw aangezicht een Vogels nest op den wege voorkomt in eenigen boom, of op de aarde, met jongen, of eijeren, en de moeder zittende op de jongen, of op de eijeren; zoo zult gy de moeder met de jongen niet nemen. Gy zult de moeder met de jongen ganschlyk vry laten, maar de jongen zult gy voor u nemen; op dat het u welga, en gy de dagen verlenget.* Dit bevel is in anderen ingevlochten, wier reden Zinnebeeldig is. Geleerde Mannen die zig op de Oorzaken en oogmerken der Joodsche

sche wetten gelegd hebben, hebben overvloedig aangewezen, dat het doelwit van den Wetgever geweest is, om door voortgelyke Geboden, en derzelve Zinnebeeldige betekenis het Joodsche Volk de nuttigste waarheden, vooral met betrekking op de Zeden in het geheugen te prenten. Dit volk, zoo wel als alle Oosterlingen, was gewend aan raadzelachtige Vertoogfelen van zedelyke waarheden, by gebrek van Schrift en Boeken, die in onze dagen ons geheugen te hulp komen; en kon daarom allergevoeglykst in verscheiden plichten onderwezen worden, en derzelve gedachtenis behouden, door byzondere gewoonten en plechtigheden, welke zy in den gemeenen levensrein, volgens de Instellinge des Wetgevers in acht moesten nemen. zoo heeft, na anderen, de Vermaarde *Venema* de met deze, verbonden wetten duidelyk uitgelegd *Diss. S. L. II. c. 7. p. 351. sqq.* daar hy het oogmerk verklaart van de Wet *Deut. XXI: 10. Gy zult niet ploegen met eenen Os, en een Ezel te gelyk: verbiedende het trouwen met Vrouwen van een anderen Godsdienst, op het gezag van Paulus. 2 Kor. VI: 14. En de Wet Deut. XXV: 4. Een Os zult gy niet muilbanden, als by dorst.* daar Paulus wederom voorlicht, *1 Kor. IX: 9, 10. 1 Tim. V: 18.* vermanende dat, dewyl God niet voor de Ossen zorgt, het oogmerk dezer Wet zedelyk is, om het volk in te stampen,

pen, dat zy eenen arbeider zyn loon niet moeten onthouden. Zulk een zedelyk oogwit, zinnebeeldig ingescherpt zoeken wy ook in deze wet. *Deut. XXII: 6.* welke met andere foortgelyke verknocht is, dies te meer, dewyl zy gestaafd wordt met eene byzondere Godlyke belofte op dat bet u welga, en gy uwe dagen verlenget. dewelke aanduidt, dat 'er iets van zonderling gewigt onder schuilt. en mogen wy niet met Paulus vragen: Zorgt God ook voor de vogelen? die nergens in voortreflyker zyn dan de Offen. waaruit wy besluiten dat wy het bedoelde oogmerk niet in de Letter maar in den Zinnebeeldigen zin moeten zoeken. De reden welke *Spencerus* 'er van geeft is zenuwloos. Hy wil dat God deze Wet gegeven heeft om de Israëlitcn van de Zeeden der heidenen af te trekken, die het tegengestelde geboden. Zie hem *de Leg. Hebr. p. 42. en 334. Ed. Tubing.* want schoon men bewyzen kon, dat diergelyke reden in zommige wetten hebbe plaats gehad, was zy nochtans niet de Voornaamste, zy voldoet altans niet om deze wet te verklaren, en de overlevering van eene strydige wet by de Afgoden-dienaars steunt op eenen swakken grondslag. verg. *Clericus ad b. l.* Anderen kiezen daarom een zedelyk oogmerk deezer wet, als eene zinnebeeldige waarschouwing om zig van wreedheid te onthouden, men zie dit gevoelen van verscheiden uitleggers by *Polus en Arndius in Manuali Leg. Mosaic. Dom. VI. num. VII.*

VII. § 3. Dit heeft schyn, maar dewyl andere wetten dit reeds genoegzaam inboezemdep, moest men stellen, dat een byzondere soort van wreedheid, zoo daar van hier gehandeld wierdt, door deze wet uitgedrukt en verboden zy. Men merkt op dat de ondergang der moeder met de zoonen, een blyk is van eene geweldige nederlaage *Gen. XXXII: 11.* en *Hof. X: 14.* *De Moeder met bare Jongen* betekenen buiten twyffel de Ouders met huane Kinderen: maar wat zegt dan de *wegneming der Jongen?* Hunne vernieling? dat geloove ik niet, want alle vogelen waren niet goed om te eten, nog wierden tot dat einde gevangen, maar die niet deugden tot spyze, sloot men in kouwen op, om door hun gezang het oor te strelen, en de wet zegt niet *Gy zult de moeder niet dooden;* maar: *gy zult haar niet nemen, gy zult haar vry laten, en de jongen voor u nemen.* Bygevolge is die *wegneming* een Zinnebeeld van Gevangenis, en de wet scherpt geheimzinnig in, dat zy de billykheid zelfs omtrent de gevangenen in acht moesten nemen. *nhw nhw.* *Gy zult de Moeder ganschlyk vrylaten.* dat is ten spoedigsten en zekersten. En niet zonder oorzaak wordt hier van gewag gemaakt dat de gevangene Moeder en Kinderen niet te gelyk moesten behouden worden uit hoofde van wellust. maar de Moeder losgelaten, het zy door verkoop, het zy door haar hare vryheid te schenken.

Al-

Altans dat de Oorlogs-gevangenen door dit Zinnebeeld worden afgeschilderd leert de toespeling op dit geval Jef. X: 14. daar Assur roemt : *En myne band heeft gevonden het vermogen der volkeren als een nest, en ik heb het gansche aardryk samengeraapt gelyk men de eijeren die verlaten zyn samenraapt, en daar is niemand geweest die vleugel verroerde, of den bek opdeedt of piepte, het welk eene groote menigte van gevangenen en buit te kennen geeft. God had namelyk toegestaan, dat zy de Vrouwen, in den kryg gevangen, vrouwen mogten, indien zy wilden. Deut. XXI: 11. ja zelfs, na tot baar ingegaan te zyn, en baar vernederd te hebben, baar wederom te laten gaan. v. 14. 't Is waar de wet over de bloedschande Lev. XVIII. ook dit soort van bloedschande verbiedt. v. 14. maar men kon misschien die wet te leur stellen met te zeggen, dat die alleen zag op Israëlitische Vrouwen; en niet op vreemde: of op Vrouwen door Huwlyksgaave verkregen, en hare Dogteren; maar niet op Bywyven in den oorlog gevangen. Want dat 'er geen bloedverwandschap der Heidenen in het Land Israëls plaats heeft, is de snedige uitvinding der latere Joden (*).*

Op

(* Zie SELDENUS de Jure Nat. daar hy over de bloedschande der Heidenen handelt, L. V. c. 17. p. 662,

M

Op deze wyze zullen de Vogelen wederom Zinnebeelden zyn der Volkeren voornamelyk die het overjordaansche bewoonden, met wien de Israëlitén een geduuring oorlog moesten voeren; en uit wien zy (ene menigte Vrouwen gevanglyk wegvoerden, als dien zy met de Kinderen moesten sparen. *Deut. XX: 14.* daar zy niets mogten laten leven, dat adem heeft onder de seven volkeren. *it. v. 16.*

§ XXII.

Maar, om van dezen uitftap weder te keeren, die vergelyking tuffchen de bergvogelen, en de Inwooners der Woefstyn van Arabiën is zeer aardig. Ik zou dit indien het myn oogmerk toeliet, door veele overeenkomsten kunnen tonen: doch ik bepaal my alleen by de nesten dezer Vogelen in de Holen, en Kloven der Steenrotfen die hun een veilige toevlugt verschafden, daar zy hunne Jongskens uitbroeiden. Eene Schilderye van de fterkten der genoemde volkeren, die op de bergen der Woefstyn en de hoogfte Steenrotfen hunne Kasteelen hadden, werwaards zy by een vyandyken inval zig in veiligheid begaven, *STEPH. LE MOIJNE* handelt volgens zyne gewoonte zeer geleerd over deze, door natuur, of konft, gemaakte Holen op de toppen der bergen, *Var. Sacr. Tom. II. p. 821. fqq.* daar hy uit *Josepb. Ant. Jud.*

Jud. L. XIV. c. 27. & L. XII. c. 5. dezelfde beschryft. en uit de Reisbeschryvers toont, dat het St. Katharinen Klooster op den berg Sinai, even eens gesteld is, als zynde omringd met een muur, die door een Venster de aankomenden alleen toegang geeft. Hy bewyft verder dat in Kanaän een groot aantal van diergelyke sterkten geweest is uit *Jof. X: 16. Richt. VI: 2. 1 Sam. XXII: 1. en XXIV: 3. 1 Kon. XVIII: 13.* en heldert te gelyk verscheiden plaatsen op die hier op toespeelen. *Num. XXIV: 21. Jof. II: 15. XXXIII: 16.* Hy wil zelfs dat uit deze plaatsen van toevlugt verklaard moeten worden de woorden by *Jof. II: 10. Gaat in den rotsteen, en verbergt u in het stof van wegen den scbrik des Heeren en om de Heerlykheid zyner Majesteit.* Ja zelfs de wanhopige taal der zondaren *Hof. X: 8. Luk. XXIII: 30. Openb. VI: 16. Zyzullen zeggen tot de bergen: bedekt ons. en tot de Heuvelen: valt op ons.* En, dewyl deze Spelonken moordenaren en rovers ten schuilplaats strekten, wordt daarop gezien *Jer. VII: 11. en Matth. XXI: 13.* daar de Heiland met dit woord van Jeremias den Joden verwyft, dat zy *het huis Gods tot een kuil van moordenaren maakten.* Uit dit alles blykt genoegzaam, dat de toppen der Bergen zulke toevlugt plaatsen waren, waarop de bergvogels nestelden. Dat nu de Woestyenen van het overjordaansche, en de Landen der Edomiten, Moabiten, en andere

geburige volkeren, bezet geweest is met Bergen, wier steile en afgebroken toppen bykans ontoegankelijk waren; hebben de Oude en Nieuwe Landbeschryvers van het woest Arabiën en Kanaän, overvloedig aangewezen.

§ XXIII.

Ik moet nu ten Tweeden bewyzen (zie § 15.) dat verscheiden Bekeerlingen uit deze vreemde volkeren ten tyde van Josaphat zyn overgekomen. 't Is waar dat van de Moabiten niets diergelyks gevonden wordt; dewyl het zeker is dat zy niet konden toegebracht worden, doordien het by eene uitdruklyke wet verboden was, *ben ooit zelfs tot in het tiende geslacht, ja tot in eeuwigheid toe te laten tot de vergadering des HEE-REN, Deut. XXIII: 3.* ten zy dit betekene, dat zy met geenerley gezag bekleed moesten worden. Maar in hun nabuurschap, en onder hen, zoo wel als onder de aangrenzende Amalekiters, woonden de Keniters, uit wier midden men duidelyk tonen kan, dat ten tyde van Josaphat zommigen zyn toegevoegd tot de vergadering Israëls. Jeremias H. XXXV. gewaagt van de RECHABITEN, omtrent den tyd van de aannaderende verwoesting van Jeruzalem door de Kaldeën. Hy beschryft hen, als onverzettelyk vastkleevende aan de beveelen van hunnen Vader Jonadab, en stelt hen de Israë-
li-

liten ten voorbeelde, die veel zuimtiger waren in het onderhouden der Gebo- den van het allerbeste Opperwezen, dan zy in het getrouw waarnemen der instel- lingen van hunnen Stamvader Jonadab. en dat in zaken van onzijdig midder aanbelang, namelyk de onthouding van Wyn, de Landbouw, en het verblyf in Tenten. Wan- neer wy de tydrekening opmaken, blykt het dat Jonadab onder de regeering van Jo- saphat geleefd, en buiten twyffel tot den waren Godsdienst is overgebracht. 2 Kon. X: 15. wordt melding gemaakt van Jona- dab den Zoon Rechabs, getuigen der uit- roeijing van Baals Priesters, denzelven, die dit zonderling gebod aan zyne Kinderen gegeven heeft, in welkes onderhouding zy tot een voorbeeld voor de Israëlieten verdienden gesteld te worden, schoon die in den dienst van den waren God waren onderwezen. Joram, de Zoon van Achab, beklom den troon van het Israëlitisch ryk in het 18te Jaar van Josaphat, en re- geerde 12 Jaeren. 2 Kon. III: 1. Hy wierdt vermoord doot Jehu. 2 Kon. IX: 24. met wien Jonadab ter verdelgting der Baäliten vertrok naar Samariën. 2 Kon. X: 17. Josaphat overleedt in het 5 jaar van Jorams regeering 2 Kon. VIII: 16. Zoo dat in het 7 Jaar na Josaphats dood de uitroei- jing der Baäliten, waarby Jonadab tegenwoordig was, is voorgevallen, die op deze wyze

gemaklyk onder de regeering van Jofaphat geleefd kan hebben.

§ XXIV.

Deze Jonadab een aankomeling, of *Profeliet* uit de Keniters was ten tyde van Jofaphat overgebracht tot de gemeenschap der Israëlitifche Heiligdommen en plechtigheden. De Rechabiten zyne Kinderen worden uitdruklyk Profelieten of Vreemdelingen genoemd *Jer. XXXV: 7.* daar, na de optelling der geboden hunnes Vaders: dat zy geen huizen zouden bouwen, nog zaad zaaijen, nog wyngaard planten, maar in tenten wonen; 'er een belofte wordt by gedaan: *Op dat gy vzele dagen leevet in den lande, waarin gy als גרים vreemdelingen verkeert.* Dit Huisgezin van Jonadab was derhalven eerst onlangs, en op dien tyd, waarin hy hun deze inzettjngen voorschreef in Kanaan gekomen. want dit kon niet gezegd worden van het geflacht dier vreemde aankomelingen, wier Voorouders reeds langen tyd te voren in de Kerkelyke en Burgerlyke maatschappye van Israëel waren ingelyfd. Dewyl wy nu § 23. betoogd hebben, dat Jonadab ten tyde van Jofaphat geleefd heeft, is het huis of geflacht van Rechab רחב בית. ook toen tot de Joden overgekomen. Nu worden deze Rechabiten *Keniters* genoemd. *1 Kron. II: 55. En de Huis-*

Huisgezinnen der Schryvers die te Zabes woonden de Tiratbiter: (of volgens anderen *תירתי* die op Trompetten bliezen, of Herders van *תרה*.) *תנחש* de Hoorders, en *תנחש* de Tentbewoners (of Scenopegiten.) Deze zijn de Keniten die gekomen zijn van Hamath, den Vader des huizes van Rechab. De Rechabiten waren derhalven afstammelingen der Keniters, maar dan is de Vraage, of zy, uit wien Jonadab zyn afkomst had, reeds ouwlings tot het Iraëitisch volk zyn overgegaan; dan of hy eerst onlangs ten tyde van Josaphat met zyn huisgezin zy toegebracht? Men kan niet ontkennen dat zommige Keniten zig reeds by de Israëliteten gevoegd hebben, toen zy nog omzwerfden door de Woestyne, gelyk Hobab een naastbestaande van Moses. *Num. X: 29.* en uit zyne nakomelingen woonden 'er enigen in de Woestyne van Juda digt by de Stad Harad. *Rigt. I: 16.* Eenige anderen hadden zig van hen afgescheiden, uit wien Heber, de man van Jaël, was, en hadden hunne tenten opgericht in de Stam van Naphtali by Kedes *Richt. IV: 11, 17.* Maar de anderen bleeven onder de heidenen wonen. Zoo verkeerden zy in Sauls leevtyd onder de Amalekiten: toen Saul gezonden wierdt om de Amalekiten uitteroeyen, beval hy de Keniters zig van hen af te scheiden, en door een verhaaste vlucht zig van daar te maken, op dat zy in derzelven ondergang niet ingewikkeld wierden,

den, dewyl zy barmhartigheid gedaan hadden aan alle Kinderen Israëls toen zy uit Egypten opkwamen; en zoo ras de Keniten uit het midden der Amalekiten waren weggeweken, wierden deze volkomen geslagen. 1 Sam. XV: 6, 7. Hunne woonplaatsen worden insgelyks vermeld in de Geschiedenis van Davids krygstogten, toen hy verkeerde by den Koning der Philistynen, 1 Sam. XXVII: 10. Hieruit, gelyk ook uit de voorzegging van Bileam, blykt het dat de Keniten onder de Amalekiten, Edomiten, en Moabiten woonden, en dat hunne grenzen zig uitstrekten tot aan den Zuidelyken oever der doode Zee, hoewel Jethro, die ook een Keniter was, woonde in het land van Midian aan den Berg Sinai niet ver van de Roode Zee; want Bileam in de optelling der lotgevallen van de Overjordaansche volkeren, die omstreeks Moab gelegen waren, en wier woningen hy van den top van den berg Pisga kon beschouwen Num. XXIV: 17. *sqq.* begint van de Moabiten; van hen gaat hy over tot de Edomiten, vervolgens tot de Amalekiten, en eindelyk tot de Keniten, die bygevolg de naaste bureu der Moabiten waren naar de zyde van het Oosten, gelyk de Amalekiten ten Zuiden, en de Edomiten ten Westen aan hen paalden. En hoewel wy anders niets van hen lezen in de Heilige geschiedenis, dan dat zy Gen. XV: 19, de eersten worden opgenoemd onder de Naatiën,

sien, wier bezittingen den Kinderen van Abraham in beslag zouden nemen; hoewel 'er ook niets van hunne Koningen, Vorsten, en Staatsbeleid gevonden wordt; blykt het nogtans uit de aangehaalde plaatzen, dat zy eertyds een afgezonderd en onderscheiden volk hebben uitgemaakt, terwyl Bileam uitdruklyk voorzegt, dat hunne woonplaatzen eerst door de Assyriërs verwoest zouden worden, en het volk zelfs in gevangenis gevoerd worden. Dit alles behoorlyk overwogen zynde is het klaar dat in den leevtyd van Josaphat de naam en de verblyfplaatse van dit volk nog overig was, en dat zy onder andere naburige volkeren, onder wier gebied zy leevden verstrooid waren onder de Moabiten namelyk en de Elomiten. Gelyk men dit ook van de Amalekiten moet vaststellen, die als geen Koning hebbende, niet worden opgenoemd. 2 *Kron.* XX: 1. maar egter in den LXXXIII. *Pfalm.* *ψ.* 8. worden opgeteld onder de volkeren, die toen tegen Juda opstonden.

§ XXV.

Maar wy hebben nog andere redenen, waarom wy vaststellen, dat Jonadab niet van Voorouders, die reeds oudstyds den Joodschen Godsdienst omhelsd hadden, in Kanaän geboren is, maar eerst onlangs uit een vreemd volk is overgekomen. Het gebod

M 5

Jer.

Jer. XXXV. gemeld, had Jonadab oorspronkelijk aan de Rechabiten gegeven. Zyne Zoonen, zoo wel als Jeremias erkennen 'er hem voor den insteller van, dewyl Jeremias daar voor al op aandringt, dat het gebod van Jonadab van zulk een groot gezag by zyne nakomelingen was. Derhalven, zoo Jonadab van Voorouders, die reeds in Kanaän woonden, geboren was, moest hy of een geheel nieuwen Leevensaart aan zyn Huisgezin bevolen hebben, die by zyne Voorouders niet in gebruik geweest is; of die vervallen levenswyze hersteld hebben; of eindelyk aan zyn geslacht, nu nieuwlings aankomende, dat geen belaft, het welk anderen uit het volk der Keniten, met Israëel verbonden, reeds van oude tyden af hadden waargenomen. Het Eerste kan men niet stellen, dewyl in de beide plaatsen *Richt.* I: 16, en IV: 11, allerklarste blyken zyn, dat de Keniters, die te gelyk met de Israëlitien in Kanaän zyn overgegaan, in tenten, geleefd, en de Veehandel geoeffend hebben. en dus nog den akker gebouwd, nog wyngaarden geplant, nog huizen van steen getimmerd hebben. Het zelve wordt bewezen uit *Richt.* IV: 17—19, daar van Jaël huisvrouw van Heber den Keniter gezegd wordt dat zy den vluchtenden Sisera voor haare tente ontfangen heeft, en hem, terwyl hy dorst had en water eischte, melk uit eene flesche te drinken gaf. ja zelfs met een nagel der

der Tente den Siaap zyns hoofds doorboord y. 20, 21. dat deze levensaart in het vervolg in onbruik geraakt, en door Jonadab hersteld zou zyn, is niet waarschyglyk. Dus blyft 'er niets over dan het laatste, dat deze Keniters, onder het geleide van Jonadab, een man van aanzien en gezag onder hen, nu versch onder de Regeering van Josaphat zyn overgekomen.

§ XXVI.

Schoon men met uitdruklyke getuigeniff. a der H. Schrift niet bewyzen kan, dat uit andere volkeren inzonderheid de Edomiten Profelieten tot de Joden zyn overgekomen, kan dat nogtans uit andere blyken klaar genoeg getoond worden. Het aantal van zulke aankomelingen was niet gering onder het O. T. De hoop van Salomo, dat veelen zouden worden toegebracht, om aan te bidden in den Tempel, die door zyn dienst voor den Levendigen God gebouwd was, wordt levendig uitgedrukt in het gebed van hem ter inwyding van den Tempel uitgestort. 1 Kon. VIII: 41, 42. daar het opmerking verdient, dat de aanleiding tot die bekeeringen gesteld wordt in de groote daden des HEEREN wier gerucht tot de Heidenen zou overvliegen: *zelfs ook aangaande den vreemden, die van uw' volk Israël niet zal zyn: maar uit verren lande om*
uwes

uwes Naams wil komen zal; want zy zullen boren van uwen groten naam, en van uwe sterke band en van uwen uitgestrekten arm, als by komen zal en bidden in dit buis, waaruit de vleeze des HEEREN יהוה יראתו zou voortspruiten. Nu zyn 'er onder de regeering van Josaphat zulke groote en uitstekende wonderwerken verricht, dat 'er onder de Koningen geen gelyke gevonden worden. Hier van daan is het, dat Moses zoo veele geboden omtrent de Profelieten in zyne wet heeft ingelascht welke een genoegzaam kenteken opleveren, dat Moses die Grote profect, eene uitgestrekte hoop gehad heeft, op den toevloey der volkeren tot den Joodschen Godsdienst om als Vreemdelingen der gerechtigheid of der poorte in het midden van Israël te wonen, dewyl by deze wetten niet te vergeefs gegeven, nog God hem te vergeefs dezelve geopenbaard kan hebben. Ik beken, dat de geschiedenis der Profelieten tot op de tyden der Babylonische gevangenis, zeer duister is: gedurende dewelke zeer veelen uit verscheiden volkeren tot de kennis van den waren God en den Joodschen Godsdienst zyn overgebracht, gelyk VITRINGA uit zeer aangemelyke kenteken bewyft. in *Comm. ad Jes. XIV. tom. I. p. 427.* En hoe veele bepalingen, en vastellingen de Joden over de Inwyding, de onderscheidingen, en Rechten der Profelieten ook gemaakt mogen

gen hebben, (welke MAIMONIDES over het recht der armen en vreemdelingen, overgezet en opgehelderd door den beroemden PRIDEAUX, en SELDENUS *de Jure Nat. & Gent.* uit de gedenkstukken der Aloudheid hervoortgebracht hebben,) vindt men in dat alles echter nauwlyks iets, van de zulken die ten tyde der Koningen zyn toegebracht. 'er is nochtans waarschynlykheid, dat 'er ten tyde van Josaphat zommigen uit de Edomiten zyn overgekomen: want na de overwinning op hen behaald wordt 'er gezegd 2 *Kron. XX: 29.* En daar wierdt eene verschrikkinge Gods מַחַר יְהוָה over alle Koningryken dier landen als zy hoorden dat de HEERE tegen de vyanden Israëls gestreden had. welke verschrikkinge elders gewoonlyk wordt aangemerkt als de oorzaak, waardoor veelen bewogen wierden om tot de Joden over te komen. Zoo is 'er *Esther. VIII: 17.* En veele uit de volkeren des Lands wierden Joden, want de vreeze der Joden מַחַר יְהוּדִים was op hen gevallen. waarom ook de Joden onderscheid maken tusschen de Profelieten, die uit beweegredenen van Eer, rykdommen, of Vreeze des Heeren tot het Jodendom zyn overgegaan. SELDENUS *de Jure N. & G. p. 147, 156.* Men moet eindelyk niet vergeten, dat in de meeste Psalmen, die de Zoonen van Korah, als Makers, ten opschrift hebben, of op de Leevtyd van Josaphat zien, eene bly-

blyde hoope op de toevoeging der heidenen vermeld wordt. vergelyk *Pf.* XLVII: 8—10. XLVIII: 11. LXXXIII: 19.

§ XXVII.

Wy komen nu tot het onderzoek der spreekwyze op wat wyze namelyk, de Vogelen, als Zinnebeelden van volkeren, gezegd kunnen worden, *een huis en een nest te vinden*, daar zy bunne jongskens nederleggen by de Altaren des Heeren. Het is bekend, dat het woord בית *een Huis*, ook voor een verblyfplaats der vogelen genomen wordt. *Pf.* CIV: 17. daar gezegd wordt dat בית, 't welk men gemeenlyk door een Ojevaar vertaalt, *zyn huis heeft in de צפצופים Denneboomen*, of liever Cypresbomen, dat is te zeggen, daar hy zyn gewoon verblyf heeft en vernacht. Men kan dit op eene tweevoudige wyze uitleggen; want men kan zeggen, of, dat de Altaren niet vergeleken worden met een huis en met een nest, maar dat de Leenspreuk begonnen met de Namen der *Vogelen*, vervolgd wordt in het zinnebeeld van een *huis en nest*, doch afgebroken in het woord *Altaren*. Dit schynt de stelling der Toonstippen te eiffchen) dewyl het woord אפרוח (Haare jongskens,) voorzien is met een *Merca machpacbatum* die in de Digtkundige toonstipping, een vollediger zinsnyding te kennengeeft, wanneer

de

deze woorden samenhangen: *Zelfs vindt de vogel Tzippor een huis, en Deror een nest, daar zy bunne jongskens nederleggen, en het voorstel eindigen.* Daarop volgt eene tweede voorstelling met de woorden מונחותי אלהיך welke overgezet kunnen worden, of, *met uwe Altaren, of, uwe Altaren* in den vierden naamval. zoo men het eerste neemt, heeft het deelwoordeken אלהיך de betekenis van een *samenvoegend voorzetsel (praepositio conjunctiva)* het geen te overbekendis. In de andere opvatting zyn de Altaren hier by wyze van *byvoeging (per appositionem)* gezet: wanneer de zin zal zyn: *de Edomiten en Keniten vinden eene bestendige wooning in Kanaän, die ook zelfs van hun zaad zal bezeten worden, zy vinden (zeg ik) uwe Altaren o HEERE der Heirscharen.* Maar men kan geene genoegzame reeden van deze vertaling geven, dewyl deze volkeren immers huizen en vaste woonplaatzen in hun eigen Landt genoten. Ik geeve daarom de voorkeur aan eene andere uitlegging, waar in de Altaren des Heeren der heirscharen vergeleken worden met een huis, en nest. 'Er wordt namelyk enige overeenkomst en gelykheid tusschen beiden bedoeld, die nogtans niet volstrekt, en in alle deelen gezogt moet worden, het welk ten hoogsten ongerymd zou wezen. Maar het derde of het eigenlyk bedoelde punt der vergelyking moet in het oog gehouden worden. Dit

geeft

geeft de Tekst ons genoegzaam aan de hand, die uitdruklyk van *bet nederleggen der jongskens* spreekt. de Altaren des HEEREN moesten derhalven van dat zelve gebruik zyn voor de Kinderen dezer voikeren, het welk een huis en een nest voor de jongskens der Vogelen uitleveren. Het huis of nest der vogelen verschaft aan derzelven jongen veiligheid en zekerheid, of eene plaats, daar zy onbekommerd kunnen nederleggen, en hun voedsel hebben. Dat zelve bewyzen de Altaren des Heeren op eene geestelyke wyze aan deze bekeerde Vreemdelingen. Zelfs uitwendige gerustheid en veiligheid, en de tydlyke voorrechten van dit leven, overeenkomstig de huishouding, en beloften des O. T. hingen hier van af. Voornamelyk echter de Geestelyke zegeningen, gelyk als eene gunstige beveiliging en bescherming, en opvoeding in de zaligmakende Leere, welke deze vreemdelingen, door hunne bekeering en belydenis van den Joodschen Godsdienst verkregen. Dit wordt aan de Altaren toegeschreven, dewyl dezelve als 't ware het middenpunt waren van den ganschen schaduwachtigen Godsdienst, dewyl op dezelve, ten minsten op den Koperen brandaltaar, allerlei soorten van offerhanden wierden opgeofferd, die onder alle de Heilige zaken van het O. T. wel de voornaamste waren.

§ XXVIII.

§ XXVIII.

Deze volkeren kunnen ook wel gezegd worden op de Altaren neergelegd te worden, voor zo ver deze spreekwyze de toebren- ging tot den waren Godsdienst, en de be- trachting van deszelven voornaamste plich- ten te kennen geeft. Want niet alleen wordt de toewyding tot den waren Gods- dienst onder het Zinnebeeld van eene toe- brenging ten spysoffer voorgesteld *Jes. LXVI: 20.* Zy zullen alle uwe broederen uit alle de beidene den Heere ten spysoffer bren- gen. &c. maar ook onder het denkbeeld van een toebren- ging ten brandoffer, en neder- legging op het Altaar. Die zin heeft plaats *Deut. XXXIII: 10.* daar van de Leviten ge- zegd wordt: *Zy zullen een offer dat geheel verteerd wordt, leggen op uwten altaar.* שִׁמְן כִּלְיֵי לֵבָבָא בְּיַד מוֹחֵל בְּיַד מוֹחֵל by het welk doorgaans van de Uit- leggers verklaard wordt, van menschen, die door den dienst der Leviten, als le- vendige offerhanden wierden toegebracht tot den dienst van den waren God; te we- ten in den geestelyken geheim-zin dezer plaats, welke afgeschaduwde wierdt door de letterlyke plichten der Leviten, en Priesters in het toebereiden der offerhan- den. Nog klaarder, en nauwkeuriger met de onze overeenkomende is de plaats van *Jes. H. LX: 7.* dewyl de Heidenen daar

ook onder het Zinnebeeld van dieren voorkomen. כָּל צֶאֱן קָרָר יִקְבְּצוּ לְךָ אֵלֵי נִחְתָּ יִשְׂרָאֵל. יָעֻלוּ עָלֶיךָ מִכֹּנֵי נֶבַיִתְךָ וְעָלִי וְעָלִי יְעֻלוּ עָלֶיךָ מִכֹּנֵי נֶבַיִתְךָ. Alle de Schapen van Kedar zullen tot u verzameld worden, de stammen van Nebajotb zullen u dienen: zy zullen met welgevallen komen op mynen Altaar. De samenhang wyft daar aan dat 'er gezien wordt op volkeren, die uit Ismaël hunnen oorsprong rekenen, en dat 'er geen beesten, maar menschen verstaan worden, zo dat in deze doorluchtige Godspraak van de laatste Heerlykheid der Kerke de Bekeering der Arabieren, en Mohammedanen voorzeggd wordt. Die Naatsien worden onder het Zinnebeeld van dieren, die in hun land overvloedig gevonden worden afgeschilderd; en de wyze hunner toebrenging en bekeering afgebeeld door eene overdragt, (*Metaphora*) ontleend van de opoffering der offerhanden. Zy zullen met welgevallen komen op mynen altaar. dat is te zeggen, zy zullen offerhanden van een aangename reuk zyn. Zo spreekt ook hier de Dichter met het zelve soort van Leenspreuk van de Altaren, waarop de Jonge vogelkens worden neergelegd. En het ontbreekt hier aan geen reden, waarom de Psalmist hier van deze Leenspreuk gebruik maakt en de altaren des Heeren vermeldt, terwyl hy van de bekeering der volkeren spreekt. Zy maakten doch het middenpunt uit van den ganschen Joodschen Godsdienst, ge-
lyk

lyk wy reeds opgemerkt hebben. Op den Brandaltaar geschiede de voorbeeldige Verzoening. En alle de offerhanden, wierden ten blyke van eerbied voor het Opperwezen geheel of ten deele op dat altaar geofferd, van wat soort zy dan ook wezen mogten, het zy zond- en dankofferhanden, het zy de zulken die by de plechtige Geloften, of verschyning op de Feesten gedaan wierden, of waar zy ook in bestaan mogten; terwyl op het altaar dattot het reukwerk geschikt was, de Gebeden onder het Zinnebeeld van het heilig reukwerk door de Priesters wierden opgezonden. Hier van daan is het, dat wy in de Psalmen, die tot gebruik der nieuwsbekeerde vreemdelingen geschikt waren steeds een diepen eerbied voor de altaren des Heeren uitgedrukt vinden. Ik beroep my op *Pf. XXVI*: 6. *Ik wasch myne banden in onschuld,* וַאֲסַבְרָה אֶת־כַּיִתִּי en *ik ga rondom uwten altaar* 6 *Heer!* wy hopen elders te tonen, dat alle Psalmen van den *XXIII—XXIX.* tot gebruik der Profelieten gemaakt zyn. het welk sommigen van hen uit openbare Kentecken vorderen, gelyk de *XXVI.* *Pfalm* inzonderheid met dit gebruik volgens zyn inhoud overeenkomt, en daaruit licht ontfangt.

§ *XXIX.*

Wy kunnen uit dezen uitleg eindelyk reden geven, waarom 'er van *man.* door
N 2 *jongs-*

jongskens vertaald melding gemaakt wordt. De Jongskens der vogelen betekenen in een algemeen zinnebeeld de nakomelingen dier volkeren, die onder de gedaante van vogelen waren voorgesteld. Dewyl nu ook de Edomiten onder dezelve waren, is dit een zeer aardigen bevallig zinnebeeld; want volgens de godlyke wet *Deut. XXIII: 3.* was het den Edomiten verboden in de vergadering van Israël te verschynen tot in het derde geslacht. Hoewel zy derhalven tot *Profelieten der gerechtigheid* waren aangecommen, misten zy echter het voorrecht van de vergaderingen Israëls by te mogen wonen, wanneer die verzameld wierden tot de plechtigheden der heilige Feesten. Een voorrecht, dat hunne kindskinderen genieten zouden: want op dien voet moeten de geslachten gerekend worden, volgens het gevoelen der Joodsche Meesters by *SELDENUS de Jure N. & G. L. V. c. XIV. p. 649.* dat men beginne van den overkomenden Profeliet, die dus het eerste geslacht uitmaakt; diesvolgens kunnen deze aankomende Vreemdelingen, (waar onder 'er buiten twyffel zommigen reeds den ouderdom bereikt hadden, dat zy hunne Kindskinderen zagen,) wanneer zy hunne Neeven met zig tot den waren Godsdienst overbrachten, naar den gewoonen styl der H. Schrift zeer wel gezegd worden, *een huis en nest gevonden te hebben, daar zy hunne jongskens nederleggen, namelyk de Altaren des HEEREN.*

§ XXX.

§ XXX.

Dan is 'er in ons gezegde een beweeggrond opgesloten om de verhoring der gebeden by den Heere aan te dringen. Wy hebben § 13. aangetoond, dat een Israëliet uit de X. Stammen hier zyn verlangen openlegt, om nooit afgescheurd te worden van den dienst van den waren God van Israël, waarin hy te voren verhinderd was geweest. Zyn verlangen, en de hope op de verhoring zyner Gebeden wierdt opgewekt en ontstoken door het voorbeeld der Profelieten. Een verlangen dat ten hoogten rechtmatig was, daar Vreemdelingen, wier Voorouders nooit onder de tucht van Moses of in het Sinaitisch verbond met den Heere, waren ingelyfd, zig nochtans by Gods Volk voegden, hoe veel te meer paste het dan Nakomelingen van Jakob, die door de uitmuntendste voorrechten, in de Woestyne genoten, verplicht waren tot gehoorzaamheid aan alle de eiffchen van het Sinaitische Verbond, dat zy van hunnen afval wedergekeerd, zig, met optrecht berouw over hunne voorgaande boosheid begaven tot den waren dienst van den levendigen God. Die hoop van verhoring wierdt hier door gesterkt, dat de Heer, die vreemdelingen met zyn gunst verwaardigde, het Hem zoekend zaad van Jakob niet zou verstoppen, *by bad tot het zelve nooit gezegd zoekt*

my te vergeefs. Jef. XLV: 19. Dit verlangen legt hy klaarer aan den dag in de volgende versen van den Psalm, waaruit onze uitleg krachtig bevestigd wordt. *ψ. 11. Ik koos liever ~~aan~~ onverzettlyk te kleeven aan den dorpel van bet huis myns Gods dan een gebeelen leevtyd door te brengen in de tenten der Godloosheid.* Aan den dorpel van Gods huis te kleven is eene spreekwys, die zeer wel op de Profelieten past; dewyl die in 't buitenst voorhof aan den dorpel moesten blyven, en niet verder mogten komen. Zulkerstaat schat hy gelukkiger dan den toestand der geenen, die vervreemd van den Tempel in de Tenten der godloosheid leevden. Dit was de staat der Heidenen, en der afvallige Israëlitien. De Heidenen kan hy hier niet bedoelen, want dan lag 'er de minste nadruk niet in zyn wensch; *Ik koos liever een Profeliet dan een Heiden te zyn.* maar zoo hy de laaften beoogt, is 'er een krachtige nadruk in: *Ik verbes den staat van een Profeliet, en geef 'er ver de voorkeur aan, boven den toestand van een Israëliet, die in zyn afval heenen leeft; ik wil dan veel liever met den eersten staan in het voorhof by den dorpel.* Hier breek ik af, terwyl ik misschien by eene andere gelegenheid den ganschen Psalm volgens dezen Leidraad zal uitleggen.

E I N D E.

THO.

*Predikant te WORMER.***VERHANDELING****OVER DEN GESNEDENEN,**

en het geen hy niet mogt zeggen,

IK BEN EEN DORRE BOOM.

Jef. LVI: 3.

§ I.

Hier komt in bedenkinge I. wat men door dien *gesnedenen* te verstaan hebbe? II. wat het in hebbe als hy zegt: *ik ben een dorre Boom.*

§ II.

I. Ter ontdekkinge van de Persoon door dien *gesnedenen* bedoelt: moet men op de volgende stukken agt geven, (a) op de betekenis van het woord in den Heb. text, en het gebruik daar van in de H. Schrift. (b) op de Persoon, by welke deze gevoegt, en van welke hy onderscheiden word. (c) op het verband van zaken, waar in van dezen gesproken word.

§ III.

Wat het woord סריס (*saris*) in den Heb. text

N 4

text betreft: men vind het wortel of werkwoord, daar het van afgeleid is, in de Schriften van het Oude Testament in 't geheel niet, en te dier oorzake oordeelen de taalkundigen het oorspronklyk te zyn uit de Chaldeeuwſche, Syriſche, of Arabiſche taal: vermits nu het werkwoord *bro* by de Chaldeeuwen en Syriers, *lubben* of *ontmannen*, *uitrukken*, *uitroejen*, en by de Arabieren tot de *voortteeling* *onmaggig* te zyn betekent: houd men het daar voor, dat dit woord uit kragt van dezelfs oorsprong, eenen *gelubden*, *ontmanden*, of *geſnedenen* aanduide.

Nergens dat ik weet, vind men dit woord in de H. S. van onze Nederlaandsche Overtzetteren door eenen *geſnedenen* vertaalt, dan alleen hier ter plaatſe, en in het volgende vierde vers. in alle de plaatsē, daar het buiten dit Cap. voorkomt, word het, of door eenen *Kamerling*, of door eenen *Hoveling* verduiſt, en beduid het zulk eenen, die hoog in aanzien is, een luifterryke bediening en ampt, 't zy in 't hof van den Opper Vorst, 't zy van wegens het zelve bekleed. Immers in die plaatsē, daar het van de bedienden der Koningen van Egypten voorkomt, moet het eenen hogen Amptenaar, en geensints eenen gelubden beduiden, gemerkt Potiphar de hoveling van Pharao, aan wien Joseph verkogt was, gehuwlykt was, *Gen. XXXIX: 1, 7.* en *Cap. XXXVII: 36.* Zo moet het ook be-
gre-

grepen worden 2 Kon. XX: 18. als aan Hiskia bedreigt word, dat 'er van zyne Zonen zouden genomen worden, dat ze *bovelingen* zyn in het paleis des Konings van Babel; dewyl van dezen getuigt word *Dan. I: 3, 4.* dat zy jongelingen waren, aan welken geen gebrek was.

Ik wil niet ontkennen, dat 'er onder de met dit woord benoemde Kamerlingen van Ahafueros, en de Koninginne Esther ook gesnedenen konnen geweest zyn: vermits men zig by de Oostersche Koningen gewoon was ter bewaringe, en ten dienste van de Koninklyke wyven, en bywyven, niet alleen van vrouwen te bedienen, maar ook van mannen, die gesneden waren, en dat, om dat die laatsten doorgaans by hunne Vorsten in hoge gunst en agtinge waren, en tot hoge ampten gevordert wierden, daar van daan dit woord in een overdragtigen zin genomen kan zyn by de Heilige Schryveren ter aanduidinge van mannen van aanzien onder het volk: ik mene egter daar uit niet te konnen besloten worden, dat alle met dit woord bestempelt ook eigentlyk gesnedenen moeten geweest zyn: naardien 'er van zo vele Kamerlingen des Konings gewag gemaakt word, *Esth. I: 10.* die voor het aangezigt van den Koning dienden, in onderscheidinge van den kamerling des Konings Henge, die de bewaarder der Vrouwen was, *Esth. II: 3.* 't gemeen gebruik dan van dit

woord by de Heilige Schryveren is, om daar door voornamē Staatsbedienden, en mannen van aanzien te bedieden, zonder enige bepalinge of zy gesneden, dan niet waren: en dit zo zynde, zie ik geen rede, waarom hier ter plaatse dit woord buiten deszelfs gewone betekenisse in de H. S. genomen, en door eenen *gesnedenen* vertaalt zou moeten worden. Ik gisse wel, dat zulks geschiet zal zyn, ter oorzake, dat men anders de betuiginge van dezen, *ik ben een dorre boom*, geen goeden zin geweten heeft te geven; edog ik zal, hope ik, straks doen zien, dat men te dier oorzake niet behoeft aan dit woord een buiten gewone betekenisse te geven; ja dat zelf die uitdrukking, ook in des zelfs gebruik behouden, ons zal nootzaken, de gewone betekenisse van dit woord by de Heilige Schryveren niet te verlaten.

§ IV.

Ten opzigte van de Persoon, by welke deze gevoegt, en van welke hy onderscheiden word; die word een *vreemde*, dog *die zig tot den Heere gevoegt heeft*, genaamt: waar door men buiten twyffel zulk eenen verstaan moet, die ten opzigte van het volk Israël een *vreemde* was, gevolglyk een Heiden van afkômst, maar die onder dat volk wonende, zig door omhelzinge van den Joodschen Godsdienst, en de belydenisse

nisse van den zelve, ook aan den God van Israël verbonden heeft: zulks deze *geschiedene* of *boveling* met dezen zo gevoegt, dat hy 'er als een ander zynde van onderscheiden word, niet tot de Heidenen, maar tot de Joden wegens zyn afkomst moet betreklyk gemaakt worden.

§ V.

Ziet men op 't verband van zaken; waar in van dezen gesproken word, ras zal men ontwaar worden, dat het is in eene vóorzegginge van zulke dingen, die ter tyd van de Nieuwe Erfbedeeling onder de Regeeringe van den Messias zouden gebeuren; dit blykt niet alleen uit het verband van dit 56, met het voorg. 55 Cap. maar ook ontegenzegglyk uit *ÿ. 6, 7.* van dit 56 hoofdstuk; daar de vreemden, dat zyn Heidenen, de vrye toegang tot Gods Huis word toegezeggt, ter oorzaak dat 's Heeren huis een bedehuis voor alle volkeren zou genaamt worden; dit immers was niet te verwagten, voor dat de Silo gekomen, en de Volkeren hem gehoorzaam geworden waren *Gen. XLIX: 10.* en God Vader zynen Knecht had gegeven tot een ligt der Heidenen enz. *Jes. XLIX: 6.*

§ VI.

Deze dingen, zo t'samen gevat, doen
my

my denken, dat hier zulk een uit de Joden bedoelt word, die een aanzienlyken rang onder dat volk bekleedende, uit het midden van het Jodendom uitgegaan, en tot de gemeenschap van Messias zig begeven hebbende, door 't vergeten van alle de voordeelen die hy genoot, waarlyk toond, dat hy een Vorstlyke ziel bezittende heersche over zynen Geest.

§ VII.

Laat ons nu overgaan ter onderzoekinge van 't geen zulk een bekeerde Jood niet zeggen mogt: *ziet ik ben een dorre boom, of hout.*

§ VIII.

Vooraf merke ik aan, dat het geen in de Schriften des Ouden Testaments, byzonder in profetsien slaande op de tyden des Nieuwen Verbonds, verbiedenderwyze met betrekkinge op een persoon word voorgedragen, juist altyd niet onderstelle, dat zulk een Persoon dat voornemens ware te doen, zo het hem niet uitdruklyk verboden ware, of dat hy hem reets zo iets hebbe laten ontvallen, 't geen hy niet mogt zeggen, en hy uit dien hoofde verboden worde daar in voort te varen: maar enkel dikwerf aantone, wat zulken in 't gemeen als die genoemde Persoon niet zullen behoe-

hoeven te doen, dat zy geen reden zullen hebben, om het te doen: en zo moet men 't hier ook begrypen volgens 't verband.

§ IX.

Wat nu dit niet te zeggen, *ik ben een dorre boom!* te kennen geve met betrekkinge tot zulk eenen bekeerden uit de Joden, dit is het stuk, waar over wy ons thans moeten bezig houden: en om zulks regt te begrypen, dient men na te gaan (a) wat *een dorre boom*, of *bout* (beide dog betekent het woord *zy*.) zy. (b) wat een *dorre boom te zyn*, niet slegts in 't gemeen konne zeggen, neen maar naar den spreektrant der H. S. met betrekkinge tot een mensch gewoonlyk betekene: (c) waar op hier in deze uitdrukkinge de toefpeeling zy.

§ X.

Een *dorre boom* of *bout*, is zulk een boom of hout, welks sappen uitgedroogt zynde, van het groeizaam Leven ontbloomt is, en uit dien hoofde van al dien sieraad, dien hy groejende en bloejende, door het groeizaam leven anders heeft, ten eenemaal berooft, en nu ook buiten staat gestelt is, om vrugten naar zynen aard, ter voortplantinge van zyn geslagt te konnen voortbrengen, of zulken, die hy te voren voortgebragt heeft, iets ter opluisteringe van dezelve te konnen byzetten.

§ XI.

§ XI.

Hierom kan een *dorre boom* of *bout te zyn*, by gelykenisse van een mensch gezegt wordende, zulk een mensch uitbeelden, welke, de dierlyke Levensfappen uitgedroogt, en het Leven verstorven zynde, niet alleen mist dat schoon gelaad, 't welk hy levend vertoonde, maar ook buiten staat gestelt word, om vrugten hem gelyk, of kinderen te teelen, en daar door in zynen dorren stam zyn geslagt ziet eindigen.

§ XII.

Edog, zo wy agt geven op 't geen naar den spreektrant der H. S. door deze spreekwyze, een *dorre boom* of *bout te zyn*, te kennen gegeven word, zal men uit twee plaatsen van Ezechiel, daar die uitdrukkinge, buiten dezen text, alleen voorkomt, ontdekken, daar door uitgebeeld te worden zulk een mensch, welk voorheen magtig, in hoog aanzien was, een groten luister van heerlykheit bezat, en zyne heerschappye wyd en zyd uitstreckte; maar nu van al die magt en grootheid ontbloomt, van al dien luister en heerlykheit berooft, tot de uiterste nedrigheit, armoede, en elende gebragt is, zonder hoop van in vorigen staat weder herstelt te zullen worden, 't zy in zyn eigen persoon, 't zy in zyne kinderen of nageslagt. Immers
men

men leeft *Ezech. XVII: 7—16.* dat onder het zinbeeld van de *verdroginge of verdorringe van een weelig groeijende wynftok*, de val en uiterfte vernedering van Juda en des zelfs Koning beschreven word in vergelykinge van *ÿ. 24.* en *Cap. XX: 47.* word een mensch van vermogen, en groot naar de Waereld, door een *groene boom*, en de geringen onder het volk door een *dorre boom* uitgebeeld. En hier uit kan men al aantsonds afleiden, dat juist niet nodig zy zulk eenen, die buiten staat is, om kinderen te teelen, door eenen *dorren boom*, en door een *dorre boom te zyn*, daar toe buiten staat gestelt te zyn, te verstaan, en men ook door deze uitdrukkinge niet gedrongen word, om het woord *ors* buiten zyn gewone betekenisse in de H. S. te nemen, en daar door *eenen gesnedenen of gelubden* te verstaan: neen, dat men het woord als eenen *Vorst of man van aanzien* beduidende behoudende, enkel die uitdrukking wil te kennen geven, dat zulk een, die te voren aanzien had in de Waereld, al die luister verloren, en in nedrigheit veragtelijk geworden zy, en geen hope hebbe, schoon kinderen hebbende, dat zyn geslagt weder tot dien vorigen luister zal komen.

§ XIII.

Zeker! dat dit hier ook de mening zy, als de *gesnedenen* of liever *boveling*, zegt, zief

ziet ik ben een dorre boom! zal nader blyken, als men zig herinnert, waar op in dezen de toefpeeling is: want dat in deze uitdrukkinge zo wel op iets, dat staande de oude huishoudinge plaats gehad heeft, als in de voorgaande van die des *vreemden*, zeggende: *de Heer heeft my gansch en gaar van zynen volke gefcheiden*, toegeſpeelt word, heeft by my geen twyffel: trouwens dit staan ook zy toe, die eenen *gefneedenen*, en buiten staat van kinderen te teelen gefielden begrypen den ſpreker te zyn: maar in de bepalinge van dat gene, waar op hier de toefpeling moet gehouden worden te zyn, verſchillen wy vry veel van malkander.

§ XIV.

De bovengemelde uitleggers willen daar heere, dat de toefpeeling zy op die wet, waar by onder de Oude huishoudinge zullen, die *ontmant*, of *gebreklyk* waren naar 't lighaam, geweert waren van het Regter en Prieſterampt volgens *Deut. XXIII: 1.* dog hier aan kan ik myne toefstemminge niet geven, om dat ik niet denke hier zulke *ontmanden* of *verminkten* bedoelt te worden.

§ XV.

Myns eragtens zal hier veel eer de toefpeeling zyn op zo iets, waar in niet alleen
een

een weeringe van eenig ampt te kennen gegeven word, maar ook te gelyk een gemis van zo iets, dat men te voren had, en dat over een komt met een *dorre boom*: of *bout te zyn* in betrekkinge tot Gods Huis; immers daar toe leid my het verband met het volgende vyfde vers.

§ XVI.

Als ik overwege, hoe wel, voor en al eer de Heer den tabernakel als een heilig huis ten zynen openbaren dienste had bevolen te maken, het gehele Volk Israël van God verklaart is hem een Priesterlyk Koninkryk, en een heilig Volk te zyn *Exod. XIX: 6.* en dus alle de Israëlitien bevoegt waren, om 't Priester ampt te bekleeden: waarom het volk, om dat zulks, in zulk een menigte als het zelve uitmaakte, niet wel voeglyk door elk hunner kon verrigt worden, denklyk uit het midden van zig, en uit alle de stammen enigen van de aanzienlyksten en edelsten, met algemene bewilliging verkoren heeft, om het Priesterwerk in aller naam te verrigten volgens *Exod. XXIV: 5.* (a) daar men leeft,
dat

(a) Ik weet, meest alle de Godgeleerden van vroegere tyden, gelyk ook de Joodsche Meesters, die meenen, dat het regt van Priesterschap

O

223

dat *Mofes* (als Opperpriester te dier tyd) *de jongelingen der Kinderen Israëls zond, die brandofferen offerden, en offerden den Heere Dankofferen van jonge Ossen.* Op welk regt zig ook *Korah* met zyne aanhangeren, O-verften der vergaderinge, geroepenen der samenkomfte, mannen van name beroepen hebben, *Num. XVI: 1—3.*

Maar na dien tyd, toen God dat byzonder huis den tabernakel met al deszelfs gereedschap had bevolen te maken, de Heer ook te gelyk een zeker geslacht verkozen had, om het Priesterschap te bekleeden, en dus *Aaron* en zyne Zonen met die waardigheid te vereeren, met uitsluitinge van alle anderen, zelf de overige *Leviten*, die ten dien opzigte als vreemden worden aangemerkt. *Num. III: 10. Exod. XXVII: 1.*

§ XVII.

aan de Eerstgeboorte verknogt geweest is, zyn van oordeel dat men door die *Jongelingen de Berstgeborenen der Israëlitien* verstaan moet: dog de vermaarde *C. VITRINGA* heeft, myns bedunkens, met bondige redenen bewezen, dat het Priesterschap niet tot het regt van de Eerstgeboorte behoort, en meer dan waarschyntlyk be- toogt, dat door deze *Jongelingen de voornaamste, en edelste Jongelingen* die van *Mofis*, en van 't gehele volk verkoren waren tot verrigtinge van de Godsdienstplegtigheden moeten begrepen worden. *Vid. Vitr. Observ. s. Lib. II. Cap. 2, 3.*

§ XVII.

En als ik my hier by herinnere, wat 'er, na het streng geftrafte oproer door Korah en zyne byhebbende menigte tegen Mofes en Aaron verwekt wegens de aanftelling van Aaron en zyne Zonen tot Priesteren, dat zy waanden een krenking te zyn van het regt, 't welk ook hun toekwam *Num. XVI: 1* verder gebeurt is volgens het verhaal *Num. XVII: 1*. vinde ik daar in zulke dingen, die my ontwyffelbaar doen denken, dat op het daar gebeurde de toefpeling is met het zeggen van dezen *gefneeden* of liever *aanzienlyken* onder de Israëlitzen; *ziet ik ben een dorre boom!* want de Heer, dadelijk willende tonen, dat alleen het huis van Aaron, met uitsluiting van de elf ftammen Israëls, en zelf ook van de andere huizen der Stamme van Levi, van hem verkoren was, om het Priesteramt te bedienen, gaf bevel, dat van de Overftens der huizen van elken Stam 12 ftaven zouden genomen worden, van de Overftens der elf Stammen yder een Staf, en van het huis Aarons voor de Stamme Levi ook een staf, en dat dezelve zouden weg gelegd worden in de tente der famenkomfte, met die byvoeging, dat die man, wiens staf bloejen zou, daar door zou blyken van hem

O 2

ver-

verkoren te zyn. (Namentlyk om als Priester tot den Heere te naderen.) Dit verrigt zynde was het, dat, als Moses des anderen daags in de tente der getuigenisse ingong, Aarons Staf voor het huis van Levi bloeide, dewyl hy bloeisel voortbragt, en bloessem bloeide, en amandelen droeg: 't welk de kinderen Israëls ziende, nam elk zynen Staf weder, daar mede belydende, dat hunne dorre Staven ten bewyze strekten, dat zy den luister van het Priesterschap verloren hadden, en zy onwaardig waren, om tot den Heere te naderen: terwyl de Heer, bevelende den Staf van Aaron weder te brengen voor de getuigenisse in bewaringe, tot een teken voor de wederspanninge kinderen, daar mede hen leerde, dat, gelyk hunne Staven dor, van allen sieraad ontbloot, geen vrugten meer konden geven, waar uit zulke groenende bomen weder konden voortkomen als die Staven, eer zy van den boom afgesneden waren, vertoonden: zo ook zy de heerlijkheit van het Priesterschap, niet alleen voor zig zelf verloren hadden, maar ook dezelve noit weder in hunne kinderen, of vrugten herleven zou: daar in tegendeel Aaron die heerlijkheit, niet alleen voor zig zelf en zyn huis, maar ook voor zyne kinderen erflyk verkregen had.

Dit hebben de Israëlitzen 'er zelf in gezien,

zien, als zy zeiden op 't slot van zaken: *wy geven den geest, wy vergaan, wy alle vergaan, al die eenigstints nadert tot den tabernakel des Heere zal sterven: zullen wy dan den geest gevende verdaan worden.*

§ XVIII.

Hier op nu de toespeling zynde, zal de uitdrukkinge, *ik ben een dorre boom of bout*, zo veel zeggen, als voor zig zelf niet alleen, maar ook voor zyne nakomelingen den luister van het Priesterschap verloren te hebben, en van de hope verftoken te zyn, om oit of oit tot die grootheit weder te zullen komen, ja by den Heere als in veragtinge gestelt te zyn.

§ XIX.

Wil nu de Heer, dat een *boveling*, een *groot man* niet zal zeggen, dat is denken en zig beklagen, *ziet ik ben een dorre boom of bout!* 't zal aantonen, dat een man van aanzien onder de Joden, Zelf zulk een, die tot het huis van Aaron behoorde, een Vorst onder zyn Volk was, zig niet moest of behoefde te beklagen wegens 't verlies van die heerlykheit voor zig, en voor zyne nakomelingen, door 't verlaten van den dienst der wet, en 't omhelzen van de

wet des geloofs in den Messias, als zullen-
de daar toe geen reden voor zig hebben,
niet tegenstaande by daar by alle dien luis-
ter verloor, die hy te voren onder zyn
volk had; terwyl hy in plaats van die uit-
wendige, een veel heerlyker luister by
God zou ontfangen, en met den regtvaar-
digen zou zyn als een boom geplant aan
waterbeeken, die zyn vrugt geeft in zynen
tyd, en wiens blad niet afvalt, *Pf. I: 3.* ja
volgens *Pf. XCII: 13.* zal groejen als een
Palmboom; zal wassen als een Cederboom
op Libanon, dien in het huis des Heere
geplant zynde, zal gegeven worden te
groejen in de Voorhoven onzes Gods: ja
in den gryzen ouderdom nog vrugten zal
dragen, vet en groen zal zyn.

§ XX.

Dit is dan, zo ik meene, de zin dezer
uitdrukkinge: die nader gestaaft word door
het volgende vyfde vers, daar het tegen-
gestelde voorregt, en goed, 't welk de re-
den tot die klagt zou doen ophouden, als
een voorregt en goed betreklyk tot 's Hee-
ren huis word voorgesteld.

§ XXI.

§ XXI.

Deze onze gegeve verklaring zou ik nader kunnen aandringen, en billyken door een verhoog, dat dezelve de woorden beter doet beantwoorden aan 's Heeren oogmerk ter bevestiginge van het in het tweede vers uitgeroepen heil over alle gelovige, en waarlyk Godvrugtige aanklevers aan Messias heilwoord, 't zy zy van nature Heidenen, 't zy zy Joden waren, tegen alle bezwaar, dat van de zyde des eenen, of des anderen daar tegen kon ingebracht worden, en 'er ook de veelvuldige wysheit van God in het uitkippen van dit tweederye soort van menschen, Heidenen, en aanzienlyken zelf onder de Joden, en het beschryven van derzelve bezwaar in die bewoordinge als hier, meer doet doorstralen, dan die men anders by de aitleggen ontmoet: dog hier trede ik thans niet in, gemerkt dit voegzamer kan geschieden by de overweginge van het goed, dat in het volgende beloofd word, ter wegname van het bezwaar te zullen geschonken worden: 't welk mogelyk in een tweede Verhandeling ter onderzoek van 't gene door de *plaats en naam* in 's Heeren huis, en binnen zyne muuren beter dan der *Zonen en Dogteren* te verstaan zy, wel eens

zal geschieden. Ondertusschen make ik, in hope dat 'er in dit ons Land onder de Leden van de Hervormde Kerk geen, of altans weinig dorre houten, nergens toe, dan tot een veragtelyke verbrandinge deugende, zullen zyn, maar zy zig als groene bomen, vrugten der gerechtigheit den Heere tot welbehagen dragende, in geloof en den wandel zullen vertonen, van deze Verhandeling een

E Y N D E.

ÆGID.

ÆGID. STOKMANS,

Predikant te Goes.

GODGELEERDE
VERHANDELING

OVER DE

*Uitwerping der Jooden, en Roeping der
Heidenen.*

U I T

HAND. XIII: 38—52.

Door den val van Israël is de Saligheid den Heidenen geworden, *Rom. XI: 11*. Daarom zal ik dit stuk, 't geen voor ons, die uit de Heidenen zyn, van zeer groot belang is, in dezze Verhandeling kortbondig vertoonen, uit het geen *Lukas, Hand. XIII: 38—52*, daer ontrent heeft aengetekent.

Seventig weken, dat is, 490 jaeren, waren bestemt over Messias volk en de stad zyner heiligheit, ter verrigting van 't geen, *Dan. IX: 24*, voorzegt is. De eerste seven weken, dat is, 49 jaeren, zyn begonnen met het twintigste jaer van Artaxerxes *Longimanus* (of, *Langband*), toen dat woord,

O 5

't welk in de plaetze des gezichts was uitgegauen en door Gabriël aen Daniël bekend gemaakt, die uitkomst verkreeg, dat Jerufalem, 't geen zyn opzigt hadt, op en blyven moest tot op Messias den Vorst, wederom gebouwt wierdt, en zyn geëindigt met het derde jaer van **Antaxerxes Mneemon** (of, den *Heugvaster*). Van dit laetstgemelde jaer tot het negentiende van Keiser *Tiberius*, wanneer de Messias, 33 jaeren oud zyn de, door den kruisdoot wierdt uitgeroeit, zyn de volgende twee en sestig weken, dat is, 434 jaeren, verlopen. Zo wierdt het bloed des N. T. ter bestemder tyd vergooten.

Daar op zoude de Messias, eene week, dat is, 7 jaeren, het Verbond de overhand doen hebben by veelen, naemelyk, van de Jooden, aengemerkt als zyn byzonder eigen volk. en dat zulks geschiedt zy, blykt uit de XI eerste hoofdstukken van de *Handelingen der Apostelen*. want na Christus doot tot dat 'er een' Heiligheit van heiligheden gefalft is, en de Discipelen, *Hand. XI: 26*, eerst te Antiochie Christenen genoemd zyn, is de tyd van eene week, dat is, 7 jaeren, verlopen. Dit alles heb ik voorheen bewezen, in myne *Godgeleerde Verbandeling over Dan. IX: 21—27*.

Ik stel, behoudens de achttinge van beroemde Mannen, dat dit laetstgemelde geval gebeurt is in het derde jaer van *Caligula*, den opvolger van *Tiberius*, welke (*Tiberius*) in 't geheel 23, en dus, na
Chris-

Christus doot nog geen 4 jaren, geregeert heeft. Caligula nu heeft maer 3 jeren, 10 maenden en 8 dagen, den throon bezeten. doch, toen Barnabas en Saulus een geheel jaer te Antiochie in Syrie te zamen vergaderden in de gemeente, voorzeide Agabus, *Hand. XI: 28*, door den Geest, dien grooten hongersnood, welke ook onder *Claudius*, den opvolger van *Caligula*, gekomen is. Die voorzegging is zekerlyk gedaen in den tyd van *Caligula*; want hare vervulling wordt gestelt in dien van *Claudius*. Ja, daer zy gedaen is, op dat de gemeente zig daer tegen mogt voorzien, gelyk God ten dien einde voorheen ook *Pharao* een' geruimen tyd voor de jeren des hongers waerschuwde; zo mag ik wel vryelyk stellen, dat die voorzegging 10 maenden, of wat meer voor den doot van *Caligula* gedaen zy; en derhalven, dat op het einde van de seventigste week de Discipelen Christenen genoemd zyn.

De Messias hadt in de helft dier weeke het slacht- en spys-offer doen ophouden, door die plegtige bekendmaking, dat het Wettiesch onderscheid tusschen ryn en onryn uit was, in dat gezigt, *Hand. X*, in 't 4de jaer na Christus doot, vertoont aen *Petrus*, die het Koninkryk der hemelen toen eerst den Heidenen ontsloot, gelyk hy het ook te vooren eerst den Jooden gedaen hadt. Doch aen *Paulus* wierdt inzonderheit het Evangelie der voorhuid toebe-
trouwt, *Gal. II: 7*. En decze wierdt met
Bar-

Barnabas, op uitdrukkelyk bevel van den H. Geest, door de gemcente te Antiochie in Syrie, daer toe plegtig afgezonden, *Hand. XIII: 1—3.* verg. *XIV: 27.* dit stel ik, geschiedt te zyn in het agtste jaer na Christus doot.

't Is zeer waerschyndlyk, dat een weinig voor dien tyd het geval gebeurt is, waar op Paulus ziet, *1 Cor. XII: 2—4,* zeggende, dat hy een mensch in Christus kende, en wist, dat dezelve was opgetrokken geweest tot in den derden hemel, enz. want zulk een' kennis en weetenschap was ten hoogsten noodig en dienstig om hem gewillig te maeken tot het opneemen van dien last, die 'er aen het heengaen tot de Heidenen vast was. Dit wonder nu was gebeurt 14 jaeren voor dat hy dien brief schreef, en deeze is geschreeven 21 jaer na Christus kruisdoot. derhalven is dit wonder, welkers weetenschap hem tot dat werk zo noodig en dienstig was, 7 jaeren na Christus kruisdoot voorgevallen.

Men zegge niet, dat ik die zending te vroeg stelle; also reeds, *Hand. XII: 23,* gesproken wordt van den doot van Herodes Agrippa. Want Lukas maekt, *ÿ. 2-24,* een' tusschenreden, verhaelende, zo de daeden als den doot van dien vervolger, schoon deeze eerst laeter voorgevallen zy; om dat hy vervolgens van het verhael der Kerk-geschiedenissen te Jerusaleem wilde overgaen tot dat van haere geschiedenissen in andere gewesten, en hecht, *ÿ. 25,* den afge-

afgebroken draed van zyn verhael weder vast aen 't geen hy, *Hoofstf.* XI: 30. XII: 1, gezegt hadt.

Ja, myne stelling wordt uit *H.* XII: 1, gestaafd. Claudius wierdt Keiser in 't agtste jaer na Christus doot, en gaf kort daer op aen zynen gunsteling Agrippa het uitgestrekt gebied, 't geen zyn grootvader Herodes gehad hadt. Agrippa was nauwlyks te Jerusaleem gekomen, of hy begon daer de Gemeente te vervolgen. en Lukas hecht aen dat begin dier vervolging de reize van Barnabas en Paulus. Door het woord, *ontrent* denzelven tyd, enz. leert hy wel, dat die gevallen ontrent eentydig waren, maer, daer hy dat begin van die vervolging eerst daerna verhaelt, oordeel ik, dat die van Antiochie hen reeds naer Jerusaleem gezonden hadden, voor dat die vervolging begon.

Dus meen ik, met grond te stellen, dat zy plegtig gezonden en heengegaen zyn tot de Heidenen, *H.* XII: 1—4, in 't agtste jaer na Christus doot; want Lukas tekent geene voorvallen aen tusschen hunne wederkomst van Jerusaleem, daer zy toen niet lang te doen, en maer den dienst, *H.* XII: 25. volbragt hadden, naer Antiochie in Syrie, en tusschen hunne zending en vertrek van daer tot de Heidenen.

Ook is tusschen hun vertrek van Antiochie in Syrie, en hunne komst te Antiochie in Pisidie, niet veel tyds verlopen. Tot hunne reize naer en verrigtingen in Seleucie,

cie , en hun doorgaen van Cyprus , van Salarnis tot Paphos toe , H. XIII: 4—12 , wierdt geen lange tyd vereischt ; hoewel zy , in dat Eiland , Gods woord in de Synagogen der Jooden verkondigden , den tovenaer Elymas wonderdaedig straften , en Paulus Sergius tot het geloof bewoogen . gelyk wy ook niet leezen , dat zy daer , of te Perge in Pamphilie , y 13 , lang vertoef hebben . Ook hadden zy niet lang werk , om van daer y 14 , het land doorreizende , te Antiochie in Pisidie te komen . Zo dat alles , wat , y 4—14 , verhaelt wordt , in weinige maenden , ja , weeken kan geschiedt zyn . Waer uit ik , ten minsten , als zeer waerschynlyk , besluit , dat het stuk , waer over ik zal handelen , in het agtste jaer na Christus doot is voorgevallen .

Dit heb ik , met alle my mogelyke nauwkeurigheid dus aangewezen , ten blyke , dat God , wien alle zyne werken van eeuwigheit bekend zyn , ook den tyd der uitwerping van de kinderen des Koninkryks , en der komste van veelen van Oosten en Westen , om met Abraham en Isaak en Jacob in 't Koninkryk der hemelen aen te zitten , te vooren verordineert , bescheiden heeft . Want nacuwlyks was de laetste van die 70 weeken geëindigt , of 's Heilands Gezanten wierden plegtig afgezonden tot de Heidenen , ten blyke , dat die tyd , waer in de Jooden zyn byzonder volk geweest en als zodanig behandelt waeren , nu een einde hadt . En , wanneer het kort daer op bleek ,
dat

dat zy (mannen) Behals waren, en als onverbeterlyke en verftikkende doornen, om dat zy niet met de hand aannamen; gelyk ik, in myn boek over *Davids laatste woorden*, 2 Sam. XXIII: 1—7, getoont heb; toen was het ook de tyd, dat zy weggewurpen wierden.

Toen kwam Gods regtvaerdige strengheit over die verachters van het Euangelie, welke afvallig wierden en onmogelyk te vernieuwen waren tot bekeering; want zy waren als de aerde, die den regen, menigmael op haer komende, indrinkt: maer in plaets van bekwaem kruid, distelen en doornen draegt; en daerom verwerpelyk is ende naby de vervloeking, welker einde is tot verbranding, *Hebr. VI: 7, 8.*

Dit heb ik aangemerkt, ten bewyze, dat de verharding voor een deel over Israël gekomen is juist toen die tyd verftreeken was, welke over en ten voordeele van Messias volk, volgens *Dan. IX: 24*, bestemt was. Want dit blykt uit de gevolgen van die voortreffelyke Redenvoering, welke Paulus te Antiochie, (een' Stad) in Pisidie, tot de Jooden gedaen heeft.

Ja, wie eerbiedt hier in Gods byzondere bestuuring niet, die alles schoon maekt op zynen tyd? dit geschiedde buiten eenigen toeleg van menschen.

Toen Barnabas en Saulus daer in de Synagoge der Jooden gingen, hadden zy geen' gedagte, dat God toen in die stad, door hunnen mond, de Jooden zoude uitwerpen.

pen. Toen de Overste der Synagoge hen deedt verzoeken, om, zo'er een woord van vertroosting tot den volke in hen ware, te spreken, hadt deeze geen' gedagte, dat dit hun spreken van zulk een rampsalig gevolg voor de Jooden zyn zoude. en evenwel leerde de uitkomst, dat het nu de tyd was, dien God bepaalt hadt, om van wege het gevolg van het woord, 't geen Paulus toen tot vertroosting sprak, dat vreezelyk oordeel over Israël te brengen.

Lukas verhaelt den inhoud dier heerlyke Redenvoering, *ÿ* 16—41. en haere verschillige gevolgen, *ÿ*. 42—52.

In die Redenvoering betoogt Paulus Jesus Messiafschap, *ÿ*. 16—37. en past ze toe, *ÿ*. 38—41.

Over het slot van deeze Redenvoering zal ik in deeze Verhandeling, het een en ander aenmerken, 't geen tot nader verstand van zommige stukken, die daer in voorkomen, zo ik meen, kan strekken.

De Apostel besluit zyne Reden met eene Toepassing, eerst tot leeringe, *ÿ* 38, 39. en dan tot vermaninge, *ÿ* 40, 41.

Om het betoogde, by wyze van besluit, tot leeringe op hunne gemoederen, aen te dringen, tragt hy hunne harten in te nemen door woorden, die zy gaerne hoorden. hy spreekt hen *ÿ*. 38 aen met den naem van *Mannen*, die als verstandige konnen oordeelen, 't geen hy zegt. hy noemt hen *Broeders*, tot welken zyn hart genegen is, als zyn maegschap naer den vleesche,
zynde

zynde Israëlieten, kinderen van Abrahams geslagt, welke, als God vreezende, thans vergadert zyn om de Wet en de Propheeten te hooren; begeerig zynde naer eenig woord der vertroosting.

Hebben zy nu zyn betoog gehoord, zo wil hy, dat *hun* bekend zy, en zy met het hart verstaen, 't geen uit het gesprokene voortvloeit; op dat het hun ter vertroosting gedye.

En wel, voor eerst, dat door deezzen Jesus, die gesturven en opgewekt zynde, beweezen is de Christus te zyn, *hun verkondigt* wordt iets, 't geen geen' reden of natuur, ja, geen' Schrift- of Wet-geleerden hun hadden bekend gemaekt: maer 't geen zy nu hooren uit deezze Gezanten van Christus wege, die, als zyn mond zyne woorden spreken: welken zy derhalven niet moeten verwerpen; op dat deezze goede tyding hun die begeerig zyn naer een woord van vertroosting, zy als een druppel koud waters op eene vermoeide ziele.

Want een' groote saligheid, waer op zy moeten acht geeven, wordt hun verkondigt, naemelyk, *de vergeeving der zonden*, welker befolding de doot is; also ze ons straffschuldig maeken by den regtvaardigen Rigter.

God hadt, onder zyne verdraegzaamheit dezelve wel in dien zin vergeeven, dat hy ze voorbyging in die kinderen, welken hy ter heerlykheit leidde; om dat zyn Zoon hun borg was: doch toen bleef 'er nog

P

eene

eene wedergedagtenis van dezelve over, gelyk bleek uit de herhaling der offerhanden. Maer nu, nu God het handschrift, 't geen hun eeniger wyze tegen was, heeft uitgewischt en uit het midden weggenomen, het zelve genagelt hebbende aen het kruis van Jesus, die overgelevert is om onze zonden, wordt hun, als een woord van vertroosting, dat nieuw verbond, 't geen God, *Jer. XXXI: 31—34*, beloofd hadt, dat hy de zonden en ongerechtigheden van zyn volk, geensins meer gedenken zoude, verkondigt door dien Propheet als Moses, dien Apostel onzer belydenis; weshalven zy wel niet met den slegten alle woord, maer evenwel dit woord, als dat van den waeragtigen getuige, die in de hemelen is, en Gods woorden, welke aller aenneeminge waerdig zyn, spreekt, moeten aenneemen; versegelende, dat God waeragtig is.

Ten anderen moet hun bekend zyn, dat het heil, in Jesus te vinden, verre overtreft het heil, 't geen in de Wet pleeg te zyn. dit wordt, *Y. 39*, voorgesteld. en over die woorden moet ik twee taalkundige aenmerkingen maeken, welke aen den zin der woorden licht geeven.

De eerste is, dat 'er in 't Grieksch niet staet, *van allen*: maer, *van alles*. want het staet in het onzijdig (*neutrum*) geslagt, en komt dus niet overeen met het woord, zonden, 't welk van het vrouwelyk geslagt is.

De tweede is, dat hier tweemaal een en het

het zelve woordje, *in*, in den Grondtext staet, gelyk ook onze Kanttekenaers hebben aengemerkt. dit is hier van onze Overzetteren tweemaal door, *door*, vertaelt. doch, behoudens hunne achtinge, houde ik hier de gewoonlykste vertaeling van, *in*.

Niemand zal my met reden betwiften, dat men dit woordje op beide plaetzen van dit zelve vers best in een' en denzelven zin verstaet. Maer hoe zal men dit verstaen; als men het door, *door*, vertaelt? De Wet van Moses en de Heer Jesus worden hier niet aengemerkt als Rigters, *door* welchen men geregtvaardigt wordt: maer dit is God de Vader. Zo men door het woordje, *door*, de verdienende oorzaak der regtvaardiging verstaet, zo is dit wel een' waerheit in opzigt van Jesus: maer hoe kan men dit toepassen op de Wet van Moses? Jesus is de oorzaak van onze regtvaardiging, door 't geen hy zelf voor ons gedaen of geleeden heeft: maer dit kan van Moses Wet niet gedagt worden. Zegt men, dat de Jooden hunne regtvaardigheid zogen in de Wet; zo dat zy geregtvaardigt wierden *door* het doen van haeren eisch: zo past dit woordje wedetom niet by Jesus; want wy worden niet geregtvaardigt *door* het doen van 't geen Jesus van ons eischt. Daerom vertael ik het ook hier door, *in*.

Deeze aanmerkingen leeren ons, dat Paulus het heil, 't geen in Jesus is, verheft boven 't geen voorheen in de Wet was. en

dit heil stelt hy in *gerechtvaardigt te worden van alles.*

Schoon *regtvaardigen*, een woord, van de regtbank ontleent, dient, om de twee deelen van het vonnis, naemelyk, de vry-spraak van schuld en straffe, en de toewy-zing van de gerechtigheit, te betekenen; zo wordt hier echter bepaeldelyk het eerste deel bedoelt; want Paulus spreekt van *gerechtvaardigt*, of vry gesproken te worden *van alles*, dat tot iemants laste lag.

Daer toe behoort zekerlyk de vry-spraak van zonden, zo die men in Adam, als die men in eigen' persoon, door doen of laeten, bedreeven heeft. Doch dit is nog niet alles, wat hier gemeent wordt. de Apostel bedoelt ook, dat 'er nu geene of geen soort van verdoemenis zy voor de geenen die in C. J. zyn. De Wet, die de bediening des doots en der verdoemenis heet, was boven de belofte ingekomen, en om der overtredingen wille daer by gestelt; op dat de misdaed te meerder wierde; zy heerfchte over den mensch, zo lang hy leefde. daer onder was Israël in bewaering gestelt; en zy waren schuldnaers om de geheele Wet te doen. Van die schuld moesten zy ook *gerechtvaardigt*, en vry gesproken worden van den vloek der Wet, dat ondraegelyk juk, waer door zy met vreeze des doots, al hun leeven, der dienst-paerheit onderwurpen waren. Ook dit behoort tot dat *gerechtvaardigt worden van alles.*

Daer

Daer van hadden zy, die Israëlitische mannen waeren, welker de Wergeeving is, niet kunnen geregtvaardigt worden in de *Wet van Moses*, die 430 jaeren na de belofte gekomen is. welker bediening wel in heerlijkheit geweest is: maer waer op zy evenwel niet te veel moeten steunen.

Zy hadden niet kunnen geregtvaardigt worden van alles, *in* dezelve. dat is, gelyk dit woordje zulks dikwils beteekent, in haeren tyd, zo lang zy plaets hadt, en over Israëel heerschte. Want, hoewel 'er in de *Wet* een zeker soort van regtvaardigheit ware, *Phil.* III: 6; zo is het evenwel, *Gal.* III: 11. openbaer, dat niemant *in* de *Wet*, gelyk 'er eigentlyk staet, geregtvaardigt wordt; want de *Wet* heeft geen ding volmaekt.

Het bloed van Stieren en Bokken mogt regtvaardigmakingen des vleeschtes te weeg brengen: maer konde de zonde niet weg nemen. Zoude de wedergedagtenis en conscientie der Zonde niet meer blyven, zo moest 'er beter bloed gestort worden. En, daer *in*, of *onder* de *Wet* te zyn regtstreeks overstaet tegen vry gemaekt te zyn van de *Wet*, zo spreekt het van zelfs, dat zy *in* de *Wet*, waer onder zy stonden, niet konden geregtvaardigt worden van alles.

Edoch, het geen der *Wet* onmogelyk, en waer toe zy, door het vleesch, kragteloos was, doet God nu, en spreekt naer het hart van Jerusaleem, roepende, dat, zonder onderscheid van Jooden, die te voo-

ren in, of van Heidenen, die zonder de Wet waren, een iegelyk, die geloof, gelyk het geloof gekomen en nu geopenbaert is zonder de werken zelfs van Moses Wet, na dat de tugtmeester is afgeschast; die deeze gaef van God bezit, dat hy voor zig zelve aenneemt, het geen God getuigt heeft van zynen Zoon, dat hy ons het eeuwig leven gegeven heeft, 't welk is in zynen Zoon; dat (zeg ik) zulk' een geregtvaardigt wordt van alles, in *Deezen* Jesus, die onschuldig aen het hout gehicht, gesturven en begraven is; ja, wat meer is, welken God uit den dooden opgewekt heeft.

In *deezen*, in zynen tyd, nu hy heerscht, wordt een iegelyk die geloof, geregtvaardigt van alles. want hy is ons van God geworden tot regtvaardigmaeking. Zo staet de genade en waerheit, die in Christus geworden is, tegen de Wet, welke door Moses gegeven is.

In de Godlyke vierschaer des hemels zyn alle, die hem van den Vader gegeven zyn, in hem als hun Hoofd, geregtvaardigt van alles, toen hy, voor hen voldaan hebbende, met zyn eigen bloed in dat heiligdom ingegaen en geregtvaardigt is; want, gelyk God hem, die geen' zonde gekent heeft, zonde voor ons heeft gemaekt, op dat wy zouden worden regtvaardigheit Gods in hem; zo is hy, die overgelevert is om onze zonden, ook opgewekt om onze regtvaardigmaeking. Doch, alzo Paulus hier een

een woordt spreekt van verroofstinge, welke de uitverkoorene niet verkrygen, voor dat de H. G. dat vonnis, over hen in hun Hoofd in den hemel gevelt, door het Euan-gelie overbrengt in de Godlyke vierschaer van hun hart, 't geen geschiedt, als zy ge-looven; zo verstaet ik hier door hunne regt-vaerdiging in hem, niet dat vonnis, 't geen in den hemel over hen in hun Hoofd ge-slaegen is.

Ook verstaet ik hier het woordje, *in*, niet in dien zin, dat Christus de verdienende oorzaak van hunne regtvaerdiging zy. want, schoon 'er niets zekerder zy, dan dat hy zulks is; zo bedoelt nogthans Pau-lus dit hier niet, daer hy Moses Wet tegen Christus stelt, en het woordje, *in*, by bei-den plaetst.

Maer hy spreekt van die regtvaerdiging van alles, als plaets hebbende *in* zynen tyd, of *onder* zyne heerschappye.

Dit heil valt te beurt aen een iegelyk die geloof. niet, dat het geloof de grond of oorzaak van zyne regtvaerdiging; maer dat het het middel zy, waer door hy Gods getuigenis nopens de hem onmiddelyk toe-gerekende geregtigheit van Christus, met een waeragtig hart voor zig zelve aen-neemt. En, gelyk aen Abraham het ge-loof, waer mede hy bezig, en toen het nog niet uit de werken volmaekt was; (zo als ik in de derde van myne *Kerkelyke Reden-voeringen* beweezen heb) van God tot ge-regtigheit is toegerekent; zo wordt ook dien

die niet werkt, maer gelooft in Hem, welke den godloozen regtvaardigt, zyn geloof gerekent tot gerechtigheid. want daer door, Christus ingelyft zynde, wordt hy om zynent wille geregtvaardigt, als gesturven in hem, welke om onze zonden overgelert en voor allen gesturven is. Dus wordt hy geregtvaardigt, niet alleen van de zonde, maer ook van alles. Want door het lichaam van Christus is hy ook der Wet gedoodt. hy staet daer onder niet meer; maer is eenes Anderen geworden, die voor hem gesturven en opgewekt is.

En, is 'er nu geene verdoemenis voor die in Christus zyn, zo wordt dit heil te regt verbonden, met het woordje, *ende*, aen die vergeeving der zonden, welke door den volkomen Saligmaker hun verkondigt wordt. Want is de regtvaardigheid van God, wanneer hy den zondaer die uit het geloove van Jesus is, regtvaardigt, nu geopenbaert zonder de Wet, uit welcher werken geen vleesch zal geregtvaardigt worden voor Hem; also 'er in de Wet jaerlyks wedergedagtenis der zonde geschiedde: zo is nu de vergeeving der zonden volkomen, nu het regt der Wet vervult is door Hem, die het einde der Wet is, tot regtvaardigheid eenen iegelyk die gelooft.

Dit nu vloeit uit het te vooren beredeneerde, en de Apostel leidt te regt door het woordje, *dan*, daer uit af, dat dit hun moet bekent zyn.

Want

Want, hadden zy die te Jerufalem woon- den ende hun Overfte aen den onfchuldigen Jesus, wien zy niet kenden, alles volbragt, dat van hem gefchreeven was; was zyn lyk van het hout afgenomen en in het graf gelegd: maer heeft God hem uit den dooden opgewekt; 't geen, *ÿ.* 28—37, betoogt is: zo wordt hun nu het Nieuw Verbond, en derhalven vergeeving der zonden zonder wedergedagtenis, door Jesus verkondigt. Het eerste verbond was berispelyk. de vernietiging des voorgaenden gebods was geschiedt om deszelven zwakheits en onprofytelykheits wille, zy hadden zelve, door de noodzaekelykheid van de geduurige herhaeling der offerhanden, ondervonden, dat de volkomenheid niet was door het Levietiesch priesterschap. de Wet heeft geen ding volmaekt, maer de aenleiding van eene betere hoope, door welke wy tot God genacken. Doch Jesus heeft den doot geleeden tot verzoening der overtredingen, die onder het eerste Testament waren; opdat de geene die geroepen zyn, de belofte der eeuwige erfenis ontfangen zouden. Zyn dood lichaem is van het hout afgenomen; omdat hy ons verlost heeft van den vloek der Wet, een vloek geworden zyn- de voor ons; want 'er is gefchreeven; vervloekt is een iegelyk, die aen het hout hargt. Dit heb ik nader beweezen, in myne *Godgeleerde Verhandeling over de redenen van Christus kruisiging en doot, ieder afzonderlyk beschouwt.*

Maer is Hy, die overgelevert is om onze zonden, ook opgewekt om onze rechtvaardigmaeking; zo is dan opgestaen een Hoogepriester naar de ordening van Melchisedek; ende derhalven, het Priesterschap verandert zynde, zo geschiedt 'er ook noodzaaklyk verandering der Wet. Daer Hy nu in eeuwigheid Priester blyft, en dus, volkomelyk kan saligmaken de geenen die door hem tot God gaen; wie zal dan beschuldiging inbrengen tegen de uitverkoorenen Gods? God is het die rechtvaardig maekt: wie is het die verdoemt? Christus is het die gestorven is; ja, dat meer is, die ook opgewekt is; die ook ter rechter (hand) Gods is; die ook voor ons bidt.

Zo besluit de Apostel in deeze toepassing zyne Redenvoeringe niets anders, dan 't geen daer uit by wettig gevolg voortvloeit. Want, dat Jesus onschuldig gedoodt is, heeft hy, *ÿ. 27, 28*, beweezen. 't geen hy *ÿ. 29*, gestelt heeft, is voor 't oog der Waereld geschiedt, en heeft geen bewys noodig. en Jesus opwekking is, *ÿ. 30—37*, betoogt. En derhalven moet ook dit besluit, 't geen hy, ter hunner leeringe daer uit trekt, hun bekent zyn.

Naer macte dat het heil, 't geen verkondigt, en dus, aengeboden wordt, groot is, is de verwerping van het zelve schadelyk. daerom leidt Paulus uit deeze toepassing ter leeringe ook eene ter vermaeninge af, *ÿ. 40, 41*. Hy maekt den tyd, waer in hy

hy deeze Redenvoering doet, aen als een' tyd, waer in zommigen een groot kwaed zal treffen; en waerschouwt hen, tot welken hy als mannen broeders spreekt, daer tegen, y. 40. Op dat zy riet met de slegten, als de verstandeloofse Struisvogel, heenen doorgaen en gestaft worden: maer met den kloekzinnigen, het kwaed zien, op dat zy zig verbergen. Hy zegt; *ziet toe, dat (bet) over u niet kome.*

Het kwaed zoude zekerlyk over de perfoonen, die zig aen het woord stieten, ongehoorzaem zynde, waer toe zy ook gezet waren, komen. maer wie met naemen deeze perfoonen zyn, is Paulus, als een' mensch, die in Gods raed, toen hy een besluit maekte, niet geweest was, van voren onbekent. daerom waerschuwt hy hen, volgens hunnen pligt, en tot hun heil, voor zig zelve te zorgen, en toe te zien, met oogen des verstands; de dingen die voor den Heer onzen God zyn, Gode overlattende, en zig gedraegende naer de geopenbaerde, als den regel van hun leeven; dat dit kwaed hun niet overkwam.

Want het zoude zekerlyk dien die niet toezagen, overkomen; vermits *bet gezegt is in de Propheeten*, welker woord van hen wordt aengenomen en erkent voor zeer vast, als gesproken door heilige Mannen Gods, gedreeven van den H. Geest, die alle dingen, ook de dieptens Gods, onderzoekt. Dier op beroept hy zig veilig, niets zeggende buiten het geen de Propheeten

ten en Moſes geſproken hebben, dat geſchieden zoude. weſhalven zy daer op moeten acht hebben.

Onder de verſcheidene wyzen, waer op de Godspraeken van het Oude in de Schriften des N. Testaments werden aengehaelt, vinden wy nergens elders letterlyk deze woorden, 't geen gezegt is in de Propheeten. 't Is evenwel blykbaer, dat hy hier een woord aenhaelt, 't geen in het O. T. ſtaet. want, als hy zegt, dat het gezegt is, zo ontkent hy niet, dat het ook in de Schrift geſchreeven ſtaet. doch zeggende, dat het gezegt is in de Propheeten, wil hy, zo ik meen, uitdrukken, dat het wel vervat is in de Propheeten: maer niet gezegt door hen, als of het hunne eigen' woorden waren.

Uit het meervoudig getal van 't woord, *Propheeten*, blykt wel, dat het aengehaelde ſtaet in het boek der Propheeten: maer niet, dat 'er juift verſcheidene plaetsen van 't Propheetiſch woord bedoelt worden; want ook ſtaet het meervoudig getal, als 'er maer eene plaets word aengehaelt, *Job. VI: 45. Hand. XV: 15.* En, ſchoon de Apoftelen wel eens iets uit verſcheidene plaetzen der H. Schrift die zy dus als in een ſmelten, te gelyk aentrekken, oordeel ik echter, dat hier niet de twe plaetsen, *Jes. XXVIII: 14.* en *Hab. I: 5,* bedoelt worden: maer alleen deeze laetſte.

De Heilige Schryvers des N. Testaments zyn gewoon, de Schriften van het Oude

zo aen te trekken, gelyk ze gevonden worden in derzelve Griekſche Overzetting, die toen by Jooden en Joodengenooten in gemeen gebruik was; wanneer uit die Overzetting zo wel als uit de Grondtael zelve beweezen wordt, 't geen zy bewyzen willen. de Griekſche Overzetting nu heeft *Hab. I: 5*, ook het zelve woord, *verachtters*, 't geen Paulus hier gebruikt: maer *Jef. XXVIII: 14*, ſtaet in 't Griekſch een geheel ander woord. Paulus dan haelt hier aen, 't geen *Hab. I: 5*, *gezegd is*. Myn Leezer neeme in naeuwkeurige aenmerking en onthoude, dat, wanneer met dit woord, 't *geen gezegt*, of, *geſproken is*, een' plaets uit het O. in het N. Teſtament wordt aengetrokken, daer mede te kennen gegeven wordt, dat die Godſpraek haere vervulling bekomen heeft of bekomen zal juſt in zulk een' perſoon of geval of tyd, als waer op ze in 't N. Teſtament wordt toegepaſt. men zie dit, *Matth. I: 22. II: 15, 17. III: 3. IV: 14. VIII: 17. XII: 17. XIII: 35. XXI: 4. XXIV: 15. XXVII: 9, 35. Hand. II: 16.* en, opdat ik niet meerder plaetzen bybrengge, dus hadt Paulus dit woord gebruikt in deeze zelve Redenvoering, *ψ. 34*. Hy ſtelt dan vaſt, dat die Godſpraek in dien tyd vervult zal worden. En dat *Hab. I: 5* op dien tyd zie, zal ik in een' volgende Verhandeling bewyzen.

Laet ons nu de woorden zien, waer mede hy die Godſpraek, *ψ. 41*, aentrekt.

De woorden, *ziet gy verachtters*, ſtaen in

OLZE

onze Overzetting niet: maer daer leezen wy: *ziet onder de Heidenen*. evenwel zy zyn in de Griekfche Overzetting zo vertaelt. en deeze vertaeling behoudt de Apostel.

Zommige meenen, dat 'er in het Af-fchrift, 't geen die Overzetters gebruikt hebben, een ander Hebreewfch woord geftaen heeft, dan 'er ftaen moest en by ons gelezen wordt. Maer, daer 'er in de Hebreewfche tael, toen zy in gemeen gebruik was, veel woorden geweest zyn, welke in de Schriften van het O. Testa-ment die alleen in 't Hebreewfch zyn overgebleeven, niet te vinden: maer evenwel in andere Oostersche taelen nog be-waert zyn; zo heeft een groot Taelkundi-ge *E. Pocock*, in *not. ad Portam Moſis*, op-gemerkt, dat 'er nu nog in 't Arabiefch een woord in gebruik is, 't geen *verachten* betekent, en overeenkomt met het geen wy, *Hab. I: 5*, leezen; besluitende daer uit, dat 'er oudstyd ook zulk een woord, waer van het woord, *verachters*, afstamt, in 't Hebreewfch geweest zy; terwyl een rustende letter, gelyk men ze noemt. (⁂) wel meermaelen in 't fchryven wordt over-geſlaegen. hy oordeelt dan, dat de Griek-fche, zo wel als de Syriſche en Arabiſche Overzetters dit woord hier wel vertaelt hebben door, *verachters*.

En, alhoewel het woord evenzoals het, *Hab. I: 5*, geſchreeven wordt, op verſcheide plaetzen, en te regt, door de woorden, *in, of, onder de Heidenen*, wordt over-

overgezet ; zo geef ik nogthans in bedenking , of men hier de Griekſche vertaeling , welke door den Apoftel gevolgt wordt , niet behouden kan.

Ziet , ſtaet 'er. en dus dienen 'er perſoonen te zyn aen welken dit bevolen wordt : doch die worden anders niet genoemt. want de Propheet wordt niet aengeſproken ; want het woord , *ziet* , ſtaet in 't meervoudig getal.

En, zo men dit woord vertaelt door, *onder de Heidenen*, waerom ſtaet het dan niet zo wel agter *aenſchouwt* , als agter *ziet* ?

Evenwel ſtel ik niet als eene zekere waarheit vaſt, dat de Griekſche Overzetting, die in veele plaetzen zeer van den Text afwykt, hier dit woord wel vertaelt heeft. Maer, al hadde zy dit kwaelyk vertaelt, de Apoftel doet niet kwaelyk, dat hy haer, naer zyne gewoonte, volgt ; omdat zetoen in een gemeen gebruik was ; en de kragt van zyne redeneering daer door niet verzwakt wordt ; alzo hy zyne waerſchuwing eigentlyk niet haelt uit dit woord, ja, zelfs niet uit het eerſte deel van dat vers. Is die vertaeling niet goed, zulks komt niet voor zyne rekening, maer voor die van de Griekſche Overzetters.

In de overrige woorden is wel eenig onderscheid tuſſchen de Griekſche vertaeling en tuſſchen de woorden van den Apoftel : doch dit is van niet veel belang. De Apoftelen, gelyk ook de Joodsche Meesters, zyn dikwils gewoon, de Schriftuurplaetzen

juſt

juist niet letterlyk aen te haelen. 't Is hun genoeg, de zaeken te melden, en zommige woorden uit te laeten, die niet tot hun oogwic dienen, en andere daer by te doen, waer mede zy de kragt van hunne redeering aendringen. Dit heeft myn beroemde Meester, *G. Surenbusius*, in zyn boek, *βιβλος καταλλαγης*, getoont. Zuiks doet ook hier de Apoitel, gelyk hy meermacelen gewoon is.

Hy slaet de woorden, *ende aenscbouwt*, over. mogelyk; om dat hy zelf reeds gezegt hadt, *ziet toe*. zo ook de woorden, *met verwondering*, die wel in de Grieksche Overzetting: maer niet in 't Hebreeuwisch staen. Hy verandert het Grieksche woordje, 't geen dikwils, *daerom*, betekent, in, *want*, 't geen met het Hebreeuwisch overeenstemt. Hy herhaelt het woord, *een werk*, 't geen noch in 't Grieksch, noch in 't Hebreeuwisch, herhaelt wordt; om daer door des te sterker hunne aendagt daer by te bepaelen. hy verandert den *vierden* naemval van 't woord, *bet welk*, in den *derden*. 't welk geen' verschil baert; also het woord, *gelooven*, die beide naemvallen regeert. Trouwens, in verscheidene afschriften en drukken van het N. Testament staet 'er, nopens de twee laetste aenmerkingen, het zelve, als in de Grieksche Overzetting. Eindelyk voegt hy het woord *u*, by de woorden; *zo iemand bet vertelt*, schoon het noch in veel afschriften van 't Grieksch noch in 't Hebreeuwisch staet. en dit doet hy, om het te kragtiger aen

aen te dringen op het gemoed van hen aen welken het nu vertelt wordt.

Ik zal deeze woorden kortelyk omschryven. Zy staen wel *in* den Propheet: doch zyn geen' woorden van den Propheet, maer van den Heer. dit blykt uit de woorden zelve, en uit *ψ.* 6.

Eerst roept Hy tot ingespannen' aendagt, ter hunner verbaezinge, zulken, die hy, volgens de Grieksche Vertaeling, die de Apostel behoudt, *verachters* noemt, als verheffende zig, uit verwaendheit en met vermaedjing boven anderen.

Zulke moeten ook met de ongen van het verstand, *zien, en,* met ingespannen' aendagt zeker voorwerp zo *aenschouwen*, dat zy het als door en door zien. Voorts moeten en zullen zy zig *onderling verwonderen*, en die aendoening ondervinden, welke in iemand ontfaet, als hy iets ziet gebeuren, dat hy gantsch niet verwacht, en waer van hy de oorzaak, het beloop of einde niet begrypen kan. Dit woord wordt in 't Hebreuwfch herhaelt, doch in eene andere buiging. *en,* staet 'er, *verwondert u.* zo dat de verwondering in den hoogften top reize, en men ontzet, en door verbaeftheit als buiten zig zelve gerukt worde. daerom vertaelt de Grieksche Overzetting dit tweede woord door, *verdwynt*; om dat door zo groote ontzetting de hairen ten berge reizen, en de glansch des aengezigts vergaet.

De reden daer van geeft de Heer in het

Q

twede

twede deel van dat vers; meldende eerst wat hy zelf thans doet.

Hy zegt; ik *werk een werk in uwe dagen*. Schoon by het deelwoord, *werkende*, niet gemeldt wordt de persoon die werkt, heeft echter Paulus, in navolging van de Grieksche Overzetting, te regt het woord, *ik*, 'er letterlyk by gevoegt, uit het volgende *sesde vers*, daer het ook in 't Hebreeuwisch staet. Wat dat *werk* zy, 't geen de Heer *in de dagen*, of leeftyd van die verachters werkte, zullen wy in eene volgende Verhandeling zien. nu merk ik maer aen, dat het woord, *ik ben werkende*, een deelwoord van den tegenswoordige tyd (*participium praesens*) is, en betekent, dat dat werk nog niet afgedaen, maer de Heer daer mede bezig was.

Ten anderen voorspelt de Heer, wat naderhand geschieden zal, zeggende nopens dat werk; *gelyken zult (bet) niet gelooven, als (bet) vertelt zal worden*. Paulus doet 'er by; *aen ulieden*. Dit alles staet in den toekomenden tyd. en, by gevolg, wordt er een tyd bedoelt, welke onderscheiden is van dien, waer in de Heer in hunne dagen bezig was met dat werk te werken.

Hier wordt voorzegt, dat dat werk *verhaelt*, of *vertelt zoude worden*. en dit woord drukt uit een verhael van dat werk als van eene reeds gedaene zaek. want, gelyk ook ons Nederduitsch woord, *vertellen*, van, *tellen*, afkomt, zo is het Hebreeuwisch woord ontleent van een' rekening, welker
slot.

flot wordt opgemaekt: 't geen niet geschieden kan voor dat alle de stukken en posten, welke tot die rekening behooren, daer staen en daedelyk zyn; want 't geen nog niet is, kon al zo min als 't geen ontbreekt, getelt worden. dus wordt hier geleert, dat de Heer dat werk, waer mede hy in hunne dagen bezig was, in vervolg van tyd zoude volvoeren en afdoen. zo wordt het woord, *werken*, of onderneemen, onderscheiden van *doen*, of afdoen, *Jes. XLI: 4* wie heeft (dit) *gewrogt*, of ondernoomen, ende (gelyk 'er eigentlyk in 't Hebreewsch staet) zal het *doen*, of afdoen? zo zyn Gode alle zyne werken van eeuwigheit bekent, *Hand. XV: 18*. niet als werken, die afgedaen zyn, maer die in der tyd zullen gedaen worden.

Als nu dat werk, 't geen de Heer in hunne dagen ondernam en waer mede hy bezig was, in laetere dagen zoude vertelt worden als een afgedaen werk, *zouden zy niet gelooven*, en het verhael, dat de Heer dat werk afgedaen hadt, voor waerheit aenneemen.

Dit tweede deel van dit vers voegt de Heer aen het eerste deel, met het woordje, *want*; en geeft dus reden van het voorgaende. Want, was dat werk, 't geen de Heer in hunne dagen ondernam, zo groot en wonderlyk, dat zy zelfs, wanneer het als een afgedaen werk vertelt zoude worden, het niet gelooven zouden; om dat het hunne verbeelding zeer verre zoude te boven

gaen: zo moest het waenwys en opgeblazen hart van die verachters slinken, en verdwynen, ziende tot hunne verbaezing, dat zy hunne rekening te vooren kwaelyk gemaakt hadden.

Daer dan het niet gelooven aen het verhaal van een werk, 't geen God niet alleen ondernomen, maer zelfs afgedaen heeft, zo dat de rekening opgemaakt worde, een verschrikkelyk kwaed is; vermits men dus God tot een leugenaer maakt, en zulks niet anders dan van de allernaerste gevolgen zyn kan: zo waerschuwt de Apostel die Israëlitische mannen uit broederlyke toegenegenheit, om toe te zien, dat zy zig toch aen die gruwelyke zonde van ongeloovigheid niet schuldig macken; en zorg te draegen, dat zulk een rampsalig oordeel over hen niet kome.

Daerom leidt hy dit door het woordje, *dan*, by wyze van besluit af, uit het geene hy zo even tot hunne leeringe, uit zyn' voorgaende Redenvoering beslooten hadt. Want hun moet bekend zyn, 't geen *ÿ. 38—39*, verkondigt wordt. Maer dit is het werk, 't geen de Heere in de dagen van die verachters, tot welken hy, *Heb. I: 5*. sprak, reeds ondernam en bezig was te werken: doch 't geen hun, tot welken Paulus nu spreekt, als een afgedaen werk vertelt wordt.

Dit zal ik in eene volgende Verhandeling tragten te betoogen. Doch, eer dat

dat ik bewyze, dat de Apostel de woorden, *Hab. I: 5*, naer het oogwit van den Heer, die ze gesproken heeft, aentrekt, zal ik eerst de gevolgen, welke die uitmuntende Redenvoering gehadt heeft, kortbondig vertoonen.

Lukas verhaelt ons dezelve, *ÿ. 42—52*. En tekent aen, voor eerst, wat 'er op dien zelve dag, *ÿ. 42, 43*. en dan, wat 'er naderhand gebeurt is, *ÿ. 44—52*.

Voorafzeg ik, dat ik den Grondtext volgen, en het Grieksche woordje, 't geen, *maer*, of, *doch*, 'betekent, behouden zal, schoon de Onze het hier verscheiden' maelen, gelyk ook dikwils elders door, *ende*, vertaalen; omdat het geen hier vervolgens verhaelt wordt, wel een gevolg van het voorgaende is: maer evenwel van het voorgaende onderscheiden; zodat er gesproken wordt van een' andere zaek, of geval, of tyd, of personen.

't Geen Paulus tot de Jooden gezegt hadt, hadt een' sterken indruk gemaekt op het hart, zo van Heidenen, *ÿ. 42*, als van Jooden, *ÿ. 43*.

Dit bleek uit het geen Lukas aentekent, zeggende van Barnabas en Saulus; *Maer uitgegaen zynde uit de Synagoge der Jooden*. Dus vertaalen wy, met onze Kanttekeners, die woorden; omdat ze dus op malkanderen volgen in 't Grieksch. In zommige *Affschriften* staet er het woord, *zy*, letterlyk by: en, schoon men dit in andere

niet vindt , maekt dit evenwel geen verschil; want de Grieken zyn wel meer gewoon, dat woord; 't geen de perſoonen, waer van te vooren geſproken is, aenwyft, in zulk een zaemenſtel uit te laeten. De Synagoge was toen nog niet geſcheiden, maer eerſt eenigen tyd daarna, *ÿ.* 43. 't Is wel niet onmooglyk, dat 'er ook eenige Jooden voor het ſcheiden van de Synagoge uitgingen: maer daer ſtaet by het woord, Jooden, het woordje, *de*, 't geen uitdrukt, dat zo niet alle, ten minſten, zy in 't gemeen worden aangewezen. 't Is niet te denken, dat de Jooden daer uitgegaen zyn, en de Apoſtelen met de Heidenen daer in gebleeven. Ook zoude, zo my dunkt, Lukas eerder verhaelt hebben, 't geen de Jooden, dan 't geen de Heidenen deden, zo hy hadde willen zeggen, dat de Jooden toen reeds uit de Synagoge gegaen waren. Barnabas en Saulus waren te vooren, *ÿ.* 14, gegaen in die vergaderplaets, daer de Jooden zaemenkwamen, om de Wet en de Propheten te hooren leezen, en andere Godsdienſtplichten te doen, die buiten den Tempel te Jeruſalem konden verrigt worden. Die vergaderplaetzen der Jooden, wierden met een Griekſch woord, *Synagogen*, geheeten. zo een' was er in die Stad. De Apoſtelen waren nu daer uitgegaen, omdat zy nu hun werk verrigt, en daer niets meer te doen hadden. mogelyk wilden zy ook dus den Jooden gelegenheit geeven, om daer

daer met malkanderen te handelen over het gesproken' woord der vertroosting.

Maer toen wierden 's Heilands Gezanten aengesproken door *de Heidenen*, die duslang wel vreemdelingen van de verbonden der beloftenissen waren: maer evenwel, voornaemelyk zedert en door de Babylonische wegvoering, eenige kennis van der Jooden Godsdienst gekreegen hebbende, zomtyds kwamen in de Synagogen, welke zy den Jooden toelieten, ook in hunne landen te hebben; alhoewel de Jooden hun niet toelieten, in den Tempel, behalven in het Voorhof der Heidenen, te komen. zy nu, in de Synagoge die Redenvoering gehoort hebbende, en ziende, dat de Apostelen uitgingen, volgden hen naer buiten, en spraken hen aen; 't geen zy niet zonder opschuddinge, in de Synagoge konden doen. *Zy baden, dat tegens den naesten Sabbath hun dezelve woorden zouden gesproken worden.*

Die woorden waren nu tot de Jooden gesproken: maer zy wenschten, dat ze ook *tot hen*, die Heidenen waren, gesproken wierden. nooit hadden zy te vooren zulke woorden gehoort: maer met ze eens te hooren, waren zy niet verzadigt; noch konden alle de kragt van dezelve bevatten en onthouden. daerom begeerden zy, dat tot hen dezelve woorden zouden *gesproken worden.*

En dat wel, *tegens den naesten Sabbath.* Ik ontken niet, dat deeze woorden ook kunnen betekenen den tusschen-tyd, die

er tot den anderen Sabbath verloopende; noch, dat in dien tusschen-tyd ook dezelfde woorden tot zommigen van hen gesproken zyn: maer ik meen, dat de Onze het wel vertaelt hebben, en dat de Heidenen, hoe groot ook hunne begeerte ware, om de woorden des eeuwigen levens te hooren, verzogten, dat dit, op eene plegtige wyze, en als in eene algemeene vergadering, mogt geschieden, op den Sabbath, die Israël tot een' rustdag gegeven, en van de Jooden tot den plegtigsten dag van Godsdienst geschikt was. zy wisten, dat het geen tot stigting strekken zal, ook met order moet geschieden. Doch, opdat de uitgestelde hoopes hun hart niet krenkte, verzogten zy dit tegens den naesten Sabbath.

Ja, zo sterk was hunne begeerte, dat zy baden. Niet dat zy, gelyk naderhand, *H. XIV: 11*, die van Lystren, die wel een wonderwerk gezien, maer niet het woord gehoord hadden, hen, als waren zy Godden, aenbaden: maer dit drukt uit de ernstige hartelykheit en eerbiedigheit van hun verzoek, met kragtige redenen aengedrongen, niet zonder hoopes dat hunne begeerte komen zoude en zyn als een boom des levens:

Want zy begreepen, dat hier aen hunter saligheit by uitstek veel gelegen was. Hunne Wysgeeren, Digtters en Priesters hadden hūn geweete nopens de vergeeving
der

der zonden nooit kunnen voldoen. De redenloosheit van hunnen Godsdienst hun gebleeken zynde, hadden zy zig wel in de Synagoge der Jooden begeeven, en hoogagting voor dien dienst van den eenigen God gekreegen: maer ook de Joodsche Meesters hadden hun zulk eene regtvaardiging van alles niet verkondigt; veel min, dat de Heer onze gerechtigheit, schoon door Moses en de Propheeten beloofst, als de Saligmaker der waereld, en van de Jooden als hun Koning verwacht, reeds gekomen, en de belofte vervult was. Zo verwekte Gods Geest in hunne harten een diepen eerbied voor dat woord der vertroosting; zodat zy by deeze Mannen, als gezanten van den Allerhoogsten, daarom met alle kragt aenhielden. Want, al hadden zy gehoord, *ψ.* 36, dat het woord deezer saligheit tot de kinderen van Abrahams geslagt, en de geenen die onder hen God vreesden gezonden was; zy schepten nogthans hoope, dat ook hunne verwagting niet zoude afgesneeden worden; want zy hadden ook gehoord, *ψ.* 39, dat in Jesus een *iegelyk* die gelooft, geregtvaardigt wordt; zodat het onderscheid tusschen Jood en Heiden thans ophieldt.

Een weinig tyds daerna, doch ten zelve dage, bleek de kragt van 't Euangelie ook nog in anderen. dit verhaelt Lukas weder als een onderscheiden stuk, *ψ.* 43.

Hy zegt, *Maer, als de Synagoge, dat is,*
de

Q 5

de menigte, die in de Synagoge was vergadert geweest, *gescheiden*, of eigentlyk, ontbonden *was*, naer het gebruik; en die tyd gekomen, dat een iegelyk, behalven eenige weinigen, welke daer moesten blyven, opdat de vergaderplaets niet geheel ledig ware, daer uit naer elders konde heen gaen; gelyk de Jooden wel den geheelen Sabbath moesten rusten naer de Wet; doch niet vergadert blyven.

Toen gebeurde het, dat wel niet alle; want zommige waren mogelyk nog niet van de waerheit van 't gehoorde overtuigt; maer *veele* van die in de Synagoge het woord gehoord hadden, toonden daer door gerackt te zyn.

Deeze waeren, ten deele, kinderen van Abrahams geslagt, die toen naer den naem van den Aertsvader Juda, *Jooden* genoemd wierden; ten deele, *Jooden-genooten*, die Heidenen van afkomst zynde, waren *overgekomen*, gelyk het Grieksche woord te kennen geeft, tot den Joodschen Godsdienst; welke doorgaens in verscheidene rangen onderscheiden worden, naer maete, dat zy zig meer of min aen de Joodsche wetten onderwurpen hadden. Veele uit deeze twee soorten van menschen *volgden Paulus*, die hier met zynen Romeinschen naem, daer hy anders Saulus heette, en hier het eerst genoemd wordt, voor Barnabas, welke anders, als vroeger in Christus zynde geweest, voor hem geplaest wordt; waerschynelyk,
om.

omdat hy die Redenvoering gedaen hadt, als zynde voor Christus een uitverkooren vat, om zynen naem te draegen voor de Heidenen, ende de Koningen, ende de Kinderen Israë's, *H. IX: 15.* deezen en *Barnabas* volgden zy, mogelyk tot in derzeiver verblyfplaets; niet uit nieuwsgierigheid: maer uit leergierigheid, om nog meer uit den mond deezer Verkondigers van die goede boodschap te hooren; want nooit hadden de Jooden, schoon de Wet en de Propheeten hebbende, zulk een woord van vertroosting te vooren gehoort, nooit hadden de Schriftgeleerden van zo groote Saligheid tot de Jooden-genooten, al omreisden zy zee en land om er eenen te maeken, gesproken. en daerom verklaerden zy zig, door hen te volgen, voor hen en hunne leere.

Heeft nu God nooit tot Jakobs Saed gezegt; zoek my te vergeeffsch: zo *spraeken zy ook tot die* hen volgden, mogelyk op straet, of in de huizen van die menschen; of, waerschynelyk, in het huis, daer zy hun' intrek hadden; want dit woord, *tot ben spraken*, vinden wy in 't N. Testament nog maer eens, *H. XXVIII: 20.* daer Paulus de voornaemsten der Jooden zaemen riep, om (hen) te zien en aen te spreken, naer alle waerschynelykheit, in zyne eigen' gehuurde wooninge. Althans, waer het ook geweest zy, zy spraken en rigtten hunne reden tot hen, niet, over onverschillige,
veel

veel min over ydele dingen: maer over de stukken, waer van Paulus gehandelt hadt. Want zy vermaenden hen te blyven by *de Genade Gods*, die de God van alle genade boven en tegen verdienste, bewyft aen kinderen des toorns: die Saligmakende genade Gods, welke nu aen alle menschen verscheenen is, was de geduurige stoffe van prediking der gezanten van Hem, op wiens lippen genade is uitgestort, en uit wiens volheit wy alle ontfangen genade voor genade. Doch, om de genade Gods niet te kort te doen, moeten wy hier, naer de gewoonlykste betekenis: van dit woord in 't N. Testament, bepaeldelyk verstaen de genade die door Christus is geworden, in onderscheidinge van de Wet die door Moses gegeven is; gelyk Paulus daer vangesproken hadt, *ÿ. 38, 39.* Daer by moesten zy *blyven*, en daer in volharden; gelyk de Apostelen, omdat zy als Godsdienstige hen volgden, naer de liefde oordeelden, dat zy daar toe gekomen waren. derhalven moesten zy toezien, dat zy, door weder te keeren tot de Wet, en de regtvaardigheid in dezelve te zoeken, niet vervielen of veragterden van de genade; maer blyven in 't geen zy behoort hadden. Daer toe *vermaenden* zy hen; hun de zaek van Jesus aenraedende; doende hun met kragtige bewyzen verzekering, dat Hy de Messias, en dat in het verkondigde veel overvloediger ver-

vertroofing dan in Moses Wet te vinden zy.

Hier op doct Lukas een verhael van 't geen te Antiochie op den volgenden Sabbath voorviel, *ÿ. 44—48.*

Hy tekent als een onderscheiden stuk, door het woordje, *maer*, den tyd van deeze gebeurtenisse aen, zeggende; *op den volgenden Sabbath*, dien dag, welken op de bede der Heidenen, *ÿ. 42*, de Apostelen bepaelt hadden, om tot hen dezelve woorden plegtig te spreken, *kwam byna de geheele Stad te zaemen.* De vergadering in die volkryke hoofdstad van Pisidie, welke door Heidenen, Jooden en Jooden-genooten bewoont wierdt, was zo groot en algemeen, dat zy eenpaerig, zonder dat er byna iemand, die eenigzins gelegenheit hadt, agterbleef; want dit is de kragt en 't gebruik van 't woord, *byna; zaemenkwamen*; niet in de Synagoge der Jooden, welke niet wyd genoeg was: maer waerschyndlyk, op de markt, althans, op eene ruime plaets, daer die groote menigte behoorlyk staen konde. want deeze zaemenkomst was niet gevallen: maer 's weeks te vooren tegens deezen dag bestemt. Zo gaf God aen 't woord van zyne Gezanten, die naer de waereld gemeene lieden, daer vreemdelingen en te vooren onbekent waren, zulk een' kragt, dat het op byna de geheele Stad indruk hadt zo veel, ja, meer dan doorgaens het bevel van de hooge Overheit heeft.

heeft. en 't ging hier thans anders, dan toen, volgens de gelykenis, *Luk. XIV: 16—20*, de genoodigde ter bruiloft niet wilden komen.

Byna de geheele Stad kwam te zaemen, niet, om wat ni-uws, als die van Athene, *H. XVII: 21*: maer *Gods woord te hooren*. Zy hieldt dan de Apostelen voor Mannen, door welken God zoude spreken; zodat niet alleen de zaeken, waer van, maer ook de woorden, welke zy spraken, Godlyk zouden zyn, en dus, geen woorden, die de menschelyke wysheit, maer die *Gods Geest* leert, en aller aenneeminge waerdig zyn. Dit is niet alleen een getuigenis, 't geen Lukas aen hun woord geeft: maer ook vormde byna de gantsche Stad, naer waerde en waerheit, daer van zo groote gedagte; want zy kwam te zaemen, *om*, en met dat oogwit, dat zy uit hen, als Gods mond, de woorden Gods zouden hooren. Die voorgaende Redenvoering hadt niet alleen den Jooden, aen welken Gods woorden waren toevertrouwt, en den Joodengenooten: maer ook den Heidenen, tot welken de Heer een' ryne spraeke wilde wenden, zulke verhevene gedagten van 't geen zy nu zouden hooren, ingeboezemt, dat de een den anderen hadde aengespoort, om te hooren wat God spreken zoude, opdat Hy hen van zyne wegen leerde, en zy in zyne paden wandelden.

Doch lieze groote gemeente, schoon met
een

een goed oogmerk en tot een goed einde zaemengekomen, scheidde niet eendragtig, *ÿ.* 45—48. Die zaemenkomst strekte tot een verschrikkelyke ramp den Jooden, *ÿ.* 45—47. door hun' eigen' schuld, *ÿ.* 45.

En deeze sproot voort uit nydigheit. Waer van de aanleidende oorzaak was, dat *de Jooden de schaeren zagen*, in zulk een weergaeloos groot getal, schoon eendragtig, en zonder verwarring, in order zaemengekomen, mogelyk, Jooden by Jooden, Jooden-geuooten by Jooden-geuooten, Heidenen by Heidenen, en Huisgezinnen en Vrienden by malkanderen, om in stilte Gods woord te hooren. Is het goed mededeelzaam van aerd; hoe moesten zy zig dan, om dit gezigt, niet verblydt hebben in de geenen, die tot hen zeiden; wy zullen in het huis des Heeren gaen? Maer hun oog was boos, omdat de Heer goed was. En zy dat ziende, sloop de *nydigheit*, die verrotting der beenderen, door het oog, in het hart van dat Kains saed, 't geen met dien helschen drift ten eenemael *vervult wierdt*. Het ging, naer hunnen trotschen waen, hunne eere te na, dat deeze Mannen zulk een' geheel ongemeenen toeloop hadden. Het streedt, meenden zy, tegen de voorregten van hen, die kinderen waren van Abrahams geslagt, dat de Heidenen, van Israëls burgerschappen vervreemt, mede-erfgenaemen zouden worden van de
be-

beloften , die aen hunne Vaderen gedaen waren.

En die nydigheit, welke de vader de Duivel als met een' vollen stroom in hun hart uitgoot, liet geen' plaets voor goede overleggingen daer in over: maer dreef daer uit ten eenemaal weg het denkbeeld van het goed oogwit waer toe zy waren zaemengekomen, naemelyk, om Gods woord te hooren; zodat uit dien boozen overvloed van hun hart ook hun mond sprak.

Ende, zegt Lukas, ten blyke dat het geen hy hier aen hecht, onmiddelyk uit de nydigheit voortvloeyde, zy wedspraeken bet geen van Paulus gezegt wierdt, aengaende het heil dat in Jesus is. Jesus was gezet tot een teken, dat wederproken zoude worden, Luk. II: 34. en ook dit wederhoorig en wederstreevig geslagt sprak de waarheid die in Christus, en met de genade, door hem geworden is, zo halstarrig tegen, dat Lukas 'er by doe; wedsprekende en lasterende.

Zy wedspreken, niet om onderregt te worden: maer om tegen te spreken. Zy konden de kracht en wysheit der redenen, die Paulus door den Geest uit en met Gods woorden bybragt, niet met redenen tegenspreken noch wederstaen: maer zy wilden ze niet aanneemen, en zогten de schaeren af te keeren van het geloove; tegen hun eigen gemoed en beter weten aen.

Voor

Voor 8 dagen hadden ook zy het woord van Paulus als Gods woord aengenomen: want nu was byna de geheele Stad, waer toe zy ook behoorden, zaemengekomen, om dat woord, 't geen hun geweete hen leerde Gods woord te zyn, te hoorén: maer die (mannen) Belials hadden niet met de hand aengenomen: maer waren altemael als een doorn, die onverbeterlyk onvrugbaer is en het goede saed verftikt, gelyk ik over 2 Sam. XXIII: 6, beweezen heb. zy waren eens verlicht geweest, en hadden de hemelsche gaeve gesmaekt, en waren des (of eenes) Heiligen Geestes deelagtig geworden, ende hadden gesmaekt het goede woord Gods ende de kragten der toekomstige eeuwe: maer wierden afvallig, *Heb. VI: 4—6.*

Ja, zo ver vervoerde hen de nyd, zy lasterden, en spraken smaedredenen, snatende met booze woorden, tegen den Heiligen Geest, die Paulus, gelyk hun eigen geweete hen overtuigde, die woorden gaf uit te spreken. want, schoon dit werkwoord in 't gemeen, *naemschenden*, zegt, gebruikt de H. Schrift echter het zelve, als het, gelyk hier, alleen staet, zonder byvoeging van het voorwerp der lasteringe, doorgaens, zo niet altoos, van het schenden van Gods naem, of Godlyke zaeken.

Dus liet de nydigheit geen' plaets in hun hart voor de liefde die niet afgunstig is:

R

maer

maer hun aengezigt verviel; omdat de Heidenen geroepen wierden en toevloeiden tot de goederen des koninkryks van den Koning der Jooden.

Edoch, gelyk Ismaël, die naer den vleesche geboren was, op den dag van Isaaks speening, agtervolgens het zeggen der Schrift, wierdt uitgedreeven; omdat hy dien, die naer den Geest geboren was, vervolgde; zo was 't ook nu, nu Isaaks tegenbeeld gespeent wierdt, als kunnende vaste spys verdraegen, de tyd, dat de spotter wierd uitgedreeven; opdat de kyvagie ophieldt. 't Was onmogelyk, hen wederom te vernieuwen tot bekeeringe; als die zig zelve den Zoon van God wederom kruicigden ende opentlyk te schande maekten. Zy waren als een doorn die wegge-
wurpen wordt, 2 Sam. XXIII: 6.

Daerom wierdt hun door de Apostelen, op het bevel des Heeren, die daer toe magt hadt, dat oordeel aengekondigt, *ψ.* 46, 47.

Maer, zegt Lukas, *ψ.* 46, *Paulus en Barnabas*, als twe Getuigen, die uit eenen mond Gods woord spreken, en met den Geest der vrymoedigheid bezielt, zalk eene vrymoedigheid gebruikende, dat zy, niet vreezende voor gevaer, 't geen de woede dier nydigaerts hun mogt berokkenen, en ten vollen verzekert zynde, dat God, uit wien zy spraken, hun woord zoude bevestigen, hun ver-

verklaerden, wat zy anders zouden gedaen hebben: maer, wat zy in tegendeel, in hun voorneemen door hunne boosheit verhinderd zynde, nu deden.

Het was, zeiden zy, noodig, daer zy eerst gezond en waren tot de verloorene schae- pen van het huis Israëls, dat Gods woord eerst tot hen, die Jooden waren, zoude gesproken worden, eer dat het tot de Heidenen gesproken wierdt.

Maer nu hielt die noodzaeke op, om hun' eigen schuld; also zy het woord van God, 't geen hun geweete hen overtuigde, dat door Paulus en Barnabas gesproken wierdt, verstieten, door het zelve, schoon Gods woord zynde, niet tegenstaende de bedreigende vermaening, hun, v. 41, gedaen, smaedlyk te verwerpen, en het tegen te spreken, tegensprekende en lasterende. Waer aen vast was, 't geen door 't woord, ende, daer aen gehecht wordt, dat zy zig zelve des eeuwigen leevens, 't geen in den Zoon is, en nu door Deezen, v. 38, 39, hun verkondigt en aengebooden was, niet waerdig oordeelden; also zy door de verstooting van het woord, 't geen zy wisten Gods woord te zyn, by zig zelve veroordeelt waren, als geen deel noch lot in dat goede woord hebbende; en zondigden een' zonde ter doot, door 't lasteren en spreken tegen den Heiligen Geest, waer van Jesus, Matth. XII: 42, gezegt

R 2

hadt;

hadt; het zal den mensch niet vergeeven worden, noch in deze eeuw, noch in de toekomstende.

Daerom, zie, zeggen zy; want een' onverwagte zaak gebeurde 'er thans. de Apostelen keerden zig, met de verkondiging van het Euangelie, af van hen, als nu Messias byzonder volk niet meer zynde, tot de Heidenen, die voortyds geen volk waaren.

Een vreezelyk oordeel als waer aen het verlies van de Saligheid, die uit het geloof is, voor hen vast is. want hoe zullen zy (in Hem) gelooven, van welken zy niet hooren? ende hoe zullen zy hooren zonder eenen predikenden? ende hoe zal hun gepredikt worden, nu de predikers, die gezonden worden, zig tot de Heidenen keeren?

Dit spraken de Apostelen echter niet uit toorne of drift: maer keerden zig tot de Heidenen, op hoog bevel, v. 47.

Want (dus geven zy reden van doen, dat anders wonderlyk schein) *also* zeggen zy, *heeft de Heer Jesus, wien God tot een' Heer en Christus gemaekt heeft, ons, als zynen dienstknechten, geboden.* En naer dit zyn gebod waren zy verpligt te handelen, gelyk zy deden. Daer op nu haelen zy een' plaets der H. Schrift aen. doch Lukas gebruikt niet het woord, *zeggende*; 'tgeen de Onze er tusschen twe haekskens byvoegen.

Hier

Hier vraag ik, niet, of de aengehaelde Schriftuur-plaets hier te passe komt; want ook dit zal ik in de volgende Verhandeling betoogen: maer of men het woordje, *alzo*, moet toepassen op het voorgaende, of op het volgende?

Met dit woord begint wel een nieuw vers: doch zulks kan deeze vraag niet besliffen; alzo de verdeeling der versen in 't N. Testament van menschen gemaekt, en dus, niet van Godlyk gezag is. Het woord, *alzo*, wyft ons zomtyds op 't geen voorgaet, zomtyds op 't geen volgt. In geen' een' plaets van 't N. Testament daer een Text uit het Oude wordt aengehaelt, vinden wy deeze woorden; alzo heeft ons de Heer geboden. derhalven kunnen wy ook hier geen besluit maeken, uit eene gelykluidende plaets. Doch uit de aengehaelde woorden zelve is het openbaer, dat in die plaets wel een' voo'zegging of belofte gedaen: maer niet een bevel gegeeuen wordt. Daer benevens spreken de Apostelen van zig zelve in 't meervoudig getal, zeggende: *ons*: maer in dien Text staet het woord, *u*, in het enkelvoudig getal; ten blyke, dat 'er maar tot een eenig persoon gesproken werdt. Ja, dat de Apostelen daer niet worden aengesproken, zal ik daarna bewyzen.

Maer 't woord, *alzo*, staende by het woord, *beveelen*, alhoewel wy daer een ander woord

in 't Grieksch vinden, heeft, *Hanl. XX: 23*, zyn opzigt op 't geen te vooren gemeldt was. dus leezen we; maer wy vooruit naer het Schip gegaen zynde voeren af naer Asson, daer wy Paulus zouden inneemen; want hy hadt het *alzo* bevolen.

En om die gegeevene redenen meen ik, dat dit woord hier zyn betrekking heeft op het voorgaende. Zodat de Apostelen willen zeggen; de Heer heeft ons geboden, *alzo* te doen, gelyk wy nu doen, naemelyk, wel eerst tot de Jooden het woord Gods te spreken; maer, als deeze het verstooten, ende zig zelve des eeuwigen levens onwaardig oordeelen, ons tot de Heidenen te keeren. Dit hadt de Heer toen hy op aerde was, dikwils zynen gezanten geboden. onder anderen, hadt Hy, *Mattb. VIII: 11, 12*, voorzegt, dat veele zouden komen van Oosten en Westen, en aenzitten met Abraham, en Isaak, en Jakob, in het Koninkryk der hemelen: maer dat de kinderen des Koninkryks zouden uitgewurpen worden in de buitenste duisternis. Hy hadt den Jooden, *Mattb. XXI: 23*, bedreigt, dat Gods Koninkryk van hen zoude weggenomen, ende eenen volke gegeeven worden, dat zyne vrugt zoude voortbrengen, waerom hy ook zulks in gelykenissen hadt voorgestelt, en ter waerfchuwinge verkondigt, *Luk. XIV: 16—24*.

Ja, nu hadt de Heilige Geest, die de
Geest

Geest van Christus is, *Hand. XIII: 2*, te Antiochie in Syrie tot de Propheeten en Leeraers, die daer in de gemeente waren, gezegt; zondert my af Barnabas ende Saulus tot het werk, waer toe ik ze geroepen heb. en wat dit werk ware, blykt uit het berigt, 't geen zy by hunne wederkomst geven, van het werk dat zy volbragt hadden; verhaelende, *H. XIV: 27*, wat groote dingen God met hen gedaen, en dat Hy den Heidenen de deur des geloofs geopent hadt. Zo dedden zy dan hier in niets buiten last, maer omdat de Heer hun geboden hadt, also te doen.

Hier op trekken zy de woorden aen, die, *Jes. XLIX: 6*, te zacmen en by malkanderen geleezen worden. weshalven wy hier niet behoeven te denken op *Jes. XLII: 6*. schoon daer ook gezegt wordt; ik zal u geeven — tot een licht der Heidenen.

De Apostelen volgen hier wederom, naer gewoonte, de Grieksche Overzetting, behalven dat zy te regt oversien de woorden, *zie, en, tot een verbond des volks*, welke de Grieken, buiten den Grondtext, er hadden bygevoegt.

Tusschen de woorden zo als ze in 't Hebreuwsch staen en tusschen de Grieksche overzetting is anders geen verschil van belang. Want meermalen wordt het Hebreuwsch woord, *geeven*, door het Grieksche, *stellen*, vertaelt. nochtans is *geeven*

nadrukkelyker; want men kan wel iets stellen, 't geen men juist niet geeft en uit goedheit als een geschenk aen een ander zendt of mededeelt. Daer benevens staet dit woord in 't Hebreuwfch, in den toekomenden tyd; gelyk ik ook bewyzen zal, dat het staen moet, uit aenmerking van den tyd, die daer bedoelt wordt, alhoewel ook de Onze het vertaelen in den voorleedenen tyd, in navolging van de Griekfche Overzetting: doch de Apostelen hebben niet noodig geacht, die Overzetting hier te veranderen; omdat in den tyd, toen zy die Godspraek aenhaelden, dezelve reeds vervult wierdt. In 't Hebreuwfch staet, *om te zyn*; en dit is zaakelyk het zelve met de Griekfche woorden, *opdat gy zyn zoudt*: alleen wordt dus nader aangewezen, dat die persoon, welke daer aengefproken wordt, zelf zyn zoude tot faligheit. En, alhoewel er in 't Hebreuwfch staet, *myn* heil of faligheit; zo hebben evenwel de Apostelen de toen gewoone Griekfche Overzetting, waer in de letter, *myn*, wordt overgelaegen, niet willen veranderen; omdat het uit de toepassing, die zy van deeze woorden maakten, genoeg bleek, dat zy spraeken van het heil of de Saligheit, niet van eenig Schepzel, maer van den Heer.

Dit heb ik dus korte'yk over deeze woorden aangemerkt, om in de volgende Verhandeling

handeling, waer in ik uit de verklaering van die plaets toonen zal, dat ze hier te regt en naer haer oogwit wordt aengetrokken, daer door niet opgehouden worde.

Maer verwierpen dus de Jooden den Heiland, door zyne Gezanten te verwerpen, en spreken deeze daerom, op zyn gebod, het oordeel over hen uit; echter was het Euangelie van Christus een' kragt Gods tot saligheid eenen iegelyk die gelooft: dit blyks uit *ÿ. 48.*

Maer, zegt Lukas, om het volgende te onderscheiden van, en te stellen tegen het voorgaende, *als de Heidenen hoorden*, dat de Apostelen zig, op des Heeren bevel, tot hen keerden; *verblydden zy zig*, en waren daer over, als over het grootste geluk, 't geen hun konde overkomen, van harte verheugt; nu zy bemerkten, dat de wensch aller heidenen kwam, dat hun het licht zoude opgaen, en de saligheid des Heeren verschynen.

En, uit den overvloed van hun hart, 't geen een' goede reden opgaf, *preezen zy het woord des Heeren*, dat deeze zyne dienstknegten spraeken; roemende, met gepaste lof-redenen, het zelve, als ten hoogsten betaemelyk, Gode heerlyk, en hun heilzaam.

Ja, het bleef niet by woorden. dit saed
R 5 viel,

viel, ten hunnen opzigte, niet in steenagtige plaetzen: maer bragt vrugten voort: *Ende*, zegt Lukas, omdat het een stuk is, dat met het voorgaende zaemenhangt; *daer geloofden*, naemelyk, met dat geloove, 't geen niet aller, maer der uitverkoorenen Gods; een vrugt van den Geest; uit het gehoor van Gods Woord; en welkers einde de Saligheit der zielen, is; *zo veele als er*, en ook geen' andere dan er, *tot het eeuwig leeven*, in Gods gunste, 't welk hier begint en in den hemel volmaekt wordt, *geordineert waren*.

Niet, dat zy zig door cenige goede voorbereidzelen, of, van zelve, of, door Gods zo genoemde algemeene genade daer toe geschikt hadden; want tot eene erkenis, hoedanig het eeuwig leeven is, komen geen' eigen' schikkingen, maer alleen de wil van den Testamentmaker te pas; en 't geloof is niet uit ons, maer Gods gaeve; opdat niemant roeme. Maer zo veele, als met naemen, in den hemel, in het eeuwig en onveranderlyk Testament, ten leeven waren opgeschreeven, en nu van den Heiligen Geest bewerkt, uit genade, door het gehoor van het salig Euangelie, gestelt wierden tot beërving der Saligheit. Deeze naemen Gods getuigenis van harte voor zig zelve aen tot hun heil.

Was nu op dien Sabbath, te Antiochie,
het

het woord van God, door de Apostelen gesproken, van zulk een verschillig uitwerkzel, dat zy Gode een' goede reuk van Christus waren, in de geenen die salig wierden, en in de geenen die verlooren gingen; deezen wel een' reuk des doots ter doot: maer geenen een' reuk des leevens ten leeven: zo tekent Lukas vervolgens ook, als een onderscheiden stuk aen, 't geen wy, *ψ.* 49, leezen.

Maer het woord van den Heer Jesus, 't geen als een goed saed, te Antiochie, in de hoofdstad van Pisidie, gesaait was, wierdt door de geheele landstreek, waer in die Stad lag, uitgebreidt, en zonder binnen de muuren van die Stad beslooten te blyven, als een saed, want daer op is de toespeeling, daer over al gints en herwaerts gestrooit, zo door de Apostelen zelve, als door anderen, die hen gehoort hadden, en bragt vrugten der gerechtigheit voort; zodat daer de woestyn, door het woord der gerechtigheit, tot een vrugtbaer veld wierdt, terwyl het vrugtbaer veld wierdt voor een woudt geacht.

Doch ook deeze geschiedenis hadt zulke verschillige gevolgen, als, *ψ.* 50—52, vermeldt worden. Want hier door wierdt de woede der Jooden gaende gemackt, tot hunne onherstelbaere ramp, *ψ.* 50, 51.

Maer

Maer, zegt Lukas, *ÿ. 50, de Jooden*, die eerst het woord verstootten hadden, en nu deszelven Verkondigers de uitwerkzelen van hunnen haet, die uit nydigheit gelprooten was, wilden doen gevoelen, voegden, ter bereiking van hun oogmerk, loosheit by boosheit; want in Antiochie, een' Stad, die onder het gebied van Heidenen stondt, en daer de Jooden geel^t wetgeevende magt hadden, zогten zy de vermogende hulp zo wel van Vrouwen als van Mannen.

Want, al laet de Wet van God en de natuur der vrouwe niet toe dat ze leere, of over den man heersche; zo hebben evenwel de *Vrouwen* dikwils veel vermogen op het hart der Mannen; voornaemelyk, *de Godsdienstige*, die yverig zyn in 't waerneemen der plegtigheden en pligten, welke de Go'sdienst van zulk een land of volk voorschryft; en de *Eeerlyke*, die om haeren staet, afkomst of gedrag in achtting zyn. Lukas noemt deeze eerst, zo ik meen; omdat de Jooden de Vrouwen eerst hebben overgehaelt, en door haer het oor der mannen ingekregen. Want die hun eigentlyk tot de uitvoering van hun boos voorneemen konden dienen, waren de Mannen, *die de Voornaemste van de Stad waeren*; 't zy dat zy daer het roer der regeringe in handen, 't zy dat zy uit andere

dere oorzaaken , veel invloed hadden op de burgerye ; welke hun naer de oogen zag.

Deeze , zo vrouwen als mannen , wierden door de Jooden *opgemaakt* , en aengestookt ; vermits zy hun nadeelige gedagten inboezemden ; voorgeevende , dat de leere der Apostelen strydig was tegen den Godsdienst , zo der Jooden , welke daer toegelaeten en geleert wierdt , als der Heidenen , die daer de heerschende Godsdienst was ; en , by gevolg , dat de een'en de andere , ja , dat Stad en staet daer van schade te wagten hadt.

Door deeze list verkreegen zy hun oogmerk. *Ende zy verwekten vervolging* , niet , of niet zo zeer tegen de nieuw-bekeerden , die daer burgers of inwoners waren ; want dit zoude te veel opschudding gemaekt en tegenstand gevonden hebben ; en waerschynelyk dagten zy , dat die jonge spruiten wel van zelfs zouden verdroogen en vergaen , als zy geen voedzel kreegen : maer tegen *Paulus en Barnabas* , die daer vreemdelingen waren ; schoon zy te vooren daer van hen en van de Heidenen vriendelyk en blydelyk waren ontfangen geweest , en Gods woord verkondigt hadden : maer nu verhindert wierden zulks te doen.

Ende , zo ver ging hunne woedende vervol-

volging, met hulpe, althans, met toelae-
tinge van 't gerecht, wierpen zy hen, als
waren zy het uitvaegzel der waereld, ja,
snoode booswigten en pesten, van welker
verblyf en nabyheit groot gevaer en be-
smetting voor de inwooneren te vreezen
was, met geweld, niet alleen uit de Stad,
maer ook, uit hunne landpaelen, zo ver het
gebied der Stad reikte.

Zo zondigden zy, dus doende, afgryze-
lyk tegen hunne eigen' zielen. want zal
het Sodom en Tyrus en Sidon, verdraege-
lyker zyn in den dag des oordeels, dan
eene Stad, die Jesus en zyne Gezanten
verwerpt; zo waren die booze Jooden als
eene aerde, die naby de vervloeking is;
daer zy deeze Mannen uitwierpen, van
welken zy in hun gemoed overtuigt waren
geweest, dat het woord, 't geen zy sprae-
ken, Gods woord was.

Daerom bevestigden ook deeze Gezan-
ten van Christus wege hun het aengekon-
digd oordeel, met een teken, zo als de
Heiland, Luk. X: 11, ontrent zulk een
geval gebooden hadt. De Jooden wier-
pen de Apostelen wel uit hunne landpae-
len: *Doch deeze schudden bet Stof van hunne
voeten*, dat uit hunne Stad hun aenkleef-
de, tegen hen af, *ÿ. 51 eerste deel* ten getui-
ge tegen hen, dat zy ryn waren van de on-
ryghheit, waermede die booze Jooden hun-
ne

ne zielen besmet hadden; dat zy hun de broederschap opzeiden, en niets van het hunne wilden medeneemen; ja, ter bedryginge, dat het einde daer van zoude zyn ter verbrandinge, en zy door Gods regtvaardig oordeel als tot stof der aerde stonden verteert te worden.

Ende, dit op de grenzen van Pisidie gedaen hebbende, kwamen zy in het daer aengrenzend Lycaonie, tot de Stad Iconie *ÿ. 51 tweede deel*, die wel niet ver van Antiochie lag; maer daer die van Antiochie geen rechtsgebied hadden. dus volgden zy het bevel van den Heiland; als zyn in deeze Stad vervolgen, vliedt in de andere. maer ook dus wierdt het woordt des Koninkryks alomme verkondigt.

De boosheit der Jooden zocht wel, door de uitwerping der Apostelen, het saed van Gods woord als in de geboorte en opkomst te smooren: maer de Almagt van dien God, wiens voorneemen, dat naer de verkiezinge is, vast, en wiens genadegiften en roeping onbrouwelyk zyn, bestuurde het geheel anders.

Dit verhaelt Lukas, *ÿ. 52*, als een onderscheiden geval. Hy hadt te vooren aengetekent, 't geen den Apostelen raekte, 't geen zy gedaen hadden en 't geen gebeurt was, zo lang zy te Antiochie, en in derzelve landstreek waren. hy hadt met
een

een woord hunne komst te Iconie vermeldt. en zoude vervolgens, *Hoofdst. XIV: 1-5*, van hun doen en ontmoetingen in die laetstgemelde Stad handelen. Maer nu wil hy nog toonen, wat er na de uitwerping der Apostelen, te Antiochie en in haere landstreek voorviel.

Daerom zegt hy; *maer*, in tegenstelling van de Apostelen, *de Discipelen*; waer door hy niet verstaet Paulus en Barnabas, die hy *Hoofdst. XIV: 14*, Apostelen noemt; want nooit worden de Apostelen na 's Heilands verheerlyking, in de Schrift, Discipelen geheeten. Ook verstaet hy daer door, naer myn oordeel, geen' discipelen, die elders en voor deezen gemaakt waren, of in Iconie naderhand gemaakt wierden: maer bepaeldelyk, die personen, waer van hy, *ψ. 43, 48, 49*, gesproken hadt, welke te Antiochie en in die landstreek tot het geloove bewoogen en Leerlingen van den Heiland geworden waren.

Deeze, die de eerstelingen van den Geest, door middel van de prediking der Apostelen, ontfangen hadden, waren niet in de tegenwoordigheid der Apostelen alleen, maer *wierden* veel meer nu in hun afwezen, nadat de Apostelen uitgeworpen waren, in eene zeer ruime maete, *vervuld met blydscap*, zig verheugende met eene
 on

bnuitspreekelyke en heerlyke vreugde, in den God des blydschaps hunner verheuginge, over het heil door Gods genade aen hen geschonken; en van hen door het geloove aengenomen; *ende met den Heiligen Geest*, dien Geest der belofte, en der aenneeminge tot kinderen, als het onderpand van hunne erfenis, tot de verkreegene verlossinge; zodat, gelyk de Schrift spreekt van dien Geest, welke voor Christus verheerlyking niet was, stroomden des leevenden waters uit hunnen buik vloeiden.

Want, alhoewel zy het geloof uit het gehoor, en het gehoor door het woord Gods, hadden verkreegen, zo toonde de Almagtige zig echter magtig, om het goede werk, 't geen hy door den dienst zyner knechten in hen begonnen hadt, ook zonder den dienst van dezelve, in hen te volmaeken; nu er zo veele, als er ten eeuwigen leeven geordineert waren, geloofden en discipelen geworden waren.

Een bewys, dat Gods hand het zo bestuurt hadt, dat zyne Gezanten niet eerder uitgewurpen wierden, dan wanneer zy

op dien tyd tot het openen van de deure des geloofs niet meer in 't byzonder te Antiochie te verrigten hadden.

Zo sluit ik, met Lukas, het verhael van de zeer vershillige gevolgen, welke die heerlyke Redenvoering van Paulus gehad heeft, te Antiochie en in de onderhoorige landstreek.

E I N D E.

C. DE

C. D E W I T T ,

*Prof. der Oosterfche Taalen , en Emeritus
Predikant te s'Hertogen Bosch.*

HET W Y S B E L E I T

D E S

ZALIGMAAKERS,

in het afwenden van des

DUIVELS EERSTE VERZOEKINGE,

door zich, op het getuigenisse van MOSES,

als het Richtfnoer van zyn gedrag, te
beroepen, betoogt.

§ I.

Er legt, 't is waar, eene gansch heuge-
lyke toezegginge, aan de Kerk gedaan,
dat *veele het zullen naspouren, ende dat de we-*
tenschap zal vermenichtvuldigt worden; Dan.
XII: 4. Wy zyn, uit kracht van Gods ge-
trouwheit, ten vollen geruft, dat die haare
vervullinge, ter zyner tyd, zekerlyk er-
langen zal, want de Heere *geen man is,*
dat Hy liegen zoude, ende geen menschen kind,
dat Hem iets berouwen zoude: zoude Hy iets
neg-

§ 2

256 *Het wys beleit des Zaligmaakers, in bezeggen, ende niet doen? i:ts spreken, ende niet bestendig maaken? Num. XXIII: 19. en ondertuifenes moeten wy, met smartelyke aandoeningen onzes harte, vernemen, dat van zoo veel, dat dierbaare woort der Zaligheid, dat de Alleen wyze God, naar zyne onbegrypelyke goetheit, ons ter naspooringe, heeft ter hant gestelt, zoo lucht en boven af verhandelt wort, dat zy schynen bange te zyn, dat zy daar in te veel wysheit zouden vinden; en zich zelfs gemelyk verzetten tegen de zulke, die hun werk maaken in dat woort te graven, als na verborgene schatten.*

Ik bekenne, dat wy zulks, met verscheidene stralen, zouden kunnen bekrachtigen, hoe schraal hen die *Heilige Schriften* voorkoomen, en, met welk eene meesterachtigheid, zy dusdanige Uitleggers veroordeelen, die oordeelen verplicht te zyn van dieper in de Heik geheimen te moeten indringen; maar ik vergenoege my, met voor tegenwoordig alleen myne gedachten te bepaalen tot *de verzoeking van den Heilant, in de Woestyne*; moeten wy doch ons zelve niet verbaazen, dat van dezelve zulke lage gedachten gemaakt worden, en, uit dezelve, alleen zekere zedelessen getrokken worden, welke kunnen worden nagekoomen, zonder dat men nochtans eenige waare gemeenschap, met Christus verkreegen heeft, door het geloove, en dus, met alle die Heidensche Zedeplichten, voor

afwenden des Dui. eerste Verzoeking enz. 257
eeuwig kan verlooren gaan; daar ziet, dit
zoo zeltzame geval, en daarom van *drie*
Euangelisten vermeld, heeft willen uitteke-
nen, hoe deeze *tweede Adam* daar toe was
in de warelt gekoomen, om, als *Borg*, en
Middelaar, alle de verzoeking^{en} des *Zatans*
te ondergaan, en, met volle overwinnin-
ge, daar over te zegenvieren, en wy al-
zoo gerust kunnen staat maaken, dat dee-
ze Heilant, in zyne drie hoogwichtige amp-
ten, in het byzonder, zoo is verzogt ge-
worden, dat Hy alle zyn Volk, in des-
zelfs Verzoeking^{en} zoo kan te hulpe koo-
men, dat het zelve, in zyne gemeenschap,
meer dan overwinnaar bevonden werde:
byzonder moet ik zeggen, heeft de Zalig-
maaker, in deeze zyne Verzoeking^{en}, in
de *Woestyne*, eene voorproef, wat eens
zyn Kerk, in de *Woestyne van het Heiden-*
dom, zoude hebben te ondergaan, om ha-
re gemeenschap met Christus te verzege-
len, en zy, door het volgen van zyn vol-
maakt voorbeeld, alle *Zatans* Verzoekin-
gen gelukkig te boven te koomen, in ver-
wachtinge van eens, als overwinnaars, te
zullen bekroont worden.

§ II.

Ik kan zeer wel gelooven, dat het gee-
ne wy hier, nopens deeze *Verzoeking*, in
de *Woestyne*, ter nederstellen, veele vreemt
zal voorkoomen, en die, uit dat beginzel,

258 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in het*
zelfs eer zy onze gezegdens behoorlyk
zullen overwogen hebben, met eene zekere
verontweerdiging, zullen van de hant
wyzen, en alle, die hen voorkoomen,
zullen trachten in te boezemen, dat zy alle
zulke bedenkingen niet hooger dan, voor
loutere harsten-ichimmen, willen gehouden
hebben; niet willende erkennen, dat *Je-*
sus, die de groote Propheet is, zoo wel in
zyne byzondere daaden gepropheteert heeft,
als in zyne Leer-Redenen, welke Hy heeft
gesproken gehat. Konden wy de zulke
daarom alleen dus verre brengen, dat zy,
met behoorlyke bedaartheit, by het stuk,
wilden stille staan, wy zagen te gemoet,
dat, indien zy niets vermochten tegen de
waarheit, zy zich gewonnen zouden over-
geven.

§ III.

Voor zulke dan, die lust hebben, om toe
te nemen in de genade, en kennisse van on-
zen Heere Jesus Christus, zullen wy kortelyk
onze redenen vermelden, die ons tot
deezze bevattinge verplichten.

§ IV.

Voor af moet ik zeggen, dat er niemand
is, of hy erkent, dat de Heere Jesus hier,
in zyn voorbeeld, zyne gansche Kerk ge-
leert heeft, hoe zy zich, ter navolginge van
Hem,

afwenden des Duiv. eerste Verzoeking enz. 259
Hem, ontrent alle de verzoeking^{en} des
Duivels, te gedragen hebbe: gelyk ook
nimmer des Heeren Volk beter slaagt, in
het wederstaan van den Duivel, dan wan-
neer zy den Heere geduriglyk, ten voor-
beelt, voorstellen, en nooit meer troost
ondervinden, dan wanneer hen deeze waar-
heit levendig op de ziele zinkt, dat *Hy is*
een barmhartig Hoogenpriester, die meedelyden
kan hebben met hunne swakbeden, overmits Hy
in alles is verzogt geworden, gelyk als zy,
doch zonder zonde, Hebr. IV: 15. dat is ook
zulk eene vaste waarheit, dit die onmo-
gelyk kan worden tegengesproken, ten
zy, men loochenen wilde, dat al wat te
vooren gescreven is, tot onze leeringe te voe-
ren gescreven is, op dat wy door lytzaamheit,
en vertroosting der Schriften, hoope zonden
hebben, Rom. XV: 4.

§ V.

Dat moeten wy echter zeggen, dat wy
geenzins voldoen zouden, indien wy daar
by beruften wilden: want hier moeten zul-
ke byzondere gevallen zich opdoen, die in
alles accoort stemmende, met deeze ver-
zoeking^{en}, zyn, zoo als dezelve, door den
Euangelist worden opgegeven: immers dat
beweeren wy tegen de Roomsgezinden dat
de gelovigen niet geroepen worden tot
zulk eene veertig-daagsche Vasten, ook niet
verplicht zyn, om zich geheel af te zon-
deren van de maatschappye der menschen,

260 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in bet*
en zich, in eene eenzame *Woestyne*, onder *de wilde dieren*, te begeven: nu is het evenwel zeker, dat geen geval kan aangezien worden, als de historische vervulling van deze *Verzoeking*, dan waar in alle die byzonderheden t'zaamen vloeijen, en ten levendigste zich te zien geven.

En wie kan zeker zulk eene byzondere toepassing betwisten, die overweegt, dat *het geene in Christus waarachtig is, ook, in de geloovigen, moet waarachtig zyn, 1 Job. II: 8.* die zich te binnen brengt, dat *zy zyn lichaam zyn, waar van Hy het hoofd is.*

§ VI.

Maar, om hier nader alle bedenkingen tegen deze onze bevattinge wech te nemen, willen wy, dat men zich herinnere, dat deze *Verzoeking* van den Euangelist werde t'zaamen geknoopt, met *Christus Doop*: nu wil ik eens weten, of ook *Christus* voor zich zelve gedoopt is, of met betrekking tot zyn Kerk? voor zich zelve zal niemant durven stellen, die weet, dat *de Doop* een teken, en Zegel is van de afwassing der Zonden; nu konde dit in den Heere *Jesus* geen plaats grypen, als welke was die *Hoogen-Priester*, welke ons betaamde, heilig, onnozel, onbesmet, en afgescheiden van de *Zondaaren*, *Hebr. VII: 26.* Zoo moet Hy dan nootwendig alleen, als
Borg,

Borg, en Middelaar, staande in de plaatze des uitverkoren Zondaars, gedoopt zyn, zoo als Hy, in deszelfs plaatze, heeft willen sterven, begraven worden, en opstaan uit den dooden, op dat dezelve in Hem gerekent zoude worden geleiden te hebben, gestorven, en begraven te zyn, en met Hem ook wederom opgestaan. Konnen wy dan nu, uit dat verbant met deeze Verzoekingē, anders redeneren dan dat de Heilant dit, als Borge, heeft ondergaan, om getuigenisse te geven, dat, wanneer zyn Volk, in navolginge van Hem, in dezelfde Verzoekingē zoude koomen, daar door over den Duivel, en alle zyne Verzoekingen zoude zegenpraalen.

§ VII.

Maar laat ons dan eens eene proeve nemen van het byzondere van Gods wegen, dat hier onder deeze geschiedenisse verborgen legt.

Om dan hier, op eenen vasten voet voort te gaan, zoo redeneren wy uit het verbant met *Christus Doop*, waar op deeze Verzoekingē genoegzaam onmiddelyk gevolgt is. Nu stellen wy, als eene bekende waarheit voor uit, dat *de Doop van Christus*, in den *Jordaan*, by wyze van *indompeelingē*, bedient, betekent, en verzegelt heeft, dat Hy, als *Middelaar*, zoude *sterven*, *begraven* worden, *opstaan*, en hemelwaarts

262 *Het wys beleit des Zaligmaakers, in bet*
waarts opgenomen worden. Hier moeten
wy ons dan de woorden van *Paulus* herin-
neren, of en weet gylieden niet, dat zoo vee-
le wy in *Christus* gedoopt zyn, wy in zynen
doot gedoopt zyn, wy zyn dan met *Hem* begra-
ven door den *Doop* in den doot, op dat gely-
kerwys *Christus* is opgewekt tot heerlykheit des
Vaders, wy ook alzo in *nieuwigheit des le-*
vens wandelen zouden, *Rom. VI: 3, 4.*

Dat nu *Matthæus* ons aantekene, dat *Je-*
sus zy opgeklommen uit bet water, en *Lucas*
dat *Hy* bat, gaf immers te verstaan de ver-
heerlykinge van den *Zaligmaaker*, na dat
Hy nu, door lyden, was volmaakt gewor-
den, en de *voorspraek* zoude zyn, by den
Vader, voor zyn *Volk*, en in *eeuwigheit le-*
ven, om voor bet zelve te bidden, *Hebr. VII:*
25.

Wierden daar op nu *de bemelen* geopent ;
er wiert een duidelyk vertoog gegeven,
dat, wanneer deeze groote *Hoogepriester*
de Hemelen was doorgegaan de wech, na het
Hemels Heiligdom, nu was openbaar ge-
maakt, welke tot hier toe niet was open-
baar geweest, *Hebr. IX: 8.* Zich men nu
daar op, dat de *Heilige Geest*, onder de
gedaante van *eene Duive*, op *Hem neder-*
daalde ; men vernam niet minder, hoe nu,
uit kracht van *Christus* volbrachte *Zoen-*
werk, de *Heilige Geest*, ter aankondigin-
ge van de *gemaakte Vrede*, door het bloet
des kruices, op *eene overvloediger wyze*,
aan de *Kerk*, het verborgene lichaam van de
de

afwenden des Dui. eerste Verzoekingz enz. 263
de Christus, zoude worden toegedient, zoo dat dezelve zich aller wegen vertoonen zoude *vol te zyn des Geestes, en des geloofs, Wiert nu daar op de Stemme des Vaders, uit de hoogweerdige heerlykheit, gehoord, deeze is myn geliefden Zoon, in welken Ik myn welbebagen hebbe; wie gedenkt hier niet aan de Predikingz van het dierbaar Euan-gelium der vervullingz, waar in die Grootz God, en Zaligmaaker wort voorgehouden, als de Eenige Naam, die onder den Hemel gegeven is, waar door wy moeten zalig worden, Hand. IV: 11. gelyk men dan ook zach, dat zoo ras de Apostelen, met den Heiligen Geest, waren vervult geworden; zy begonden, zelfs, in vreemde taalen, Gods grootz daaden te spreken, gelyk hen Gods Geest die gaf uit te spreken. Hand. II: 1-4.*

§ VIII.

Dit geval nu van *'s Heilants Verzoekingz in de Woestyne* hier aan geknoopt, en als onmiddelyk daar op volgende, moet dan nootzaakelyk een geval uitprenten, dat onmiddelyk op deeze uitstortingz van den Geest, en de verkondigingz des Euangeliums, onder de Joden, gebeurt is.

Hier ziet gy dan aanstonts Christus ledz, door *de leidingz van des Heeren Geestz*, gebracht *in de Woestyne der Heidenen, Hof. II: 15. Openb. XII: 14.* daar is dezelve,
on-

264 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in bet*
 onder de wilde dieren, *Marc. I: 13.* ik
 meene woeste, en *barbaarsche Menschen*, die
 de Leere des Euangeliums tegenstaan, en
 vervolgen, ja daar de *Cude Slange* woont,
 die genaamt wordt *Satanas*, daar lyt de
 Kerke honger en gebrek, en wort noch-
 tans van God wonderdadig ondersteunt,
 want daar moeste zy, voor eene zekere
 tyt, *gevoet worden*, *Openb. XII: 14.* daar
 heeft men alle die *Verzoeking*en, de eene
 achter den andere, ook vernomen.

Alleen moeten wy nu noch zeggen, dat
 de *eerste Verzoeking*e, in de *Woestyne*, ge-
 schiet is, en de andere, op den *Tempel*,
 en, op den *Berg Zion*, en 't geene noch-
 tans wort opgegeven, als tot de *Verzoe-*
kinge, in de *Woestyne*, te behooren, om
 dat namelyk de *eerste* moet begrepen wor-
 den, van den *Duivel*, te zyn in het werk
 gestelt, wanneer de werelt noch *Heidens*
 was, en de *twee volgende*, wanneer *Heide-*
nen wel *Christenen*, in belydenisse gewor-
 den waren, maar, in den gront, *Heidensch*
 bestonden.

§ IX.

Wy hebben hier over, in het gemeen,
 niet verders by te voegen, dan te zeggen,
 dat *Matthaus*, met het verhaal van deeze
 zeltzaame geschiedenis aan zyn oogwit-
 ten volle voldaan heeft, dewyle daar uit
 bleek, dat *Christus*, in, en met de predi-
 kin-

kinge, tot de Heidenen, zoude overgaan, en alle Satans Verzoekingē, welke hy in het werk stelde, ter stremminge van de uitbreidinge van Christus Koningryk, onder dezelve, geheel veryuelen zoude; en dat zy daarom, als zyne gezanten genootzaakt waren, de leidinge des Geestes in alles te volgen, en, onaangezien de woestheit der natiën, en de wreetheit der barbaren, hen het Euangelium te verkondigen, door dien zy zekerlyk in de kracht van *Jesus*, als de ware *Christus*, over alle des Satans listige omleidingen gewisselyk zouden zegenvieren.

Geen honger, of dorst zouden hen dan afschrikken, dewyle die God, welke zyn Zoon, XL dagen lang, worderdadig hadde onderhouden, hen inszelyks voeden zou: alleen moesten zy zorge dragen, dat zy zich zelve voor geene moctwillige gevaaren bloot stelden, om daar door God niet te verzoeken, maar den Heere alleen stil, in zyne wegen, te volgen: versmaadende, jaa, met voeten, vertredende alle de grootheid, pracht, eer, en aanzien, naar de warelt, overmits dat niets *Christus Koningryk* meer hinderlyk was, dan met dusdanige aartsche begrippens beswangert te zyn; 't moest doch derzelve zuivere toleg zyn, om in Christus Naam, een geestelyk, en hemelsch Koningryk op te richten.

§ X.

Dit meenden wy voor af te moeten opmerken, eer wy ons behoorlyk konden uitlaaten van het wyze, en betaamelyke, dat in Jesus antwoord zich voordoet; ter beschaaminge van des Duivels *eerste Verzoeking*, dewelke hy, by ontdekkinge van 's Heilants *bonger*, Hem hadde voorgeworpen, met deeze woorden, *indien gy de Zoone Gods zyt*, zegt, *dat deeze steenen brooden worden*, 't welk wy hier dan alzo zullen trachten in het dachlicht te stellen, dat van den Zaligmaaker geene gepaster passagie, ter bereikinge van zyn algemeen, en byzonder oogwit, konde zyn aangetrokken geworden.

§ XI.

Hier zullen wy dan, tot dit betoog, trapsgewyze voortgaan, als die geen ander toeleg hebben, dan om, door openbaaringe van waarheit, my aangenaam te maaken aan de Conscientie der menschen, als in Gods tegenwoordigheit.

§ XII.

Wy zien, dat *Jesus*, in zyn antwoord aan den Duivel, zich beroept, niet op eenige mondelyke overleveringe, maar op 't geene,
ne,

afwenden des Duiw. eerste Verzoeking enz. 267
ne, door ingeven van des Heeren Geest, *geschreven* is, en dus, tot een yglyks leeringe, *geschreven* is, om zich, in alle voorvallende gelegentheden daar na te gedragen; de Heilant spreekt hier alleen in het gemeen, *daar is geschreven*, zonder zich nader te bepaalen, waar eigentlyk die passagie, welke van Hem wort aangetrokken, te vinden zy, of in *de Wet*, of in *de Propbeten*, of in *de Psalmen*; zoo wy ondertusschen letten op de woorden, die van den Zaligmaaker, ter afwendinge van deeze *eerste Verzoeking des Satans*, worden voortgebracht, ontdekt het zich aanstonts, dat die, in *de Wet* van *Moses*, te vinden zyn, en wel in *Moses Vyfde Boek* genaamt *Deuteronomium*, *Kap. VIII: 3.* alwaar wy lezen: *ende Hy verootmoedigde u, ende liet u bongeren, ende spyzigde u met bet Man, dat gy niet en kendet, noch urwe Vaderen gekent badden; op dat Hy u bekend maakte, dat de mensche niet alleen van den broode leeft, maar dat de mensche leeft van alles, dat uit des HEEREN mont uitgaat.*

§ XIII.

Ik bekenne, dat, wanneer wy een naukeurig vergelyk maaken tusschen de woorden van *Cbristus*, en van *Moses*; wy wel eenig onderscheit vinden, namelyk, dat, in 's Heilants woorden, iets schyne bygevoegt, en afgelaaten te zyn. *Moses* zeide, dat

268 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in het dat de mensche van alles leeft, dat uit des HEEREN mont uitgaat; de Zaligmaaker daar en tegen zegt, maar by alle woort, dat uit 's Heeren mont uitgaat. Moses zeide tot twee maalen toe, die mensche leeft niet alleen by den broode, maar de mensche leeft van alles enz. daar heeft de Heere Jefus alleen eenmaal; de mensche zal by broot alleer niet leven, maar by alle woort, dat uit den mont Gods uitgaat.*

Wy kunnen hier op zeggen, dat de Heilant, naar alle gedachten met den Duivel, in de Hebreeuwſche Taal, zal gesproken hebben, en dus de eigene woorden ſtiptelyk gebezigt, zo als dezelve, by *Moses*, gelezen wierden, doch *Matthaus*, in het Grieks ſchryvende, heeft die aangetogen, zoo als die in de Griekze vertaalinge der zoogenaamde LXX Overzetteren gelezen wierden, 't geene de tytsomſtandigheid medebragt; overmits die vertaalinge der LXX toen, in de meeste handen der Joden was, alzo de Griekze Taal, by na algemeen, onder alle volkeren gesproken wiert. Wy kunnen daar by ook noch zeggen, dat *de Euangelisten*, en *Apostelen*, in het aanhaalen van plaatzen uit het Oude Testament; zich zelve niet altoos ſtipt aan de woorden gebonden hebben, maar zich vergenoegt gehouden; wanneer zy den zelfden zin ter neder ſtelden:

Daar en boven moeten wy zeggen, dat wy geen het minſte verſchil in de aantrekkin-

afwenden des Dui. eerste Verzoekingē enz. 269
 kinge van *Matthæus*, met *Moses* kunnen ontdekken, want als *Moses* zegt, *maar by alles*, moet hy er nootzaakelyk onder verstaan *woort*, of *zaake*: wel is het dan vreemt, dat *Matthæus*, ter nadere openinge, zegt, *maar by alle woort*; dat ook *Moses*, tot tweemaal toe zegt, *de mensche*, 't geene, by *Matthæus* slegts eenmaal geschiet, ziet doch een ygelyk, dat wezentlyk het zelfde is, dewyl dit de zaak mede brengt, dat die zelfde mensche, waar van de Heere *Jesus* sprak, daar onder verstaan wiert: Daar by was ook die nootzaak niet, dat de Heilant zulks *tweemaal* herhaalde, gemerkt nu, in zyn Persoon, de vervullingge gezien wiert, 't geene *Moses* te vooren hadde voorspelt, dewelke, op dat, in dat rechte onderwerp, niet zoude worden misgetast, by de voorspellinge van dat zeltzaame geval, tot *tweemaal* toe, met dezelfde tekenen van nadruk, en nadere aanstippinge, ziede, *die mensche*.

§ XIV.

Dus zien wy dan, dat de Heere *Jesus* zich hier beroept op een getuigenisse, dat in *Moses* Schriften te vinden is: mogelyk zal hier iemant willen vraagen, waarom trekt de Zaligmaker hier een getuigenisse uit *Moses* aan, hadde Hy zich niet van een
 T uit

270 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in het*
uit de *Propbeten*, of *Psalmen* konden bedie-
nen? maar ik moet antwoorden, zullen wy
menschjens hier in de Opperste Wysheit
willen bepaalen, waarom Hy die, en geen
andere passagie aantrok? is Hy niet vry-
machtig, om te doen, zoo als het Hem be-
haagt? wy zullen strax noch doen blyken,
dat deeze plaats uit *Moses*, in alles, met
Jesus oogwit, overeenkwam, en daarom
van Hem, boven andere, wiert aangeto-
gen.

Dech wy behoeven noch niet eens dus
verre te koomen; wy zeggen thans alleen,
dat *Moses* Schriften van het hoogste gezach
zyn, gemerkt hy de *Eerste Schryver* is, doot
Gods Geest gedreven; waarom ook de God-
delykheit van *Propbeten*, en *Psalmen*, uit een
vergelyk van hunne Leere, met die van
Moses, moest worden opgemaakt. De God-
delykheit van zyne Schriften wiert ook,
in het algemeen, van alle de *Joden*, aan-
genomen; daar dan nu de Zaligmaaker,
met zulk een snoode, en doortrapte vyant,
te doen hadde, en Hy hem eenslags alle
uitvluchten, en regenbedenkingen wilde
affnyden, bedient Hy zich van *Moses* Schrif-
ten; ook zelfs in het derde, of laatste ant-
woord dat de Heilant dien boozen Geest
gegeven heeft.

§ XV.

§ X V.

Dus zien wy dan wel, in het gemeen, hoe welvoegelyk de Heere Jesus een getuigenisse uit *Moses* heeft aangetrokken, en tegen den Duivel, ter zyner beschaaminge, heeft aangevoert; doch wy dienen hier noch byzonderder te koomen, en onderzoek te doen, of ook die toepassingē tot 's Heilants oogwit diene, om de Verzoekingē van den Duivel, vorderende, dat *Jesus*, ten bewyze, dat Hy was *Gods Zoon*, tot die *Steenen* zeggen zoude, dat zy broot wierden, op de krachtigste wyze, af te weeren. Ik beken, dat het, in den eersten opslag, niet noodig schyne, dat wy ons, in zulk een nader onderzoek inlaaten, overmits de uitkomst geleert heeft, dat de Duivel daar door dermate is verstomt geworden; dat hy er niets heeft tegen kunnen in brengen, en daarom zich aanstonds tot wat anders gewent heeft.

Edoch, overmits het verdorven vleesch de stoutheit heeft, om hier tegen in te koomen; meenen wy genootzaakt te zyn deszelfs bedenkingen te hooren, en die te wederleggen; ten einde onze Leezer, met ons; mach overreet staan, dat de Heilant niet nadrukkelyker, niet bondiger, noch meer tot zyn oogwit, den Duivel hadde kunnen beantwoorden.

T 2

§ XVI.

§ XVI.

Het verdorven vleesch, nu weeten wy, heeft al meer, dan eene rede, met welke het zelve zich vermeet tegen de handelwyze van de Opperste Wysheit, de *Christus*, in te koomen; te weten, dat die toepassing, welke de Heilant maakt, met *Moses* oogwit gantsch niet schynt over een te komen. *Moses* spreekt daar van *het Manna*, en doet het Volk zien, dat God hen dat *Manna* gegeven had, tot hunne beproevinge, op dat de mensch zoude weeten, dat hy niet alleen by broot leefde, maar by alle woort, dat uit Gods mont uitgaat, als hebbende God overvloedige middelen aan de hant, om zyn Volk, by gebrek van broot, te voeden, daar hier de Zaligmaker noch *Manna*, noch broot heeft, in deeze Woestyne.

Men stelle dan eens, des menschen leven hangt zoo niet van het broot, of het kan van elders onderhouden worden, doet dit tot wygeringe van het verzoek des Duivels? konde dan Christus, daar Hem alles ontbrak, naar zyne Almacht, zich niet van broot verzorgt hebben? Daar by, de Duivel eischt een teken, of *Jesus* is de *Zoone Gods*, en de Heilant antwoordt, als een mensch zeggende: *de mensch zal by broot al-*
leers

Afwenden des Duiw. eerste Verzoeking enz. 273
een niet leven, maar by alle woort, dat uit den mont Gods uitgaat; jaa hadden doenmaals geleest die Roomfchgezinden *Gualterius*, en *Veronius*, zy hadden, met den Duiwel niet gefwegen op *Jefus* antwoord, maar zouden gezegt hebben, diar wort in die paffagie by *Mofes* van de *Christus* niet gefproken, noch van zyne *honger*, in de *Woefbyne*, noch van de *Verzoeking* des *Duiwels*, en gevol-gelyk is er, naar hunne gedachten, geen klem, in de aanhaalinge van deeze plaats.

§ XVII.

Maar hoe is het mogelyk, dat wy onzen Geest over alle deze dingen kunnen inhouden: wy moeten, met *Mofes*, tegen zulke menschen, *Gods Naam uitroepen*, en *aan Hem grootheit geven*, op dat alle vleefchden mont gestopt werde.

§ XVIII.

Ik moet dan, ter eerfter plaatze, eer wy de paffagie van *Mofes* nader in het dachlicht stellen, alle die beknibbelingen van het verdorven vleefch, met verontweerdiging, van de hant wyzen.

Wat dunkt u, gy die tegen den Heere durft inleggen, wat neemt dit, dat *Christus* hier noch *Manna*, noch *broet* hadde,

274 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in be-*
moest niet eeven daar door zyne onder-
werpinge aan zyn Vader, en opdracht aan
zyne liefde zorg, te blykbaarder worden ?
hier moest Hy geen wonderwerk verrich-
ten, om geen het minste wantrouwen te
vertooncn, dewyl God, zyn Vader, noch
andere middelen aan de hant hadde, om
zyn Zoon te kunnen voeden.

Mocht Christus geen wonderwerk, in
die omstandigheit, ter zyner voedinge,
doen, Hy was ook niet gehouden op het
geene Hem van den Duivel was voorgewor-
pen, direct te antwoorden, gelyk Hy ook
geen de minste nootzaak hadde hem te
zeggen, dat *Hy Gods Zoon* was, dewyle
Hy daar voor opentlyk was erkent gewor-
den, wanneer zyn Vader, uit de hoog-
waardige Hemelen, deeze Stemme hadde
doen hooren, *deeze is myn Geliefden Zoon,*
in welke ik myn welbebagen hebbe: ik swyge,
dat de Duivel daar van, in zyn gemoet,
ten vollen overreet was.

§ XIX.

Hebben dan alle deeze bedenckelykheden
niets wezentlyks in, wy dienen nader te
zien, dat de Zaligmaaker, met het aanhaa-
len dier woorden, ten vollen zyn oogmerk
heeft berykt gehat.

§ XX.

§ XX.

Ik weet, dat zulke, die gewoon zyn, by gemene toepassingen van het eene met het andere, te beruften, zeggen, dat de Heere *Jefus*, tot den Satan, heeft willen zeggen, „ hoe zoude Ik ten bewyze van „ myn Eeuwig Zoonſchap tot deeze Stee- „ nen zeggen, dat zy brooden zouden wor- „ den; weet gy niet, dat Ik thans ook „ menſch ben, en dus de dienſtknecht van „ God, mynen Vader, en my daarom ook „ aan zynen wille my te onderwerpen heb- „ be, en my eenig op zyne voorzorge te „ verlaaten; heeft nu God aan *Iſraël*, in „ de Woefſtyne, *bet Manna*, tot hun voet- „ zel, gegeven, om hen te heproeven, „ dat namelyk *de menſche niet alleen leeft by „ broot, maar by alle woort, dat uit des Hee- „ ren mont voortkomt*, Hy zal dan ontrent „ my, zynen Zoon, geenzins minder doen; „ de wyze, en maniere, op welke Hy my „ zal willen voeden, laat Ik geruſtelyk aan „ Hem over, en daarom wil Ik hier, ten „ uwen gevalle, geen wonderteken doen, „ als eene, die onvergenoegt over zyns „ Vaders behandelingē, *uit Steenen broot zou- „ de verzorgen.*”

§ XXI.

Dus begrepen, zien wy jaa, dat de Christus zeer wel geantwoort heeft, wy hebben ook geen lust, om in het allerminste, die bevattinge tegen te spreken; maar wy nemen alleen vryheit van te zeggen, dat de zaak, als nu, ons zoo voorkomt, dat in die passagie van *Moses*, wel uitdrukkelyk van onzen Heere *Jesus*, zyn ophouden in de Woestyne, en 's Duivels Verzoeking, Hem aldaar bejegent, gesproken wort, en dat daarom geene betere plaats, in deeze omstandigheit, tot wederlegginge van den Duivel, kon worden bygebracht.

§ XXII.

Ik bkenne, dit zal wat omstandiger be-
toog vereischen; maar wat swaarigheit, als
ons slegts alleen *bet veelvuldige van Gods
wysheit*, in zyne wegen, te nader kenbaar
wort.

§ XXIII.

Wy merken dan ten dien einde aan, dat
Moses, in dit Kap. bezig is, met Israël voor-
te houden *twee onderscheidene wegen*, die de
Heere, met dat Volk, zoude houden,
wanneer Hy dat zelve, in de Erfbezittin-
ge

afwenden des Duiw. eerste Verzoekingē enz. 277
 ge van Kanaan zoude hebben overgebracht;
 de eene zoude wezen eene wech van ver-
 nederinge, en de andere een wech van ver-
 booginge, of laat ik my klaarder uitdruk-
 ken, God zal Israël bezoeken, door te-
 genspoet, en door voorspoet; ik zegge, door
 tegenspoet, of zy wel onder die zich verne-
 deren zoude, zyne Vaderlyke kastydingen
 opmerken, en zich, met eene lytzaame
 onderwerpinge aan zyn heilig bestier over-
 geven zonder tegen zyne wegen, als hart
 voor vleesch, en bloet, te murmureeren;
 dat God hen insgelyks verzoeken zoude
 door voorspoet, of zy ook Hem, als de Ee-
 nige Zegenaar, in erkentnisse houden, en
 daar door zich ten hoogsten, tot zynen
 dienst, verbonden zouden rekenen, dan of in
 tegendeel hun harte van den Heere zoude
 verwydert worden, en dus vertoonen dat
Jeschurun te zyn, dat, *vet geworden zynde,*
achtter uit sloeg. Het eerste is vervat in de
 eerste vyf verssen, en het andere, in het
 overige gedeelte van dat zelfde Kapittel.

§ XXIV.

Op het eerste blyven wy dan staan, om
 dat daar in gevonden worden die woorden,
 welke van den Heilant worden aangetrok-
 ken. Wy letten dan wel, dat *Moses* daar
 in aan *Israël*, eene proeflyt voorschryft,
 45 door

278 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in bet*
door tegenheden, en gelyk het verbant
van zaaken, en de tegenstelling tegen het
volgende gedeelte van het Kappittel mede
brengt, door gebrek van onderhoud, om
te vernemen, of *Israël*, by ondervindinge
van dien, zonder murmureeren, den Hee-
re standvastig zoude blyven aankleven.

§ XXV.

In de behandeling dan nu van die *be-
proevinge* gaat *Moses* in deczer voegen te
werk, dat hy vooraf aanprijft de onder-
houdinge van s'Heeren geboden, om in de
Erfbezittinge van dat beloofde Lant ge-
bracht te worden, *ÿ. 1.* En daar op laat
hy volgen, welk eene beproevinge hen
God, in dat Lant, door zyne kastydinge,
zoude lasten overkoomen, om te verne-
men, of ook zy, die van alles gebrek had-
den, aan zulk een God zouden blyven vast-
kleven, en die zyne geboden onderhouden,
aan welke hen de zegen, in dat Lant was
beloofd geworden *ÿ. 2-5.*

§ XXVI.

Dat voorstel nu heeft wederom zyne
twee onderleden, zoo dat eerst in de vers-
sen 2, 3, en 4. wort opgegeven, met
wel-

welke troostgronden Israël zich, in die zyne ongelegentheit, zou moeten opbeuren, en dan het besluit over Gods wegen, die Hy in deezen. met hen hielt, opmaaken, dat de Heere hen, uit liefde, kastyde, gelyk een Vader zynen Zoone *ψ.* 5.

§ XXVII.

Slaan wy nu ons oog op dat eerste onderdeel, zoo worden wy ontwaar, dat daar in zulke troostredenen worden opgegeven, dewelke hun opzicht hebben op kost, en klederen, die biede, op eene buitengewoone wyze, van God aan hen zyn toegedient geworden; nopens het voetzel, in de verssen 2, 3, en nopens de kledinge *ψ.* 4. 't geene Israël, in ongelegentheit gekomen zynde, moest doen redeneren, die God, welke ons, in *de Woestyne*, daar wy van alles gebrek hadden, zoo zeltzaam heeft onderhouden, is machtig ook noch, op eene zelfde wyze, ons te verzorgen, dat wy geen gebrek van eenig goet zullen hebben, waarom het verre van ons moet wezen, dat wy, uit aanmerkinge van deeze bezoekingē, van Hem zouden wyken, maar ons zelve, tegen het toekomende, aan zyre Vaderlyke voorzorge, hebben toe te vertrouwen.

§ XXVIII.

§ XXVIII.

Doch hier moeten wy noch nader koomen: want eerst verklaart de Heere hoe zy, in ongelegenheit gebracht zynde, zouden herdenken die veilige geleidinge, welke zy, in de *Woestyne*, genoten hadden. *Ende gy zult gedenken alle des wechs, diem u de HEERE uwe God deeze veertig jaar, in de Woestyne, geleit heeft, op dat Hy u verootmoedigde, om u te verzoeken, om te weten, wat in uw harte was, of gy zyne geboden zout houden, of niet. 7. 3.* En dan, in het byzonder, wanneer zy van voetzels zouden gebrek hebben, g'enzins zouden moeten wantrouwen aan zyne Vaderlyke voorzorge, of tot enig ongeoorloft middel van murmureeringe zich tegen den Heere te laten brengen, uit inzicht, dat zy wel eer, in de *Woestyne*, op zulk eene wonderbaare wyze, van God waren gespyst geworden: *ende Hy verootmoedigde u, ende liet u bongeren, ende spysde u met beem; dat gy niet en kendet, noch uwe Vaders gekent hadden, op dat Hy u bekend maakte, dat de mensche niet alleen van der broode leeft, maar dat de mensche leeft van alles, dat uit des HEEREN mont uitgaat.*

§ XXIX.

§ XXIX.

Letten wy nu met aandacht op het woorden-gestel, zoo als dat zelve, in de Gront-Taal, wort uitgebracht; zoo vinden wy, dat de werkwoorden zoo leggen, dat die wel, in de voorledene tyt, uit kracht van het voorzetzēl *conversivum futuri in praeteritum*, gelyk men die, in de Schoolen, noemt, in den voorledenen tyt, moeten ver-taalt worden, gelyk ook onze Geleerde Nederlantze Vertaalders gedaan hebben, maar dat die eigentlyk in den toekoomenden tyd worden opgegeven, *Ende Hy zal u verootmoedigen, ende zal u doen hongeren, ende zal u spyzen met bet Man*, 't geene dan ten klaarste blykbaar maakt, dat de Heere, op den zelfden voet, met hen handelen zoude, en tot een zelfde einde, gelyk Hy met hen gedaan hadde, wanneer Hy hen, in de *Woestyne*, gebrācht hadde.

Waar uit wy dan onfaalbaar afnemen, dat *Israël*, in zekeren opzichte, in een staat zoude koomen, die gelyk zoude zyn aan die hunnen staat, in de *Woestyne*, dat het, in die droevige staat, eene zelfde beproevinge zoude ondergaan, welke hen, in de *Woestyne*, was overgekomen, om hunne oprechtheit, en stantvastig aankleven aan den Heere te beproeven, dat God,
by

282 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in het*
by het ontbreken van gewoone middelen;
in staat zoude wezen, door buitengewoo-
ne, hen te verzorgen, niet minder dan
Hy gedaan hadde, geduurende hun veer-
tig jaaren verblyf, *in de Woestyne.*

§ XXX.

Niemant moet nu denken, dat wy het
kwaalyk opvatten, wanneer wy begrypen,
dat Israël gebracht zoude worden *in de*
Woestyne, en de Heere eeven alzo met
hen zoude handelen, gelyk Hy gedaan
hadde, by hunne uitleidinge uit *Egypten-*
lant, gemerkt de Heere zelfs zich daar
op, met uitdrukkelyke woorden heeft ver-
klaart gehat: *daar toe zal Ik u brengen in de*
Woestyne der volkeren, ende Ik zal met u al-
daar richten aangezichte aan aangezichte, ge-
lyk als Ik gerecht hebbe, met uwe Vadersen, in
de Woestyne van Egyptenlant, alzo zal Ik
met u rechten, *spreekt de Heere H E E R E,*
Ezech. XX: 35, 36. verg. ook Hof. II: 14.

§ XXXI.

Maar wat behoeven wy ons, ter beplei-
tinge van dit stuk, op andere passagien,
buiten *Moses*, te beroepen, dat zoo iets,
in vervolg van tyt, zoude gebeuren. 't
geene, *in de Woestyne*, wel eer, ter huns
ner

afwenden des Duiw. eerste Verzoekingē enz. 283
ner beproevingē , geschiet was , dewyl
die woorden wel uitdrukkelyk , in den toe-
koomenden tyt , staan , *de mensche zal by
broot alleen niet leven , maar by alles , dat uit
des HEEREN mont uitgaat.* Schoon ook
onze Geleerde Overzetteren die , in den te-
genwoordigen tyt , hebben uitgebracht ;
gelyk ook Christus die , by *Matthaus* , in
den toekoomenden tyt heeft aangehaalt :
wat nadruk zouden doch die woorden , in
den toekoomenden tyt , hebben , indien al-
leen een voorleden geval van Israël moes-
ten herinnert worden , en de Heere , op
eene zelfde wyze , niet met dat zelve han-
delen zoude.

§ XXXII.

Dus meenen wy , dat wy bereits dus
verre gevordert zyn , dat , by *Moses* , eene
voorspellingē gedaan wort , dat eens , in de
Woestyne te gebeuren stont , dat er eene
Verzoekingē , by gebrek van *voetzel* , zoude
voorvallen ; wy moeten nu alleen nader koo-
men , en bewyzen dat *Moses* onzen Heere
Jesus aller by zonderst heeft bedoelt gehat :
dat doch zal ons niemant vreemt moeten ne-
men , dat wy zeggen dat *Moses* van Hem heeft
gesproken gehat , *Job. V* , en dat in de rolle
van *Moses* Wet-boek van Hem geschre-
ven was , *Ps. XL: 8.* ja dat zyn getuige-
nisse

284 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in bet
nisse is geweest de Geest der Propbetien, O-
penb. XIX: 10.*

§ XXXIII.

Om dit nu te betoogen, zouden wy hier, in het gemeen, kunnen zeggen, dewyl hier van het gansche lichaam van het Joodsche Volk gesproken wort, 't geene dusdanig eene *beproevinge*, in de *Woestyne*, zoude onderhevig zyn, dit in zoo verre ook de Christus, de menschelyke natuure aangenomen hebbende, en dus een Lit van de Joodsche Kerk geworden zynde, insgelyks zoude raaken, als welke, in zyn Persoon, by gelegentheit van gebrek van voetzel, op eene zelfde wyze, zoude verzogt worden.

§ XXXIV.

Maar wy moeten zelfs noch nader koomen, en zeggen, dat er redenen zyn, die ons doen denken, dat, onder het lichaam der uitverkoorenen van *Israël*, die onder zulk eene *Verzoeking*e zouden koomen, ook bepaaldelyk de *Christus* gemeent wordt: de *beproevinge*, zegt de Heere, zoude wezen, om te weten, dat *de mensch*, by broot alleen, niet zal leven, maar dat de mensch zal

afwenden des Duiw. eerste Verzoekingē enz. 285
zal leven by alles, dat uit de mont des **HEE-**
REN uitgaat.

Hier wort dan een geval voorspelt: te zullen gebeuren, dat een *menscb* niet alleen zoude leven by broot, maar dat *die mensche* zoude leven by alles, dat uit des **HEE-****REN** mont uitgaat; 't geene dan te kennen geeft, dat men, by de stukken, vernemen zoude, dat een *menscb*, by gebrek van voetzēl, zich, in eene volkoomene onderwerpinge, aan God, als een Vader, be- toonen zou, en, zonder de minste murmu- reeringe, van zyne liefde zorg, zyn voetzēl alleen verwachten: dewyle nu *Jesus* in alles zonder zonde geweest is, *Hebr. IV: 14.* en zelfs geene zonde gekent heeft, *2 Cor. V: 21.* Zoo is er, onder de men- schen, geen mensch van wien dīt, in die nadruk, kan gezegt worden, dat die al- zoo zoude handelen.

Daar by moeten wy herinneren, dat *Mo- ses*, tot tweemaalē toe, met een zekere vingerwys zegt, *die mensche*, om te toon- en, dat hy een zeker byzonder, en voor- naam Persoon in het ooge heeft; waar by ook noch dit komt, dat wy de woorden, zoo als die, by *Moses*, in de *Gront-Taale*, leggen, zouden kunnen vertaalen, *die men- sche zal by broot alleen niet leven, gewisselyk die mensche zal leven by alles, dat uit des HEEREN mont uitgaat*, eeven als of *Mo- ses* wilde zeggen, dat er eene zulke ge-
V speent-

286 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in bet
speentheit, en onderwerpinge by Hem zou-
de gevonden worden, dat er geene de min-
ste meer murmureeringe, of hunkeringe
na eenig ongeoorloft middel, by Hem zou-
de plaats hebben; hoedanig opgevat, geen
ander onderwerp hier kan uitgetekent we-
zen, dan Hy die beilig, onnozél, onbesmet,
en afgescheiden van de Zondaaren gewest is,
en dus de Hoogenpriester, dewelke ons be-
taamde, Hebr. VII: 25.*

§ XXXV.

Wat dunkt mynen Leezer, hebben wy
niet klaar doen zien, dat aldaar van den
Heere *Jesus* gesproken wort van zyne Ver-
zoekinge in de Woestyne, by gelegent-
heit van gebrek van broot? waar zyn nu
die menschen, die den Zaligmaaker be-
schuldigen willen, dat Hy deeze passagie,
uit *Moses*, ten onrechte zoude hebben aan-
getogen; konde Hy ook nadrukkelyker
doen, dan deeze plaats aan te haalen, en
den duivel te zeggen, „ wat durft gy,
„ booze Geest, van my eischen, dat Ik,
„ ten bewyze, dat Ik Gods Zoon ben, tot
„ deeze Steenen zal zeggen, dat zy brooden
„ werden, daar ziet van my, als de Twee-
„ de Adam; (want dat woort bezigt Mo-
„ ses, in de Gront-Taale) is voorspelt ge-
„ worden, dat Ik in deeze Woestyne, by
„ gebrek van broot, my gewisselyk geheel,
„ en

„ en al aan de voorzorge van God zou o-
„ vergeven, die middelen genoeg aan de
„ hant hadde van my te zullen verzorgen,
„ waar in dat Ik zelfs aan myne ganfche
„ Kerk een voorbeeld zal geven, hoeda-
„ nig zy, ter myner navolginge, in dier-
„ gelyke gevallen, zich zal te gedragen
„ hebben.” Ziet nu ook, hoe de Heilant
even daar mede, tegen den Duivel, heeft
bepleit gehat, dat Hy *waarlyk Gods Zoon*
was. Zeide *Moses*, *ÿ. 5.* dat *Israël* zoude
moeten erkennen, dat het *Vaderlyke kas-*
tydingen waren, wanneer de Heere dier-
wys met hen handelen zoude: weshalven,
dewyle dit zyne byzondere betrekkinge op
Christus, nu mensch geworden zynde,
zoude hebben, zoude die deeze beproe-
vinge, als eene *Vaderlyke kastydinge* op-
nemen, waar in Hy blyk zoude geven van
zyne aanklevende gehoorzaamheit aan God,
zynen Vader, zoo wil dan de Heere Je-
sus zeggen, „ dat gy bedriegelyke verlei-
„ der van my eifcht, zoude geen bewys
„ van *myn Zoonfchap* wezen, maar dat Ik
„ my gehoorzaam gedraag ontrent mynen
„ Vader, en dus kan Ik veilig van zyne
„ liefde zorg alle *voedinge* wachten.”

Wat dunkt u nu, myn Leezer! konde
ook de Heere *Jesus* nadrukkelyker die ver-
zoeking van den Duivel tegengaan, dan,
door aantrekkinge van die passagie uit *Mo-*
ses? wech dan met alle die lasterlyke be-
den-

288 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in het denken des zondigen vleesch: wech met die stoute taale der verbysterde Roomschegezinden.*

§ XXXVI.

Ondertuffchen verbeelde ik my, dat my iemand vraagen wil, of dan ook, uit die plaats van *Moses*, zoude moeten besloten worden, dat ook dit zyn opzicht hadde op het *Geestelyk broot*, en dan, of ook daar uit kan gezien worden, dat dit insgelyks zyn opzicht zoude hebben op de Kerk, in *de Woestyne der Heidenen*? wy antwoorden volmondig jaa.

§ XXXVII.

Ter eerster plaatze, moeten wy zeggen, dat zoo wel *het Geestelyk*, als *het lichaamelyk broot* gemeent wordt; dit blykt doch uit *het Manna*, 't geene de Heere aan Israël voormaal in de *Woestyne* gegeven hat: nu weten wy, dat het *Manna* eene *Geestelyke* beduidenisse gehat heeft, dewyl in opzicht van het zelve *Paulus* van *Israël* zal zeggen, dat zy *dezelfde Geestelyke spyze* geeten hebben, 1 Cor. X: 3.

Maar ziet, dewyle zy alleen uitwendig gemeenschap hielden met Christus, dat *Hemels broot*, zoo zyn die *Vaderen gestorven in de Woestyne*, Job. VI: 49. waarom *Paulus*

afwenden des Divo. eerste Verzoeking enz. 289
lus verklaaren zal, dat God in het meeren
deel van hen geen lust gebat heeft, 1 Cor. X
4. en zoo was dan het leven allcen van
des Heeren zegen, die Israël tot geloof en
waarachtige bekeringe bewerken moest,
en gevolgelyk zoo wiert daar in te zien
gegeven, dat de Christus, by het ophou-
den der uitwendige, en openbaare midde-
len der Zaligheid, zoude leven, door des
Vaders zegen, die Hem de vertroosten-
de, en versterkende kracht van zyn woort
inwendig aan de ziele zoude doen onder-
vinden.

§ XXXVIII.

In de tweede plaats, zoo is het eeven
zoo klaar uit *Moses* woorden aftenemen dat
dit ook zyn opzicht heeft op de gansche
Kerk, die niet min, dan *Christus*, in eene
Woestyne der Heidenen, zoude gebracht wor-
den, aldaar van God zoude verzogt wor-
den, door gebrek van *lichaamelyk*, en *gees-
telyk* voetzel, en zich nochtans met Chris-
tus, op een stantvastig aankleven aan Gods
Vaderlyke liefde zorg, zich aan zyne vry-
machtige bestelling zoude onderwerpen.

§ XXXIX.

Dit heeft immers geen omstandig betoog
van noode, dewyle zulks van zelve, uit
V 3 Mo-

290 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in het*
Moses woorden, vloeit, gemerkt hy, schoon
hy wel een byzonder Perloon aanstipt, ech-
ter van gansch Israël spreekt, als 't welk
zulk een beproevinge zoude onderhavig
zyn. Nu weten wy, dat de Kerk des
Nieuwen Testaments, onder de naam van
Israël, meermaalen voorkomt; zoude dan
nu het Geestelyk *Israël* zulks ondergaan,
het volgt van zelve, dat *Moses*, met ee-
ne, voorspelle, wat de Kerk zoude over-
koomen, wanneer die in *de Woestyne der*
Heidenen zoude gebracht zyn.

Eischt iemand van ons, dat wy dit noch
een wynig nader bepleiten, om het zelve,
als waarheit aan het geweten aangenaam
te maaken; wel aan, wy willen, dat men
zich herinnere, dat wy zoo even gezegt
hebben, dat, in dit Kappittel, eene twee-
derley Verzoeking wordt voorgestelt, eerst
door *tegenspoet*, en dan door *voorspoet*: wat
rede zal ik nu vraagen, dat *Moses* juist eerst
van *de tegenspoet* spreekt, en naderhant van
de voorspoet, en wel zoo, dat *Moses* het
eerste hegt aan het inkoomen in *Kanaan*?
zie *ÿ. 1.* en het andere aan het ryke ge-
not van de overvloedige zegeningen in
Kanaan: wy willen wel onze gedachten
hier ontrent uiten, dat eerst vertoont wor-
de, welke tegenheden de Kerk des Nieu-
wen Testaments zoude treffen, en dan
welke Zegeningen zy, onder de Regerin-
ge van den eersten Christen Keizer, *Con-*
stan-

afwenden des Duiv. eerste Verzoeking enz. 291
stantyn de Groot, zoude deelachtig worden, wanneer zy in de Erfbezittinge der warelt zoude worden overgebracht, met welke God haar niet min beproeven zoude, of zy Hem wel zoude aankleven, dan of zy, onder die zegeningen, zoude achter uit slaan en den Heere vergeten, die haar verkregen, gemaakt, en bevestigte hadde.

§ XL.

Dus meenen wy nu, dat het voor het oog van een ygelyk moet blyken, hoe krachtig de Heere Jesus die woorden tot zyn oogwit heeft aangehaalt, waar op noodwendig de Duivel verstommen moest, zonder deeze zyne Eerste Verzoeking verder aan te binden.

Zoo blykt het dan met eenen, dat wy het wel begrepen hebben, wanneer wy dit vertrek van den Heere Jesus, in de Woestynne begrypen, als een aftekening van de staat der Kerke, onder de Heidenen, en haare ontmoetingen welke haar, onder de Heidenen, zyn overgekoomen.

§ XLI.

Het betoog ontrent dit stuk heeft ons wel eenigzins langer opgehouden, doch wy oordeelden zulks aan den Heere Jesus
ver-

292 *Het wys beleid des Zaligmaakers, in het enz.*
verschuldigt te zyn, dat wy zyn Eere to-
gen de beknibbelingen van snoode laster-
monden bepleiteden, en onze Liefde voor
het Prophetische woort openbaaren, als
die daar mede hebben willen toonen, dat,
zonder eene rechte kennisse van het zel-
ve, het onmogelyk is het veelvuldige van
's Heeren wysheit bloot te leggen, of wy
ook, in de Zielen onzer Leezeren, een
heilige lust mochten opwekken, dat het
Prophetische woort, in zyne weerdigheid,
en vastigheid, erkent werde, en wy ons
aangedreven vinden, om ons gelovig op
al het woort van 's Heeren toezeggingen
te verlaaten.

ÆGID. STOKMANS,

Predikant te Goes.

GODGELEERDE
VERHANDELING

ten betooge,

dat HABAK. I: 5, en JES. XLIX: 6.

te regt en naer het oogwit worden aengebaelt.

HAND. XIII: 41 en 47.

Beweezen hebbende, dat *Hand. XIII: 41*, de woorden van de Godspraek, *Habak. I: 5*; en *ψ. 47*, die uit *Jes. XLIX: 6*, worden aengehaelt; zal ik nu betoogen, dat Paulus en Barnabas zig met het hoogste regt op die gemelde plaetzen be-roepen. Zonder my in 't overweegen van Anderer gedagten daer ontrent in 't breede in te laeten, zal ik maer eenvoudig uit die plaetzen zelve de myne tragten te staen. 't Gebeurt niet zelden, dat wy, feilbaere menschen, het een of ander woord of plaets der H. Schrift buiten het oogwit van Gods Geest aantrekken: maer 't is onmoogelyk, dat zulks geschieden zoude door

X

Man-

Mannen, die dien zelven Geest hadden, doot welken de Propheeten gedreeven waren. ieder woord van hen is een' reden op zyn pas gesproken.

Dit zal ons blyken, voor eerst, ontrent *Hab. I: 5.*

Deeze plaets wordt aengehaelt met het woord, *het geen gezegt is.* En uit vergelyking van andere plaetzen, daer die manier van aenhaeling voorkomt, hebben wy gezien, dat daer mede wordt uitgedrukt de vervulling van die aengehaelde voorzegging in zulk een persoon, geval of tyd, waer op ze wordt toegepast in 't N. Testament. Derhalven stelt de Apostel die bedrelging, welke den verachters, in Habakuks tyd, gedaen is, hier niet maer blootelyk voor als een zedelyk voorbeeld ter waerschouwinge van hen tot welken hy thans spreekt; opdat zy zig wagten en toezien, dat hun, om de verwerping van Dien die spreekt, niet het zelve oordeel overkome.

Ook stel ik niet, dat die verachters in Habakuks tyd propheetische voorbeelden geweest zyn van zulken, die in 't begin des N. Testaments zig aan de verwerping van het Euangelie zouden schuldig maeken. Want, alhoewel de Babylonische gevankenis, welke in den tyd van die verachters aenstaende was, een voorbeeld geweest zy van de overheersching der Kerke des N. Testaments door den Antichrist; zo was evenwel de verdrukking van de Kerk door

wordt. Men moet wel in aenmerking nemen, dat het *sesde vers* begint met het redengevend woordje, *want*. En, daer de reden, die men van een' zaak geeft, niet die zaak zelve; maer van die zaak onderscheiden is; zo onderscheidt ook de Heer het verwekken van de Chaldeeuwen, van dat werk zelf, waer van hy, *ÿ. 5.* spreekt. Of wil men het hier, met de Grieksche vertaeling, door *διότι*, *waerom*, of *wesbaltven*, overzetten, gelyk het meermalen voorkomt; zo wil de Heer zeggen, dat het verwekken der Chaldeeuwen diende tot het werken van dat werk, 't geen hy in de dagen van die verachters ondernam. Althans, hoe men het ook verstaet, het werken van dat werk, *ÿ. 5.*, is onderscheiden van het verwekken der Chaldeeuwen; hoewel dit laetste zyn' betrekking hebbe op het eerste. Want ik vind geen' reden, om dit woordje hier te neemen voor, *naemelyk*, en het zo te verstaen, als of *ÿ. 6* maer blootelyk een' verklaering waere van *ÿ. 5.* immers, indien dit al ergens de kragt en betekenis van dit woordje zy, zo is het althans niet de gewoone betekenis van het zelve.

Heeft dan het verwekken van de Chaldeeuwen wel zyn opzigt op, maer is het evenwel onderscheiden van het werk zelf, waer van, *ÿ. 5.*, gesproken wordt; zo moeten wy hier noodzaekelyk om een ander werk des Heeren denken. En dit zullen

Jes. XLIX:6. verg. met Hand. XIII:41, 47. 297
len wy uit den inhoud van deeze God-
spræk: zelve best ontdekken. Dit Godlyk
boek heeft twee deelen. het Opschrift van
het eerste is, *H. I: 1*. De last, welke Ha-
bakuk de Profeet gezien heeft. en dat van
het tweede luidt, *H. III: 1*. Een gebed Ha-
bakuks des Propheeten, op Sigjonoth. O-
ver het tweede spreek ik niet. de plaets, die
ik thans verhandel, is in het eerste deel
vervat.

Uit het Opschrift van dit deel maek ik
op, dat er aan Habakuk, gelyk dikwils aan
de Propheeten gebeurde, een Gezigt ver-
toont is; want er staet, *H. I: 1*; de last,
welken Habakuk de Propheet gezien heeft.
En dit zeg ik te meer; omdat de Heer,
H. II: 2, hem antwoordde en zeide; schryf
het *gezicht*. en daer van, *ÿ. 3*. deeze reden
geeft; want *het gezicht* zal nog tot den be-
stmden tyd zyn. want dit woord, *gezicht*,
stamt af van, en komt dus overeen met
dat woord, *zien*. Men zegge niet, dat daer
uit niet volgt, dat den Propheet, *H. I: 1*,
een gezicht vertoont zy; a'zo er eerst in
een ander hoofdstuk, naemelyk, *H. II: 2*,
3, van een gezicht gesproken wordt: Want
de verdeeling van de boeken des O. Tes-
taments in hoofdstukken is niet van God-
lyke afkomst en gezag. en ook behel-
zen dikwils verscheidene aeneenvolgende
hoofdstukken eene en dezelve Godspræk.
dit zal ik daedelyk ook ontrent dit stuk
bewyzen.

X 3

Edoch,

Edoch, wat was dat gezigt, of de last, welken Habakuk de Propheet gezien heeft? De Propheeten beschryven de gezigten, die hun verthoont zyn, zomtyds woordelyk; doch zomtyds doen zy zulks niet. 't Is niet onwaerschynelyk, dat dit gezigt in Habakuks tyd ook als voor het oog der menschen verthoont is; want hy moest, *H II: 2*, het gezigt schryven, en duidelyk stellen, of verklaeren, op de tafelen, opdat men daer in laze: doch in zyn boek leezen wy niet letterlyk, wat hy gezien hebbe. hy zegt niet: *ik zag*; gelyk, by voorbeeld, *Jes. VI: 1*, geleezen wordt. Nogthans geeft hy ons genoeg te kennen den zaekelyken inhoud van den last, welken hy gezien heeft, want zulks is openbaer uit *Y. 2-4*, daer wy eene bittere jammerklagt vinden over drukkende en dreigende rampen, met eene ernstige bede om verlossing. 't geen ons ten blyke verstrekt, dat hem een akeligt gezigt van bange elenden verthoont zy; en dat wel, gelyk de verschillige buiging der werkwoorden leert, niet alleen van zulke elenden, welke toen tegenwoordig: maer ook van zulke, welke in vervolg van tyd toekomstig waren. want dus luiden de woorden eigentlyk. Tot hoe lange? Heer! ik heb geschreeuwt, ende zult gy niet hooren? zal ik tot u roepen, geweld! ende zult gy niet verlossen? waerom zult gy my ongerechtigheit doen zien, ende zult gy de
kwel-

Jes. XLIX:6. verg. met Hand. XIII:41, 47. 299

kwelling aenschouwen? en verwoesting en geweld tegen over my, ende daer is (of, is geweest) twist, ende men (of, hy) zal gekyft opneemen. daerom zal de wet onderlaeten worden; ende het regt zal niet uitgaen in eeuwigheit: want de godlooza omringt den regtvaerdigen; daerom zal het regt verdraeit uitgaen.

Dus staet ons nu te onderzoeken, tot hoe verre dat gezigt zig uitstreckte. De jammerklagt, die de Propheet, 't zy in zynen eigenen naem, 't zy in den naem der Gods-vrugtigen, hier over opheft, begint met deezen uitroep; *tot hoe lange? Heer!* een uitroep, die in de H. Schrift gebruikt wordt over eene zeer verdrietige en jammerlyke zaek. maer, daer anders op deeze woorden, *tot hoe lange?* een werkwoord volgt in den toekomenden tyd, daer volgt er hier in tegendeel een, 't geen in den voorleedenen tyd staet; *ik heb geschreeuw*, ende zult gy niet antwoorden? dus komen hier deeze woorden, *tot hoe lange? Heer!* voor als staende op zig zelve, en drukken uit het verdriet, 't geen de Propheet uit dat gezigt schepte, vraegende den Heer, die de tyden, te vooren verordineert, bescheiden heeft, met benauwdheit, tot hoelange die verdrietige dingen duuren zouden. Willen wy hier van zeker berigt bekomen, en pleegen wy den mond des Heeren raed; zo kunnen wy zulks uit H. II: 2, 3 verstaen, want op die verlegene vragge ant-

woord de Heer, zeggende; schryf het gezigt en stel het duidelyk op de tafelen: opdat loope die daer in leeft, gelyk er eigentlyk in 't Hebreewsch staet: 't Geen nog lang zal duuren en in gedagte blyven moct, dient geschreeven en duidelyk op tafelen gestelt te worden: en ook dit is de reden van dit bevel; want nog (zal) het gezigt (zyn) tot den bestemden tyd. Indien wy derhalven maer weeten, welke die bestemde tyd zy, zo zullen wy ook ligtelyk ontdekken, tot hoe lange de last, dien Habakuk gezien heeft, duuren zoude; of tot hoe verre de dingen, die hem in een gezigt vertoon wierden, zig zouden uitstrekken.

En, opdat ik niets, 't geen my zoude kunnen tegengeworpen worden, met myn weeten overslae, zo zal ik nu nog bewyzen, dat het eerste en tweede hoofdstuk van deeze Godspraak met malkanderen saemenhangt.

De Propheet, over den last dien hy gezien hadt; zyne klagte, *ÿ.* 2—4, uitgeboezemt hebbonde, zo komt de Heer, *ÿ.* 5—11, spreekende voor; en daer op heft de Propheet, *ÿ.* 12—17, wederom zyne reden op. Maer, *H.* II: 1, schynt er een nieuw stuk te beginnen. want de Onze vertaelen dit in den onvolmaekten voorleeden tyd; *ik stond op myne wagt*, enz. even als of Habakuk hier een nieuw verhaal deedt. Doch in 't Hebreewsch staet dit in den toekomenden tyd; op myne wagt

zal

J. f. XLIX:6. verg. met Hand. XIII:41, 47. 301
 zal ik staen , ende ik zal my stellen (of ,
 opdat ik my stelle) op eene sterkte : ende
 ik zal wagt houden (of , opdat ik wagt hou-
 de) om te zien wat hy in my spreekē zal;
 ende wat ik zal antwoorden (of , wat zal
 ik antwoorden ?) boven myn bewys. want
 dit betekent het woord , hier door , be-
 straffinge , vertaelt. immers de Heer hadt
 den Propheet , of de Propheet hadt den
 Heer niet bestraft. Daer nu deeze woor-
 den in den toekomenden tyd staen , zo is
 't openbaer , dat hier geen nieuw stuk be-
 gonnen wordt ; maer dat dit een gevolg is
 van , en zaemenhangt met het voorgaen-
 de. alleen is er maer eene sprackwending ;
 want eerst hadt hy , *ψ. 12—17* , zyne re-
 den gerigt tot den Heer : maer hier sprekke
 hy , niet tot , maer van den Heer , zeg-
 gende ; wat Hy in my spreekē zal. Ik
 begryp het (dan in deezer voege. De Pro-
 pheet hadt , *H. I: 12—17* , zyne bewyzen
 en drangredenē ingebragt , om , ware het
 mogelyk , het bedreigde oordeel af te wen-
 den : doch de Heer antwoordde hem daer
 op niet. derhalven komt de Propheet tot
 inkeer , en zegt , 't zy by zig zelve , 't zy
 tot anderen ; op myne wagt zal ik staen ,
 enz. hy was by zig zelve verlegen en be-
 nauwt , hy vondt niet , wat hy zoude we-
 der inbrengen of antwoorden boven de be-
 wystedenē , die hy reeds hadt bygebragt.
 Terwyl hy nu dus verlegen , maer teffens
 op zyne wagt stondt , kreeg hy antwoord ;
 X 5 niet

niet dat zyne redenen, dat bedreigde oordeel afwendden; neen, dat was een bepaelt voorneemen: maer hy kreeg antwoord op zyne in 't begin voorgestelde en benauwde vraege, tot hoe lange? Heer! want dus vervolgt hy, *ÿ. 2*; ende de Heer antwoordde my enz. Zie dus hangt het tweede met het eerste hoofdstuk zaemen, de Heer geeft hem, *H. II: 2*, bevel, om het gezigt, 't geen hy, volgens *H. I: 1*, gezien hadt, te schryven, en duidelyk te stellen of te verklaeren op de tafelen, tot dat oogwit, opdat loope, die daer in leeft. en de reden voegt er de Heer by, *ÿ. 3*, zeggende; want nog (zal) het gezigt (zyn) tot den bestemden tyd, enz. waer uit hy derhalven weten konde, tot hoe lang het zyn zoude, gelyk hy met benauwtheit gevraegt hadt, tot hoe lange? Heer!

De Onze zeten de woorden wel over; want het gezigt zal nog tot eenen bestemden tyd zyn: maer in 't Hebreuwisch staet; tot *den* bestemden tyd. derhalven moeten wy hier niet om eenen onbepaelden; maer om eenen zekeren en bepaelden bestemden tyd denken. En welke die bepaelde bestemde tyd zy, tot welken het gezigt zyn zoude, is voor eenen opmerkenden niet duister. Niet alleen worden met dit woord dikwils benoemt de gezette hoogtyden, die een' schaduw der toekomstige dingen waren: maer ook leert het geen hier van dien bestemden tyd gezegt wordt, ons duidede-

Jes. XLIX: 6. verg. met Hand. XIII: 41, 47. 303
 delyk, dat dit zy de tyd des Nieuwen Testaments. Immers het volgende vierde vers wordt, *Rom. I: 17. Gal. III: 11. en Hebr. X: 38*, duidelyk op den tyd des N. Testaments t'huis gebragt. Ja, zelfs hebben ook zommige Jooden gezien, dat er, *ÿ. 3.* van den Messias gesproken wordt. En 't is reeds van Anderen opgemerkt, dat het Hebreeuwsche woord, *ÿ. 3.* 't geen de Onze voor een werkwoord van den toekomstenden tyd neemen, en vertaelen, *by zal voortbrengen*, een naemwoord zy, 't geen een' verkondiger betekent. het zelve, even zo geschreeven, vinden wy nog maer eens, *Spr. XXVII: 12*, daer het overgezet wordt, *die uitblaest*; en een weinig anders geschreeven zynde, zegt het *Spr. VI: 19*, een' getuige; *XII: 17*, die iets voortbrengt; of *XIV: 5. XIX: 5, 9*. die iets blaest. De woorden zyn uitblaezingen desmonds. daerom wordt een verkondiger, een getuige, of die iets voortbrengt, met dit woord genoemd: en volgens 't gebruik van dit woord, moet dit deel van *ÿ. 3* dus vertaelt worden; *ende de (of, een) verkondiger, of, getuige, of, voortbrenger (zal) op, of, voor het einde (zyn)*. Doch wie wordt daer mede bedoelt? 't Is eene algemeene stelregel, dat alle menschen, in tegenstelling van God, die waeragtig is en niet liegen kan, leugenaers zyn: doch van deezen verkondiger wordt volstrekt gezegt; *ende by zal niet liegen*. derhalven kan deeze nis-
matt

mant anders zyn, dan Hy, in wiens mond geen bedrog geweest is, *Jes. LIII: 9. 1 Pet. II: 22.* naemelyk, Jesus, door welken die groote Saligheid *verkondigt* is, *Hand. XIII: 38.*

Dit blykt daer en boven uit *Hab. II: 4*, daer de Grieken het woord, *zig verbeffen*, vertaelen door, *zig onttrekken*. want uit hen heeft Paulus, *Hebr. X: 37—39*, dit overgenomen, daer hy spreekt van dien tyd, wanneer hy die stondt te komen, komen zoude; en de geenen, die *zig onttrekken* ten verderve, overstelt tegen de geenen, die *gelooven* tot behoudinge der ziele.

Uit dit beredeneerde besluit ik, dat die bestemde tyd, tot welken het gezigt zyn zoude, is de tyd des N. Testaments. Zo antwoordde dan de Heer den Propheet op die benauwde vraege, *tot hoe lange? Heer!* hem bekend maekende, dat de last, dien hy *gezien* hadt, een' reeks van die rampen behelsde, welke duuren zouden tot den bestemden tyd, den gezetten hoogtyd des Nieuwen Testaments, en 'dan zoude de Heer verlossen.

De Propheet hadt; *H. I: 2 eerste deel* in 't gemeen geklaegt, zeggende; *tot hoe lange? Heer!* ik heb geschreeuwt, ende zult gy niet hooren? deeze klagte hadt hy, *ψ. 2 tweede deel* dus aangedrongen; zal ik (of, zo men den voorgaenden uitroep herhaelen wil; tot hoe lange zal ik) roepen, geweld! en zult gy niet verlossen? dit nu breidt hy in 't byzonder nader uit, *ψ. 3, 4*, ten bly-

Jes. XLIX:6. verg. met Hand. XIII:41, 47. 305
blyke, dat hy groote reden heeft van te roepen om verlossing uit het geweld, 't geen volgens *ψ. 3*, tegen hem over, of voor zyn aengezigt was; als 't geen hem in dat gezigt vertoont wierdt. hy verlangt derhalven te wooten, of de Heer niet verlossen zal, en tot hoe lange het duuren zal, dat die verlossing kome.

't Is verre van my, dat ik eenige verlossing, welke de Heer door middel van menschen te weeg brengt, zoude houden voor te gering, dan dat men daerom, als om eene verlossing zoude mogen of moeten bidden: maer ook is 't zeker, dat de verlossing door Jesus, wiens naem van 't woord, verlossen, zelfs afstamt, by uitstek verdient zo genoemd te worden. En daer, volgens het beweezene, de last, dien Habakuk gezien heeft, zig uitstreckte tot dien bestemden tyd, dat die Verkondiger zoude gekomen zyn, daer mogen wy althans hier geenzints uitsluiten dat heil, waer door Gods volk, naer 't woord van Zacharias, *Luk. I: 71, 74*, zoude verkrygen eene verlossing van zyne vyanden, en van de hand aller der geener die het haetten; opdat het verlost zynde uit de hand zyner vyanden, Hem zoude dienen zonder vreeze. Alle de Propheeten hebben van die verlossing gepropheteert; en Habakuk heeft zeker! daer om gebedden.

Hy riep, geweld! daer was geweld tegen hem over, in dat gezigt, 't geen aen hem

hem vertoont wierdt ; zodat de magtiger tegen regt en reden den minderen benadeelde ; gelyk uit den gantschen inhoud van dat gezigt blykt. En, 't geen men wel moet gade slaen, dat geweld of ongelyk of wrevel, want zo wordt dit woord ook vertaelt, komt in dit gezigt, als de oorzaak van klagte, niet voor, als bedreeven door de Chaldeeuwen tegen de Jooden, maer door de godloozen onder de Jooden zelve, tegen de regtvaerdigen. want die gewelddryvende godloozen zouden door middel van de Chaldeeuwen gestraft worden. Ja, toen de Propheet riep, geweld! waren de Jooden nog niet onder de magt der Chaldeeuwen.

Wy moeten derhalven het stuk dus begrypen, dat dit geweld, waer over de Propheet klaegde, en waer uit hy badt verloft te worden, bedreeven wierdt door die verachters, tot welken de Heer, *ψ. 5*, zyne bedreigende aenspraek rigt. Vraagt nu de Propheet, tot hoe lange dat geweld duuren zoude ; tot hoe lange de Heer de verlossing uit het zelve zoude uitstellen ; zo antwoordt de Heer niet ten eersten regtstreeks op die vraege, *ψ. 5—12* : maer dit doet hy naderhand, *H. II: 2—4*, klaerer. Everwel antwoordt hy ten eersten daer op zo, dat de verlegen vraeger daer uit troost konde scheppen. want wierdt de magt van die geweldenaers beteugelt, zo strekte dit tot verligting van die van hen geweld leden.

En

En zoeken wy naer de aenleidende oorzaak van dit geweld, wy ontdekken dezelve in den staet van 't Joodendom. De Wet, 't is waer, was heilig, en 't gebod was heilig ende regtvaerdig ende goed: maer de magt der Goden, die op den stoel van Moses zaten, steunde op de Wet. en deeze misbruikten die wettische magt tot geweld, en vervulden het land met wrevel. dit geweld der Propheeten, Priesteren en Vorsten wordt op veelvuldige plaetzen, en onder anderen, *Ezech. XXII: 25—27*, en *Zeph. III: 3, 4*, zeer levendig beschreeven. Als nu hun dit steunzel zoude ontnomen worden, zo zoude het hun ook aen vermogen ontbreken, om zulk een geweld te bedryven.

Daerom spreekt de Heer die verachters, welke op hunne voorregten trotsch waren, en geweld tegen den regtvaerdigen bedreeven, *ψ. 5*, aen, zeggende: ziet, gy verachters, ende aenschouwt; ende verwondert u, verwondert u: en geeft daer op reden van die aenspraek: want ik werk een werk in uwe dagen, (het welk) gy niet gelooven zult, als het vertelt zal worden. En wat dit werk zy, is nu uit het beredeneerde, volgens het oogwit openbaer; naemelyk, het snuiken van die magt der godloozen om zulk een geweld te bedryven. Dit werk ondernam de Heer in de dagen van die verachters in Habakuks tyd; en het zelve zoude naderhand, in dien bestemden tyd, tot welken het gezigt zig uit-

308 *Godgel. Verbandel. over Hab. I: 5. en*
uistrekke als een gedaen werk vertelt, en
van hen niet geloofd worden.

Men vraege derhalven niet, hoe de Babylonische gevangenissen of het verwekken der Chaldeeuwen, en het heil door Jesus aengebragt, te zaemen kunnen aengemerkt worden als een en het zelve werk; zodat de Heer het zelve ondernam in de dagen van die verachters, en die als een afgedaen werk vertelt wierdt in den tyd des N. Testaments? Want ik konde wel aentoonen, dat in veele plaetzen van het Prophetisch woord, wanneer er van de Babyloniesche gevangenis gesproken wordt, daer op aenstonds beloften gedaen, of daer in gemengt worden, welke haer opzigt hebben op het heil der betere Huishouding; dat de Babyloniesche gevangenis den weg gebaent heeft om den Heidenen meer dan te vooren eenige kennis te doen krygen van de H. Schrift opdat zy daer door ten tyde des N. Testaments tot het geloove mogen bewogen worden; dat de geloovige Jooden uit de Babyloniesche gevangenis konden leeren, dat het geloof wel konde stand houden zonder, en dus, dat het leven des geloofs niet onverbrekelyk vast verbonden was aan de onderhouding zelfs van de voornaemste plegtigheden van Moses Wet; dat deeze ondervinding ten hoogsten nuttig en dienstig was, om de geloovigen ten tyde des N. Testaments gewillig te maeken om van die eerste beginzelen af te staen. Uit dit alles, zeg ik, konde ik wel toonen, dat het ver-
wek-

Jes. XLIX: 6. verg. met Hand. XIII: 41, 47. 309

wekken der Chaldeeuwen en het heil des N. Testaments, hoe zeer ook in tyd en veel opzigten verschillende, echter een onderling verband met malkanderen hebben; en dus in zeker opzigt als een en het zelve werk des Heeren kunnen aangemerkt worden.

Doch ik behoeve op die vraege niet te antwoorden; daer ik reeds beweezen heb, dat dat werk zelf, waer van de Heer, *ÿ. 5*, spreekt, niet is het verwekken van de Chaldeeuwen; vermits dit laetste onderscheiden wordt van het eerste, door het woordje, *want*, of, *waetom*, of, *wesbalven*, *ÿ. 6*. En uit het oogwit van deeze woorden en 't verband tusschen het eerste en tweede hoofdstuk is reeds gebleken, dat dat werk zyn opzigt heeft op de verlossing uit het geweld; waerom de Propheet zo ernstig badt.

Maer hoe! komt dan het verwekken van de Chaldeeuwen hier niet in aenmerking? Ja zeker, myn Leezer! De Heer ondernam het werk, waer van hy, *ÿ. 5*, spreekt, reeds in de dagen van die verachters, wanneer er twist was, *ÿ. 2*; en de godloozen regtvaerdigen omringde, *ÿ. 4*. Want hy verwekte de Chaldeeuwen. Door deezen zoude het vermogen van die geweldryvers geknakt worden; de Tempel zoude verwoest, de stoelen des gerigts omgekeert; en dus, hun de magt, om geweld te gebruiken, die zy op de Wet grondden, hun benomen worden.

T

De

De Babylonifche gevanckenis was, ik beken het, zeker! geen wenschelyke zaak voor de geloovigen van dien tyd. en de Propheet bragt zelfs, *ÿ. 12—17*, drangredenen by, omdat oordeel af te bidden. Doch ook mecnigmael moet een bittere drank gedronken worden om doodelyke kwaelen te verdryven. En, al moesten de godvrugtige door middel van de Babylonifche gevanckenis een' tyd lang de erfgoederen van het O. Testament, die onderpanden waren van eene betere erfenis, missen; evenwel eene drooge beete en rust daer by is beter dan een huis vol van geslachte beesten met twist. de grootmoedige, of die wyd van ziel en begeerte was, en gekyf verwekte, gelyk Salomo, *Spr. XXVIII: 25*, zulk eenen beschryft, zoude ook, door het verwekken der Chaldeeuwen, beteugelt, en van magt om geweld te bedryven, ontbloot worden; zodat de godlooze dan niet den regtvaerdigen als een' kroon zoude kunnen omringen, en hem uitkomst beletten; want hy zelf zoude dan onder de magt van anderen moeten bukken; en de Wettifche voorregten, die hy thans misbruikte, zouden hem dan niet te staede komen.

Doch, al ondernam de Heer dat werk der verlossinge van geweld, in de dagen van die verachters; het zoude evenwekeerst afgedaen, en als een gedaen werk vertelt worden, in den bestemden tyd des N. Testaments.

Niemant moest eindelyk, my tegenwerpen, dat dat werk des Heeren bepaelt wordt

tot

Jes. XLIX: 5. verg. met Hand. XIII: 41, 47. 31 f
tot het verwekken van de Chaldeeuwen;
omdat ook in het tweede deel van *ψ.* 5,
gesproken wordt tot die zelve personen,
welke in het eerste deel met den naem van
verachters worden aengesproken; also et
staet, *gylieden* zult het niet gelooven, als
het; gelyk er Paulus by doet, *ulieden* ver-
telt zal worden: daer echter die personen
niet leeven zouden, noch geleeft hebben
tot den tyd des Nieuwen Testaments.

Want, behalven het reeds te vooren be-
weezene, merk ik op deeze tegenwerping
dit aen. Al dagt men hier maer alleen om
de Babyloniesche gevankenis, zo zoude
men evenwel moeten denken om andere
personen; want tot dat werk, wanneer het
als een gedaen werk zoude vertelt wor-
den, behoort niet allen het *verwekken* van
de Chaldeeuwen: maer ook alles 't geen,
ψ. 5—11, gemeldt wordt: doch, in
welken tyd men ook stelle, dat Habakuk
geleeft en dien last gezien heeft, 't zy,
volgens de rekening der Jooden, onder Ma-
nasse, 't zy, volgens Anderen, of onder
Ammon of onder Jojakim; want de juiste
tyd is in de H. Schrift niet aengetekent,
dit althans is zeker, dat die personen,
welke in zynen tyd, als verachters worden
aengesproken, ten minsten voor een groot
gedeelte reeds dood waren, wanneer dat
werk, 't geen de Heer in hunne dagen
ondernam, konde vertelt worden als een
afgedaen werk. en derhalven konde het dan

aen hen in hunnen persoon niet vertelt worden.

Wat nu zoude my, om het te vooren beweezene, beletten, de woorden dus te vertaelen; *gylieden* zoude het niet gelooven, wanneer, het *ulieden* vertelt zoude worden? want dus wordt de toekomstige tydbuiging in 't Hebreewsch zeer dikwils genomen. Ja, daer de Hebreewen den tweden persoon van een werkwoord *gy*, of, *gylieden*, ook wel gebruiken in plaets van een onbepaalden persoon; wat zoude my verhinderen, de woorden in deezen zin te nemen; *men* zal het niet gelooven, als het vertelt zal worden. Ik weet wel, dat Paulus het woord, *ulieden*, er by voegt: doch dit staet niet in 't Hebreewsch: maer 't wordt nu nog, naer de aentekening van *L. Bos*, gevonden in twe oude Affschriften van de Grieksche Vertaeling. derhalven kan het ook gestaen hebben in die Affschriften, welke in Paulus tyd in gebruik waren; en dus kan hy, naer zyne gewoonte, de gewoone leezing van die toen gewoone Vertaeling gevolgt hebben.

Doch boven dit alles, beroep ik my op den styl der H. Schrift, welke gewoon is aen de vaderen toe te schryven, 't geen eigentlykst hunne kinderen raekt; voornamelyk, als deeze naer hen aerden. en zo spreekt hier de Heer tot die vaderen, welke, in hunne kinderen, dat werk des Heeren niet zouden gelooven, als het hun, in hunne kinderen, vertelt zoude worden. want

wy

Jes. XLIX:6. *verg. met Hand.* XIII: 41, 47. 313

wy hebben reeds gezien, dat de last, dien Habakuk gezien heeft, zig uitstreckte tot dien bestimden tyd des N. Testaments in welken dat werk als een' gedaen werk aen die verachters van Habakuks tyd, die de Heer aanspreekt, niet zoude kunnen vertelt worden in hunne personen.

Dus, zo ik meen, alle bedenkingen, die tegen my zouden kunnen ingebracht worden, uit den weg geruimt hebbende, besluit ik, dat het werk, waer van de Heer spreekt, eerst ten tyde des N. Testaments zoude vertelt worden. De Babyloniesche gevangenis en de verlossing die in Jesus Christus is, zyn wel zeer verschillige, en in verscheidene opzigten zelfs tegen mal-kander strydende zaeken; nochtans zouden zy beide dienen ter verlossinge van het geweld, 't geen de godlooze den regtvaerdigen aendeedt, en waar over Habakuk zo bitter klaegde. De Heer ondernam dit werk in de dagen van die verachters; want hy verwekte de Chaldeeuwen; door deezē zoude die godlooze belet worden, de voorregten, welke de Wet hun gaf, te misbruiken tot geweld. Maer dat werk zoude geheel afgedaen worden in den tyd des N. Testaments, waerom ook de *verlossing* van de zielen der nooddriftigen, en het bevryden hunner zielen van list en geweld, met beide die woorden, welke wy, *Hab.* I: 2, vinden, aen den Heiland, *Pf.* LXXII: 13, 14, wordt toegeëigent; en *Jes.* LX: 18, aen de Kerk ten tyde des N. Testaments

belooft, dat er geen geweld meer zal gehoort worden in haer land, en zy haere muuren *beil* zal heeten.

Dat dat werk der verlossinge van geweld is afgedaen door den Heiland, behoeve ik niet breedspraeklyk te bewyzen, alzo God de Overheden ende de Magten, *Col. II: 15*, heeft uitgetoogen. Hy hadt ze te voren als een kleed aenghadt; de Schrift hadt ze Goden genaemt; en zy daer op trotsch zynde, hadden de schaere veracht, en hunne magt misbruikt tot geweld: doch nu zyn wy zelfs niet onder de Wet, maer daer van vry gemaekt.

En dit werk wierdt nu als afgedaen, aen de Jooden, tot welken Paulus het woord der vertroostinge gesproken hadt, vertelt. want door Jesus wierdt hun vergeeving der zonden verkondigt; en hun moest bekend zyn, dat van alles, waer van zy niet konden geregtvaardigt worden in de Wet van Moses, een iegelyk die gelooft, geregtvaardigt wordt in Deezen Jesus.

Was het dan nu de tyd, dat dit werk des Heeren als een gedaen werk vertelt wierdt, zo zoude het zelve wel van die verachters, tot welken het eerst gesproken was, in hunne kinderen, niet gelooft worden. maer zy, tot welken Paulus nu dit woord der vertroostinge sprak, moesten voor zig zelve toezien, dat het geen in de Propheten gezegt was, over hen niet kwam. zy moesten toezien, dat zy geen verachters waren, dat hunne ziel zig niet verhefte,

te,

Jes XLIX:6. verg. met Hand. XIII:41, 47. 315
te, dat zy zig niet onttrokken ten verderve; maer dat zy geloofden tot behoudinge der ziele; opdat zy zig niet schuldig maekten aen de schrikkelyke zonde van ongeloofigheit aen de verkondiging van dat gedaene werk des Heeren; en daer door in het vreezelyk oordeel van verharding en den toekomenden toorn vielen: maer in tegendeel, met den regtvaerdigen uit zyn geloove, leefden.

Dus heb ik getoont, dat de H. Paulus door den Geest der wysheit die in hem was, deeze plaets van *Hab. 1: 5*, juist ter regter tyd heeft aengehaelt, en toen, naar het oogwit, op het hert van de Jooden ter waerschuwinge te regt heeft toegepast. 't Geen ik te betoogen had voorgenomen.

Nu gae ik over tot het betoog, dat Paulus en Barnabas insgelyks de Godspraek *Jes. XLIX: 6*, te regter tyd en naer haer oogwit, *Hand. XIII: 47*, hebben aengetrokken. En dit zal ons niet veel werks verschaffen.

Dat het woorden zyn niet van eenig schepzel maer van den Heer, spreekt van zelfs.

Doch, tot wien zyn die woorden gerigt? 't Is nog eenigzins te begrypen, dat een Jood, op wiens hart het dekzel der verhardinge ligt, dezelve op *Jesaias* toepast: maer 't is naeuwlyks te begrypen, dat een Christen hier den Messias voorbyziet.

Hier wordt tot een eenig persoon door den Heer gesproken. dit hebben wy reeds

uit het enkelvoudig getal van de letter, *u*, opgemerkt. en 't blykt uit den gantschen inhoud der 6 eerste versen van dit hoofdstuk.

Men werpe my het *derde vers* niet tegen, noch zegge, dat Israël daer als des Heeren knegt wordt aengesproken.

Want ik konde wel antwoorden, dat des Heeren knegt daer, door eene overdragtige manier van spreken, genoemd wordt Israël; omdat, gelyk Jakob den naem van Israël verkreeg, ook deeze knegt des Heeren dien eernaem waerdig was; overmits hy zig vorstelyk zoude gedraegen met God en overmogen. Maer ik oordeel, dat Israël, dat is, de kinderen Israëls, daer aengesproken worden door dien knegt des Heeren zelf; want ik vertael dat vers aldus; *ende by heeft tot my gezegt, gy zyt myn knegt: ó Israël! in welken u*, dat is, gelyk wy het in onze taele moeten uitdrukken, *gy in welken ik zal verbeerlykt worden.* dit leeren ons de scheidtekens, in 't Hebreeuwisch. want het eerste groote deel van dat vers is vervat in deeze woorden; *ende by heeft tot my gezegt, gy zyt myn knegt*: dan volgt het tweede groote deel, 't geen begint met het woord, *Israël!* dat getekent is met eene groote zinsnyding, waer door het als op zig zelve staet; en daer op wordt dit vers geflooten met de overige woorden.

Ik zal thans niet zintwiltten, of die laatste woorden eene nadere omschryving zyn van

Jes. XLIX:6. verg. met Hand. XIII:41,47. 317
van Israël; dan of dezelve hun opzigt hebben op de voorgaende; *ende by heeft tot my gezegt, gy zyt myn knegt*: alzo het woord, Israël, tusschen beiden, en, volgens de zinsnyding, als alleen staet. Hoe men dit ook neeme, 't is my genoug, dat niet de Heer zynen knegt met den naem van Israël aanspreekt: maer dat des Heeren knegt zelf tot Israël spreekt; en dus, dat hier bepaeldelyk van een eenig persoon gesproken wordt.

Maer nooit wordt in de H. Schrift aen eenen alleen die eere gegeven, dat hy genoemt wordt een Licht, en de Saligheit, of Heil, des Heeren, behalven den Messias. Christus zegt wel tot zyne Apostelen te zaemen; maer niet tot eenen byzonderen persoon van hen, *Matth. V: 14*; gy zyt het licht der waceld. Paulus zegt wel tot eenen verwaenden, *Rom. II: 9*; gy betrouwt u zelven te zyn een licht der geen die in duisternis zyn: maer dat was een ydel vertrouwen. Johannes de dooper heet wel, *Joh. V: 35*, een' brandende ende lichtende kaers, en om die reden wordt daer van zyn licht gesproken: doch hy wordt niet zelf in het afgetrokkene een Licht genoemt. dit gaet zo ver; dat er, *Joh. 1:8*, uitdrukkelyk van hem gezegt wordt; hy was het Licht niet: maer (was gezonden) opdat hy van het Licht getuigen zoude. zo moest men geen' te verheven' gedagten maeken van dien grooten Propheet, wiens

318 *Godgel. Verbandel. over Hab. I: 5. en*
gelyk onder alle die van vrouwen geboren
waren, niet was opgestaen.

Tot den Messias, en wel, tot hem alleen, zyn deeze woorden gesproken door den Heer, welke, buiten allen twyfel, is God de Vader; want de Messias is zulk een knecht van niemant anders dan van den Vader; en de Vader heeft tot zulk een knecht niemant anders dan den Messias; van wien Jacob en Israël, *ÿ. 5*, duidelyk onderscheiden worden, en van wien, *ÿ. 6*, gezegt wordt, dat hy des Heeren knecht zoude zyn om op te rigten de stammen Jakobs, ende om weder te brengen de bewaerden in Israël.

Tot deezen zegt de Heer; *ende*, gelyk er eigentlyk staet, *ik zal u geeven*, als een geschenk, *tot een licht der Heidenen; om myn beil te zyn* (of, *opdat gy zoudt zyn tot saligheid*) *tot aen het einde* (of, *uiterste*) *der aerde*. Over deeze heerlyke belofte zoude men gemakkellyk een gantsch boek konnen schryven. doch ik zeg maer kortelyk 'tgeen tot het oogwit dient, en laat de uitbreiding aen de overdenking van mynen Leezer zelve over.

Hy die de Zon der gerechtigheit zelve is, en een Licht, waer in gantsch geen' duisternis is, zoude zyn tot een licht der Heidenen, die te vooren van Israë's burgerschappen vervreemd waren, hen verlichtende tot kennis, heilighet en vreugd; waer van het licht een zinnebeeld is; in tegenstelling van de duisternis der onweetendheit,

Jes. XLIX:6. verg. met Hand. XIII:41,47. 319
heit, zonde en droefheit, waer in zy voor-
tyds lagen.

En, daer Hy tot hier toe, als de Ko-
ping der Jooden, die zyn byzonder volk
waren, de Behouder van Israël geweest was,
zoude dit strekken om te zyn, of, opdat
hy zyn zoude tot des Heeren heil, of, tot
saligheit, tot aen het einde, of, uitsterfte,
der aerde. een' saligheit; niet meer bestaen-
de in eene lichaemelyke en tydelyke ver-
lossinge en heil: maer in het allergrootst
geluk voor tyd en eeuwigheit, door,
en in de gunstige gemeenschap van, den
saligen en alleen magtigen Heer. een' sa-
ligheit, waer van de Dooper reeds des Hee-
ren volk, *Luk. I:77*, kennisgegeeven hadt;
maer nu uit den Messias, als den hoorn der
saligheit, *Luk. I:69*, welke saligheit in gee-
nen anderen is, *Hand. IV:12*, zoude uit-
gestort worden, niet meer in Canaan alleen:
maer tot aen het einde der aerde; vermits
de aengebragte gerechtigheit der eeuwen
door het Euangelie der saligheit zoude ge-
predikt worden aen alle creatuuren.

Daer toe zoude de Heer den Messias tot
een licht der heidenen geeven; want in dit
Licht is de saligheit: En deeze woorden,
Licht, en *Saligheit*, staen hier in het afge-
trokkene, en worden zo nopens den Messias
gebruikt; omdat hy het licht en de salig-
heit, niet van elders ontleent, om ze zo
aen te brengen: maer uit zig zelven, en
als uit den boezem van zyne eigene alge-
noegzaamheit veroorzaekt. waerom ook Si-
meon,

meon, *Luk. II: 30—32*, God zo uitneement over Hem loofde.

Deeze Godspraak nu wordt door Paulus en Barnabas aengehaelt, by gelegenheit van 't geen er was voorgevallen, zo als het in het voorgaende van *Hand. XIII.* beschreeven staet. En daer op ziet dezelve zo bepaeldelyk, dat er geen hair aen mist.

Zy waren van den Heiligen Geest, *H. XIII: 4*, uitgezonden, tot dat einde, 't geen by de uitkomst bleek, *H. XIV: 27*, dat God den Heidenen de deure des woords opende. In dit werk waren zy bezig, en hadden het reeds verrigt in die landschappen en steden, in 't voorgaende van *H. XIII*, aengetekent. nu was byna de geheele Stad van Antiochie t'zaemengekomen om Gods woord te hooren, dat op het verzoek der Heidenen, tot hen zoude gesproken worden, door Jesus, welke door den mond van zyne gezanten, volgens *ÿ. 38*, het heil verkondigde.

Maer ook stiptelyk in die zelve omstandigheid van tyd en zaeken komt de Messias, *Jes. XLIX*, voor.

Want Hy wordt, *ÿ. 1, 2*, ingevoert, als roepende de Heidenen, welken hy noodigt, om naer hem te hooren en te luisteren; geevende eene zeer heerlyke beschryving van zyn' Persoon en Ampt.

Dit kwam den Jooden vreemt voor, zodat zy, *Hand. XIII: 46*, op 't zien der Schaere met nydigheit vervult wierden, en wedspraeken het geen van Paulus gezegt wierdt

Jes. XLIX:6. verg. met Hand. XIII:41, 47. 321
wierdt, wederspreekende en lasterende:
En ook dit is 't, 't geen de Messias ver-
volgens, *Jes. XLIX*, zegt; want, *ψ. 3*,
geeft hy reden van zyn doen aen de Joo-
den, zeggende; ende hy heeft tot my ge-
zegt, gy zyt myn knecht: Israël! gy in wel-
ken ik zal verheerlykt worden. want was
hy des Heeren knecht, zo moest hy ook al
zyn welbehaegen doen; en hy hadt last
omde Heidenen te roepen.

't Was, *Hand. XIII: 47 eerste deel.* wel
noodig, dat eerst tot hen het woord Gods
gesproken zoude worden: maer zy verftic-
ten het zelve, en oordeelden zig zelve
des eeuwigen levens onwaardig. En ook
daer over klaagt de Messias; doch zo, dat
hy teffens zyne verwagting van loon be-
tuigt; verklaerende, wat hy reeds te voo-
ren gezegt hadde, *Jes. XLIX: 3*; ende ik
heb gezegt, ik heb te vergeeffsch gear-
beidt, ik heb myne kragt onnuttelyk en-
de ydelyk toegebracht: gewisselyk, myn
regt (is) by den Heer ende myn werkloon
by mynen God.

En hier op verhaelt hy, ten blyke, dat
zyn vertrouwen niet ydel ware, wat de
Heer nu, in dit Tydstip, op zyne klagte,
gezegt heeft, *ψ. 5, 6*.

Hadden zy, *Hand. XIII: 47 eerste deel.*
Gods woord verftooten, ende zig zelve
des eeuwigen levens onwaardig geoordeelt;
zo vermeldt de Messias, wat de Heer nu
gesproken hadt, *ψ. 5 eerste deel.* ende nu
(zegt hy) zegt (of, heeft gezegt) de Heer,
die

322 *Godgel. Verbandel. over Hab. I: 5. en*
 die my geformeert heeft van den buik af tot een' knecht voor zig; om Jakob tot hem weder te brengen. zodaenig een knecht hadt Jesus in de dagen van zyn vleesch zig betoont te zyn; want hy zeide, *Matth. XV: 24*; ik ben niet gezondend dan tot de verlorene schaepen van het huis Israëls. daer op nu volgt in dat zelve eerste deel van *ψ. 5*; ende Israël zal niet verzaemelt worden, of, zal zig niet laeten verzaemelen. die letter, *ende*, wordt zeer dikwils voor het zaemenvoegzel, *dat*, genomen, en zó vertaelt. en zo moeten wy ze hier neemen. want dit is de inhoud van 't geen de Heer nu gezegt hadt. de Heer, zegte de Messias, die my van den buik af geformeert heeft tot een knecht voor zig, om Jakob tot hem weder te brengen, heeft nu gezegt; *dat* Israël niet zal verzaemelt worden. En dit bleek thans in die Israëlitische mannen, nu dezelve Gods woord verstieten ende zig zelve des eeuwigen leevens onwaardig oordeelden. Weshalven zy het kwaelyk begreepen hebben, die in plaets van 't woord, *niet*, 't geen hier geschreeven is, leezen, *tot bem*, als of er stondt, dat Israël *tot bem* zal verzaemelt worden. In het tweede deel van dat vers leezen wy: ende (of, dat) ik zal verheerlykt worden in de oogen des Heeren, ende myn God is myne sterkte geweest. zulks hadt hy reeds ondervonden.

Daer nu Israël niet verzaemelt wierdt, of, zig niet liet verzaemelen; gelyk de onder-

Jes. XLIX:6. verg. met Hand. XIII:41, 47. 323
dervinding thans toonde, zeide de Heer
nog iets. dit meldt de Messias, y. 6, al-
dus; ende hy zeide, 't is gering, dat gy
my een knecht zoudt zyn; om op te rigten
de Stamme Jakobs, ende weder te bren-
gen de bewaerden (of, nazireërs) van Is-
raël: ende ik zal u geeven tot een licht der
Heidenen; om myn heil te zyn tot aen het
einde der aerde.

Moest nu deeze belofte, die de Heer
aen of van den Messias gedaen hadt, thans
vervult worden, nu dat alles, 't geen van
y. 1, en vervolgens, zo stiptelyk door de
vervulling bewaerheit was; gelyk uit *Hand.*
XIII blykbaer is; zo was het ook d't juis-
te tydstop, dat Messias gezanten zig, vol-
gens zyn gebod, voorheen gegeeven, tot
de Heidenen wendden. En derhalven komt
deeze plaats, naer haer oogwit en zaemen-
hang, volmaekt te pas. 't Geen ik te be-
toogen had voorgenomen.

Vraegt, eindelyk, iemand, hoe die woor-
den van Paulus en Barnabas in de reden
zaemenhangen; daer zy aen de voorgaende
niet zyn vast gehecht: zo antwoord ik.
Deeze woorden zyn niet regtstreeks tot de
Apostelen gesproken: maer door den Heer
tot den Messias alleen. Naer myn oor-
deel, worden ze hier van hien bygebragt,
om daar door aen te toonen, dat de Heer
Jesús, als de kragt des Vaders, niet bui-
ten zynen last gegaen was, als hy hun dat
gebod gegeeven had: maer dat hy, als tot
wien

wien de Vader dit gezegt hadt, volkomen geregtigt en gemagtigt was, om dit te gebieden. My dunkt, ik zie hen, als zy gezegt hebben; want alzo heeft ons de Heer geboden; in een' heiligen ernst hunnen voorsten vinger opheffen; opdat de Jooden, deeze Godspraak hoorende, nog eenigen van hen ter harte mogten neemen, dat de Heer Jesus, tot wien de Heer zo gesproken hadt, eene geregtigde magt hadt, om dat te gebieden; opdat zy deeze Godspraak overwegende, mogten afstaen van zig zo schrikkelyk te bezondigen. Van zulk een gebruik en kragt zyn dikwils afgetrokken' woorden.

Ondertuffchen, hoe men zulks ook begrype, dit althans is zeker, dat de aengehaelde Schriftuurplaets juist toen te pas kwam, wanneer ze door des Heilands Apostelen wierd aengehaelt.

En dus deeze twe plaetzen verklaert hebbende, zo veel myn oogwit eischt; ten bewyze, dat zy door de Apostelen regt ter snede worden aengehaelt; breng ik ook deeze Verhandelingen over *Hand. XIII: 38—52*, ten

E I N D E.

THO.

THOMAS VIEROOT,

325

Predikant te WORMER.

VERHANDELING

O V E R

JES: LVI: 5.

O F

ZEDIG ONDERZOEK,

Nopens 't gene door de *plaats* en
naam beter dan der *Zonen* en
der *Dogteren*, den Gesnedenen
belooft, te verstaan is.

§ I.

Ik zal nu niet herhalen 't geen ik in myn vorige, nopens het woord door *gesnedenen* verduist, gezegt hebbe: alleen merke ik aan, dat uit de nadere bepalinge van dien *ÿ. 4.* blykt, van my niet t'onregt er door zulk een uit de Joden verstaan te zy, die zig in, en door 't geloof tot den Messias gevoegt heeft; gemerkt hy het Nieuw Verbond dus met God aangegaan hebbende, zig bestendig daar aan houdende, en volbrengende den eisch van God in het zelve door het vieren van den geest-

Z lyken

lyken Sabbath, beschreven word, en over zulks voorkomt, zig waarlyk als een Vorst of Overste, een edelmoedige ziele hebbende, die over zig zelve heerscht, te betonen.

§ II.

Om dan nu ter zake te komen, zal ik, ten einde in myn onderzoek te beter te slagen, zo te werk gaan, dat ik, vermits de *plaats* en *naam* betreklyk gemaakt word tot 's *Heeren Huis*, en *zyne muuren*, eerst zal navorschen, wat door dit *Huis*, en deze *muuren* van God bedoelt word: en dan wat het zy een *plaats*, of 't geen ik nader zal aanwyzen het Hebreuwsche woord hier natuurlykft te betekenen, en een *Naam* in dat huis te hebben als, ja beter dan der Zonen, en der Dogteren.

§ III.

Ik twyffele niet of, als hier van Gods *Huis*, en van zyne *muuren* gewaagt word, men zou in den eersten opslag kunnen denken om het Oude Aardsche Heiligdom, en deszelfs voorhangfelen, die als zo veele muuren waren, om dat huis van God in drie onderscheide vertrekken te verdeelen, den Voorhof namentlyk, het Heilige, en het Heilige der Heiligen: ten zy men met anderen door de *muuren*, in onderscheidinge van het *buis*, de Stad van God Jerusaleem

lem wilde begrypen; 't welk my egter niet waarichynlyk voorkomt; wyl dan dit byvoegfel te vergeefs zou zyn, zynde het huis binnen de Stad, en over zuiks kon wel imand in of binnen de Stad, zonder in het huis te zyn, maar niet in het huis, zonder in, of binnen de Stad te zyn, aangemerkt worden: weshalven ik denke, dat *binnen de muuren* nog een nader toegang dan *in het huis* aanwyzende, men hier in het letterlyke geen muuren van de Stad, maar veel eer van het huis zig voorstellen moet. Trouwens de Tabernakel of Tempel kon ook te regt den naam van Gods huis, de Voorhangfels die van de muuren van God dragen: gemerkt God dezelve als tot het huis zyner woning verkoren, de voorhangfels of wanden van God zelf geordeneert waren, om de vertrekken van dat huis, daar hy zyne huisgenoten, en huisfieraden geplaatst had naar order, af te scheiden.

§ IV.

Ik stelle egter zeker dat, schoon in het letterlyke op dezen toegespeelt word, dezelve hier niet de zaak bedoelt uitmaken: want, als ik overwege, hoe de Heer Jef. LXVI: 1. zegt: *de Hemel is myn troon, en de aarde is de voetbank myner voeten: waar zoude dat huis zyn, dat gylieden my zoud bouwen? ende waar is de plaats myner ruste?* doet my zulks van die eigentlyke Gods

huizen afzien, en denken om een *geestlyk huis*, dien tempel, dien de Messias zou bouwen volgens *Zach. VI: 13, 15.* bestaande uit ware gelovigen, die als levendige Steenen op den hoeksteen Christus gegrond *Jes. XXVIII: 16.* door 't geloof samen gebonden, een geestlyk huis uitmaken *1 Petr. II: 5.* dat huis des Heeren aan 't welk de heiligheit sierlyk zal zyn tot in lange dagen *Pf. XCIII: 5.* Dit word ook te regt *Gods huis* genaamt, om dat de Heer, die in de hoogte woont, ook wil wonen by dien, die eens verbryzelden en nedrigen Geestes is *Jes. LVII: 15.* dat ook zyne binnenkameren heeft, terwyl men in het voorhof de uitwendige Kerke komt door de belydenisse, in 't heilige dat is de inwendige Kerk door 't geloof, en in 't Heilige der heiligen, dat is, de verheerlykte Kerke in den Hemel door de hoop hier in genade, en namaals door de zalige opstandinge, waar by men den Heere voorgestelt word een gemeente die nog vlek nog rimpel heeft. *Epb. V: 17.*

§ V.

Als hier nu een *plaats* en *naam* in 's Heeren huis, en binnen zyne muuren beloofd word, moet men 'er ongetwyffelt zo iets door verstaan, dat betrekking heeft tot 's Heeren Kerk niet slegts de uitwendige, maar wel voornamentlyk de inwendige, en ver-

verheerlykte: want, gelyk men voorheen niet binnen de muuren van den Tabernakel of Tempel kon zyn, dan ten zy men door 't voorhof in het Heilige, en Heilige der Heiligen gekomen ware, zo kan men binnen de muuren van dien geestlyken Tabernakel, en Tempel van Gods Kerkeniet zyn, of er iets hebben, ten zy men door de uitwendige in de inwendige, en vervolgens in de verheerlykte Kerk gekomen zy.

§ VI.

Maar nu is de grote vraag wat door een *plaats* en *naam* in 's Heeren huis, en binnen zyne muuren te verstaan? om dit wel te bepalen zal het nodig zyn, dat wy voor alle dingen de Hebreewsche woorden door *plaats* en *naam* vertaalt in derzelve betekenis nasporen.

§ VII.

Nopens het eerste woord door *plaats* verduits: hier vind men in den Hebreewschen text het woord י (Jad) dat in deszelfs eigentlyke, en in de H. Schrift gemeenste betekenis een *band* beduid, edog oneigentlyk ook wel voorkomt, om andere dingen te kennen te geven: immers zo vind men het gebezigt in betrekkinge tot een gebouw, rivier of straat of Landschap om deszelfs *zyden* aan te duiden, zie dit *Pf.*

Z 3

CXLI:

CXLI: 6. Num. XXXIV: 3. Ezech. XXI: 19. Exod. II: 5. in betrekking tot menschen om, magt, heerschappye, vermoegen, goederen, dienst, ampt, bedieninge te betekenen, zie Deut. XXXII: 36. Exod. XVIII: 9. Ps. XLIX: 16. LXXXIX: 49. 2 Kon. XVII: 13. 2 Chron. VI: 31. XXIX: 27. Jesh. XX: 2. Hugg. I: enz.

§ VIII.

Het tweede woord door eenen naam vertaald is in den Hebreuwfschen text שֵׁם (Schem) 't welk meest en eigentlykst in de H. Schrift genomen word om zo iets, waar door de eene persoon of zaak van den anderen onderscheiden word, te betekenen. dog des niet tegenstaande vind men het ook dikwerf om den roem, vermaarthheit, en heerlykheit die imand van wegens een aanzienlyken staat, ampts-bedieninge of van wegens een voortreffelyke daad, en wat dies meer is, verkrygt aan te duiden. zie dit Deut. XXVI: 19. Pred. VII: 1.

§ IX.

't Is waar, onze roemwaarde Nederlanders, en met hun genoegzaam alle de uitleggers (de Grote Vitringa niet uitgezonderd) vertalen eenstemmig de woorden door een plaats, en naam, buiten twyffel daar toe overgehaalt, om dat het woord שֵׁם een
band

Hand betekenende , hier tot het huis des Heere betrekkelijk , en wel zo betrekkelijk , dat het als in het huis moet begrepen worden te zyn , gemaakt wordende , niet wel iets anders , huus bedunkens , dan een plaats kan aanduiden.

§ X.

Edog ik kan my (behoudens de hoogagtinge voor zo vele deftige en grote mannen , die een uitmuntenden roem door huane geleerdheit in de Waereld , en ook in de Kerk met regt gekregen hebben) met dezer gevoelen niet vereenigen: neen! 't komt my zo voor , dat de *hand* in 's Heeren huis iets anders , dan een enkele plaats ons aanwyze , en wel zo iets dat , (schoon in 's Heeren huis , egter niet als een gedeelte van het zelve uitmakende , ja maar ook als met een naam of roem , eer , in het zelve een nauw verband hebbende , moet begrepen worden.

§ XI.

Gemerkt nu het woord τ dikwerf inkomt als betckenende *magt* , *gezog* , *amptbedieninge* , en *beerschappye* , (zie boven § VII.) en het zeker is , dat deze in een huis te hebben meer overeenkomst heeft met eenen naam of roem , (als welke door het aanzienlyk ampt , op de loflike verrichtinge

van het zelve bevordert , en verkregen word) dan een plaats, die zo wel gering , als aanzienlyk kan zyn , daar gezag , magt , en een ampt-bedieninge in een huis te hebben iets voortreffelyks , dat ons bovenanderen stelt , aanwyft ; en hier buiten twyfel iets bedoelt word , dat tot vergoedinge van een verlies moet strekken ; vertale ik het woord γ hier door *magt* of *ampts-bedieninge* , en denke , dat , door deze twee woorden een magt of ampts-bedieninge met roem gepaart , of tot roem strekkende aangeduid werde : in welke gedagten ik nader gesterkt word , vermits in 't vertoog van de voortreflykheit van dit goed het woord γ niet herhaalt , maar enkel het woord $\square$ naam gevonden word : want er staat *een eeuwige naam* zal ik enz.

§ XII.

Maar wat is dit nu voor een *magt* , of *ampts-bediening* , en de *roem* daar aan vast ? dit kan men niet regt vatten , ten zy men alvorens , het goed , of die magt , en roem , boven welke dezelve gestelt , en de toespeeling , in welk dit gezegt wordt , *ik zal ben geven* enz. zig naukeurig hebbe voor ogen gebragt.

§ XIII.

't Goed waar boven dezelve gestelt word
is

is de naam der Zonen en Dogteren in Gods huis, want deze naam zou *beter zyn dan der Zonen, en der Dogteren.*

§ XIV.

Ik weet, men tragt ons te betwiften 't geen wy met anderen onderstellen, hier de plaats of magt enz. en naam als iets beters zynde, dan die der zonen en dogteren, aangemerkt te worden: men zegt, er staat niet, *beter dan de naam der Zoonen* enz. maar, *beter dan zonen en dogteren*: zo dat zonen en dogteren te hebben, en dezen naam te hebben, tegen den anderen gestelt, en 't laatste boven het eerste verheven word.

§ XV.

Ik zou dit nog wel kunnen toestaan, indien men dan dit, *zonen en dogteren te hebben*, niet al te gemeen, om aan zyn eens opgevatte onderstelling, uit een verkeert begrip van de betekenis des woords door *gesnedene* vertaalt spuitende te doen dienen, opvattede: neen maar bepaaldelyk, die in Gods huis te hebben begreep, volgens 't gene ik nu reets bewezen hebbe in de uitdrukkinge, *ik ben een dorre boom*, met toespeeling op de dorre staven, en derzelve beduidenis te kennen gegeven te worden: want dan bleef men nog (gelyk men zegt) in de winkel, en 't zou eenen

goeden zin naar het oogmerk kunnen opleveren.

§ XVI.

Edog, dewyl men het dus vertalende *boven zonen en dogteren* moet onderstellen een uitlatende manier van spreken gebruikt te worden, waar in men, om de woorden eenen vollen zin te doen opleveren, dezelve dus dient aan te vullen, die beter is dan zonen en dogteren te hebben; meene ik gevoeglyker te zyn het woord *naam* hier uit het vorige weder by herhalinge in te vullen, als het welk hondert en hondert malen geschied in de H. Schrift: en waarom zouden wy niet? daar tog de andersgevoelenden, die hier in de vertalinge het niet willen ingevoegt hebben, egter in hunne verklaringe dezen naam stellen *boven die naam*, die men verkrygt uit, of door *zonen en dogteren*.

§ XVII.

Dus nu myne vertalinge gestaaft hebbende, zal ik den zin en meninge der woorden volgens dezelve tragten aan te tonen: waar toe nodig is voor af te bepalen, wie hier door *zonen en dogteren* gemeent worden, en welk een magt, goed, of ampts-bedieninge met roem gepaart zy in Gods huis gehad hebben, die aan hun van God zelve ook gegeven is.

§ XVIII.

§ XVIII.

Gelyk door *zonen en dogteren*, wel eens in 't gemeen alle de Kinderen van imand, onbepaald of het enkel zonen, dan dogteren, of van beiderlye Sexe zyn, verstaan worden: zo word ook meermalen geheel Israël, 't nageslagt van Vader Jacob, het oude Gods Volk onder deze twee benamingen voorgedragen in de H. Schrift; dog in die ruimte kan men hier dezelven niet begrypen: dewyl deze zonen en dogteren voorkomen als in 's Heeren huis, en in het binnen Vertrek. of de vertrekken van het zelve toegelaten, en daar enige magt, bediening met roem gepaart gehad te hebben: nu is het zeker dat, onaangezien elk Israëlyt in het voorhof van den tabernakel en tempel, die oude Gods huizen mogt komen, om zyne offergaven te brengen, en aan te bidden; zy alle eeter geweert waren van de binnen-kameren van dat huis, het heilige daar de goude reuk-altaar, de tafel der toombroden enz. waren, en van het heilige der heiligen, daar de bondkist was, op welker verzoen-dekzel, tusschen de vleugelen der Cherubynen, God als Israëls Koning op zynen troon zig in zyne Majesteit gevestigd had, staande het heilige voor de gemeene Priesteren, en het heilige der heiligen een.

leen voor den Hogepriester eenmaal jaarlyks op den groten Verzoendag, open.

§ XIX.

Uit dit bovengemelde meene ik nu grond te hebben van te besluiten, dat men door de *zonen en dogteren* hier het priesterlyk geslagt zig voorstellen moet, de kinderen van Aaron namentlyk, die als de zonen van Gods huis de bestellinge van de dingen van dat huis hadden, even als Eliezer de Damascener van Abraham de Zoon van zyn huis genaamt word, om dat hy de bezorger van zyn huis was *Gen. XV: 2, 3.* deze worden dan eens het huis van Aaron in onderscheidinge van dat van Israël, en van Levi genaamt, zie *Pf. CXXXV: 19, 20.* dan eens als de kinderen van Aaron *Neb. XII: 47.* dan eens als Aaroniten i *Cbron. XII: 27.* beschreven.

§ XX.

Vraagt men my nu, welke is de magt, het regt, goed, of bediening, en de roem welke deze zonen en dogteren van het priesterlyk huis in 's Heeren huis eertyds hadden? ik zegge deze was, betrekkelyk de zonen en dogteren in 't gemeen, dat zy beide, de dogteren namentlyk zo lang zy als priesters dogteren konden aangemerkt worden, dat is zo lange zy als maagden
in

in haar Vaders huis woonden, of als weduwen tot het zelve wedergekeert, tot deszelfs huisgezin behoorden, dat zy zo wel als de Zonen geregtigt waren, om van de offerhanden, die den Heere ten dank en vuuroffer opgeoffert waren te eeten, met uitfluitinge van alle andere Israëliters, Lev. X: 13, 14. XXII: 13. Num. XVIII: 11. waar uit dan zy dien roem verkregen, dat zy als huisgenoten van den Koning van Israël, God zelf, aangemerkt wierden. (a)

In

(a) Men zal my mogelyk als een zwaarigheid hier tegen inwerpen, dat wel uit de aangehaalde plaatsen blykt de priesters dogteren van die heilige spyze te hebben mogen eeten in een reine plaats, maar niet in het heilige van den tabernakel of tempel, wyl deze duidelyk van makander onderscheiden worden, en het ook zeker is, dat de vrouwen niet mogten verder in die oude Gods huizen naderen dan tot het voorhof der vrouwen, en dat ik dus hier door de dogteren priesters dogteren verstaande niet voldoe aan die betrekkinge, die ik gestelt hebbe by dezen gevonden te moeten worden, namentlyk dat het een regt, ampt enz. in dat huis en in binnen vertrek van het zelve moet zyn.

Ik antwoorde hier op, dat schoon ik door zonen en dogteren de priesterlyke kinderen van beiderlye Sexe begrype, daar méde niet stelle dat dit toegelaten in Gods huis juist zo met betrekkinge tot de dogteren in kragt moet gevat worden als tot de zonen: neen, myns eragten is 't genoeg, als ik kan tonen, dat beide een regt

In 't byzonder egter hadden de Zonen van Aaron de priesters in 's Heeren Huis den Tabernakel, of tempel, en binnen zyne muuren een hand, magt en bediening met eenen naam of roem gepaart, die uit dezelve verkregen wierd, waar door zy uitmunteden boven alle de andere Israëlitent, ik meene de priesterlyke bediening, waar door zy toegelaten wierden, om, niet slegts met het gansch Israël te verschynen in de voorhoven, maar ook in te treden in het Heilige, en tot God te naderen met de offergave tot den gouden reuk-altaar: een magt, en bediening, die, wel waargenomen zynde, hen ook een naam, of roem

regt en magt en daar uit ontstaande roem gehad hebben tot en in het binnen vertrek van Gods huis boven de andere Israëlitent, schoon die der zonen de voortreffelykste was en nog verre die der dogteren te boyen gong. Zegt men, zo die der zonen de allervoortreffelykste was, waar toe word 'er dan die der dogteren by gevoegt, die tog niets meer gaf? 't was dan altans beter geweest dat de dogteren eerst, en dan de zonen genoemd wierden, om een opklimminge te maken:

Ik antwoorde, wie zyt gy die Gods Geest wilt bepalen in het schikken zyner bewoordingen? trouwens daar in eenen adem van den eenen en den anderen gesproken word, voegt het best, dat de voornaamsten den voorrang in de gedagten, en uitspraak hebben.

roem byzette, en aanzienlyk maakte boven anderen. want dus knegten des Heere zynde, die in zyn huis stonden, niet als geringe flaven, maar als Staats-dienaaren van den Koning Israëls, hadden zy de eere, om voor zyn aangezicht te staan, gemeenzaam met hem te verkeeren, van den Koning zelf zyne beveelen te ontfangen, met hem mondlyk raad te pleegen, en gestelt te worden, om te onderscheiden tuschen het reine, en onreine: dit was een eer, die hun alleen toekwam, zelf met uitsluiting van den regeerenden Vorst, die 't Opperbewind anders in 't burgerlyke over het gehele volk voerde: hierom leeft men dat de Priesters tot den Koning Uffia zeiden, *2 Chron, XXVI: 18. bet komt u niet toe Uffia, den Heere te rooken, maar den priesteren Aarons Zonen, die gebeiligt zyn, om te rooken; gaat uit bet heiligdom, want gy hebt overtreden; ende bet zal u niet tot eere zyn van den Heere God.* Ja dit was een eer, waar over wy gezien hebben de Israëliten te klagen, dat hun die magt, bediening, en heerlykheit ontnomen was zonder hoop van dezelve oit voor zig, of hunne nakomelingen weder te zullen verkrygen.

§ XXI.

Dat nu deze magt, bediening, en daar uit voortspruitende naam, roem, of eer in 's Heeren huis aan die zonen en dogteren

ren van God zelf gegeven was, en zy zig dezelve niet slegts aangematigt hadden, leert ons Gods Geest *Num. XVII.* vergeleken *C. III: 10. Exod. XXVIII: 1—.* *1 Chron. XXIII: 13.* en het word bevestigigt *Hebr. V: 4.* Een zeer voortreffelyke gift voorwaar!

§ XXII.

Maar de magt, bediening, en daar uit voortspruitende, en mede verknogt zynde naam, roem, en eer, die de Heer den gesnedenen, of Oversten zou geven in zyn huis, en binnen zyne muuren, zou die der eersten te boven gaan, en moet gevolglyk nog wat groters, en verhevener in zig behelzen, en waer in dat groter en verhevener besta, leert ons de byvoeging, *een eeuwige naam, die niet uitgeroeit zal worden.* dat is, die de eeuwen verduuren, bestendig hyblyven, en dummer zal versterven, of ontnomen worden.

§ XXIII.

't Is waar, van die magt, en naam, die het priesterlyk geslagt wel eer had, kan ook in een zeker opzigt gezegt worden, dat zy *eeuwig was*, in zo verre dezelve veele eeuwen geduurt heeft; maar niet, dat dezelve niet uitgeroeit geworden is, en eindeloos gebleven. want met den dood wierd elk van die magt, bediening, en de eer,

eer, die er aan verknogt was, ontzet: ja met de afschaffing van de Bediening der wet, werd het geheel Aaronis Priesterschap vernietigt, als behorende tot die beweeglyke dingen, waar van men leeft *Hagg.* II: 7. vergeleken *Hebr.* XII: 26, 27. waar door dan ook de naam, eer, en roem daar door verkregen, ophield, en als tot de wortel toe uitgeroeit werd.

§ XXIV.

¶ Welk is dan die magt, Bediening, en de naam, eer, of roem daar aangehegt, en daar door verkregen, die tot een eeuwig naam en roem verstrekt, en nooit uitgeroeit worden, of een einde neemen zal, en dus voortreffelyker dan die der zonen, en dogteren, die een gelovig Israëliet in 's Heeren huis, en binnen zyne muuren zou ontfangen van den Heere?

§ XXV.

Uit het geene ik boven § IV. bewezen heb is zeker, dat het een magt, bediening, en daar aan vast zynde eer, en roem moet zyn in het geestlyk huis van God zyne Kerk, die wel eenigzints met die van het priesterlyk huis van Aaron overeenkomst heeft, maar evenwel dezelve verre overtreft: weshalven ik besluit, dat men hier door deze bediening, magt, en naam het geestlyk priesterschap te verstaan hebbe,

Da

met

niet de eer daar uit ontstaande, (b) zulks zy als huisgenoten van God regt hebbende tot het goede van zyn huis het heilige van zyn paleys *Pf. LXV: 5.* van de offerhande der gerechtigheit door den waren Hogepriester Christus in zyn lyden en gehoorzaamheit daar gestekt, met den zagtmoe-digen mogen eeten en verzadigt worden. *Pf. XXII: 27. Jes. LXV: 13.* als zulke geestlyke priesters met gerechtigheit en heil bekleed *Pf. CXXXII: 9, 16.* mogen ingaan in het heiligdom, daar staan voor 's Heeren aangezigt, om hem te dienen *Jes. LXI: 6.* treden daar in Gods binnekameren *Hoogl. I: 4.* aanschouwen den Koning in zyne heerlykheit en schoonheit *Jes. XXXIII: 17.* brengen den Heere reukwerk en een rein spysoffer toe *Mal. I: 11.* ontfangen de wet uit Gods mond, worden van den Heere zelf geleerd *Jes. LIV: 13.* ik breide dit niet verder uit, maar late dit den verstandigen lezer over; die ik vertrouwe uit dit weinig wel te zullen overtuigt worden, dit met regt een magt, bediening, en naam boven die der vorige zonen en dogteren, in de oude huizen, Gods tabernakel, en tempel, in het geestlyk huis van God, en binnen zyne muren, dat is niet alleen in de uitwendige, maar

(b) De Heer *Vitringa*, wel is waar verstaat er ook dit zelfde door, maar leid zulks niet uit die zelve gronden af, en vat het ook niet in die bepalinge als wy hier doen,

maar ook in de inwendige Kerk, te mogen geheten worden, als zynde dit het waar en geestelyk goed, daar dat der eersten slegts de schaduw van had; (d) op welke bediening en naam ook past, dat zy eeuwig is, en niet uitgeroeit zal worden; gemerkt zy, die deze magt, bediening, en daar aan verknogte naam als gelovigen des Nieuwen Verbonds ontfangen hebben, dezelve door den dood van 't lighaam niet verliezen, ô neen! daar zy een onverganklyk leven ontfangen hebben, gaan zy uit de strydende tot de zegepralende Kerk over, en aanschouwen daar Gods aangezigt in gerechtigheit enz. Ps. XVII.

§ XXVI.

't Zal nu tyd worden, dat ik, om den lezer een klaar denkbeeld van zaken te geven (ter gelegenheit, dat God zelf be- looft het gemelde den gesnedenen, of lie-
ver

(c) De Lezer zy verdagt dat ik, in deze tegenstelling de zonen en dogteren in het oude huis, niet aanmerke voor zo verre zy, die ware gelovigen waren, ook zonen en dogteren in 't geestlyk huis de inwendige Kerk zynde deel hadden aan de genade goederen; maar zo als zy alle zonder onderscheid, gelovig of ongelo- vig, in den tabernakel of tempel die magt, be- diening, en daar uit ontstaande roem aan Aa- rons huis toegeëigent, hadden gekregen van God.

A a a

ver Overften der Ifraëlitcn te zullen geven,) aantone, waar op in dezen de toefpeeling is, en dan de aanbiddelike wysheit van Gods Geest, niet alleen in de voldoeninge aan het oogmerk door de belofte van zulk goed, 't welk geen vermindering der gelukzaligheid der gelovigen toelaat, maar ook inzonderheit in de keuze van de beschryvinge der personen, en van hun goed, duidelyk doe zien.

§ XXVII.

Myn's eragtens is in deze belofte de toefpeeling op den weg, dien God met alle de Ifraëlitcn als het zaad van Abraham, Ifaak en Jacob voorheen gehouden heeft, na dat zy uit het diensthuis van Egypten waren uitgegaan: toen namelyk liet de Heer aan die menigte aankondigen, dat, indien zy naerftiglyk zyne stemme gehoorzaamden, en zyn verbond (dat verbond dat hy met Abraham, Ifaak, en Jacob, en hun zaad had opgereggt, *Gen. XVII. enz.*) hielden, dat zy dan zyn eigendom uit alle de volkeren zyn, en hem tot een priesterlyk koninkryk, en een heilig volk zouden zyn *Exod. XIX: 5, 6.*

§ XXVIII.

Dit was zeker! een uitnemende belofte, die een voortreflyk goed behelsde, en deze menigte van alle andere volkeren der
Hei-

Heidenen onderscheidde: maar waar uit de elf Stammen Israëls zyn uitgevallen by gebrek van de vervulling van de voorgestelde pligt, toen Israëel door het maken van het goude kalf, en ongehoorzaamheit aan God zig des onwaardig gemaakt hebbende, van de priesterlyke bediening, en den roem, die daar mede verknogt was, ontzet, en dezelve zo op het huis van Aaron van God overgebracht is, dat al die eenigzints naderde tot den Tabernakel (om het priester-werk te verrigten) zou sterven, Num, XVII.

§ XXIX.

Dat hier op de toespeeling is, zal elk moeten toestemmen, als hy overweegt, dat van dezen *gesnedenen*, of *Oversten*, als representeerende het gehele Joodsche Volk in het meerder getal gesproken, en dezelve pligt van 's Heeren Verbond te houden geëischt word; en dan zal in deze toespeeling geleert worden, dat elk gelovig Israëlyt (onverschillig uit welken stam hy oorspronklyk zy) die het Nieuw Verbond met God in Christus aangegaan heeft, dat verbond heilig houdende door 't volbrengen van de pligten in het zelve gevordert, van God zal geroepen worden, om in zyn geestlyk huis de Kerk als een geestlyk priester in te treden, daar den Heere in het Heiligdom te aanschouwen, zyn eer en sterkte te zien, met smeer en vet-

44 3

tig-

tigheid verzadigt te worden, en in de ondervindinge, dat Gods goedertierenheit beter is dan het leven, den Heere met vrolyk zingende lippen te roemen, *Pf. LXIII: 3*— ja dat de priesterlyke bediening aan hem in dat geestlyk huis gegeven, hem tot een eeuwige naem, en roem zal strekken, waar door hy, de oude priesterfchaar zeer verre overtreffende, zo zal verkeeren in Gods tente, en wonen op den berg zyner heiligheit, dat hy niet zal wankelen in eeuwigheit *Pf. XV: 1, 5*. en verwaardigt om een priester des Heere geheeten, een dienaar onzes Gods genoemd te worden, zal kunnen juichende betuigen: ik ben zeer vrolyk in den Heere enz. *Jes. XI: 6, 10*.

§ XXX.

Nu zou ik nog moeten aantonen, dat myne gegeeve verklaring de woorden beter doet beantwoorden aan 's Heeren oogmerk, en er de veelvuldige wysheit van God in het uitkippen van dit twederlye soort van menschen, en in de beschryvinge van derzelve bezwaar zo wel als van de beantwoordinge daar van meer doet doorstralen, dan die uitlegging die men by anderen daar over vindt: edog vermits deze verhandeling reets groter geworden is dan ik my voorgestelt had, zal ik dit in een volgend aanhangsel aan deze verhandelingen trachten te doen.

H. KOCKEN,

Predikant te Valkenswaard.

AANMERKINGE

O V E R

2 COR: I: 18—22.

§ I.

Apostel Paulus had 2 Cor. XVI: 5. beloofd te Corinthen te zullen komen, dog zo, dat hy voornemens was, eerst naar Macedoniën te reizen.

Vergelyken wy nu hier mede 2 Cor. I: 15, 16. komt het zeer waarschynlyk voor, dat Paulus den Corintheren zyne wederkomst van Ephesen, voor zyn vertrek naar Macedoniën, mondeling belooft, dog daar na, om zekere redken zyn voorneemen verandert hebbende, dien anderen weg 2 Cor. XVI: 5. bekend gemaakt, gekozen heeft. Deze verandering duidden de valsche Apostelen, zo als uit 7. 17. van ons Capittel blykt, zeer kwalyk. want, hier uit aanleidinge neemende, poogden zy den Corintheren diets te maken, dat Paulus een ligtvaardig mensch was, die schielyk tot het eene, en weder ras tot het ander, en tegen het eerste gansch tegenstrydig gevoe-

Aa 4

len,

len, oversloeg, naar dat hy het dagt met zyne belangen overeen te komen. Hier van daan tragten zy het Evangelie door Paulus verkondigt te benadeelen, en maakten zy hun werk, om den Corintheren te overreden, dat het geenzints waarschynlyk was, dat zulk een mensch, die zo veranderlyk was, in de verkondiginge van het Evangelie zig zelf gelyk, of eengezant en Apostel van Christus zou zyn, en men dien volgens het Evangelie van hem verkondigt niet vylig zou konnen geloven. Deze lasteringen wederlegt de Apostel, en bewyft het tegendeel. Ten dien einde toont hy *ÿ. 18—21 a.* dat het Evangelie door hem verkondigt alzints geloofwaardig, *dog ÿ. 21 b. en 22.* bewyft hy, dat hy een getrouw uitdeeler der verborgenheden van God was; alle welke dingen betoogt hebbende, geeft hy *ÿ. 23.* reden, waarom hy nog niet te Corinthen gekomen was.

§ II.

Hy wist derhalven eerst de smet, die het verkondigt Evangelie aangewreven was, af met deze woorden *ÿ. 18.* (*οὐκ ἔστιν ὁ λόγος ὁ θεός, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ ἀπὸς ὑμῶν ἐκ ἐγένετο καὶ ἡ ἡ*) *dog God is getrouw, dat ons woord 't welk tot u is geschiet niet en is geweest Ja en Neen. een woord 't welk kan gezegt worden (καὶ καὶ) Ja en Neen, is een Leer, welke niemand oen vaste toestemminge geven kan,*

en

en overzulks een Leer, die ontbloomt is van redenen, waar uit men kan verzekert zyn, dat zy waaragtig is. Gevolglyk is 't een Leer, die van dien aard is, dat het geene zy van eenig onderwerp bevestigt, met het zelve regt ontkennt kan worden. Gemerkt nu de valsche Apostelen den Corintheren poogden wys te maken, dat men het Evangelii van Paulus verkondigt niet vylyg konde geloven, ondersteunden zy daer mede stilzwygende, dat het (*ναι και ο*) *Ja en Neen* was. Edog deze laster gaat de Apostel te keer door op de kragtigste wyze te ontkennen, dat dit van het woord den Corintheren verkondigt kon gezegt worden niet alleen, maar, om het tegendeel te betogen, beroept hy zig op God zelf met deze woorden (*πιστος δε ο θεος*) *dog God is getrouw*. God word gezegt (*πιστος*) *getrouw*, voor zo verre alle desz. lfs gezegdens, beloften en daden alle onfeilbaare getuigenissen der waarheit zyn, aan welken men dienvolgens eene onbeweeglyke toestemminge geven kan. Dan deze allerwaaragtigste stelling legt hy tot een grondslag voor de stelling die hy bewyzen moest dat namentlyk het woord den Corintheren verkondigt niet gewceft is (*ναι και ο*) *Ja en Neen*, als zeide de Heilige Man, gestelt, dog niet bewezen zynde, dat ik een ligtvaerdig en veranderlyk mensch ben, 't is egter geheel valsch, 't geen myne tegenstrevers daar uit pogen te trekken, na-

Da 5

ment-

mentlyk dat gylieden geen vast geloof zout
 kunnen geven aan het Evangelij, dat ik u-
 lieden verkondigt hebbe; want zo zeker
 het is, dat God getrouw is, dat is, dat
 zyne woorden, beloften en daden alzints
 geloofwaardig zyn; zo zeker is het ook,
 dat het Evangelij, 't welk ik u lieden ver-
 kondigt hebbe, de gezonde en alzints waar-
 agtige Leere is, en dienvolgens het geene
 myne tegenstrevers u lieden pogen wys te
 maken, namentlyk dat myn woord (*να
 και ο*) *Ja en Neen* is, een loutere laster is.

§ III.

Hoe nu daar uit, dat God (*πρωτος*) ge-
 trouw is, volge, dat het woord den Co-
 zintheren verkondigt niet geweest is (*να
 και ο*) *Ja en Neen*, toont de Heilige Man
 aan *ψ. 19.* met deze woorden: (*ὁ γὰρ τοῦ
 Θεοῦ υἱὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχ-
 θεὶς, δι' ἐμῆ καὶ Σιλβάνου καὶ Τιμοθέου ἐκ εὐα-
 γγελίου καὶ οὐκ ἔστι ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν*) want de
 Zoon Gods *Jesus Christus*, die onder u door ons
 is gepredikt, namentlyk door my ende *Silvanus*
 ende *Timotheus*, en was niet *Ja en Neen*,
 maar is geweest *Ja in hem*. Paulus derhal-
 ven en zyne metgezellen, hadden, terwyl
 zy te *Corinthen* verkeert hadden, opent-
 lyk verkondigt, dat *Jesus* is de *Christus* de
 Zoon van God. *Hand. XVIII: 9. 1 Cor. III:
 11.* vermits nu niet alleen *Paulus*, maar
 ook *Silvanus* en *Timotheus* dit getuigt, en
 over

overzulks elkander niet tegengesproken hadden, maar daar in volstrekt eenstemmig geweest waren: was hier uit altans zeer waarschynlyk, dat het Evangelie van Paulus verkondigt derhalven niet geweest was (*ναι και ο*) *Ja en Neen*. dan dit dringt hy sterker aan; zeggende (*αλλα ναι εν αυτω γιγνομεν*) *maar is geweest Ja in hem*, waar uit blykbaar is, dat de Apostel het bewys, waar door hy ontegenzeglyk de waarheit van het den Corintheren verkondigt Evangelie bewysf, van God zelf afleid. waar in hy onderstelt, dat zulke daden van God onder de Corintheren gewrogt, en met het Evangelie van Paulus verknogt geweest zyn, door welken de waarheit van dat Evangelie den Corintheren van God zelf voor het oog gestelt was. Herdenkèn wy nu, dat de daden, die het verkondigt Evangelie te dier tyd doorgaans vergezelden, en door welken God zelf de waarheit van het Evangelie bevestigde *wonderwerken* waren, *Rom. XV: 19. Hebr. II: 4.* besluiten wy daar uit, dat God het den Corintheren verkondigt Evangelie ook door die verbaazende uitwerkzelen zyner Almagt bevestigt heeft. 't Welk ook uit 1 Cor. II: 4. niet duister schynt te blyken. Want de Apostel zegt: (*η ο λογος μου η το κηρυγμα μου εν εν χειροῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις ἀλλ' εν αποδειξει πνευματῶ και δυνάμεως*) *Ende myne reden, ende myne predikingen en was niet in beweegelyke woorden der menschelyke wysheit,*

beit, maar in betoninge des Geestes ende der kragt. en dat wel ten dien einde (*ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεῶν*) op dat uw gelove niet en zoude zyn in wysheit der menschen, maar in de kragt Gods. is het nu niet uit vergelykinge van beide die versen volzeker, dat, dewyl de Apostel zegt (*ἐν ἀποδείξει δυνάμεως*) in betoninge der kragt, het 't zelve is, als of hy gezegt had (*ἐν ἀποδείξει δυνάμεως Θεῶν*) in betoninge der kragt Gods? dewyl nu Paulus deze (*ἀποδείξι*) betoninge had aangevoert, om de waarheit van het Evangelii aan de Conscientie der Corintheren te betogen niet alleen, 2 Cor. IV: 2 maar ook deze (*ἀποδείξις*) betoninge geweest was een (*ἀποδείξις δυνάμεως Θεῶν*) betoninge der kragt Gods. make ik hier uit op, dat de redenen, met welken Paulus de waarheit van het Evangelii bewezen had, onmiddelyke gewrochten van Gods Almagt geweest zyn: wyl nu de wonderwerken onmidlyke gewrochten van Gods Almagt zyn, waar door te dier tyd de waarheit van het Evangelii gewoonlyk aangetoont wierd, leide ik hier uit eindlyk af, dat (*ἀποδείξις δυνάμεως*) betoninge der kragt, een bewys is van de waarheit van het Evangelii door wonderwerken geschiet. Door deze verbaazende werken der Almagt heeft derhalven God zelf, terwyl Paulus en zyne metgezellen den Corintheren verkondigt hadden Jesus Christus den Zoon van God, medegewrogt *Marc. XVI:*

20. en hier uit leid die Heilige Man alzints te regt af, dat het Evangeli den Corinthen verkonddigt was (*ναί εν αυτω*) *Ja in hem*, dat is (*εν Θεω*) *in God*: want God is (*πιστος*) *getrouw*, bygevolg als God, ten gevalle van eenige Leere, wonderwerken daar stelt, kunnen dezelve niet anders, dan zo vele allerduidelykste getuigenissen zyn, waar door God zelf, die niet liegen kan, opentlyk betuigt, dat die Leer waaragtig is. Wyl nu de Corinthen zelf ooggetuigen waren geweest van de wonderken, die het Evangeli, van Paulus en zyne metgezellen verkonddigt, vergezelt hadden, was daar uit ontwyffelbaar vastgesteld, dat dat Evangeli niet geweest was (*ναί και ου*) *Ja en Neen*, maar ten uiterste (*ναί*) *Ja*, wyl deszelfs inhoud daar op uit liep, dat Jesus was de Christus de Zoon van God. hier uit moesten de Corinthiers ontwyffelbaar begrypen, dat dit woord, namentlyk dat Jesus is de Christus Gods Zoon, is (*πιστον και ωσως αποδοχης αξιον*) *getrouw en aller aanneminge waardig*, 1 Tim. I: 15. Wyl uit dezen nu openbaar is, dat Paulus de waarheit van het Evangeli afleid uit de wonderwerken, die het zelve gevolgt waren, besluit ik hier uit, dat de Godgeleerden de waarheit van het Evangeli uit de wonderwerken, die het zelve verzegelden, aandringerende, zulks op een goeden voet doen.

§ IV.

§ IV.

By deze voegt hy een andere bewysgrond ψ. 20, en stelt het met deze woorden voor: (ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι Θεῶ ἐν αὐτῷ τὸ ναὶ καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμὴν, τῷ Θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν) want zo vele beloften Gods als er zyn, die zyn in hem Ja, ende zyn in hem Amen Gode tot beerlykheit door ons. (ἐπαγγελίαι) de beloften, waar van hier melding gemaakt wordt, zyn buiten twyffel de beloften onder het Oude Verbond gedaan, die moesten vervult worden in den Messias, dien God den Vaderen beloofd had. Deze (ἐπαγγελίαι) beloften, stonden in de Godspraken der Propheten, en waren te boek gestelt: als dan de H. Man zegt: (ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι Θεῶ ἐν αὐτῷ τὸ ναὶ καὶ τὸ ἀμὴν) want zo vele beloften Gods als er zyn, die zyn in hem Ja, ende zyn in hem Amen, geeft hy daar mede te kennen, dat die (ἐπαγγελίαι) beloften, die beloften van God zelf waren, en overzulks uit kracht van Gods waarheit moesten vervult worden, hare vervulling ook zeer nauwkeurig in Jesus den Nazarener gekregen hadden niet alleen, maar er byvoegende (τῷ Θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν) Gode tot beerlykheit door ons, herinnert hy daar mede den Corintheren, dat hy en zyne medearbeiders, te Corinthen verkeerende, dit uit vergelykinge van deze beloften met die dingen, die in Jesus den Nazarener gevonden

den wierden , bewezen hadden , dat alle die Godspraken in Jesus den Nazarener volkomen vervult zyn , en even daar mede hadden zy bewezen , dat (δοξα) *de heerlijkheit* van God geopenbaart was ; in zo verre God , deze beloften in Jesus den Nazarener vervullende , daar door zyne getrouwigheit ten duidelykfte vertoont , en voor aller oogen bloot gestelt had. *Hand. XIII: 32. Rom. XV: 8.* En waarlyk ! dat Paulus de vervulling van deze beloften in Jesus den Nazarener den Corintheren voor ogen gestelt , en tot het geloof gebragt heeft , blykt duidelyk uit *Hand. XVIII: 4.* daar uitdruktyk gezegt word (διελέγετο δε εν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον ἐπειθέτε Ἰουδαίαις κὶ Ἑβραίοις) *by handelde op elken Sabbath in de Synagoge ende beweegde tot het gelove Joden ende Grieken.* want uit de volgende plaatsen *Hand. XVII: 2. XVIII: 28.* oordeel ik klaar te blyken , dat als er gezegt word (διελέγετο δε) *Ende by handelde* , het even het zelve is , als of hy geschreven had (διελέγετο δε ἀπὸ τῶν γραφῶν) *ende by handelde van de Schriften.* gemerkt nu (γραφαί) *de Schriften* , buiten twyffel de Schriften van het O. Testament zyn , begrypt elk ligtlyk daar uit , dat Paulus uit deze Godspraken , en derzelve vervulling in Jesus den Nazarener , bewezen , en den Corintheren overtuigt heeft , dat Jesus de Christus de Zoon van God is : maar lieve dog ! hoe volgt

volgt hier uit, dat het Evangelii den Corinthen verkondigt geweest is (*ὡς ἐν αὐτῷ*) *Ja in hem?* dezer wyze zo ik my niet bedrieg: God is (*ὡς ὁ*) *getrouw*, en daarom moeten Gods beloften uit kragt zyner waargtigheit vervult worden: weshalven die geen, in welken bewezen kan worden Gods beloften, die den Messias, die ook Gods Zoon zou zyn *Jes. IX: 5. XXII: 22. Jer. XXIII: 5, 6.* betreffen, vervult te zyn, de Christus Gods Zoon is: maar Paulus en zyn metgezellen, hadden te Corinthen gekomen zynde bewezen, dat deze (*ἐπαγγελιαί*) *beloften* in Jesus den Nazarener hare vervulling gekregen hadden: by gevolg is hy de Christus de Zoon van God: waar uit dan ten duidelykste volgt, dat 't geen d'Apostel verzekert (*ὁ τοῦ θεοῦ υἱὸς Ἰησοῦς χριστός, ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς . . . οὐκ ἐγένετο καὶ ἢ οὐ ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν*) *De Zone Gods Jesus Christus die onder u door ons is gepredikt — was niet Ja ende Neen, maar is geweest Ja in hem:* op eenen onwrikbaren grond staat. Als wy ons nu herinneren, dat de Apostel, om den Corinthen van de waarheit van het Evangelii te overreden, behalven (*ἀποδείξιν δυνάμεως*) *de betoninge der kragt* ook (*ἀποδείξιν πνεύματος*) *de betoninge des Geestes* byebracht heeft *1 Cor. II: 4.* ja dit niet alleen, maar ook, dat de Godspraken der Propheten van den Geest van God voortgesproten zyn.

2 Petr.

2 Petr. I: 21. maakt men dan daar uit niet met regt op, dat die (ἀποδείξις πνεύματος) *betoning des Geestes* een bewys van de waarheit van het Evangelij geweest is, dat is, dat Jesus is de Christus de Zoon van God, die uit de Godspraken der Propheten en derzelve vervulling in Jesus gehaalt is? Daar het dan uit allen dezen openbaar is, dat het Evangelij inderdaad een vervulling is der beloften van God, die in de Godspraken der Propheten van het O. Testament vervat zyn, meene ik, dat zy regt te werk gaan, en het voetspoor der Apostelen volgen, die daar uit, dat het Evangelij een vervulling van die beloften van God is, de waarheit van het Evangelij betogen.

§ V.

Dus de waarheit van het Evangelij aangedrongen hebbende, gaat nu de Apostel voort ter wederlegginge van hen die lasterden dat Paulus in de verkondiging van het Evangelij zig niet gelyk, maar verschillig en veranderlyk was. ten dien einde zegt hy v. 21. (ὁ θεὸς βεβαιῶν ἡμᾶς ἐν ὑμῖν εἰς Χριστόν. καὶ Χριστὸς ἡμᾶς θεὸς) *maar die ons met u bevestigt in Christus, en die ons gezalfd heeft is God.* Paulus en zyne metgezellen gingen dan op den zelve voet, op welchen zy begonnen hadden, kloekmoedig voort in het Evangelij te verkondigen. want

B b

toen

toen zy te Corinthen gekomen waren, hadden zy opentlyk getuigt en betoogt, dat Jesus was de Christus de Zoon van God. nu was het er zo verre van daan, dat zy, schoon zy inzonderheit van de Joden wegens deze predikingen gehaat, en verdrukt wierden, een nagel breedte van deze predikingen zouden afgeweken zyn, dat zy in tegendeel daar in onbeweeglyk staande bleven, en God zelf hen door zyn magtige hulp bevyligde en bevestigde: want dit geeft myns bedunkens de spreekwys (ὁ βεβαιῶν ἡμᾶς εἰς χριστόν) die ons bevestigt in Christus, zeer duidelyk te kennen. Daar zy dan, onaan gezien de bitterste haat van hunne vyanden, altyd en overal verkondigden dat Jesus de Christus de Zoon van God was, was dit niet een zeer duidelyk bewys, dat Paulus en zyne metgezellen van deze waarheit dat Jesus de Christus Gods Zoon is inwendig overtuigt, en in de verkondiginge van het Evangeli ten uiterste zig zelf gelyk waren, waar uit wyders moest besluten worden, dat de beschuldiging, als of Paulus een verschillend en gedurig veranderlyk mensch ware, een loutere laster was? want de Apostel getuigende, dat de Corinthiers bevestigt wierden (εἰς χριστόν) in Christus: geeft daar mede te kennen, dat ook de Corinthiers aan het Evangeli door hem en zyne metgezellen verkondigt geloof gegeven hadden, en in dat geloof onbe-

beweeglyk staande gebleven waren , en nog bleven volharden niet alleen , maar dat ook dit hun geloof dagelyks toenam , voor zo verre zy , de Godspraken der Heilige Propheten naerstig onderzoekende , gedurig derzelve vervulling in onzen Heere Jesus duidelyker bespeurden. ψ . 13. Want dus leerende kon het niet anders zyn , of de Corinthiers moesten in hun geloof , dat Jesus de Christus de Zoon van God is , van dag tot dag meer versterkt worden , en dienvolgens erkennen , dat het Evangelij van Paulus en zyne metgezellen verkondigt niet geweest was (*vai κ ou*) *Ja en Nee* (*ἀλλὰ vai en autō*) *maar Ja in hem.*

§ VI.

Dog vermits ook de valsche Apostelen den Corinthieren zогten wys te maken , dat het niet waarschynlyk was Paulus een gezant van God te zyn , oordeelt hy het nodig te zyn , ook dezen laster te wederleggen met deze woorden (*κ χ ριστος ημᾶς Θεός*) *en die ons gezalft heeft is God.* 't Is uit het voorgaande klaarblyklyk niet alleen , dat de Apostel , van zig zelf en zyne medearbeiders spreekende , altyd in de eerste persoon van het veelvuldig getal spreekt : maar ook dat hy , den Corinthieren aansprekende , in de tweede persoon van het veelvuldig getal spreekt. Wyl nu uit de

Bb 2 woor.

woorden (*ὁ Χριστὸς ἡμᾶς Θεός*) en die ons bevestigt is God, duidelyk blykt, dat hy hier in de eerste persoon van het veelvuldig getal spreekt, besluite ik hier uit, dat die woorden ook van Paulus Silvanus, en Timotheus moeten opgevat worden. Wyders daar het ook uit het voorgaande ontwyffelbaar is, dat de H. Man van zig zelf en van zyne metgezellen, voor zo verre zy Dienaars van het Evangeli waren, spreekt, leide ik hier ook uit af, dat die gezegdens derwyze moeten opgevat worden, dat zy van Paulus Silvanus en Timotheus als Bedienaaren van het Evangeli getuigt wierden: waar uit dan volgt, dat deze zalving, waar van hier gewag gemaakt word, te onderscheiden is van die zalvinge, die allen den gelovigen gemeen is. 1 *Job.* II: 27. Om dan des Apostels meeninge te vatten: moet men aanmerken, dat onder het O. Testament de Hoge priesters en Koningen gezalft geweest zyn *Exod.* XXX: 30. 1 *Sam.* XVI: 13. 2 *Sam.* II: 4. het schynt my toe, dat men nauwlyks twyffelén kan, of de H. Man speele hier toe op deze zalvinge: gemerkt dan de Koningen en Priesters met oly gezalft, en derwyze in hunne ampten ingehuldigt wierden, wierden zy daar door, om dat deze plegtigheid op Gods bevel verrigt wierd, te meer verzekert, dat zy tot die ampten van God zelf geroepen waren. passen wy nu deze dingen
op

op onze plaats toe, begrypt yder ligt, dat deze zalving, vermits het teken dikwils in de H. Schrift voor de betekende zaak genomen word, betekent, dat Paulus en zyne metgezellen van God zelf geroepen waren, om het Evangelie te verkondigen, en bygevolg gezanten en dienaren van God waren *Gal. 1: 1.*

§ VII.

Dog de Apostel voegt er, om de Corinthiers van de waarheit dezer zake te overreden, de volgende woorden by: (ὁ ἡ σφραγισάμεθα ἡμᾶς) die ons ook verzegelt heeft. om den zin dezer woorden te vatten, moet men voor af aanmerken, dat niet slegts zaken, maar ook personen plagten verzegelt te worden, op dat die zaken of personen, door middel van die zalvinge gekent, en van anderen zouden kunnen onderscheiden worden: herinneren wy nu ons, dat die oly niet alleen op Gods bevel bereid is geworden, maar ook zo verre heilig en tot dat gebruik, welk wy gezegt hebben, toegewyt, dat men dezelve onder zeer zware straffe niet mogt op andere personen uitstorten, en dezelve daar mede zalven: en het ook niemand geoorloft was zodanige Oly te bereiden *Exod. XXX: 30—33.* kunnen wy ligt begrypen, dat die gezegde personen met die oly gezalft

Bb 3

zalft

zalft wordende, die zalving een klaarblyklyk teken was, waar door die personen van alle anderen onderscheiden, en onderkent konden worden, en waar uit allen; die by deze openbare en plegtige handeling, die op Gods bevel verrigt wierd, tegenwoordig waren, hen, die gezalft wierden, konden kennen voor die personen, die van God zelf tot die ampten, waar in zy ingehuldigt wierden, verkoren, en geroepen waren. Wie begrypt derhalven niet, dat deze zalving als een zegel geweest is, waar door die personen van anderen onderscheiden, en onderkent wierden, en gevolglyk door middel van deze zalvinge deze personen van God zelf verzegelt zyn? waar uit men ligt begrypt, dat de zalving hier vermeld, en welke Paulus en zyne metgezellen als Evangeli dienaren moet toegeëigent worden, zodanige tekenen moet behelzen, uit welken alle verstandigen zien en verstaan kunnen, dat Paulus en zyne metgezellen ter verkondiging van het Evangeli van God zelf geroepen en gezonden zyn. Tot deze tekenen, die dit aan allen duidelyk vertoonden, meene ik in de eerste plaats gebragt te moeten worden *de wonderwerken*. Want naardien deze wonderwerken onmidlyke gewrochten van Gods Almagt waren, waren zy, gemerkt zy het Evangeli van Paulus en zyne metgezellen verkondigt volgden,

den, zo vele allerduidlykfte tekenen, uit welken alle verftandigen bemerken konden, dat zy niet van een mensch, maar van God zelf gezonden waren, om het Evangeli te verkondigen. Tot deze tekenen moet men in de tweede plaats brengen de *heilzame uitwerkzelen* welke het verkondigt Evangeli voortbragt. Want daar door middel van het Evangeli, niet tegenftaande de vervolgingen, zo veler menschen ogen geopent, en bekeert wieden van de dufterniffe tot het licht, en van de magt des Satans tot God *Hand. XXVI: 18.* betoogden daar niet die verbazende en heilzame gewrochten (*το υπερβαλλον μεγαθος της δυναμειως αυτης εις ημας της πεισειουτας κατα την ενεργειαν του κρατους της ισχυου αυτης*) de uitzinnende grootheit zyner kragt aan die geloven na de werkinge der sterkte zyner magt? *Eph. 1: 19. 2 Cor. IV: 7.* want uit deze uitwerkzelen bleek, dat God met die verkondigers van het Evangeli medewrogt, en dus medewerkende getuigde, dat Paulus en zyne metgezellen van hem gezonden waren, om dat Evangeli te verkondigen: ten dezen opzigte was de Corinthifche gemeente een zegel des apostelschaps van Paulus. Hierom zegt hy *1 Cor. IX: 2.* uitdruklyk (*η γαρ σφραγίς της εμης αποστολης υμεις εστε εν Κυριω*) want het zegel myns Apostelschaps zyt gylieden in den Heere.

§ VIII.

By dezen heeft de H. Man eindlyk nog 't volgende gevoegt ($\kappa\iota\ \delta\omicron\upsilon\varsigma\ \tau\omicron\nu\ \acute{\alpha}\rho\rho\alpha\theta\omega\nu\alpha\ \tau\omicron\upsilon\ \pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \epsilon\nu\ \tau\alpha\iota\varsigma\ \kappa\alpha\rho\delta\iota\alpha\iota\varsigma\ \eta\mu\omega\nu$) *Ende het onderpand des Geestes in onze berten gegeven.* $\acute{\alpha}\rho\rho\alpha\theta\omega\nu$ is in 't gemeen iets 't welk aan imand gegeven word, om hem van eene zaak verzekeringe te geven. Weshalven wy nu onderzoeken moeten wat hier in 't byzonder door ($\tau\omicron\nu\ \acute{\alpha}\rho\rho\alpha\theta\omega\nu\alpha\ \pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$) *het onderpand des Geestes* behoort verstaan te worden. Ten dezen einde merke ik voor af aan, dat David in 't Koninklyk ampt ingehuldigt zynde ook met de buitengewone gaven van den H. Geest, die hem om het koninklyk ampt regt waar te neemen nootzakelyk waren, vervult wierd, 1 Sam. XVI: 13. dog 't kon niet anders zyn, of hy moest door deze hem van den H. Geest geschonken gaven verzekert worden, dat hy van God zelf tot dit ampt geroepen was. hier uit blykt van zelf, dat door ($\acute{\alpha}\rho\rho\alpha\theta\omega\nu\alpha\ \pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$) *het onderpand des Geestes* hier te verstaan zyn alle die gaven, waar door Paulus en zyne metgezellen bekwaam gemaakt zyn, om hunne bedieninge regt uit te voeren. wyl nu deze hun van den H. Geest geschonken waren niet alleen, maar ook derwyze geschikt, dat

dat zy uit dezelveu moesten opmaken, dat zy van God zelf tot de bedieninge van het Evangeli geroepen waren, worden zy daarom met het grootste regt genaamt (*ἀπαβῶν πνεύματι*) *bet onderpand des Geestes*, Hand. IX: 17. 2 Cor. III: 5, 6. IV: 6. tot dit (*ἀπαβῶνα πνεύματι*) *onderpand des Geestes* moet men derhalven brengen (1) een naukeurige kennisse van het door Christus volmaakt geheel verlossings werk. welke kennis in nadruk in de laatste plaats genaamt word (*Φωτισμός τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ*) *een verligtinge der kennisse der heerlijkheit Gods in bet aangezigt van Jesus Christus* Eph. III: 1—9. (2) *de gave der prediking* van het Evangeli in verscheide talen 1 Cor. XII: 5—Hand. II: 1—4. en (3) *bet geloof der wonderwerken*: dat ook 1 Cor. XII: 9. getelt word onder de buitengewone gaven van den H. Geest. dit geloof was een bovennatuurlyke overtuiging, waar door Paulus en zyne metgezellen op 't kragtigst verzekert waren, dat God, van hen ernstig aangeroepen zynde, dit of dat wonderwerk ter opbouwinge der Kerke, en ter overredinge der ongelovigen van de waarheit van het Evangeli zou daar stellen. Een voortreffelyke preuve van dit geloof kan men zien in Petrus en Johannes Hand. III: 6, 16. en dat men door de gave Gods,

welke in Timotheus was door de oplegginge der handen van Paulus, zie 1 Tim. IV: 14. en 2 Tim. I: 6. dit geloof te verstaan heeft, heeft de doorlugtige Marthemius in zyne verklaringe over die plaatsen, zo al niet ten volle bewezen, ten minste zeer waarschynlyk gemaakt. Ook twyffele ik in genen deele of de Apostel ziet hier in 't byzonder op dit geloof. want vermits (*απαγγελον*) een onderpand dient, om imand van eene zaak te verzekeren, en Paulus en zyne medearbeiders door dit geloof, op Gods beloften Marc. XVI: 17, 18. grond, ten volle verzekert waren, dat God, van hen ernstig aangeropen zynde, een wonderwerk zou doen, begrypt men hier uit ligt, dat dit geloof inderdaad geweest is (*απαγγελον πνευματικον*) een onderpand des Geestes in hunne harten gegeven.

§ IX.

Hier uit wierd het eindelyk openbaar, dat Paulus Silvanus, en Timotheus van God gezonden waren, om het Evangeli te verkondigen: want voor en al eer de wonderwerken geschiedden, plagten zy, die het Evangeli verkondigden, ernstig, en met luider stemme, ten aanhoren van allen die daar waren, God aan te roepen, op dat hy 't een of ander wonderwerk,
naar

naar vereisch van zaken, mogte doen. zie *Hand.* III: 6, 16. nu deze aanroeping was een alderduidelykst bewys van hun onbeweeglyk geloof, waar door zy wisten en 't voor zeker hielden, dat God hunne gebeden verhoren, en het begeerde wonderwerk doen zou: gemerkt nu dit hun onbeweeglyk geloof niet anders dan op Gods beloften als op eenen vasten grond kon steunen, daarom konden zy, die ooggetuigen der wonderwerken waren, volkomen weten, dat God hun, die het Evangelii predikten, belooft had, dat hy door tekenen en wonderen en verscheide kragten aan het Evangelii door hen verkondigt getuigenisse geven zou. daar dan deze belofte aan hun, voor zo verre zy verkondigers van het Evangelii waren, van God gedaan was, was het hier uit openbaar, dat Paulus Silvanus en Timotheus van God gezonden waren, om het Evangelii te verkondigen, en zy derhalven voor uitdeelers der verborgenheden Gods moesten gehouden worden.

§ X.

Tea besluite doe ik er de volgende dingen by. toen ik in het beschryven van de voorgaande aanmerkinge bezig was, schein het my toe, dat ik opgemerkt had, dat
de

de 1 Cor. II: 5. voorkomende plaats eene byvoeging tot een vollediger begrip van den zin des Apostels nodig had. Dog vermits ik in myn werk, waar in ik getragt heb aan te tonen, hoe de plaatsen van het N. Testament die enige byvoeging of invulling nodig hebben, niet uit vreemde Schryveren, maar uit de H. Schryveren, dat is uit de dingen die voorgaan, of volgen moeten ingevult worden, die plaats nog niet in gemengt hebbe: neme ik de vryheit, om by deze gelegenheit aan te tonen, hoe 't my voorkomt deze plaats te moeten aangevult worden, ten einde elk enigmate konne begrypen, hoe ik in het aanvullen van andere plaatsen gehandelt hebbe. Ik merke derhalven aan, dat de H. Man 1 Cor. II: 4. duidelyk deels *καταρσις* ontkenner, deels *κατα θεσιν* stellender wyze verhaalt, hoe hy te Corinthen zynde niet alleen in 't verkondigen van het Evangeli gehandelt had, maar ook dat hy *ψ. 5.* aantoonet het oogmerk, dat hy in de prediking van het Evangeli bedoelt had, nu had hy om de waarheit van het Evangeli, dat is dat Jesus de Christus Gods Zoon is, den Corintheren voor ogen te stellen, niet alleen by gebragt (*αποδειξις δυναμεις*) de betoninge der kragt, maar ook (*αποδειξις πνευματων*) de betoninge des Geestes. wyl nu beide, deze (*αποδειξις*) be-

toninge ten vertoge van de waarheit van het Evāngeli, en overzulks tot dat zelve oogmerk diende, zie § III, IV. volgt daar uit niet duidlyk, dat de Apostel tot het zelve oogmerk, waar toe hy (ἀποδειξίῃ δυνάμεως) *de betoninge der kragt* by gebragt heeft, ook heeft bygebragt (ἀποδειξίῃ πνευμάτων) *de betoninge des Geestes*? dewyl hy nu het oogmerk, waar toe hy de (ἀποδειξίῃ πνευμάτων) *betoninge des Geestes* by gebragt heeft, niet uitdrukt ὕ. 5. besluite ik hier uit, dat ὕ. 5. ten einde des Apostels meening volkomen te begrypen, moet aangevult worden: daar nu de Heilige Man ὕ. 5. uitdruklyk getuigt, dat hy de (ἀποδειξίῃ δυνάμεως) *betoningen der kragt* gebruikt heeft, op dat het geloof der Corintheren zou zyn (ἐν δυνάμει Θεῶν) *in de kragt van God*: leide ik hier uit eindelyk af, dat de Apostel (ἀποδειξίῃ πνευμάτων) *de betoninge des Geestes* gebruikt heeft, op dat hun geloof zou zyn (ἐν πνεύματι) *in den Geest*. weshalven ik van gedagten ben, dat ὕ. 5. uit ὕ. 4. op deze wyze moet aangevult worden: ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων ἀλλ' ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Θεῶν, dat is; op dat u lieder geloof zy niet in wysheit der menschen, maar in den Geest en de kragt van God. Voor 't laatst doe ik er deze korte verklaringe van ὕ. 4, 5. by. „ Toen ik „ te Corinthen aangeland ben om het ampt „ my

„ my van den Heere aanbevolen te bedie-
 „ nen, dat is het Evangeli te verkondigen,
 „ hebbe ik opentlyk gepredikt Jesus de
 „ Christus de Zoon van God te zyn, en
 „ dat hy voor onze zonden gestorven is:
 „ om nu u lieden van deze gewigtige waar-
 „ heden te overtuigen hebbe ik geene
 „ bloempjens, geen hoogdravende woor-
 „ den, van welken de redenaren ter over-
 „ redinge zig gewoon zyn te bedienen,
 „ gebruikt, maar een duidelyke, en met
 „ die waarheden overeenkomende styl. en
 „ op dat ik die allergewigtigste waarheden,
 „ welke het pit en merg van het gansche
 „ Evangeli zyn, mogte bewyzen, hebbe
 „ ik niet alleen my beroepen op de God-
 „ spraken der heilige Propheten, en der-
 „ zelve vervulling in Jesus, dien ik u
 „ gepredikt hebbe, aangewezen, en dezer
 „ wyze betoogt, dat hy is de Christus de
 „ Zoon van God. Maar ik hebbe my ook
 „ beroepen op die wonderwerken, welke
 „ het van my verkondigt Evangeli volgden,
 „ die zo veele blykbare getuigenissen waren,
 „ waar door God, die niet liegen kan, de
 „ waarheit van dat Evangeli bevestigde en
 „ verzegelde. Dog zo gy lieden vraagt waar-
 „ om ik dezer gemelde wyze het Evangeli
 „ ulieden gepredikt hebbe? ik zal zeggen,
 „ ik hebbe my gewagt van die gewoonte
 „ van overredinge, van welke de redena-
 „ ren

„ ren zig plegen te bedienen, op dat gy
 „ lieden tot de Geloofs toestemminge aan
 „ het Evangeli niet gebragt zoud worden.
 „ door een pragtige redenvoeringe, die
 „ schoon wel de ooren streclende, maar
 „ het verstant niet overtuigende, geen
 „ vaste toestemminge te wege brengen kan.
 „ waar uit ligt te begrypen is, dat u lie-
 „ der geloof, indien het op zulk een los
 „ fundament gesteunt had, zekerlyk had
 „ moeten wankelen. maar ik hebbe de
 „ waarheit van het Evangeli bewezen met
 „ redenen deels genomen van de vervul-
 „ linge van de Godspraken der Propheten
 „ van het O. Testament in Jesus ge-
 „ bleken, deels van de wonderwerken,
 „ die het verkondigt Evangelie gevolgt
 „ zyn, op dat ik door dezelve u lieden
 „ tot de geloofs toestemminge aan het E-
 „ vangeli zoude brengen, en op dat u
 „ lieder geloof op deze bewysgronden, die
 „ uit hoofde van Gods waaragtigheid niet
 „ feilen konden zouden steunen, en het
 „ zou zyn ἐπιζουμένων ὑπόστασις, πραγμάτων
 „ ελεγχῶν, οὐ βλεπομένων een vaste grond
 „ der dingen die men hoopt, een bewys der za-
 „ ken die men niet ziet. Hebr. XI: 1.” La-
 „ ten wy derhalven leeren uit dit voorbeeld
 „ van Paulus, dat het de onverbreeklyke
 „ pligt van een Bedienaar van het Evangeli
 „ is niet alleen de ware geloofs leerstukken
 „ in

372 AANMERKINGE enz.

in te scherpen, maar ook dezelve aan te dringen, niet met losse, maar met egte bewyzen, op dat de hoorders door de kragt der bewysredenen mogen bewogen worden, om eene onbeweeglyke toestemminge aan de geloofs leerstukken te geven.

THOMAS VIEROOT,

373

Predikant te WORMER.

A A N H A N G S E L

aan de twee

VERHANDELINGEN

O V E R

JES: LVI: 3, 5.

Ter betoog, dat die gezegdens zeer wel, en zelfs beter tot het oogmerk dienen, zo als wy die verklaart hebben, dan in den zin, die er de Heer VITRINCA, en anderen aan geven, en er ook de veelvuldige wysheit van God in de uitkippinge der woorden ter beschryvinge van de personen, en het goed aan hun belooft, meer in doorstrale.

§ I.

Om dan nu myne belofte, in het slot myner Verhandeling over v. 3. gedaan, te vervullen, zal ik deze drie stukken nader tragten te betogen. (1) dat de woorden, zo als ik die verklaart hebbe, voldoen aan het oogmerk, waar toe zy

Cc

zyn

374 *Aanbangel aan de twee Verbandelingen*
zyn by gebragt. (2) dat zy dus beter vol-
doen, dan in den zin, dien de Heer VI-
TRINGA, en anderen daar aan geven. (3)
dat er Gods veelvuldige wysheit meer in
doorstraalt.

§ II.

Het eerste stuk betoog ik dezer wyze:
(a) dat het oogmerk hier is, om de voor-
geroemde gelukzaligheid van de gelovigen
des N. Testaments 't zy zy uit de Heide-
nen, 't zy zy uit de Joden waren, tegen
alle zwarigheden, die daar tegen konden
ingebragt worden van de eene, en andere
zyde, te bevestigen, is zeker: vermits de
geheele redeneering van γ . 4 tot 7. als een
reden van het voorgaande γ . 3. er aan
gehegt word door het reden gevend woord-
je *want*. Waar toe zou tog hier zulk een
rede van zaken gegeven worden? die het
geluk en voorregt der voorgemelde perso-
nen nader aanwyft, indien niet cenig be-
zwaar tegen dat geluk begrepen ware in
het onmidlyk voorgaande 3. γ . en waar
toe zou onmidlyk γ . 3. een waarschou-
wing geschieden? zo niet eenige bedenking
tegen het gestelde in γ . 2. kon opryzen.
(b) aan dit oogmerk word voldaan, ge-
merkt γ . 3. de zwarigheden gemeld, en
gezegt worden geen zwarigheden wezent-
lyk

lyk te zullen maken, en *ÿ.* 4— de zwaarigheden geheel worden weggenomen. immers dat *ÿ.* 3 a. de zwaarigheid van een Heiden, en *ÿ.* 6— de oplossing daar van opgegeven worden, stemt elk gereedelyk toe. wyl nu *ÿ.* 3 b. en *ÿ.* 4, 5. die zelve betrekkinge tot elkander hebben, moet men besluiten, dat een tweede zwaarigheid gemeld, en opgelost werde. Stelt men nu met my dit de zwaarigheid van een Jood, en wel deze te zyn, dat hy een voorregt, 't welk hy te voren had, en zelf van het Priesterschap, verloren hebbe, een gemeen Jood reets ter tyd toen in de Oude huishoudinge aan Aarons huis het zelve wierd gegeven met uitsluiting van alle de andere Israëlitens, een Aaronyt ook nu met de affchaffing van de Bediening der Wet: dat kon waarlyk eenige bedenkinge geven tegen het groot geluk *ÿ.* 2. toegezegd. maar deze bedenkinge was van geen waarde, en moest ophouden, als hy zig daar tegen herinnerde die betere bediening, en de daar aan verknogte eer, en roem, die bestendig blyft, welke hem God in zyn geestlyk huis, en in de binnenvertrekken van het zelve gaf, als waar door dat verlies dobbel vergoed wierd.

§ III.

Het tweede stuk te betogen zal niet veel moeite kosten. Want elk ziet ligt, dat (1) als men het woord סריס *Saris*, door eenen *gesnedenen* vertaalt, en daar door 't zy eenen lighamelyk gelubden of verminkten, 't zy een geestelyk zig rein, en kuis gedragenden begrypt, die zig slegts beklagt wegens kinderloosheit, en daar tegen vertroost word met een beter goed; dan geen onderscheid tusschen dezen en den voorgaanden zy: vermits zulken zo wel onder de vreemden of Heidenen, als onder de Joden gevonden wierden. 't Zou dan slegts een zeker soort van menschen zyn onder beide, en, zo gy al wilt, voornamentlyk onder de Joden, met stilzwygen van anderen, die ook nog bezwaar konden inbrengen, wier bezwaar dan Gods Geest zig, als 't ware, niet bekreunen zou, en het welk dan nog overbleef: daar men door het woord *Saris*, een *Vorst* en wel collective, t'samenvattender wyze een *Vorst* onder de Joden representeerende zyne geheele stamme, begrypende (waar toe Gods Geest ons zelf aanleidinge geeft, dewyl *ÿ. 4.* van *gesnedenen* of *Vorsten* in het meervoud gesproken word) dan hier heeft het geheele Joodsche Volk, alle de Stammen Israëls, in onderscheidinge van de

de Heidenen, en ook, gelyk in het eerste lid de bezwaringe der Heidenen, zo hier die der Joden. 't Is niet genoeg te zeggen, de Heer begrypt onder dit tweederye soort alle de anderen; want wat grond heeft men hier toe? dan alleen een blote giffinge, om dat anders de zwaarigheid van anderen zou overblyven: neen beter haalt men het uit het woord, of de beschryvinge van het onderwerp in onderscheidinge van het voorgaande, waar by het zelve gevoegt word, en wel zo, dat het er tefens van onderscheiden word. (2) wat zou dit ook voor een bezwaar zyn? ik heb geen Kinderen, ik ben niet in staat om oyt Kinderen te krygen, en ga dus zekerlyk kinderloos heen, gevolglyk die uitroep. *welgelukzalig is de mensch, en Adams Kind!* *ÿ. 2.* raakt my in 't geheel niet, ik heb er geen deel aan, dan slegts in eenen flauwen zin, dewyl my dit kweld, als waar door ik den zegen *Gen. I: 28.* *weest vrugtbbaar en vermenigvuldigt, en vervult de aarde:* en *Pf. CXXVIII: 3.* *uw huisvrouw zal wezen als een vrugtbare Wynstok aan de zyden uwes huizes: uwe kinderen als Olyfplanten rontom uwen tafel:* moet missen. Lieve dog! beneemt dit iets aan het eeuwig heil van een kind van God? dat alleen in de volle genietinge van zyne zalige gemeenschap gelegen is, want *Pf. LXXIII: 25, 26.* wien heb ik nevens u in den Hemel?

378 *Aanhangfel aan de twee Verbandelingen*
nevens u lust my ook niets op de aarde,
Bezwykt myn vleesch ende myn herte, zo
is God de rofsteen van myn herte, ende
myn deel in eeuwigheit.

§ IV.

't Is waar, de Vader der gelovigen Abraham beklaagt zig zelf tegen God, zeggende *Gen. XV: 2, 3*. Heere wat zult gy my geven, daar ik zonder kinderen henen gae? en de bezorger van myn huis is deze Damascener Eliezer: voorder zeide Abraham: ziet my hebt gy geen zaad gegeven, ende ziet, de Zoon van myn huis zal myn erfgenaam zyn. Rachel riep onverduldig tot Jacob geeft my Kinderen, of ik ben dood *Cap. XXX: 1*. Hanna weende, om dat zy onvrugtbaar zynde, en geene Kinderen hebbende steeds van de vrugtbare, en kinderryke Peninna geterget wierd *1 Sam. I: 2—*

§ V.

Maar ik vrage, waar uit rees die klagt? wat was er de grond van? ik weet geenen anderen grond, dan de belofte aan Abraham gedaan van zyn zaad te zullen vermenigvuldigen, en aan het zelve het Land Canaan tot eene erfbezittinge te zullen geven *Gen. XII: 2, 7. XIII: 15—* die ook her-

herhaalt word *C. XVII:* 6—8. enz. aan deze beloften hadden oudtyds de kinderlozen geen deel. Edog die belofte hebben de gelovigen des N. Testaments niet: integendeel tot hen is betreklyk 't geen wy lezen *Pf. XLV:* 11. vergeet uw volk, en uws Vaders huis. Men zou ook kunnen zeggen met Elkana, ben ik u niet beter dan tien Zonen? *1 Sam. I:* 8. Voeg hier by, dat, Kinderen, ja vele Kinderen te hebben, altyd geen zegen, maar wel eens als een vloek is aan te merken, zo als Jacob, David, en anderen dit ondervonden hebben. Trouwens die klagte past niet alleen op de *gesnedenen*, maar ook op vele anderen, die wel in staat waren, om de huwlyks pligt te volbrengen, en kinderen te teelen, egter kinderloos gestorven zyn. Eindelyk ik vrage, als men eens toestond, dat hier *gesnedenen* bedoelt wierden; hoe word dan hun bezwaar, *ik heb geen Kinderen*, weggenomen door de belofte van een beter naam te verkrygen in Gods huis, dan die men krygt door Zonen en Dogteren? zy kregen wel een beter goed, dit sta ik toe, en dit diende eenigzints tot hunne vertroosting, maar het maakte hun geluk zo groot niet, als dat der zulken, die Kinderen, ja vele Kinderen hadden, en dus bleef er nog rede van bezwaar over voor hun; daar integendeel, als men hier het woord zo vertaakt, als ik doe, hun be-

zwaar zo opvat, en de wegneeming daar van in diervoegen als ik begrypt, dan hebben wy in *vreemden* de Heidenen, in de *Vorsten* 't gehele Volk der Joden, en dus in het tweederlye soort van menschen, en in beider bezwaar, al wat van den eenen, en anderen kant kon ingebracht worden, en in de belofte al wat tot verzekeringe van hun wezentlyk geluk kan verstreken. want, wat benadeelt het missen van de voorregten des O. Testaments die zy moesten ontbeeren door zig de Bedieninge der Wet te onttrekken, aan hun wezentlyk heil? daar zy, door 't volbrengen van de wet des geloofs tot het N. Verbond overgegaan zynde, een uitneemender priesterschap kregen, en bevoegt waren om tot God te naderen, te eeten van de vrugt der, een eeuwige verzoeninge te weeg gebragt hebbende, Offerhande van den Groten Hoge priester naar de Ordeninge van Melchizedek, en een eeuwige en nooit te verliezene eer, en roem hier in genade in het geestlyk huis der strydende ware Kerk, en namaals in heerlykheit in de zegepralende Kerk ontfangen.

§ VI.

Hier mede hebbe ik mynen taak nog niet af, neen er legt nog tot mynen laste te betogen, dat in de woorden, zo vertaalt,
en

en verklaart, als door my geschiet is, Gods veelvuldige Wysheit meer doorstraalt, dan in den zin der anders gevoelenden; weshalven ik thans dit zal tragten te doen,

§ VII.

Ik merke hier toe aan, dat zy, die met den Heer VITRINGA en anderen, *gesneden* verstaan, hun bezwaar in eene klagte over kinderloosheit stellen, en de wegneeming daar van meenen te geschieden door de belofte van een grote, en eeuwige eer in 't gemeen, of in de Kerk te zullen erlangen; niet in staat zyn, om in de bewoordinge, waar mede deze dingen voorgesteld worden, eenige blyk van Gods wysheit te kunnen vinden: maar zig vergenoegen moeten met te zeggen, dat het God behaagt heeft zig, naar zyne onbetwistbare vrymagt, in dezen van dezelve te bedienen, (a) daar integendeel men zig moet verwonderen over de diepte der wysheit en kennisse van God in de keuze van de beschryvinge der personen, van hun bezwaar, en van het goed, ter wegneeminge van het zelve, belooft, zo als hier, naar onze opgegeve verklaringe, geschiet ter gelegenheit van de veranderinge der Huis-
hou-

(a) Zie VITRINGA over deze plaats,

Cc 5

382 *Aanhangsel aan de twee Verbandelingen*
houdinge van God onder de wet met Israëf,
in die der huishoudinge met Joden en Hei-
denen onder het N. Verbond. Want

§ VIII.

Is het zo, dat men by allen het als een blyk van grote wysheit in eenen Spreeker of Schryver erkent, als hy (1) met weinig woorden vele zaken klaar, en duidelyk voorstelt. (2) als zyne woorden de zaken door hem bedoelt, geheel in zig vervatten. (3) als hy in de schikkinge zynor woorden een goede, ja de beste order houd.

§ IX.

Dit alles vind men by malkander in 's Heeren woorden, zo opgevat als wy doen. Immers (1) het woord, *Saris*, bevat meer in zig, als men het zo neemt, dat er het geheele Joodsche Volk door betekent word, dan wen men het zo begrypt, dat het slegts een zeker soort van menschen uitbeeld. De uitdrukking, *ik ben een dorre boom*, in dien zin als ik die, in navolginge van de H. Schrift uitlegge, behelst meer, dan als men die zo opvat als anderen zonder vasten grond er voor te hebben. De Heer zeggende, *ik zal bem een plaats enz. geven*: meld of meer in, volgens
my-

myne verklaringe, dan volgens die der anders gevoelenden. want *gesnedenen* zyn slegts menschen, die enig gebrek aan het lighaam hebben, zo men het woord eigentlyk verstaat (geestelyk *gesnedenen* kunnen hier niet in aanmerkinge komen, om dat dan niet nodig was geweest deze *gesnedenen* nader wegens de pligten, die in hun gevordert worden, te beschryven, en uit te beelden, zo als nogtans geschiet *ÿ. 4.*) edog volgens onze vertalinge vertonen de *Vorsten* of *Overstems* het gheele Volk, alle menschen, zonder onderscheid of zy wel gemaakt, dan gebrekkig naar 't lighaam zyn, die tot het zelve Volk behoren. *Kinderloos te zyn*, doet wel enig verdriet aan, maar kan door andere voordeelen naar de Wereld vergoed worden, en sluit derhalven al wat imand aanzienlyk maakt niet uit. maar *van al zynen luister, en beerlykheit ontzet te worden*, zonder *hope van berstel* maakt imands staat geheel ongelukkig. een plaats en naam te hebben in Gods huis beter zynde dan Zonen en Dogteren te hebben, belooft wel wat goeds, dat de droeffenis wegens kinderloosheit vermindert: maar evenaart het geluk niet der zulken, die daar by zig ook met Kinderen gezegent zien: daar een bediening, en daar uit ontstaande eer, en roem in 's Heeren huis te ontfangen, die, bestendig, en eeuwig zynde, verre de eer, en

384 *Aanhangsel aan de twee Verhandelingen*
en het voordeel der aller aanzienlyksten in
vorigen tyd overtreft, neemt alle kwellings
t'eenemaal weg, en behelst alles in zig,
wat iemand wenschen kan, of mag. en
dat deze dingen dus door deze woorden
klaar en duidelyk, ja klaarder en duidely-
ker worden voorgesteld, dan die men an-
ders er uit haalt, kan niet in twyffel ge-
trokken worden: want, daar een *gesnedene*
ons in 't onzekere laat, of het een Jood,
dan een Heiden zy, ja dan in verband met
het voorgaande alleen een verminkte Hei-
den vertoont; doet de *Overste*, met toe-
speeling op *Num. XVI.* ons aanstonts zien
het gehele Joodsche Volk bedoelt te worden:
daar *kinderloos te zyn*, uit de spreekwyze, *een*
dorre boom te zyn, enkel door vergelykinge
van een dorre boom met een kinderloos
mensch op zig zelve gehaalt word: geeft
de vergelyking met andere plaatfen, en de
toespeeling op *Num. XVII.* ons duidelykte
kennen, dat die spreekwys in zig vervat,
van de priesterlyke bedieninge, en waar-
digheit ontzet te zyn: daar men de belof-
te *een plaats en naam beter* enz. in dien zin,
van iets beters dan Zonen en Dogteren te
hebben, niet wel kan vatten, dan op on-
derstellinge van den zin van het voor-
gaande regt gevat te hebben, vloeit on-
ze verklaring van zelf uit de tegenstellin-
ge van het gene de Kinderen van Aaron
in Gods Oude huis hadden, tegen 't ge-
ne

ne de gelovigen onder 't Nieuwe Testa-
ment verkrygen.

§ X.

(2) Dat nu's Heeren woorden, derwyze verstaan als ik die verklaart hebbe, de zaken door hem bedoelt geheel in zig vervatten, en er die vollediger in voorgesteld worden, dan volgens de uitleggingen van anderen, blykt uit het geen ik boven §. II, III, IV. geschreven hebbe, en behoeft derhalven niet nader betoogt te worden.

§ XI.

(3) Beter order in de schikkinge der woorden, dan die hier, volgens onze verklaringe, gehouden word, kan er niet bedagt worden: vermits eerst het groot heil als een drang-reden tot betragtinge van geloof, en heiligmakinge voorgesteld word *ÿ.* 1, 2. dan al, wat tegen de grootheid van dat geluk van Joden en Heidenen kon ingebragt worden, opgegeven, en wel zo opgegeven word, dat eerst het bezwaar der Heidenen, dat het eerst in het oog loopt van wegens hunne verwerpinge staande de Bediening der Wet, en dan dat der Joden gemeld word *ÿ.* 3. en eindelyk eerst der laastgemelden bezwaar, onder bepa-
lin-

386 *Aanhangfel aan de twee Verhandelingen*
linge hoe zy moeten gestelt zyn *ÿ. 4.* grondig weg genomen, en zo weggenomen word, dat hunne gelukzaligheid volkomen word uitgebeeld *ÿ. 5.* en vervolgens dat der Heidenen, wier Character van geloof en heiligmakinge gemeld word *ÿ. 6.* beantwoord, en getoont word geen plaats meer te zullen hebben *ÿ. 7.*

§ XII.

Als wy hier nog by overwegen, hoe gepast de voortreffelykheit der Huishoudinge van God in zyne Kerk onder het N. Verbond by deszelfs opregtinge, met woorden en spreekwyzen in toespeeling op, en in tegenstellinge van het gene by de opregtinge van het Oude Verbond met Israël, gebeurt is wegens de verwaarlozing van de gevorderde pligt, word voorgedragen, op dat dezelve den opmerkenden aanstonts zig mogt opdoen; moet men dan zig zelve niet als in den Afgrond van Gods onpeilbare wysheit verliezen, en in vollen nadruk van den Heere zeggen? hy doet zynen mond open met wysheit *Spr. XXXI: 26.* en dat Jesaias door de opwederstaanbare wysheit, en Geest Gods deze dingen zo gesproken, en te bosk geslagen hebbe. zo als men leest van Stephanus *Hand. VI: 10.*

§ XIII.

§ XIII.

Ik zal , om my door openbaringe der waarheit aan den Lezer te veraangenaamen , my nu nog verledigen , om te doen zien , dat dit alles , zo als het hier , naar myne gedagte , voorzegt is , ook door de vervulling is bewaarheit. Hier toe merke ik aan dat (1) de gelovigen des Nieuwen Testaments zo uit Heidenen als uit Joden gelukzalig geroemt worden. immers zo zegt Paulus *Rom. X: 12, 13.* daar is geen onderscheid nog van Jode nog van Griek; want een zelve is Heer van allen , ryk zynde over allen , die hem aanroepen. want een iegelyk die den naam des Heeren zal aanroepen , zal zalig worden. (2) dat beide Heidenen en Joden hier tegen enig schynbaar bezwaar konden inbrengen als zy met vleesch en bloed te rade gingen; de Heidenen , dat zy van Gods Volk afgescheiden waren door de oude Huishoude; de Joden , dat zy die voorregten van de oude huishoude nu moesten missen is ook zeker. Dezelve Apostel Paulus stelt ons de Heidenen voor zo als zy in den tyd , der oude Huishoude waren vervreemd van het burgerschap Israëls , ende vreemdelingen van de verbonden der beloftenisse , geen hope hebbende , en zonder God in de wereld. *Eph. II: 12.* waarom

om zelf gelovigen uit de Joden hen niet wilden erkennen als deelgenoten der genade, ten zy zy alvorens befmeden wierden, en zig verplichtten om de wet van Moses te gehoorzamen, zie dit *Hand. XV: 1.* en welke voorregten der oude Huishoudinge de Joden, in den Heere Jesus gelovende, en door dat geloof in de nieuwe erfbedeeling overgaande, moesten missen, kan men zien uit *Pbil. III: 5.* vergeleken met *Rom. IX: 4.* dat (3) dit egter geen benadeeling aan hun wezentlyk geluk toebrengt leeren wy uit *Eph. II: 18.* daar Paulus hun den toegang tot den Vader door den Geest toeëigent, als ook *C. III: 12.* ja de grote verbeteringe van hunnen staat boven die, waar in zy zig onder het Oude Testament bevonden, stelt weder diezelve Apostel duidelyk voor *Hebr. XII: 22—* zeggende: maar gy zyt gekomen tot den Berg Sion, ende de Stad des Levendigen Gods, tot het hemelsch Jerusalem, ende vele duizenden der Engelen; tot de algemeene vergaderinge, en de gemeente der Eerstgeborenen, die in den Hemel opgeschreven zyn enz. dat (4) zy nu een beter Bedieninge en naam in Gods huis hebben gekregen door het geestlyk Priesterschap, dan die der Zonen eertyds in het oude was, blykt uit *1 Petr. II: 9.* daar zy een uitverkoren geslagt, een Koninklyk Priesterschap, een heilig, en verkregen volk genaamt

naamt worden. Zy hebben ook eenen altaar van den welken geen magt hebben te eeten die den Tabernakel dienen, *Hebr.* XIII: 10. zy nu eenen groten Hogepriester hebbende die door de hemelen doorgegaan is namentlyk Jesus den Zoon van God *Hebr.* IV: 14. kunnen met vrymoedigheid toegaan tot den troon der genade op dat zy barmhertigheid verkrygen enz. *ÿ.* 16. ja zy hebben vrymoedigheid om in te gaan in 't Heiligdom door 't bloed van Jesus op eenen verschen en levenden weg, welken hy hun ingewyt heeft door het voorhangsel dat is door zyn vleesch enz. *C.* X: 19— zy zyn gemaakt tot Koningen en Priesteren Gode ende zynen Vader *Openb.* I: 6. en zullen als zodanigen heerschen *C.* V: 10. zy zyn gemaakt tot een pilaar in Gods tempel, en zullen daar niet meer uitgaan, en op hen is geschreven de naam hunnes Gods *C.* III: 12. zy krygen een witten keursteen, waar op een naam geschreven is, die niemand kent, dan die hem ontfangt *C.* II: 17. zulks zy maar met Paulus het geen hun gewin was om Christus wille schade hebben te agten, en alle dingen drek te rekenen, op dat zy Christus mogen gewinnen *Phil.* III: 7—.

§ XIV.

Ag mogten zy, die tot de Stammen Israëls
Dd raëls

raëls behoren naar het vleesch, en die de gehegtheit aan de voorregten van het Oude Verbond een groot beletzel is, om door het geloof in den Heere Jesus tot het Nieuwe Verbond over te gaan, dit eens regt bemerken, en ter harte neemen! 't zou hen overtuigen, dat het missen van de goederen des O. Testaments waar in zy nu hun grootste roem stellen, niet het minste aadeel aan hun wezentlyk heil oebrengt; terwyl dit verlies door een heerlyke winst vergoed word. Maar nu is het verborgen voor hunne ogen, gemerkt het dekzel van Mozes, dat wegens de verhardinge van hunne harten op hen legt, hen halet om te zien op het einde des genen dat te niet gedaan word, en op de voorreffelyke heilgoederen, die de Heer aan zyne gunstgenoten in dezen wel aangemen tyd, en dag der zaligheid wil schenken: God heeft hun gegeven eenen Geest des diepen slaaps, oogen om niet te zien, ooren om niet te horen tot op den huidige dag; zo dat zy in den waan, dat zy nog een groene olyfboom zyn, hunne ingebeelde vettigheit niet willende verlaten, als een vygeboom die enkel bladeren maar geene vrugten draagt, nu door den vloek die op hen legt, verdort zyn.

§ X V.

Daan het nu ons geliefde Christenen gegunt wordt de heerlykheit des Heere met ongedekten aangezichte als in eenen spiegel te aanschouwen, om naar dat zelve beeld in gedaante verandert te worden van heerlykheit tot heerlykheit als van des Heeren Geest, laten wy dan tonen, dat wy ook een bediening en naam in 's Heeren Huis gekregen hebbende, die genade van God niet te vergeefs ontfangen hebben: neen, dat wy, vrymoedigheid hebbende om in te gaan in het Heiligdom door het bloed van Jesus op eenen verschen en levenden weg, welken hy ons ingewyt heeft door het voorhangsel dat is zyn vleesch, en eenen groten Hoge priester over Gods Huis hebbende, toegaan met een waaragtig hart, in volle zekertheit des geloofs, onze harten gereinigt zynde van de kwade conscientie, en het lighaam gewassen zynde met rein water, ook de onwankelbare belydenisse der hope vast houden; hebben wy eenen altaar waar van geen magt hebben te eeten die den tabernakel dienen, laten wy dan door Jesus altyd Gode opofferen een offerhande des Lofs, dat is de vrugt der lippen die zynen name belyden: dat wy dus zulken onder de Joden, die de beminden om der Vaderen wille zyn, tot jaloersheit

D d 2

tragt-

392 *Aanhangfel aan de tweede Verbandel. enz.*
tragten te verwekken , en met de daad tot
hen zeggen , komt gy huis van Jacob , en
laat ons wandelen in het licht des Heere!
dat wy als ware Israëlitien Sabbath houden
rustende van dode werken , en daar wy een
onbeweeglyk Koninkryk ontfangen hebben,
laat ons de genade vast houden , door wel-
ke wy welbehagelyk God mogen dienen met
eerbiedinge , en Godvrugtigheit; zo zul-
len wy hier aan Gods verbond getrouw ge-
bleven zynde , den Heere ook getrouw in
zyne verbonds beloften ondervinden , als
die ons in zyn heerlyk huis den Hemel
zelf voor hem zal stellen , om daar als
zyne Zonen en Dogteren eeuwig by hem
in te wonen.

JOHANNES VRIEMOET,

Predikant te Princeland.

AANMERKINGEN

Over den

EVANGELIST MATTHÆUS.

C A P. IV: 6.

Βάλε σεαυτὸν κάτω.

Werpt u zelven nederwaarts.

Zoo verzoekt de Zatan den Heere Christus, welken, als de Zone Godts zynde, hy niet durvde aangrypen en ter neder werpen: daarom is het: *Werpt u zelven*: in welk zeggen een grote list en kwaataardigheid van den bozen was opgesloten; ten einde Christus, zo doende en naa hem luisterende, mogte zondigen, en dus ophouden volmaakt heilig en regtvaardig te zyn: waar mede het groote werk der Verlossinge door Christus dan moest vervallen en ophouden: de Duivel bespot Christus, die zig zelven wilde *overgeven* tot een slagtoffer voor de zonden zynes Volks en zyne ziele *uitstorten* in den doot: schimpende zegt hy: wilt gy u zoo in ly-

D d 3   den

den storten, wel aan, stort en werpt u dan, is er zulken moet by u, *van deze hoogte naa beneden*: Zatanas verder, wetende de Schriften, gelyk hy ook mit dezelve sprak in dit vers, wist derhalven ook wel, dat hy slegts (Gen. III: 15.) vermorzelen zoude *de verzenen*, of eigentlick in het eenvoud *de verzen*, *biele* (volgens de Grondtaal *אֵפֶן*) van Christus het Vrouwen zaad welk Hem wel zoude doen als vallen, maar niet alle magt benemen, gelyk Christus den Zatan doen zoude, hy zoude *bem den kop vermorzelen*: de kop eigentlick genomen vermorzelt zynde, kan er geen leven of levens kragt meer overig zyn: en dit zoude in een *oneigentlicken* zin, Christus den Duivel doen; om dit nu te beletten, wilde hy aan de Christus, die ook waaragtig *mensche* was en dus een lichaam en hoofd had, dit voor slaan: *werpt u zelven nederwaarts*: en zoo wilde Zatanas de waarheit der belofte en woorden Godts zelve verydelen en te leurstellen; en wyders dus ook niet slegts vermorzelen Christus *verzenen*, of eigentlick maar *eene verzen*, dat is, iets als van Christus, neen maar alles, 't hoofd en het geheele lichaam: gelyk Zatanas eene geheele verplettering hoopde op die nederweringe, en wel van zulken hoogte, van welke *naa beneden*, (in de volste nadruk begrypt dit het Griexewoort *κατω*) de ogen schemerden, en welker benede grondt een steenagtige rotze was. De tempel op den hoogsten top van den

den berg Moria staande, (welk tempelgebouw op zig zelve ook zeer hoge was,) en Christus op de tinne des tempels staande, zoo was de valey of het dal, roerend daaronder eene verschriklike diepte, jaa als een afgrondt volgens het getuigenis van Josephus, die de gelegendheit daar van met zekerheit wist, als hebbende geleefd, toen de tempel nog in wezen was, gelyk hy ook deszelvs verwoesting heeft gezien en bygewoont.

Het woort in 't Griex, door *werpen* of *nederwerpen* vertaalt, betekent *eene nederwerpinge met veel force, kragt en geweld*, en wordt gebruikt van de Overwinnaars in worstelperken, die ten teken van triumph hunne party ter aarde werpen, om hem den voet op den nek of hals te zetten: in hoedanigen zin men verstaan mag en kan *Callimachus Epigramm. IX. pag. 192.*

Πῶς ἔβαλες.

Hoe hebt gy nedergeworpen, t. w. de tegenparty of uwen vyant, gelyk de Geleerde ORONAEUS het dus verklaart. Zoo wil en wekt dan de Zatan Christus op, dat hy zyn eige zelve vyant zy, en zig nederwerpe van de hoogte in die vreeslike laagte, hopende dus als een Overwinnaar, ἐπιβαλέτω κερβίνω χριστῷ, te zullen staan en treden op den liggenden Christus, en derhalven aan den Heere Christus te doen,

Dd 4

dat

dat Christus aan hem en aan de zynen doen zoude , t. w. om dus *gestelt te worden toe een voetbank van Christus voeten*, jaa om *verplettert te worden*, gelyk onder de voeten van Christus , als het Hooft, zoo ook onder de voeten zyner gelovige Ledematen, *Pf. CX. en Rom. XVI*: welke waarheden en voorzeggingen Zatanas dus ook hier wil bespotten, en zoo veel in hem was, *verdelen. Κάτω, nederwaarts*, t. w. zonder eenig belet ofte hinder van iets, dat in 't nederwerpen den val zoude breken ofte tegenhouden: gelyk *Eutychus* viel van de derde zolderinge *nederwaart*, *κατω* met het zelve Griexe woort, *Hand. XX: 9*: waaruit wederlegt wort het gevoelen van zommigen, die hier begrypen een val langs de trappen van de vertrek-kamer, *Gasich* geheten, welke gedient zoude hebben tot de Vergaderplaatze van den grōten Joodschen Raat en zig zoude heerlick vertoont hebben naa de wyze van een aanzienlick tempel- en Kerk-gebouw, *ad modum magnae basilicae*: ten zy men die trappen, dat egter niet waarschynlick is, zoo steil, en ieder der trappen zoo smal begrype, dat de staande op, en vallende van het bovenste einde, los en geheel naa beneden heen rolle zonder tegenstant of wederhoudinge: gelyk daar toe de trappen van den tempel in *Mexico*, dus gemaakt waren, om de lichamen der gesacrificeerdens hol over bol van boven neder te rommelen, volgens

Acos-

ACOSTA OVER *West-Indiën Lib. V. Cap. 20.*
fol. 115.

C A P. IV: 7.

Ἐφθ.

Zeyde.

Dit is de betekenis van het woort: edog hier is de zin: *Antwoordde*: zeggen voor *antwoorden* vindt men meermalen by Griexe Schryvers: dikwils by *Diogenes Laërtius*, bijzonder *Lib. I. πρὸς τὸν αὐθόμυλον ἔφθ*, tot den vragenden beevt hy gezegt, t. w. *Tbales*: En ἠρώτησε τὸς αὐτὸν, iemant beevt hem gevraagt, waarop aanstonts volgt, ἔφθ, by beevt gezegt. Uit vele bewyzen deze alleen aangehaalt te hebben, zal genoeg zyn. Hier vind men alleen, *Jesus zeyde*: 't welk *ἔ. 4.* wordt uitgedrukt: *antwoordende zeyde*, gelyk mede *cap. XXVIII: 5*: *De Engel antwoordende zeyde tot de Vrouwen*: die aldaar niet gesproken of gevraagt hadden: Edog *antwoordende*: volgens myne gedagten, om dat haar ontstelt gezicht en gedrag voor haar *sprak*: gelyk de ogen en houdingen der menschen wel te kennen geven, wat er in 't gemoet omgaat. In de ogen is als de inwendige gesteltenis der ziele, het zy omtrent de liefde, vreugde, vergenoeginge en hoogagtinge, of haat, droefheit, angst, vrecze en veragtinge. Ziet *CARPZOVIVS*

Dd 5

over

over *Ruth* pag. 285 en 286. SALMUTHUS *ad Pancirollum Memorabil. T. II. pag. 171.* en SEBERUS *ad Severum Sanctum de mortibus boum pag. 3.* Waaruit is voortgesproten, dat *het oge van een mensche de mensche zelve* betekent: om dat men aan het oge van iemand doorgaans afmeet zyn geheel bestaan, en om het zelve ons daarna voor te stellen en in 't geheugen te ververschen, zo valt onze gedagten dan meest op het oge: hoe wel het ook missen kan: waarom de mensche gezegt wordt, *slegts aan te zien, dat voor ogen is.* By PINDARUS leeft men *Pythior. Ode IV. pag. 344. Ὀφθαλμὸς πατρὸς,* *het oge des Vaders voor de Vader zelve.* En misschien ook by EURIPIDES *Triad. γ. 13, 14.* In den zelve zin spreekt *Mohammed* in den *Alcoran Surata XIX: 25. Etes, ende drinket, Vakari gnainan en verorolickt, of verquikt u oge, dat is, u tige zelven of uw licchaam.*

CAP. IV: 8.

Δείκνυσιν.

Toonde.

Zatanas stelde voor en vertoonde de Koninkryken der werelt en derzelve heerlickheit niet slegts *eenvoudig*, neen maar naar de wyze van vertoningen op een toneel of theater, daar gebruikelick was de ἑνδείξις of

ten toonstellinge van de allerbeste en treflickste zaken, die aller ogen naa haar trokken: met oogmerk en verwagtinge, om de toejuichinge van al het Volk eenstemmig te hebben en weg te dragen. De geleerden hebben opgemerkt, dat de Griexsche woorden *δειξίς* en *ἑυδειξίς*, gelyk men leeft in onzen text, door *toon*en vertaalt, eige woorden van de toneelen zyn, op welke allerhande zoorten van Konstenaars, zelfs van Handtwerklieden op plegtige feestdagen als streden om den prys, vertonende een ieder zyne bezondere kunstwerken in 't openbaar voor den Volke, om boven andere wegens haar werk geroemt te worden. Zoo leeft men van *Thearion*, dat hy op de zoo genoemde Panathenæze feesten te Athenen, die van *Tbesus* ter eeren van Minerva waren ingestelt, brooden *ἑδείξε*, *vertoont hebbe*, als proefstukken van zyne kunst en bequaamheit in dezelve boven anderen. Ziet *Casaubonus ad Atbenæum Lib. III: 28* en *VI: 11*. Zatanas, als 't ware, staande op zyn theater, heevt als aan Christus vertoont gaven en præmien, boven welke in deze werelt geene grotere en trefliker zyn, en door welker innemend lokaas de mensche doorgaans verlost en vervoert wordt: hy hoopte, dat Christus dezelve voor zig zoude verkiezen en groatelyks met verwondering beschouwen niet alleen, maar ook, om deelgenoot te worden van die goederen, hem hemelsche en

God-

400 A A N M E R K I N G E N

Goddelyke eere bewyzen. Δείκνυσιν, toont de de helse Vyandt de Koninkryken, om dezelve Christus als te verkopen en daarvan roem wegtedragen: in welken zin het Griexe woort ἐνδέκνυαζ wordt gevonden. Ziet de Noten ad Demosthenem pag. 1211. Edog de Heere Christus, als uit het volgende blykt, heeft dapperlick tegengestaan: zo als dit Koning Salomo dat luisterlyk voorbeeld van Vorst Messias, voor eeuwen had afgeschaduwtd, als wiens voetbank van den throon was van gout: 't welk hy dus had onder zyne voeten: om aan te duiden, dat Salomo geenzins slaavagtig diende het gout en wereldze blinkende heerlijkheit, en dat die hem geenzins aftrokken van de ware wysheit, nog van de ware dienst en vreze van zynen Godt: 't welk ik eens, predikende over dit vers en volgende, gebruikte tot eene Inleidinge, en welker overbrenginge en toepassing gantsch niet onvoeglyk geagt wierdt, dat Christus zoude hebben en innemen niet een werelds Ryke, neen maar geestelyk en wel naa een allerhoogsten arbeit van lyden of gehoorzaamheit tot de doot des kruices. Zatanas wil hem openen eenen weg tot verkryginge van alle de Koninkryken der werelt zonder eenig gevaar, moeite en arbeit, hy wilde slegts dat Christus hem aanbad en eerde. De Duivel heeft buiten twyfel beloovt een Ryk, dat de vleeschelyke Joden aan den Messias toeëigenden

en

en meinden op deze aarde te zullen zyn: in welke de Messias zoude heerschen over alle Volkeren des aardbodems, van derzelve (bezonder der Romeinen) jok haar verlossende ende zig dezelve onderwerpende: dat zulxs het dolend gevoelen der Joden geweest is, getuigen derzelve Schriften: hoewel oudere Joden beter en gezonder gevoelt hebben, dat namelyk het Koninkryke van Christus zoude geestelyk of hemelsch zyn. Ziet *CRAMERUS Theolog. Isr. P. I. p. 237.* en *BYNÆUS de morte Christi L. I: 1.* Deze dwalinge der Joden is niet onbekent geweest aan den Duivel: met welke hy dagte, dat ook Christus behebt en besmet was, en dat hy daarom denzelven ligtelyk konde verleiden: te meer om dat het beloovde goet niet suspect schein, neen maar Hem, als de Messias, te voegen, te meer, om dat de Propheten van zyn Koninkryke zoo veel gesproken hadden: Zatanas biedt zyne hulpe aan, om een Koning der Koningen *in alle de Koninkryken der werelt* aanstonts te worden en met zynen scepter allen te beheerschen: en zoo zal blyken, wil de helsche slange zeggen, dat Jesus is de Messias, die als Koning heerichte te Jerusaleim. De boosheit en list des Zatanas leit hier in: hy eischt eene eere, die Godt alleen toekomt, het welk zoo veel is, als Godt te verlochenen en zig zelve te maken tot eenen Godt: hy wil, dat Christus een Koninkryke hebbe, dat

dat zyne heerschappy niet afbreekt, neen maar veel eerder zyn Koninkryk bouwt: het welk eene geheele verydeling was van Christi komste, lyden, Middelaarsamt en derselver hooftoogmerk: Zatan bedoelt zoo verder, dat Christus leve en doe, niet volgens het welbehagen zynes Vaders, neen maar volgens de opvattingen der blinde Joden, die niets, dan dat naa den vleesche was, najaagden en in haaren verbeelden Messias verwagteden, namelyk de oprigtinge slegts van een uiterlyk en werelds Ryke: zonder eenig op en doorzigt te hebben van de zaligheit der zielen, en afbrekinge van 't Ryk der duisternisse en der sonde: Zatanas voede en sterkte de Joden in deze beklaglyke gedagten: want zoo lang die hielden en stant grepen, konden zy den Heere Jesus, als den waren Messias niet erkennen nog aannemen: eindelyk Zatanas doet alles, op dat Jesus de valsche Messias mogte zyn, gelyk Hy moeste, zøkende een Ryk van deze aarde: gelyk daarna de valsche Messiaffen, die er zyn opgestaan, gezogt en getragt hebben naa de hoogste heerschappy onder de menschen; maar die alle, hoe groot ook haaren schyn en opgang in den beginne was, elendig zyn omgekomen en verdwenen, zoo in oudere, als jongere eeuwen, gelyk wy uit de historien, die wy hier niet ophalen, klaerlick en overvloedig bewezen zien.

CAP.

CAP. IV. 8.

'Ο διάβολος.

De Duiwel.

Zynde de eige naam van hem, die is en heet Ἐχθρός *De Vyand*, of Boze in den vollen zin: Judas Iscarioth, naa denzelven aardende en gelykende, (gelyk Zatanas werkt in de kinderen der ongehoorzaamheit,) heet daarom διάβολος, *Job. VI*, een Duiwel. De naam zeg. een *Calumniateur*, *Aanbrenger*, *Lasteraar*: van het Griexo διαβάλλω, *aanklagen*, *bekladden*, *quaadspreken*: gelyk dog de Duiwel is de *verklager* onzer *Broederen*, *Apos. XII: 10*: Die als een boze *Aanklager* moet worden aangemerkt: daarom is het: *de Heere schelde u, gy Satan*, *Zachar. III: 2*. Dus dwalen, onzes oordeels zy, die de naam διάβολος, *Diabolus*, (waar van misschien het woord *Duiwel* met eenige verandering in onze tale oorspronklyk is, de letter b verandert zynde in een v) afleiden van Tubal, den Zoon van Lamech, die de *Uitvinder* is geweest van het *smidts kunst werk*: ziet dieswegens *REINERSIUS* onder de *Dissertatiën*, van den beroemden *Grævius* uitgegeven pag. 125. Misschien dewyle *Lieden* van zulken morsigen handwerk er doorgaans zwart uit zien: met welke *colour*, zynde van een ongelukkige en

qua-

quade beduidenis de Duivel wel wordt ver-
toont en afgemaakt: hoewel volgens zom-
mige de Æthiopiërs, die zelve zwart zyn,
den Duivel wit afmalen. Ziet **JOBUS LU-**
DOLFUS *Histor. Æthiop. Lib. I: 14. pag. 35.*
By de Geleerde **HEIDEGGERUS** *ad Tumulum*
Concilii Trident. wordt gewag gemaakt (ligt
te giffen, wat bedoelt wordt, indien 't zoo
geweest is in der waarheit) van een zwarte
hont verschenen aan eenen Cardinaal by
ontydige nagt tyt, toen het Concilie van
Trenten gehouden wierdt. By **CYPRIANUS**
en **HILARIUS** is meldinge van *Zabulus*,
zynde dezelve met *Diabolus*, *Duivel*: de-
wyle de Grieken meermalen plegen het
Dia door *Za* uittedrukken: ziet **ZENSTLE-**
BIUM *de alea Veterum cap. 3.* By de Ara-
biërs wordt de Duivel geheten *Eblifon*, ge-
lyk uit den Alcoran, blykt *Surata II: 34.*
Misschien ook heeft dit woort zyn begin
ontleent van het Griex *Diabolus*, met af-
en uittalinge van de letter *D*, en is te re-
kenen onder de woorden der Arabize ta-
le, die van jongere tyt zyn, en voor **Mo-**
hammed, gelyk men van andere mede
aanmerkt, niet in gebruik geweest zyn,
het welk de Vermaarde **H. SCHULTENS** niet
ligt zoude toestaan: ziet zyne *aanmerkinge*
over Hariri, Confess. III. pag. 166. **Moham-**
med, die vele dingen overgenomen heeft
uit de **H. Schriftuure**, heeft tot zyn ge-
bruik misschien ook, hoewel met eenige
verandering, de naam *Eblifon*, daaruit ont-
leent:

leent: gelyk hy ook gedaan heeft met andere Schriftuur-namen, als bijzonder blykt uit de Naam *Jesus*, welke by meldt en spelt *Isai*.

[CAP. IV: 9.

Δώσω.]

Zal ik geven.

De Grieken zouden ook kunnen zeggen: *δώσω ἔχειν*, ik zal geven, om te hebben: welke maniere van spreken CERDA opmerkt in zyne geleerde en breede aanmerkingen over *Virgilius Æneid. IX. pag. 332*: daar hy ligt byzet aan de woorden van den Poëet, wanneer hy zingt:

Qua mittit dona. . . . *Ille suo moriens dat habere nepoti.*

Dat is, welke gaven by zendt, geeft by stervende dezelve, te hebben, aan zyn Neef of Kintskint, misschien *Remulus*. En Grieken en Latynen spreken dus: geven om te hebben: ziet CERDA, die bewyzen bybrengt: waartoe ik voege uit myne eige lezinge, POLYÆNUS *Lib. II. Stratagemat. cap. 7*. Niet ongerymt kunnen wy hier stellen eene *Ellipsis*, of uiclatinge van het woort *ἔχειν*, hebben: dat ten vollen staat *Job. V: 26. ἔδωκε ἔχειν*, by heeft gegeven, te hebben.

E e

CAP.

CAP. IV: 10.

Κύριον τὸν Θεὸν οὐ, κ. τ. κ.

Den Heere wven Godt, enz.

PETAVIUS, een Geleerde en beroemde Roomschezinde, wil uit deze woorden; van Christus opmaken en beweerē, dat de προσκυνήσις, *aanbiddinge* wettig en geoorloovt aan den Heiligen, hare beelden en reliquien geschieden mag, en dat het λατρεύειν, *dienen*, Gode alleen toebehore: Een zwak bewys; dat hy, (te zeer ingenomen met vooroordeel en bewys zoekende uit het woord; dat niet gevonden wordt, als gezogt en gedrongen) egter aandringt ten zynen voordele, hoewel niets klaarder en kragtiger den dienst en aanroepinge der Heiligen wederlegt. Want 1. de Heere Christus weert de aanbiddinge des Zatans af met een allersterkst en algemeen bewys, genomen uit de Schrift, namel. dat Godt, alleen, zy aantebidden. 2. Hy zegt *den Heere wven Godt*, bedoelende Godt alleen ende niemant buiten denzelven: om dat deze doorluchtige namen op geen schezepzel kunnen worden toegepast; gelyk dezelve in de H. Schrift Godt alleen betekenē: immers, wanneer Israël uitriep: *De Heere is Godt, de Heere is Godt.* 1 Kon. XVIII: 39: de reden is, dewyl Godt is *Heere*

Heere of Jehova en dit zyn Naam, t. w. Gedenknaam. *Jes. XLII: 8.* 3. Waaruit moet voortvloeyen eene dienst, met welke niemant, dan Godt alleen, kan, mag of moet gediend en geëert worden: gelyk Israël zig ter aarde nederwierp voor Jehova, en Jehova zelve zegt, *myns eere zal ik geenen anderen geven, nog mynen lof den gesneden beelden*: ziet de aangetrokke plaatzen. Hier nu hebben wy dien dienst, t. w. *de aanbiddinge*, te doen, dat op te merken is, aan denzelven Jehova of HEE-RE Godt. 4. De aanbiddinge sluit in de erkentenis en belydenis van al zulke ontzaggelyke en geduchte deugden en eigenschappen, die niet konnen gestelt en gevonden worden, dan in het Opperste Wezen, by welk is de Goddelickheit: waarom ook Sadrach, Mesach en Abednego geenen anderen Godt wilden eeren en aanbidden; dan hunnen Godt, *Daniël III: 28*: eeren en aanbidden is aldaar het zelve, gelyk ook in onzen text, *aanbidden en dienen*. 5. Papisten gebieden de Heilige *aan te bidden*, daar eene hemelsche Engel zelve; als Johannes hem *die eere* wilde aandoen; dezelve weigerde: *Apoc. XIX: 10*, zeggende: *ziit, dat gy dat niet en doet, ik ben uwe Medediensstknecht* en voegende daarby: *Aanbidt Godt, τῷ Θεῷ προσκύνεον*: hy die een Engel Godts was, een van die kragtige helden sluit zig klaar en kragtig uit, te meer dan moeten Heilige, te vo-

ren Broederen, en die niet anders dan doorden Middelaar, zelve daar toe onmagtig zynde, zyn zalig geworden, van die aanbiddinge uitgestoten zyn en blyven: het is aan te merken, dat Johannes *θεσων*, *nedervallende* wilde aanbidden, en navolgen die Ouderlingen en Dieren, die *ψ. 4.* gemeldt staan: nu is het, dat Zatanas vordert eene zodanige aanbiddinge, met welke een Engel uit den hemel zegt en aandringt, dat Godt, begryp, *Godt alleen*, moet geëert en aanbeden worden. 6. Daar wordt wel bygevoegt het woord *alleen*, *μόνος* in 't Griexe voor *gy zult dienen*, *λατρεύσεις*: Christus zelve heeft misschien wel niet het woord *alleen* daar by gesproken, slegts volgende eenvoudig de Hebreuze tekst, daar het woord *alleen* juist niet uitgedrukt, maar in 't zaaklyke gewis er moet onder verstaan en begrepen worden: de Evangelist Matthæus heeft gevolgt de vertalinge der LXX Overzetters, die de zin der woorden hebben uitgedrukt, voegende daar by *μόνος*, *alleen*: want die dog wilde Godt, met Israël strengelyk op te leggen en aan te bevelen zynen H. dienst, Hem ter eeren alleen te oeffenen: het welk een Volk, als Israël was, zoo hellende naa Superstitie en Afgodery, gelyk in de Woestyne en daarna in Canaan zoo grof en groot gebleken is, niet kragtig genoeg kon ingeboezemt worden. Er kan een tweederlei soort van dienst begrepen worden, een

Een algemeene en speciale of bijzondere: het leste vervatte in zig, *gy zult aanbidden*, het eerste of algemeene, dat alles in zig begrypt, wat tot de oeffening der Godzaligheid behoort, *gy zult dienen*. Christus antwoord niet alleen den verzoekenden Zatan, *Gy zult aanbidden den Heere uwen Godt*, maar Hy doet er ook by: *Hem alleen zult gy dienen* in allen dienst, van wat natuure die ook mogte zyn; met welk byvoegzel Christus teffens verklaart zyne intentie en geoet, dat Hy namel. alle aanzoekingen des Duivels geheel en volkomen wilde afslaan en niets begeerde te doen, zelfs zyne verlokzelen niet te horen: *Godt alleen aan te bidden en te dienen*, stont by hem vast, en zoude ook door Hem als heilig en regtveerdig mensch, op de volstrekte wyze doorgezet, geleerd en geoeffent worden, gelyk hy konde doen: waarop ook Zatanas, Christus zoo wel geresolveert ziende, van verdere verzoekingen in en ophield, zo als wy uit het volgende versien: de H. Evangelist Matthæus-zelve heeft het woord *alleen* in den text en niet deszelvs Overzetter, gelyk zommigen meinen, beweerende, dat het Evangelium van Matthæus geschreven is in de Hebreuwze tale: van welke gedagten geweest zyn Colomesius, Bulingerus, Casaubonus, Vossius en Salmasius, die in een brief aan Andreas Colvius over het lange bayr van Mannen en Vrouwen pag. 496. zegt, dat de Joodsche Christenen, die teffens yveraars voor de

wet waren, en *Nazarai* geheten wierden, het Evangelium van Matthæus, in het Hebreuwsche geschreven gebruikten: Onder de Oude heevt *Pupias* het zelve gevoelt en geschreven: Ziet *GRABIUS Spicileg. Patrum T. II. Sac. II. pag. 33.* Daar is geweest een Evangelium van Matthæus in het Syris en Chaldeus, maar geschreven met Hebreuwze letteren, zynde eigentlyk een vertalinge van het Evangelium van Matthæus, dat door Godts Geest was ingegeven: van welk Evangelium *ACACIUS* meldt, die in de Acten der Conciliën onder de Bisschoppen van *Cæsarea* geplaatst staat, gelyk de beroemde *RELAND* aanmerkt in zyn *Palastina Lib. III. pag 677.* Misschien heevt dit gelegendheit en aanleidinge gegeven tot die verzonnen fabel van het Hebreuws Evangelium van Matthæus: dewyl niemant der Ouden dit gemeldt Evangelium met handen heeft getast; nog met ogen oyt gezien, daarom zegge ik, om de woorden van wylen de beroemde *Lampe* te gebruiken en by overzettinge op het voetspoor te volgen, dat alle Evangelisten, zelvs Matthæus niet witzondert, hebben gebruikt de Griexse tale, om te kunnen gelezen worden van Joden en Heidenen. *Compend. Histor. Eccl. Lib. II: 2, 5.* Uit de woorden van Christus maken de Papisten valschelyk op, dat Godt alleen zy te dienen *per καρπελαν*, met eenen dienst, die volgens het woort Godt alleen eigen is: maar

de

de Heiligen door *δουλεύειν* en Maria met eene *ὑπερδουλεύειν*, als een over of hogere dienst, dan die den gemeenen Heiligen bewyft. eene ydele onderscheidinge! dewyl de beide woorden in de H. Schriften dezelve dienst Godts beduiden en aan Godt in den eigentlyksten en treflyksten zin worden toegeschreven: te meer is het gevoelen der Papisten af te keuren, vermits het woord *λατρεῖν* en niet *δουλέειν* voorkomt van de Afgodize Heidenen, die *ἐλάτρευσαν*, dat is, *gedient hebben* het schepzel boven den Schepper. Rom. I: 25: waaruit ook *Paræus* wederlegt wordt, die zegt, dat dit woort van den dienst Godts alleen voorkome. Ziet *HAKSPANIUS Miscellan. pag. 158.* en *SPANHEMIUS Dub. Vexat. T. III. pag. 299.* Onder de Heiligen heeft Maria in de Roomsche Kerke haaren zetel en plaatze boven aan: daar van die verdigte *ὑπερδουλεύειν*, over, dat is, *meerdere dienst*: want het woort zegt eigentlyk *overdienst*: van *ὑπέρ*, over, boven. De Roomsche noemen Maria *montem excelsum*, een bogen berg. *VILLALPANDUS ad Ezech. cap. XVII. pag. 226. Rerum Auspicem, Ducem, Moderatricem*, die zaken begint, leidt, bestiert, gelyk *BARONIUS* spreekt in zyne Voorrede voor zyne Kerkel. Geschiedenissen en zig zelve heet *Casarem Servum Mariae, Cæsar* (*Baronius*) *de dienst-knecht van Maria*: van welken zoo beruchten *Baronius*, (om dit in 't voorby gaan te melden, dat misschien by weinige gewe-

ten wordt) ik aanmerke, dat hy, in 't Griex niet zeer geoeffent zynde, om zig zelve te vertrouwen, omtrent de Griexe bewysstukken, de hulpe gebruikt hebbe van *Petrus Morinus*, Opzigter van de Vati- caanze Boekdrukkery te Romem, gelyk ook van *Smetius* en *Sirmondus*, het welk gemel- de *Baronius* zelve wel zoude bekend heb- ben: althans in zyne werken gedenkt hy gemelde *Morinus* meer dan eens. Ziet de *Præfatio in PETRI MORINI Opuscula & E- pistolas* pag. 3 en 4. voeg er nog dat van *Maria* by, dat derhalven niet zonder blas- phemie al te opgehoopt vergroot worde de lof en dienst aan *Maria*, die ook zelve door den Zaligmaker heeft moeten, ge- lyk ook alle ware Heiligen, gezaligt wor- den. Ziet HOORNBEK. *Miscellan. Lib. I: 1. pag. 20.* en *Crasset de Sibyll. Dissertat. pag. 647.*

CAP. IV: 15.

Ὁδὸν θαλάσσης.

De weg der Zee.

Tweevoudig kan men deze uitdrukkinge uitleggen: zoo dat het woort θαλάσσης, der zee beduide naa de zee toe, of een weg, daar heen strekkende en leidende, gelyk *Matth. I: 11*, de overvoeringe *Babylons*, naa *Babel*, daar de onze hebben *Babylonische overvoeringe*: ziet myne eerste of Latyn- sche

sche aanmerkingen over deze woorden: of men kan de woorden ook verstaan van de zeesche weg: het zelfstandig woort, *substantivum*, vóór een *adjectivum*, of bygevoegt woort neemende: op dezelve wyze, zingt en spreekt ORPHEUS *Argonaut.* v. 57, van δόλος τριβῶν, een weg van bedrog van een bedrieglyke weg: vergelykt ESCHENBACHIUS daarover. Te regt wordt dan een Hebraïsmus, een Hebreuwsche wyze van spreken afgekeurt. Onze geleerde Overzetters van het O. Testament (die geweest zyn Bogermannus, Baudartius en Bucerus, gelyk van het Nieuwe Walæus, Hommius en Rolandus van 1628 tot 1632, of met betrekking tot de revisie 1634.) hebben de woorden van de Propheet Jelaïas, van welke de onze ontleent zyn, t. w. Cap. VIII: 23, dus overgebracht: den weg, zeewaarts aan gelegen: zy hebben derhalven de woorden in den eersten zin begrepen, volgens de gemeene wyze van spreken: zo men het al opvat als een *adjectivum*, bygevoegt woort, kan het egter denzelven zin hebben: men spreekt van een Dorpsweg, t. w. die leidt en gaat naa een Dorp.

CAP. IV: 16.

Ὁ καθήμενος ἐν σκότει.

Dat in duisternisse zat.

Dat zitten een teken en zinbeeld is van droef-

E e 5

§14 A A N M E R K I N G E N

droefheit en neerflagtigheit des gemoets, waar tegens het moedig en wakker *staan* overstaat, leert de bevindinge en 't gedrag zelv van elendige lieden, gelyk ook de penning om te gedenken aan de verwoestinge van Jerusaleem en het Joodsche Lant onder het zinbeeld en gedaante van eene treurige zittende Vrouwe: gelyk Hagar ook zat tegen over ende bief baare stemms op ende woende. *Genes. XXI: 16.* Het zelve lezen wy van de Heidenen: volgens *Valerius Maximus Lib. III: 21. Extern.* zag *Alcibiades*, nog een kint zynde, zynen oom *secreto tristem sedentem*, zittende in 't verborgen droevig. Voeg er by *Lib. IX: 12. Altera cum falso mortis Filii nuntio domi moesta sederet*, de andere, als dezelve op de onware bootschap van de doot des Zoons thuis treurig zat. Hier van daan wierden de dagen van rouwe over de doden *καθημέραι*, als zittingen en dagen, om treurig te zitten genoemd: gelyk de Griecsche *HESYCHIUS* het zelve woort verklaart, *καθημέρις ἡμέραι ἐπὶ τετελευτηκόσι*, dagen van droefheit over eenen doden. Ziet *FASOLDUS Hierolog. Græc. Vet. pag. 88.* en *TORRENTIUS ad Suetonii Cæsarem cap. 4.* met opzigt op zulke, die wegens verstorvenen, om dezelve eere aan te doen, in ledigheid, zonder iets te doen, de tyt bezonder by den doden doorbragten, zittende by en om den doden, gelyk als nog wel geschiet in zommige plaatzen: daar dan vertrek,

huis

hujs en menschen wegens de zwarte be-
hangzels, verdonkerde glafen, zwarte kle-
deren, ja alles en zwart en *duister* uitziet;
waar by dan het bedrukt zitten, om ook
met uiterlyke gebeerden des lichaams de
naarheit te vertonen, zeer wel voegt. Hier
in den text wordt gevonden dezelve *καθε-
δρα* zitting of zitplaats: want de Evange-
list gewaagt hier ook van *een Lant en scha-
duwe des doots*, in welke men zat, *ἐν χρίστῳ
ἢ σκιά θανάτου*, dus als by en onder de doode.
Dezelve spreekwyze wordt gevonden by
PINDARUS Olymp. Ode I. pag. 25.

Τὴ καὶ τὴς ἀνώρουμον, γῆρας, ἐν σκιάς
καθήμενος, ἔτοι μάταν.

*Waarom zoude iemand de onedele Ouderdom,
in duisternis zittende, vergeevs afmatten. Het
Volk zat wel in die duistere nagt, e-
dog het moeste goeds moeds zyn, quia
ἐκ τῆς νυκτός ταύτης ἔσται Φῶς, uit deze dui-
sternis ligt zyn zal, gelyk dus, zinbeeldig
teffens, Apollonius spreekt by Philostratus de
vita Apollonii Lib. VIII: 23. De schaduw
wordt te regt tot de doot overgebracht,
niet alleen, om dat de plaatzen des doots
zyn schaduwagtig, maar ook om dat de
schaduw wel van en voor de doot voorkomt,
gelyk men in dien zin opvat VIRGILIUS
Lib. X. *Aen.* v. 541.*

In

Ingentique umbra tegit,

Ende by dekt hem met eene grote *schaduwne*: vergelyk de LA CERDA in zyne note. Zat het Volk in duisternis, het zat en was onder het duistere jok der zonde en der Ceremonieele wetten, van welke het zelve door Christus zoude verlost worden: door *αἰσχροῦ* duisternisse kan ook verstaan worden de dienstbaarheid van de wet, bestaande in inzettingen, die ook duistere *schaduwven* heten, waar tegens *de dag, het Licht, Morgensterre, de Zon der Gerechtigheit*, Christus over staat, het *Licchaam*, of vervullinge, de zaake der waarheit van *die schaduwven*. Coloss. II: 17. en Cant. II: 17: maar door *το Φῶς*, *het licht*, by tegenstellinge, de onthefing van die dienstbaarheid, waar tegen *Vryheit* over staat: in dien zin kan men de woorden des Apostels begrypen 1 Corinth. IX: 1. *Ben ik niet vry? Hebbe ik niet Jesum Christum onzen Heere gezien*, t. w. als dat Licht, *die opgang uit der hoogte, om te verscbynen den genen, die gezeten zyn in duisternisse en schaduwve des doots*. Luca 1: 78, 79. By Philostratus Lib. V. Apollon. cap. 34. wordt het Volk, dat naar de vryheit verlangt, gezegt, (om dat dienstbaarheid zoo duister is) te zien *ἐκ αἰσχροῦ ἐς Φῶς*, *uit de duisternisse in het licht*: ten minsten wordt gesinspeelt op de vryheit, die men beschouwt als een aangenaamen dag, in welke

ke het oge zig verlustigt. Dit nu ook had de Propheet voorzegt van het Volk, dat door waren gelove Christus aannemen, en daarop zoude worden vry, ἐλεύθερον, wel van het jok der ceremonien, maar ten voornaamsten verlost van de wet der zonde en des doots door de wet des Geestes des levens in Christus Jesus. Rom. VIII: 2: welk leven regt ligt, maar de doot duisternis is.

CAP. IV: 19.

Δεῦτε ἰπισωμεν.

Volgt my naa.

Eigentlich volgens de Griexe spreekwyze: *Komt agter my:* en is onderscheiden van het woord ἠκολούθησαν ὃν. 20, dat eigentlick en eenvoudig *navolgen* beduidt: De onze hebben hier meer op de zake, dan op de letter gelet. Met deze woorden vermaant Christus de Visschers, zyne aafstaande Apostelen, om Hem erkennende, als haren hoogsten Propheet, Leidsman en Koning, en de Joodsche Meesters, voor al de Pharizeën (van welker leeringe zy met den gemeenen Volke, zoo als zy waren, voornamelyk afhingen, gelyk de vermogende van de mont der Sadduceën) om dat zy blindt waren verlatende, hem alleen voortaan te horen en alleen te volgen:

op

418 A A N M E R K I N G E N

op dezelve wyze, gelyk Jehu, van Godt geroepen en verkozen tot de Koninklyke bedieninge, de bode te paart van Konink Joram aansprak en tot hem zeide: *ἐπιστρέφεις τὰ ὀπίσω μου*, keert om na agter my, 2 Kon. IX: 18, t. w. afvallende van Joram, door Godt verworpen, en u in en onder mynen dienst begevende, op dat ik voortaan uwen Koning mag zyn, welks bevelen gy doet en wel bestendig, zonder van my af te vallen en wederom te rugge te keren: het welk deze ruiter ook dede: want de Wagter op de poorte hem wel zag, tot Jehu komen, maar niet wederkomen: *hy en komt niet weder*, zeide hy in het laatste van 't vers: en gewis deze Visschers zyn ook zoo Jesus gevolgt; dat zy noyt zyn wedergekeert. Wordt er van dezelve nog bygedaan *ψ. 20. ἠκολούθησαν αὐτῷ*, zy zyn hem nagevolgt: het welk eigentlyk van Leerlingen; een Volk en Krygslieden gezegt wordt, die hunnen Meester, Heere en Overste volgen, en gewillig en bereit zyn hun aan te kleven en te gehoorzamen. Discipelen; omhelzende de lessen, leere en bevelen van hun Leeraar, worden gezegt, dezelve te volgen: welke zin des woorts blykt Act. XIII: 43. en wel volgens het gevoelen van de Oude Hebreën moesten Leerlingen zoo naukeurig en vlytig hunne Meesters volgen, dat zy dezelve steers aanhingen en noyt als hare zyde verlieten: waar-

waaruit by de Joden vele spreekwyzen zyn
 ontsproten : waar over men kan zien en
 lezen Coccejus *ad G. Sanbedrin pag. 298.*
 By de Joden gaven de Leerlingen zorg-
 vuldig agt op het gantsche leven en alle
 handelingen van hare Meesters tot super-
 stitie toe : daar uit een regel van haar eige
 leven ontleenende, om dezelve strijpt na
 te wandelen : op hoedanige wyze de ware
 Discipelen Christus ook waarlyk gevolgt
 zyn : want tot den einde toe op aarde heb-
 ben zy met hem verkeert, om in zyn vol-
 maakt heilig leven, als in eenen spiegel,
 in te zien en dat Exempel, (het welk haar
 als een gebodt zelve was) rustig en lustig
 te volgen. Zoo wel Latynsche, als Griex-
 sche Schryvers, gelyk ook de H. Schrif-
 tuure zelve gebruiken het woort *volgen*
 veelmaals van den Krygsdienst. By Ho-
 MERUS *Iliad. XII.* lezen wy : *laten wy Hec-*
tor volgen in eenen troep ; en by CICERO : *de*
weldtekenen heeft by bevolen uitterrukken en Hem
te volgen. Ziet CERDA over *Virgilius Aeneid.*
X. v. 258. Christus riep zyne Leerlingen tot
 den geestlyken strydt in het heiligdom zyner
 Kerke ; Paulus drukt daarom de volbragte
 Apostolische bedieninge dus uit : *ik hebbe*
den goeden strydt gestreden, den loop (die was
ook strydt in de bane om overwinninge)
geëindigt ; zynde het gelove, dat hy er by
meldt, het wapentuig. 2 Timoth. IV: 8, om
wel en wettig te stryden, en te overwinnen.
 Chris-

420 AANMERKINGEN enz.

Christus was in dezen strydt de Overste Leitsman: Die ging voor: hun quam toe te volgen: en wel hem, dog niet meer en langer de Pharizeën blinde Leitslieden: waarom hy haar gemoet van haar aftrekt, zeggende, *volgt my*: met eene spreekwyze, door welke Oversten de menschen trokken en overhaalden tot hun party, gelijk ten tyde van Antiochus en andere de Outhet verhaalt van Matthias, de Vader der Maccabæen. Jesus stemme was: *komt agter my*, zy, met de visvangst bezig zynde, deden zoo: merk 't regte merk der Schapen van Christus koye. *Job. X: 27.* Christus stemme klinkt tot in 't hert, is een kragt Godts tot zaligheid, een vuur, hamer, ligt, om te horen, te volgen, jaa alles te verlaten, de Erinnerung dezès Goddelyken Leeraars was haar een bevel en gebodt: zoo ontzagen de Joden hume Meesters: waarom dezelve ook met de eertitel van *Rabbi* wierden begroet, een naam beduidende en *Heere* en *Meeſter*: waarvan by de Joden *leeren* en *onderwyzen* ook heet רבה, dat eigentlyk zegt, *magt gebruiken, beerschappy over iemand te oeffenen.* Ziet *VIRTRINGA Obseruat. III: 3.* en *BUXTORFIUS* in zyn groot *Lexicon* een werk van 30 jaeren, op het woort רבה.

S A R

BRIEF VAN N. N.

aan den Wel Edelen

H E E R E . . . . .

Waar in, tegen BAILE, de onmoogelykheid van een Gemenebest van Atheïsten beredeneerd wordt.

WEL EDELE HEER!

In de voorledene maand ten uwen huize zynde, viel ons gesprek, onder anderen, over het zichtbaar toecomen van *Atheïstery* en *Deïstery*: wanneer Uw Ed. my niet duister te kennen gaf, dat zo ik myne gedachten over het beruchte voorstel van den Heer Baile, rakende de moogelykheid van eene geschikte Maatschappy van Godverlochenaars, eens wilde laten gaan, en der waereld meê deelen; dit Uw Ed. niet onaangenaam zoude zyn.

De kleine tyd, die my van veelvuldige bezigheden overschiet; toen niet gedogende, hier op bepaald, naar Uw Ed. oormerk, te antwoorden, heb ik dit by my zelve uitgesteld; tot eenemy voorkomende gelegenheid: welke ik, door Uw Ed. zo verstandigen als voorbeeldigen yver aan-

Ff

ge-

gespoort, neerftig gezocht hebbe; gelyk ik thans het genoegen hebbe, om aan Uw Ed. beleeft verzoek, als by verraffing, te voldoen. De groote vraag is dan of een Gemeene best van Atheïften moogelyk zy.

Dit stuk is door meer dan een uitmuntend vernuft behandeld, met *neen* beantwoord en beredeneerd; terwyl zy alle daar in overëenkomen; dat, zonder eene Godheid en alles gadeslaande voorzienigheid te erkennen, er niets is, dat den mensch genoegzaam zou kunnen bewegen, om in allen opzichte zich zo te gedragen, als het gedrag van elk een Lid van zulk eene Maatschappyy zou moeten zyn: om dat gene wetten, welken men ook mogte goetvinden te maken tegen de zulken, die zich niet overeenkomende het belang der Maatschappyye schikten, toereikende zouden zyn, om de veelvuldige ongeregelheden, die men oordeelt dat, in zulk een Gemeene best, noodzaaklyk moeten plaats hebben, zo te kunnen tegen gaan, dat dezelve zou kunnen staande blyven.

Men zou het derhalve hier by zeer wel kunnen laten, althans ik, die slechts een kaarslicht by deze zonnen ontsteken kan. Maar, terwyl ik met zekerheid moge vooronderstellen, dat Uw Ed. hier over de beste Schryvers heeft ingezien, twyffel ik, of Uw Ed. niet wel mogte hebben opgemerkt, dat hoe goed en voortreffelyk deze groote Mannen ook mogen geredeneert heb-

hebben, om deze gewaande Maatschappij onder den voet te smyten, men veelal gebouwt hebbe op iets dat een Ongodist ont- kent; waar door dan ook alles wat zy daar uit tegen hen hebben aangevoert, hoe schoon ook anders op zichzelve, geen genoegzaam doel kon treffen. Ik twyffel, zeg ik, *myn Heer* of dit wel de rede mogte zyn, waarom Uw Ed. gaerne zag dat ik myne gedachten over dit onderwerp eens opgave. Hoe dit ook zy, 't is zeker, dat ik, op Uw Ed. aanspooring, hierom, dezelve medeete; nadien ik niet kan ontveinzen, dat, behoudens de schuldige achting voor deze uitstekende vernuften, 't my zo voorkomt. Behalve dat men het, naar myne gedachten meer bepaalt moest behandeld hebben, ten aanzien van 't geschil zelve.

Het geene ik op het oog hebbe, *Myn Heer*, is, dat men veelal vooronderstelt, dat een Atheïst, naar zyne beginsels, noodzaaklyk een deugniet zyn moet, om dat hy, volgens dezelve, zonder eenigen band van verplichting leeft.

Dit, *myn Heer*, acht ik een groose mis- slag te zyn, die geboren werdt uit de niet behoortlyke onderscheiding, van het geene uit de stelling der ongodisten noodzaaklyk voortvloeit, en het gene 'er aanleiding toe geeft. Ik althans, *myn Heer*, ben van oordeel, dat het niet onmogelyk zy, dat een Godverloochenaar, voor zo ver het nederlyk bor-

424. Over de onmogelykheid van een gerlyk leven betreft, een deugzaam man kan zyn.

My dunkt, ik weet byna niet of ik het durf zeggen, dat men, met dit te ontkeunen, zichzelf van wapenen ontbloot, die anders met vrucht tegen hen gebruikt worden. Denk niet, *myn Heer*, dat ik dus redenkavelende, den Atheïst in de hand werke: laat dit, bid ik u, geen vooroordeel in Uw Ed. verwekken: gy zult wel haast zien dat ik niet minder dan een begunstiger van het gedrochtlyk stelzel van den Heer *Baile* ben. Ik doe den God verloche-naaren alleen regt; en dat zyn wy verplicht, ook dan wanneer men zynen tegenparty bestrydt. Maar Uw Ed. wil dat ik my nader verklaare.

Ik zeg dan, dat wanneer men stelt, dat geen ongodist, een eerlyk man kan zyn, maar, noodzaaklyk, een deugd niet zyn moet, men zichzelf van anderzins zeer dienstige wapenen, tegen hen, ontbloot. De rede is deze.

Men zegt, en hierin komen wy alle overeen, dat de natuur ons leert, dat wy niet moeten doen dan het gene ons geluk bevorderen kan. Dit noemen wy de wet der natuur, en deze erkent ook een ongodist; terwyl by hem, met alle levende dieren, eene zucht tot zyn bewaaring plaats heeft. Maar, behalve dit, hy kan, door de rede, tot het bezef van het wezendlyk onderscheid van goed en kwaad komen, terwyl
hy

hy in der daad erkent, dat niet in alle dingen en bedryven, eene beantwoordende overëenkomst zy: maar volgt dan hier niet uit, dat, daar wy anders tegen hen redeneeren, uit de kennis van het wezendlyk natuurlyk onderscheid van goed en kwaad, waaruit waarlyk met kracht tegen hen kan geredeneert worden, ter betoginge, dat dit niet zonder een wys Opperwezen, welke dit verband hierin gelegd heeft, zyn kan; wy ons van dit bewys beroven, wanneer wy, als volzeker, stellen, dat een ongodist noodzaaklyk een deugniet zy. Dit is inderdaad niet alleen een misflag, maar 't is hen ook, in dit geval, verongelyken; terwyl zy, zo wel als wy, begrypen, dat zy menschen, dat is tot onderscheidene werkzaamheden bekwaam zyn, en alles aan dien grondregel niet beantwoord, *men moet niets doen dat tegen ons wezendlyk belang zou stryden*: met één woord, zy erkennen met ons, dat wanneer men hier van afwykt, en zich overgeeft aan het opvolgen van zyne driften en begeerten, men de menschlykheid afschut en zich het redelooze vee gelykt maakt.

Dit voor afgezegd, en den ongodist dus alles toegestaan hebbende, wat hy redelyk van my vorderen kan, zullen wy nu zien, of hierom mooglyk is, het gene de Heer Baile met zo veel ernst verdedigt, *dat de Maatschappy der Menschen, zonder eenige erkenenis van een Opperwezen, die alles ziet,*

426 *Over de onmogelykheid van een
en rekening van alle onze bedryven zal afvoerde-
ren, als eene welgeschikte Maatschappy bestaan
kunne.*

Om dit nu zonder weerspraak te behan-
delen, zal ik vooraf bepaalen, welke de
staat des geschils tusschen ons en de Heer
Baile niet, en welke die *al* is.

Uit het geene wy tot hier toe gezegt
hebben, spreekt het van zelve, dat het ver-
schil niet is, of een Atheïst een Borgerlyk
eerlyk man kan zyn, en of het; derhalve,
denkbeeldig moogelyk zy, dat eene Maatschap-
py van Godverlochenaars bestaa: maar 't
verschil is, of het *wezendlyk* mooglyk zy,
dat zodanig eene Maatschappy, zoude kun-
nen bestaan; dan, of niet veeleër uit hunne
grondbeginzels moet volgen, dat het *we-
zendlyk* onmogelyk zy.

Dit de ware staat des geschils zynde, heb-
ben wy ons hier by alleen te bepaalen, ter-
wyl wy ons voor het laatste verklaaren.

Ik ontken dan volstrekt, dat zulk een ge-
meene best moogelyke zy, indien men deze
moogelykheid verder dan *denkbeeldig*, dat is
wezendlyk moogelyk begrype.

Om de *wezendlyke onmogelykheid* hier van
te bewyzen, vorder ik alleen, dat men my
toestaa, 't gene de gehele wereld erkent,
namelyk; dat de Menschen in 't algemeen
verdorven zyn, en door hunne driften be-
heerscht worden: want hieruit moet nood-
wendig volgen, dat waar gene beweegrede-
nen zyn, waar door de begeerten en driften be-
be-

beteugeld worden ; door het bejagen van dezelveu, niet dan allerlei verwarring plaats kan hebben.

Zy nu, die gene Godheid, gene voorzienigheid, als eene wreekster van alle verkeerdheid, erkennen; hebben gene genoegzaame beweegreden, om hunne begeerten tegen te staan, om dat zy, gene verantwoording voor hunne bedryven schuldig zynde, hun eigen Heer en Meester zyn, om naar goedvinden met zichzelven te kunnen handelen.

Hier op nu, zal men zeer gereedelyk zeggen, dat dewyl wy hebben erkent, dat by een Atheïst die regel plaats heeft, *men moet niet doen dat tegen ons belang zou stryden*, dit eene genoegzame beweegrede zyn kunne, dat hy zyne driften beteugele, en der maatschappye voordeeli; zy. 't Is zo, ik heb dit toegestaan, maar ik heb daarom niet toegestaan, dat de erkentenis van dit grondbeginzel *alleen*, een genoegzaam vermogen zoude hebben, dat hy overënkommende het zelve zoudé handelen: want zo dit zo ware, dan zou men nimmer het tegendeel moeten zien; maar dit zien wy niet alleen, *doorgaande* by deze menschen, maar ook by de zulken, welker grondbeginzels, van het geene zy voorgeven te geloven, meer beweegredenen aan de hand geven, om zich overeenkomende dezelveu te gedragen. En hier uit neem ik dit bewys tegen hen, dat, daar in weérwil van deze sterker

428 Over de onmogelykheid van een

beweegreden, de menschen veelal tegenstrydig handelen, met het opvolgen van hunne driften en begeerten, dat dan dezelven, zo veel te meer en ligter moeten ingewilligt worden, als deze beweegredenen minder, en, derhalve, de breidel ter beteu- gelinge zwakker is.

Maar behalve dit moet ik hier op noodwendig aanmerken, dat wanneer ik toetsta, dat een Godverlochenaar dien grondregel erkent, dat hy niet moet doen dan het gene zyn geluk kan bevorderen, deze regel, wanneer men hem in 't afgetrokkenen, als eenen Godverlochenaar, beschouwt, zich niet uitstrekt tot den medemensch: dit ontken ik geheel, terwyl het een bedrieglyk kunsje is, wanneer men ons wil wys maken, dat het natuurlyk is, dat men eens anders, 't belang van 't algemeene welzyn, zoek, alhoewel 'er ons eigen belang niet onmiddelyk in gelegen ware. Dit verklaar ik voor volkomen valsch, terwyl ik bewyzen zal, dat dit niet verder by hen plaats kan hebben, dan voor zo ver het nut, dat zy der maatschappye zoude toebrenge, het zelfs belang bevordere.

Dat deze grondregel zich niet verder, dan tot het zoeken van zichzelve uitstrekke, is volkomen zeker, om dat een Ongodist, naar zyne grondbeginzels, nimmer kan verplicht worden tot het zoeken van het gene eens anders is, terwyl dit zonder eene wet, die ons van eene meerdere
of

of ingedrukt, of voorgeschreven is, nimmer zyn kan. Maar deze erkennen zy niet. Men noemt dit echter *natuurlyk*, maar waarom? 't moet dan, zullen deze woorden eenigen zin hebben, hierom zyn, om dat wy van eenen aart zyn; maar dit is volkomen mis, dewyl dit dan ook by alle levende dieren, die van eenen aart zyn, zyn moefte. Ik weet wel dat men hierop zeggen zal, dat wy boven alle andere dieren de rede hebben, die ons leert, dat wy hier toe verplicht zyn, maar dit zegt niet met al, zo men niet erkent, dat ons dezelve gegeven zy, om Gods wil, ook in dit opzicht, te kennen: want zo 'er geen God is, als Heer en Eigenaar van alles, heeft *Hobbes* volkomen gelyk, als hy zegt, dat een ieder tot alles regt hebbe, en 't ons geoorloft is daar van zo veel te bezitten, als ons moogelyk is te verkrygen. Maar dan zyn onze gelyken ons in den weg; waarom hy dan ook met regt zegt, dat alle menschen van nature onze vyanden zyn. 't Is 'er derhalve zo ver van daan, dat een Atheïst, als *Athcïst* beschouwt, dien grondregel zoude eerbieden, *men moet niets doen dat tegen het belang van den evenmenscb zoude stryden*, dat ons het tegendeel nu duidelyk gebleken is.

Terwyl nu, zonder dat men het onderling belang ter harte neeme, geene geschikte Maatschappy immer zyn kan, heeft de doorschrandere *Baile* wel gezien, dat dit fundament te zwak ware, dan dat 'er zyn Geme-

nebest op zou kunnen rusten: hy wil daarom niet, dat men den ongodist en zyne rede, voor zo ver die by hem plaats heeft, in 't afgetrokkene beschouwe, maar dat men de stem der rede, die by eenen ieder plaats heeft, in 't algemeen doe gelden als de band van verplichting, van dit Gemene best; maar ook dit verswakt in 't allerminste niet, 't gene wy zo aanstonds beredeneerden, om dat hoe men het hier ook neeme, de rede niet iets zy dat buiten ons is; 't is onze rede. Wanneer men dan zegt, dat ze, in 't algemeen genomen, ons verplicht, zegt men niet meer, dan dat wy door ons zelven verplicht worden; maar de *rede*, hoe men ze ook begrype, kan ons niet verplichten, ten zy dat ze het vermogen van eene wet verkryge, maar dit kan zy nimmer hebben, dan door den wil van eenen meerderen, buiten ons; om dat het volkomen zeker is, dat hy die verplicht, iet anders zyn moet, dan die verplicht wordt. Terwyl nu een ongodist eenen meerderen buiten ons niet erkent, en de rede geene zelfstandigheid is, die buiten ons bestaat, dan kan hy, naar zyne gronden, nimmer, in eenen eigen zin genomen, verplicht worden. De uitvlugt die men hier op zou mogen maken, dat hoe het ook zy, dit vast gaat, dat wy om der welvoeglykheid wille verplicht zyn; en zo ook een Ongodist zich verplicht acht, om het welzyn van 't gemene best te bevorderen, kan hier niet met

al

al helpen: want de Ongodist, niet verplicht zynde, door icts dat buiten hem is, moet deze verplichting alleen van zichzelf afleiden; maar dan kan hy ook, als Heer en Meester van zichzelf, van zyne verplichting afzien, wanneer het hem goeddunkt. Maar op zulk een wyze, of in 't geheel niet verplicht te zyn, is inderdaad het zelfde. (a)

Uit dit alles moet ons dan, zo 't my voorkomt, voldoende gebleken zyn, dat het voorgeven van eenen grondregel te erkennen, welke, zonder een wezen buiten ons, ons zou verplichten het belang van eenen ander te zoeken, niet meêr dan een bedrieglyk voorgeven is.

Op dat het beredeneerde, tegen de *wesendlyke moogelykheid* van eene Maatschappy van Atheïsten, nu te meer klemme, laten wy, bid ik u, *Myn Heer, eenen Godverlochenaar naar zyne bēginzels*, van wat nader by beschouwen, om hier door te betogen, dat, alhoewel het 'er niet noodzaaklyk uit volgt, dat hy een deugniet zy, de Godverlochening echter aanleiding geve, dat hy alle deugd en billikheid verlochene.

Wanneer wy hem dan beschouwen met zyne medemenschen, welke ze ook mogen zyn, hy is naar 't geene wy beredeneerden,
nie.

(a) Zie den Heer Warburton: dien wy erkennen ons hierin toegelicht te hebben. Godlyke zending van Mozes. 1 d. Hoofdstuk 4.

niemant iets verplicht : hy beschouwt zich met alle menschen gelyk. Hy merkt wel dat hy niet alles doen kan wat hy wil, om dat hy in een zeker opzicht van anderen afhangt, maar hy zal zyne afhankelijkheid niet verder erkennen, dan voor zo ver zyn vermogen minder is, dan dat van den genen van welke hy afhangt. Dit alleen nu dryft de Regtvaerdigheid en alle Deugd buiten: want zo men daarom *alleen* niet doet het gene men doen zoude, zo men *meêr* vermogen hadde, is het niet dan door dwang waar door men beteugelt worde. Laat ik dit een weinig nader in 't licht zetten. Beschouwen wy hem in betrekking tot zyne *Ouders*, vast gaat het, dat, dewyl hy niet erkent, dat zy het zyn door welken het Gode behaagde hem het aanwezen te geven, hy met een lochent dat Hy hem, als eene wet der natuur heeft ingedrukt dezelve te eeren; derhalve hy erkent geen natuurlyke verplichting: maar dan kan en moet hy, naar zyne gronden, dus redekavelen; *'t Geval ALLEEN bragt my, door de wet der natuur, als een gevolg van het voldoen aan het dierlyk genoeg, van de genen die my teelden, ten voorsbyn.* Ook is de opvoeding, en bezorging van hem, niet genoeg om hem aan zyne ouderen te verplichten: *want in allen geval, zy woonden in een land waar het niet geoorloft ware hem ten vondeling te leggen; dat zy mooglyk anders zouden gedaan hebben.*

Hier uit merkt men zeer ligt dat het met
be-

betrekking tot de Overigheid niet beter zyn zal, terwyl hy dezelve niet erkent van God te zyn, maar, naar zyne gronden, stellen moet, dat ze van hem en zyne medeleden zy, waarvan zy de magt ontfangen heeft. Hierom behoeft hy dan ook in 't hart geen eerbied voor dezelve te voeden, of zich verder daar aan onderworpen achten, dan voor zo ver hy *om zyns zelfs wille* gedwongen wordt. Nutteloos zou het zyn, dit verder te behandelen, ook tot de genen welken minder dan Ouders en Overheden, of in 't geheel geen betrekking tot hem hebben: terwyl dit zich zeer gemaklyk van zelf laat opmaken.

Niemant zal met reden kunnen ontkennen, dat een Ongodist, zo als wy hem hier beschouwt hebben, naar zyne beginzels, zonder eenige misdaad te bedryven, dus redenkavelen en handelen kan. Schoon ik dan toetsta, dat uit de Godverlochening dit niet noodzaaklyk volge, heb ik evenwel bewezen dat zy aanleiding geve tot het verlochenen van alle deugd en billikheid. Maar gaa ik nu verder, en redeneer ik uit het gene hy my ook verplicht was toe te staan, namelyk, dat het menschedom in 't algemeen verdorven is, en door zyne driften bestuurt wordt, dan zien wy zonneklaar, dat men van zulk eene Maatschappyy weinig goeds kan verwachten, en men, dierhalve, met het geene men tot hier toe aangevoerd heeft, geen grond genoeg hebbe om 'er de-

434 *Over de onmogelykheid van een*
dezelve, als een welgeschikt Gemeenebest,
op te stichten.

De Heer *Baile* was ook te vernuftig, om niet te merken, dat op de onderlinge liefde, die by het menschedom in 't algemeen gevonden wordt, zulk eene Maatschappy zich niet zoer aanpryze: hy heeft daarom, met al de bevalligheid, die hem mogelyk was haar by te zetten, getracht, ons dezelve op eene andere wyze bekoorlyk te makens, wanneer hy zegt; dat terwyl de Deugd op zichzelf schoon is, zy van Atheïsten, door de kennis, die zy kunnen hebben, van het geene waarlyk goed en kwaad is, hulde kan ontfangen, uit het beginzel van liefde tot de zelve; en dat op deze wyze eene Maatschappy van Godverlochenaars, die de deugd uit zulk een beginzel beminnen, zou kunnen bestaan.

Zie daar hoe bevallig de Heer *Baile* ons deze Maatschappy vertoont: maar 't is ook alleen door den opschik van den Heer *Baile*, dien hy van elders, namelyk van den Godsdiens, ontleent; terwyl zy nimmer die bekoorlykheid van zichzelf hebben kan. Ik wil zeggen dat het denkbeeldig zich fraay voordoet, maar dat het wezendlyk, want dat is hier het verschil, onmogelyk is, dat 'er een Gemeenebest van Atheïsten zoude zyn, die de deugd uit dat zuivere beginzel zouden beminnen.

De Heer *Baile* zelf geeft ons hier toe de bewyzen aan de hand, wanneer hy elders,
spre-

spreekende van 't Menschdom in 't gemeen, ons zegt, dat de Mensch zich niet eér, tot het een dan tot het ander, uit hoofde van de algemeene kennis, die by heeft van het geene by doen moet, bepaalt, maar naar 't byzonder oordeel, dat by over het goed of kwaad van elk eene daad velt, DAN WANNEER HY 'ER TOE OVERGAAT. Laaten wy Baile hier by staande houden, terwyl dit naar de grondbeginzels der Atheïsten volkomen waar is. Maar laat nu een Godverzaaker de beste man uit den hoop zyn; welk eene rekening zal 'er dan op zyn verklaring, van het geene by voor deugd of ondeugd houdt, te maken zyn: hy zal niet alleen hier in duizend maal mistaften, maar door de verkeerde neiging, die by ons alle, van nature, plaats heeft, het opvolgen van zyne tegenwoordige driften en begeerten, wanneer hy 'er maar in 'tminste toe aangeprikkeld wordt, voor goed keuren, alans, op dien tyd, als een hem voorkomend goed aanmerken. En waarom niet, daar by den Ongodist niets is, dat hem zou beletten, het niet als zodanig aan te merken, of daar van af te zien: alleen maar, zó hy zich kan verzekeren dat het voor hemzelve niet nadeelig zy. Wie nu op een deugd betrachter, die uit zulke beginzels, zonder misdad, werken kan, staat zou willen maken, zou zich jammerlyk bedrogen vinden. Ongetwyffeld zal een oplettende Ongodist zeggen, dat indien ik het voor volstrekt

strekt onmogelyk verklaar, dat hy uit een zuiver beginzel de Deugd zou kunnen beminnen, dat ik dan onmogelyk kan toestaan, dat hy door de rede tot het wezenlyk natuurlyk onderscheid van goed en kwaad zou kunnen komen. Maar hy bedriegt zich, wanneer hy meent, dat wy hier tegen ons zelve zouden stryden: want ik heb het niet voor volstrekt onmogelyk, maar, uit hoofde van 't algemeen verderf des menschen, *wezendlyk* onmogelyk verklaart: om dat het kennen van goed en kwaad niet genoegzaam is, dat hy het geene hy door de rede begrypt goed te zyn, als zodanig, in der daad, zou beminnen; terwyl wy dan eerst vervormt, en onze neigingen zich tot het goede uitstreckende, moesten zyn; daar het nu tegen onze heerschende neigingen strydt: en dit is de rede waarom het dan ook by een Ongodist, laat hy, door de overnatuurkunde geholpen, het zo ver brengen in zyne bespiegelingen als men wil, zo dat hy juiste denkbeelden vorme van het geene goed en kwaad is, geen vermogen zal hebben, zo hy niet tevens erkent, dat de betrachting van het goede zyn wezendlyk geluk uitmake, en het tegendeel zyn jammer met zich brenge: maar dit kan hy, naar zyne grondbeginzels, niet erkennen, om dat het tegenwoordig genoegen en vermaak, het toppunt van zyn geluk moct uitmaken; terwyl hy loon en straf na dit leven lochent. *Hierom is het dat ik,*

zo ik meen, met rede, gezegt hebbe dat het onmooglyk is, dat hy de deugd uit het beginzel van zuivere liefde tot dezelve zoude beminnen; om dat de deugd, zonder de erkentenis van een Opperwezen, zo bekoorlyk niet is, dat zy onze verkeerde neiginge, door haar slechts te kennen, zou kunnen overhalen, of ons verder dan tot ons zelve bepaalen, om anderen voordeelig te zyn: om dat, naar zyne grondbeginzels, de natuur ons in den engen kring van eigenliefde zo naauw besloten heeft, dat de grondregel van eenen ieder zyn moet: *alles om mynen wil*. Dat alle deugd verbandt.

Wanneer wy dit nu in het oog houden, *Myn Heer*, kan dan een Gemeenebest van ongodisten wezenlyk moogelyk zyn? Ik heb immers niet dan uit hunne beginzels geredekavelt, waar uit ons, zo ik meen, middag klaar gebleken is, dat zy de deugd niet uit het regte beginzel beminnen kunnen: maar waar dit geen plaats heeft kan geen waare Trouw, noch zucht tot onderling welzyn, plaats hebben. Waartuit noodwendig volgen moet, dat, hoe breed men ook mogte opgeven van belangeloosheid ontrent zichzelve, en het zoeken van het welzyn van eenen anderen, elk lid dezer Maatschappye, wanneer hy zyn beginzel volgt, dat voorgeven, naar maate dat men zyne besondere bedoelingen bedekt, niet anders, dan van eene te kunstiger ontveinsing van zyn waare oogmerken, om aan

Gg

zy-

zyne begeerte te voldoen, erkennen zal; dat niet anders dan een algemeen mistrouwen is. Maar waar deze plaats heeft kan geene Maatschappy, en derhalve ook deze, niet bestaan.

De krachteloosheid van de voornaamste tegenwerpinge, genomen van de kennis van het wezendlyk onderscheid van goed en kwaad, getoont hebbende, zal het niet moeijelyk zyn, de mindere weg te nemen: van dewelken nog eenigen schyn heeft, die men uit het vermogen van de wetten afleidt, welke wy alleen nog maar zullen behandelen.

Zommigen dan geven voor, dat nadien de Maatschappyen opgeregt zyn omzowel het algemeen als byzonder belang te bevorderen, ook deze door wel geschikte wetten, waar door het kwaad betugeld en de deugd aangemoedigt wierdt, zou kunnen bestaan; zonder hier in van den Godsdienst geholpen te worden.

Dat men dus redekavelende de zaak te oppervlakkig beschouwt en zelf den ongodisten, welken voor diepdenkende willen gehouden worden, hier meê gene eere aandooft, is zeker, want van wie zullen deze wetten zyn? zal men het opstellen van dezelve aan eenige van de kundigste ongodisten, naar hunne grondbeginzels, toevertrouwen? dan zullen zy, hoe vernuftig ook uitgedacht, het onmogelyk verder kunnen brengen, dan ter weering van openbaar
ge-

geweld; en voor 't overige aan het geen in den boezem, tegen het algemeen belang, gesmeed wordt, den vryen loop moeten laten; om dat zo lang het verborgen blyft, zelf gepleegde bedriegeryen en schelmstukken, als dan, niet onder het bereik van den genen is, welken men, ter bewaaring van het onderling belang, het bestuur in handen mogt geven, om het kwaad te weren.

Een ieder, die de zaak met de minste oplettenheid indenkt, moet derhalve overtuigt zyn, dat de wetten, welken zy ook, naar de beginzelen der ongodisten mogen zyn, niet toereikende kunnen zyn, ter bevordering van het algemeen belang, terwijl gene wetten dat vermogen kunnen hebben, ten zy dat ze het hart raken, ter beteugeling van de eigenliefde; om dat deze, voor zo ver zy verkeert is, de bron is van alle kwaad: maar zo ver zullen het gene wetten immer kunnen brengen, zo zy haaren grondslag niet hebben op de erkentenis van een Opperwezen, 't welk de binnenste schuilhoeken van de ziel doorziet; alles dat verborgen is in 't licht zal brengen, en hier, althans in een ander leven, alle onze bedryven vergelden zal. Terwyl dit nu alleen de wetten van den Godsdienst zyn, is het derhalve onmoogelyk dat eene Maatschappij zonder denzelven zou kunnen bestaan.

Zo men hierop nu wilde aanmerken, om

G g 2

daar

daaruit tegen ons te redeneeren, dat zy die eene Godheid belyden, zelf de Christenen, niet opvolgen het gene de Godsdienst voorschryft, dan zou men tot het tegenwoordige verschil brengen 't gene 'er inderdaad niet toe behoort: want het is hierde vraag niet, of het toestemmen van de deugdelykheid der grondbeginzelen genoeg is, om ons te kunnen bewegen dezelve op te volgen, maar of de ongodist, de zyne opvolgende, genoegzaame beweegredenen heeft, om de Deugd, alleen uit het beginzel van zuivere liefde tot dezelve, te eeren. Waar van wy het tegendeel getoont hebben.

Evenwel, *myn Heer*, op dat men niet denke, dat wy hier door eene zwaarigheid afwyzen, die noodzaaklyk moest behandeld worden, als ware zy van ik weet niet welk een gewigt, zal ik 'er my een weinig by bepaalen.

Wat dan dezulken betreft, die eene Godheid in 't gemeen erkennen, en, hier meestrydig, de ondeugd, zelf schelmstukken plegen, dat komt juist daar van daan, dat zy God niet in *erkenntenis* houden, zyn *Alwetendheid* en *Alomtegenwoordigheid* enz. uit het hart verliezen. En wat de Christenen, in 't byzonder, betreft, 't is zeker, dat de bloote toestemming van den Christelyken Godsdienst dat vermogen niet hebbe, dat by invloed zou hebben op de Zedelyke bedryven: neen, wanneer 'er niets meêr by-

komt

komt kan dezelve geen voordeel toebrengen. Maar wat wonder is het dan, dat daar verdede meesten Christenen denzelven meer be-lyden, om dat zy 'er in opgevoed zyn, dan met verstand omhelzen, wat wonder, zeg ik, is het dat zy hunne zedelyke daaden niet naar denzelven inrigten; terwyl hy geen vermogen op het hart heeft.

Nu is het 'er zo ver van daan, dat dit den ongodisten enig voordeel zou doen behalen op den Christelyken Godsdienst, als werkten deszelfs Leden uit geen beter beginzel dan zy; dat het tegendeel waar is; terwyl zy, die waare Christenen zyn, uit de levendige erkentenis van Gods heiligheid, zyne betrekking op ons, en onze duure verplichting aan hem, in het hart werkzaam zyn; en de zulken, die niet naar de wetten van hunnen grooten Meester leven, niet als leden erkennen witten. *Quis est qui non credit, quod Jesus sit Christus? qui non sic vivit quomodo præcipit Christus.* (a) Zo sprak een der oude Kerk Leeraaren, en zo spreken nog alle regtvaardige Christenen, die het kwaad, niet alleen om het schaadelyke, maar om derzelver verfoeylykheid, haaten; daar naar 't grondbeginzel der Atheïsten niets van dit alles plaats heeft.

Ik

(a) Wie is het die niet geloofd dat Jesus zy de Christus? die niet over eenkomende het gee-
ne hy voor geschreven heeft zynen wandel in-
rigt.

Ik meen dat hier uit blykt, dat de ongodift, niet alleen ten onregt, maar ten zynen eige nadeele; het geene 'er niet toe behoorde in geschil bragt: want zo het iets tegen ons zou bewyzen, moest men niet de slegste ongodiften met de slegste Christenen, maar de beste ongodiften met de beste Christenen, kunnen vergelyken, dat men niet doen kan: want of de deugd oeffening van de laatsten, niet uit edeler beginzel zal voorkomen; grooter, en in alles uitnemender zyn, dan die van den eersten, durf ik, zeer geruft, aan de Heer Baile zelve, wanneer hy beider grondbeginzels in 't oog houdt, wel ter uitspraak stellen: terwyl, betreklyk tot het geene wy tegenwoordig eigenlyk behandelen, naamelyk van de genoegzaame beweegredenen die de Godsdienst der Christenen oeffent, om uit Liefde tot den medemensch elkander voordeelig te zyn, de Heidenen zelve, naar 't berigt van Tertullianus dit groot getuigenis van dezelve gaven; *Vide ut invicem se diligent, ut alter pro altero mori sint parati.* (b) Welk soort gelyk getuigenis voor de ongodiften, de Heer Baile te vergeeffsch elders zoeken zoude.

't Zal nauwlyks nodig zyn, dat ik Uw Ed. verschoning, voor dezen uitstap, verzoe-

(b) Zie welk eene liefde zy tot elkander hebben, dat de een voor de ander bereid is te sterven. Vide Tertull. Apolog Cap. 39.

zoeker, terwyl Uw Ed. oplettenheid, ongetwyffelt, ziet, dat ik 'er niet wel van tusschen kon: 't zal te minder nodig zyn, om dat wy hier door toch weder op het rechte spoor komen, en nu veel wegs zullen kunnen affnyden, om tot ons bepaalde doel te komen; terwyl wy door deze tusschenrede, mag ik het zo noemen, het een en ander, dat de Heer *Baile* aanvoert, ontzenuwt hebben; zo, dat ik oordeele, dat wy niet meêr nodig hebben, dan op nog één punt, waar in hy zyn grootste sterkte meent te vinden, hem te hooren: naamelyk, dat, in weêrwil van het geene men deugdlyk mogte geredeneert hebben, zyne zo zeer verdedigde Maatschappy, echter nog niet onmooglyk zy, wanneer men aanmerke, dat de ongodist, zo wel als anderen menschen, voor *Eerzucht* vatbaar zy, en hy, derhalve, alleen uit dit beginzel, zyne bedryven zou kunnen inrigten, om de eer, van een deugdzaam man te zyn, by zynen medenensch te verkrygen.

't Verwondert my geweldig, *myn Heer*, dat de Heer *Baile* hier zo sterk meent te zyn, terwyl ik oordeele, dat dit eene armhartige, geenzins zulk eenen grooten man waardige, redeneering is: want zo alle de ongodisten, welken deze Maatschappy zouden uitmaken, het gene wy nu deugd noemen alleen uit eerzucht zouden betrachten, is het volkomen zeker, dat in dit Gemeenebest de Deugd niet dan slechts vermomt zou zyn.

Hoe nu een Gemenebest, waar in *Geveinstheid* en *Eigenliefde* de hoofdperzonaadjen zyn, en van alle fraaye daaden de Eerzucht alleen de dryfveer is, zonder dat het hart 'er eenig deel aan kan hebben, zou kunnen bestaan, verklaar ik met geene moogelykheid te kunnen begrypen: 't is 'er zo ver van daan, dat op zulk eenen grond eene Maatschappy zou kunnen rusten, dat het juist het beste middel zou zyn, om zo zy anderzins met moogelykheid bestondt, dezelve geheel te verwoesten. Immers de ondervinding van alle tyden, en by alle volkeren, heeft ons geleerd, dat zulke menschen, welken men met rede den naam van eierzuchtigen, by uitnemendheid, toeëigent, zeer schadelyke Meubels in de Maatschappy der Menschen zyn, nadien zy bestendig verdrukkers of schenders van de zulken zyn, die lof en achting verdienen; byzonder, dan wanneer zy oordeelen, dat de verdiensten van dezelve hunnen glansch verdoven zouden: waarom derzulken geduurige poging is, om, daar zy hunne ingebeelde grootheid op de puinhopen van een ander moeten stichten, den besten mensch, zo veel moogelyk is, verachtelyk te maken.

Wat dunkt ons nu, *Myn Heer*, van zulk eene Maatschappy? zal een Ongodist, wanneer hy eenigzins vernuftig denkt, wel begeren, dat 'er by zynen leeftyd de proef van genomen worde, mits hy, geduurende

de dezelve, in 't goed of kwaad, dat hier uit voortkomen zal, zyn deel hebbe ? Ik verzeker my zelve, dat hy het geenzins begeren zal; terwyl dat 'er onder de stoutste Godverzakere zommigen opentlyk hebben erkent, dat het gevoelen, 't welk zy verdedigen, wanneer het algemeen aangenomen werdt, voor 't gros der menschen nadeelig zyn zoude: maar nadeeliger kan het nimmer zyn, dan wanneer de Eerzucht alleen het beweegrad van alle daden zy, om dat hier uit volgen moet, dat men elkander bestendig verachte en door list en geveinstheid nadeelig zy. Waarom zy oordeelen, dat het ten uiterste nodig zy, dat men zich van die kunst (zo belieft het hun zich uit te drukken) blyve bedienen, om de menschen in te boezemen, dat de bedryven in een ander leven vergelding zullen ontfangen: dewyl dit, over het geheel genomen, het beste middel is om de menschen in den band te houden.

Zie daar, *Myn Heer*, hoe gering de eer is, welke de grooten *Baile* kon behalen, met op deze wyze, als eene verdediger van eene Maatschappye, tot dewelke hy geenzints behoorde, zich in 't harnas te klinken: daar de verstandigste leden van dezelve, zyne wapenen, althans die waar door hy hun het meest meende te kunnen beveiligen, voor hun zelve gevaarlyk moeten achten. Immers de ondervinding heeft ons dag by dag doen zien, dat de Eerzucht de vrucht-

vruchtbaare moeder van de grootſte onheil-
len is, en 't derhalve vry natuurlyk is, dat
waar men alleen uit dit beginzel werkt,
men niet anders dan verwarring, en alle
bozen handel, te verwachten hebbe.

Uit het een en ander meen ik nu deze
wettige ſluitreden te mogen maken.

Alwaar de *eigenliefde* de ſpringveer is van
a'le bedryven, en men niet kan gezegt
worden te misdoen, wanneer men daar aan
alles, zo veel mogelyk is, dienstbaar maakt;
kan geen Maatschappy, als een *geſchikt*
Gemenebeſt, wezendlyk beſtaan.

Maar uit de grondbeginzels der Ongodis-
ten, gevoegt by de algemene verdorven-
heid van het Menſchelyk geſlacht, kan men,
niet wel iets anders verwachten.

Derhalven het beſtaan van eên Gemene-
beſt van Ongodiften is wezendlyk onmogelyk.

Na my in Uw Ed. my hoogdierbaare
vriendſchap te hebben aanbevolen, heb ik
de eer my te noemen

Wel Edele Heer

Wynmaand
1765.

Uw wel Ed. Onderda-
nige Dienaar

N. N.

THOMAS VIEROOT, ⁴¹⁷

Predikant te WORMER.

VERHANDELING

OVER DE

Milde bedeeling van den H. GEEST
aan Israël beloofd;

JES. XXXII: 15 a.

Als een eindpaal, van een zwaak
oordeel aan dat volk zelve
bedreigt vs. 9—14.

§ I.

Dat in die woorden, tot dat over ons uit-
gegoten worde de Geest uit der hoogte.
zulk een weldaad, aan Israël te zullen ge-
schonken worden, die een eindpaal zou zyn
van alle die droevige onheilen over het zel-
ve bedreigt *vs.* 9—14. vervat is, stemmen
genoegzaam alle de uitleggers toe.

§ II.

Maar welk geslagt der Joden, als daar
aan deel zullende hebben, hier te begry-
pen zy, is by dezelve grotelyks in ge-
schil.

H 1

§ III.

§ III.

Om hier dit stuk grondig te besliffen, moeten wy (1) de kragt der bewoordinge, waar mede deze weldaad voorgestelt word, inzien. (2) 't verband van zaken in 't welke dezelve voorkomt naukeurig overwegen.

§ IV.

Wat de bewoordinge betreft: dezelve word van onze Nederlanderen dus uitgebragt: *tot dat over ons uitgegoten word de Geest uit der boogte.*

§ V.

Nopens het onderwerp, dat *de Geest uit der boogte is*, zyn het alle Christen uitleggers eens: terwyl zy allen daar door den Heiligen Geest begrypen, en te regt, gemerkt deze in kragt *de Geest uit der boogte* genaamt word om redenen, die den verstandigen lezer te bekend zyn, dan dat wy ons in het melden derzelve hier lange behoeyen op te houden.

§ VI.

Maar wat betekent het, als hier van een *ne uitgietinge* van dien Geest gesproken word: dit zal eerst blyken, als men de kragt

kragt der betekenis van het Hebreuwsche woord door *uitgieten* vertaalt, wel overwogen heeft.

§ VII.

Het woord dat in den Hebreuwschen text voorkomt is גָּרַב (*gnarab*) zynde dit de derde persoon in het manlyk geslacht, en den toekomenden tyd in de conjugatie *Niphal* (zo als men zegt) van het werkwoord גָּרַב (*gnarab*.)

§ VIII.

Dit Hebreuwsch woord komt dikwerf in de H. Schrift voor, en zegt eigentlyk, *ontbloten, ontledigen*, en (door een dekzel van een zaak weg te noemen, deszelfs eigenschappen en hoedanigheden, die voor een tyd verborgen waren) *voor het oog te leggen*. Zie *Habak. III: 9.* en *Jes. XXXII: 11.*

§ IX.

Ik weet, onze geleerde Overzetters, en meest alle de geleerden, die hun voorgaan, en gevolgt zyn (niet konnende begrypen, dat dit woord in deze betekenis hier eenen bekwamen zin kan uitleveren) geven daar aan ~~een~~ overdrachtige betekenis, en vertalen het door *uitgieten*, welke vertalinge onze randschryvers op de

Hb a

ze

ze wyze billyken, zeggende: „ dewyl een
 „ vat geledigt wordende ontbloot, en doot
 „ het uitgieten van het vogt, waar mede
 „ het bedekt was, geledigt word, zo be-
 „ tekent dit woord *uitgieten*. ”

§ X.

Ik wil gaarne toestaan, dat, deze bete-
 kenis plaats grypende, de uitdrukking een-
 nen goeden, en tot het ookmerk diensti-
 gen zin kan opleveren: wyl dan daar door
 word te kennen gegeven, dat de Geest,
 uit der hoogte, dat zyn de gaven van den H.
 Geest niet alleen aan Israël geschonken, maar
 in een ruimere maat, dan het zelve voorheen
 ontfangen had, zou toebedeelt worden.

§ XI.

Edog ik ben nog niet genoeg verzekert,
 dat dit woord ergens in de H. Schrift in
 die betekenisse van *uitgieten* gebezigt word;
 schoon 'er plaatsfen by gebragt worden om
 dit te bewyzen: integendeel make ik my
 sterk te konnen aantonen, dat in de byge-
 bragte plaatsfen ook de eigentlyke beteke-
 nis van dit woord kan, en moet behou-
 den worden.

§ XII.

Laten wy de plaatsfen hier toe bygebragt
 eens ter toetse brengen. Hier vind ik *Gerr.*
 XXIV:

XXIV: 20. daar van Rebekka gezegt word, dat zy hare kruik *uitgoot* in den drinkbak, en dit zelve woord als hier gebezigt word: maar wie ziet niet dat hier het woord zeer wel door *ledigen* vertaalt, en dus kan gelezen worden, zy *ledigde* hare kruik: dat dit ten opzichte van water of een vloeibare stof door uitgietinge van het water geschiet, bekenne ik, doch de kruik word niet uitgegoten, maar geledigt. En wat behoeft men een figuurlyke manier van spreken in te voeren, daar de eige betekenis van het woord den zin duidelyk en goed voorstelt? *Jef. LIII: 12.* word van den Messias gezegt, dat hy zyne ziel heeft *uitgestort* in den dood. Dog hier had men het myns bedunkens beter dus vertaalt, dat hy zyne ziele *ontbloot* heeft. Leerende dit, dat Messias zig zelf zo verre vernedert heeft ter dood toe, alles wat hy bezat als Middelaar door den dood overgevende, zig zelf, zyne ziele ontbloot geledigt heeft, invoegen hy niets, dat tot heil, en verlossinge der uitverkorenen moest strekken, te rug gehouden heeft.

§ XIII.

Is dit nu zo, waarom zou men dan hier aan dit woord een oneigentlyke, en overdragtige betekenis geven? daar men de eigentlyke beduidenis behoudende, en het dus overzettende, *tot dat over ons ontbloot,*

H b 3

ont.

ontledigt worde de Geest uit der boogte eenen goeden zin vind.

§ XIV.

Men zal mogelyk zeggen, om dat van den H. Geest niet wel kan gezegt worden, dat hy *ontbloomt* of *geledigt* word,

§ XV.

Edog hier op antwoord ik, dat het tegendeel waar is, en dit zal haast blyken als men het stuk regt overwogen heeft. Want:

§ XVI.

Merkt men met my aan, dat 'er geen nootzaak is om iets anders, dan om de persoon des H. Geest te denken, en hem hier te begrypen zo als hy in de huishoudinge der genade in zig heeft, en bezit alle die goederen, en gaven, die ter zaligheid der uitverkorenen nodig zyn, en welke opgetelt worden *Jes. XI: 2.*

§ XVII.

Dan zal men ligt bevroeden, hoe de H. Geest kan *ontbloomt*, *geledigt*, en *ontdekt* worden over imand. zo kan immers de H. Geest begrepen worden (1) *ontbloomt* te worden over imand, als dezelve in zyne eige-

genschappen en hoedanigheden door zyne werkinge in hem *ontdekt*, en *geopenbaart* word, den zelve verlichtende tot wysheit en kennisse der waarheit; denzelve zo heiligende in de kennisse der waarheit, dat hy ook de preuven der heiligende kragt des Geestes late uitblinken in eenen heiligen wandel ten vertoge, dat in hem de vrees des Heere als het beginsel der wysheit gevonden word, en de Geest hem in alle waarheit leid. (2) *ontledigt* te worden, als alle de schatten der genade-gaven, die de H. Geest bezit tot heil van den zondaar, van den zelve genomen, en den mensch medegedeelt worden, zo dat het God behage van dien Geest op hem te leggen. *Num.* XI. en hy als vervult worde met den H. Geest.

§ XVIII.

Kan zo de H. Geest in eenen goeden en gezonden zin aangemerkt worden *over imand ontbloomt*, en *geledigt te worden*; zo vinde ik geen reden, om van deze eigentlyke betekenis des woords af, en tot eene oneigentlyke betekenis over te gaan: neen in tegendeel, ik houde het daar voor, dat ik genootzaakt worde de eigentlyke betekenis te behouden: te meer vermits dan niet alleen het zelve, dat in de oneigentlyke betekenis legt, maar nog iets meer en nadrukkelykers word te kennen gegeven. Want dan

Hb 4

§ XIX.

§ XIX.

Zal de profeet , zeggende , tot dat over ons ontbloomt , geledigt word de Geest uit der boogte , daar in (1) onderstellen , dat de H. Geest gedurende eenige eeuwen , dat is , zo lang als het boven bedreigde oordeel op het Joodsche Volk zou rusten , met betrekkinge op die hartnekkige menigte in deszelfs werkinge bedekt zou blyven , derwyze , dat hy in zyne eigenschappen en hoedanigheden door zyne kragtige genade-werkinge in hen niet zou gezien worden , zy zig in hun gedrag zouden vertonen als een volk dat in duisternisse zat , en woonde in een Land der schaduwe des doods *Jes. IX.* van de ware kennisse ontbloomt , niet anders dan een vallye van doods beenderen zou vertonen *Ezech. XXXVII.* (2) aantonen en leeren , dat , na verloop van eeuwen , dat dekzel van 't hart van dat volk afgenomen , en de H. Geest door de werkinge zyner genade in het zelve zig in zyne eigenschappen en hoedanigheden openbaren , en dadelijk te zien zou geven : wen zy , de kennis der waarheit ontfangen hebbende , en in dezelve geheiligt zynde , zouden tonen te weten wat tot hunnen vrede diende , de werken des geloofs , en der liefde zouden doen , en voor Gods aangezigt in zyne vreesse wandelen. (3) Ja 't zal in nadruk te kennen geven , dat al , wat de H. Geest in de

de huishoudinge der genade heeft tot heil des zondaars, hun zou medegedeelt worden; zulks zy in een ryke maat deszelfs gaven zouden ontfangen.

§ XX.

Deze myne gegeve verklaring van het woord, en de gehele uitdrukkinge, waar by de milde bedeeeling van de gaven des H. Geest als een *ontbloting* van de persoon des H. Geest voorgesteld word, zal mogelyk imand vreemd voorkomen: edog hier aan zal geen Nederlander zig konnen stoten, als hy overweegt dat het in onze taal gebruiklyk is van imand, die mild is, en aan anderen van zyne goederen ryklyk mededeelt, te zeggen, dat hy zig *ontbloot*. Immers zo zyn wy gewoon te zeggen tot zo imand, *ontbloot* u niet, dat is geef niet al te veel, op dat gy u zelf niet door uwe mildadigheit berooft.

§ XXI.

Men zal mogelyk zeggen, een mensch kan gezegt worden zig te *ontbloten*, *geledigt* te worden door alles te geven wat hy bezit, om dat, hoe veel hy ook hebbe, zyne schatten eindig zyn: maar dit kan in den H. Geest geen plaats hebben, om dat hy, als God algenoezaam zynde, noit kan uitgeput worden.

Hb 5

§ XXII.

§ XXII.

Dit sta ik volkomen toe, maar myn lezer, onderstelle ik, begrypt ligt, dat het geen van een Godlyk persoon op een menschlyke wyze gezegt word, Gode betamelyk moet verstaan worden, en derhalven is dit *ontbloten* van den H. Geest, niet op te vatten met dat gevolg, 't welk het by den mensch heeft, evens eens als een fontein, wen het water daar uit geschept of geput word, wel daar van *ontbloomt*, en *ontledigt*, egter niet geheel van water *ontbloomt* word, om dat er een gedurige toevloed van water in dezelve opweld; zo ook de H. Geest is als een altyd volle fontein der genadegaven aan te merken, die, hoe veel ook van deszelfs gaven medegedeelt worden, egter door zyne algenoegzaamheit genoeg over behoud, om aan anderen, en op andere tyden te kunnen mede deelen.

§ XXIII.

Maar waarom word hier deze milde be-
deeling van de gaven des H. Geest als een *ontbloting* van den Geest voorgesteld, en aangemerkt als een eindpaal van alle de voorgemelde jammeren? als gezegt word, *tot dat over ons enz.*

§ XXIV.

§ XXIV.

Myns bedunkens geschiet zulks, om te leeren, dat die naaktheit, waar door het volk van al deszelfs sieraad *ontbloot* zou worden van wegens deszelfs zorgeloosheit in de weelde, en zondige wellustigheden, en dat oordeel niet van het zelve weggenomen zou worden ter bedekkinge van deszelfs schandlyke naaktheit, en 's Heeren regtvaardigheid, voor en al eer de arm van Gods mogenheit in de genade tot deszelfs verlossinge *ontbloot*, de H. Geest uit der hoogte in zyne werkinge *ontdekt* wierd; invoegen dat, wanneer die hen zou bekleeden met de kleederen des heils *Jes.* LXI: 10. derzelve naaktheit bedekt, het oordeel geëindigt worden, en de plagen, die 't volk en 't Land ontledigden, zouden ophouden.

§ XXV.

Dit was dan een voortreffelyk goed, waar door dat volk een blyde omkeering van zaken voor zig erlangen zou, zullende daar door alle droeffenis wyken, en eeuwige blydschap op deszelfs hoofd zyn volgens *Jes.* XXXV: 10.

§ XXVI.

't Zal derhalven der moeite wel waardig zyn,

zyn, dat wy ter ontdekkinge van het geslagt der Joden, 't welk dat goed zou deelagtig worden, het verband van zaken, waar in van het zelve gesproken word, naukeurig overwegen.

§ XXVII.

Gemerkt nu het woord *w* (*gnad*) tot dat, dit goed zo verknogt aan het voorgaande, dat het aan het voorgaande een eindpaal zet, en in 't voorgaande vele droevige onheilen gemeld zyn, die de zorgeloze wellustige Joden treffen, en eene langdurige verwoestinge over dezelve veroorzaken zouden, zo zy naar de vermaninge tot hen geschiet niet wilden horen; moet men het daar voor houden, dat het verband van zaken hier op uitkomt, dat wel zware plagen en een droevig oordeel over den wederhorigen gebragt, en tot eenen langen tyd uitgestrekt zouden worden, maar met die milde bedeelinge van den H. Geeft een einde zouden nemen.

§ XXVIII.

Maar in welk verband van zaken worden deze plagen over de wederhorigen gemeld?

§ XXIX.

§ XXIX.

Geest men agt op den inhoud van de eerste 8 versen van dit Hoofdstuk, zal men ontwaar worden, dat de Profeet *ÿ. I. Messias* voorgedragen hebbende als een regtvaardig Koning, die in zyne ryks-regeeringe regt en gerechtigheit oeffenen zou, daar van een duidelyk bewys opgeeft ter eener zyde in de veilige beschuttinge, die hy den gelovigen verleenen, en de voortreffelyke heil-goederen met welken hy dezelve beschenken zoude tot vertroosting van dezelve in tegenspoeden, en verdrukkingen, en ter hunner versterkinge in het geloof: nu met *ÿ. 9*, een tweede bewys voordraagt, genomen ter andere zyde van de straffe, die hy zou oeffenen over den wederhorigen dienende tot hunner waarschouwinge, om hen zo door den schrik des Heere, ware het mogelyk tot bekeeringe te bewegen.

§ XXX:

Dit zo ten grond voor afgelegthebben-
de, zullen wy overgaan, om te onderzoeken welk geslagt der Joden dus mildelyk met den H. Geest bedeeft zou worden: edog vermits dit als een einde van vorige rampen in een zwaar oordeel over hen bedreigt zou strekken, zal het nodig zyn af-
vo-

vorers te bepalen wie zy zyn, over welken dat oordeel, en die plagen bedreigt worden?

§ XXXI.

De beroemde VITRINGA begryphier ter plaatse dat geslagt der Joden, welke ten tyde van Jesaias leefden, het voorwerp der aanspraak van den Profeet te zyn, en is van meening, dat aan het zelve een dobbel oordeel bedreigt word: mamentlyk één het welk slegts voor een korten tyd zou zyn γ . 9, 10; en één dat veel langer duren, en niet ophouden zou voor dat de H. Geest over het zelve uitgestort wierd.

§ XXXII.

Anderen verstaan door het eerste die straf, welke door de Chaldeeuwen van God is uitgevoert, door het laatste die plagen, die God door middel van de Romeynen over het zelve gebragt heeft.

§ XXXIII.

Wat my betreft, ik wil gaarne bekenen geen de minste nootzake te zien, om hier een dobbel oordeel te moeten begrypen, en houde het veel eer daar voor, dat één en het zelve oordeel γ . 9, 10. als γ . 11— voorgestelt word; dog zo, dat het zel-

zelve eerst in 't gemeen word voorgedragen als een reden, waarom het geruste volk moest opstaan, *ψ. 9, 10.* daar na door het zelve de nootzakelykheit daar van aangedrongen word in een omstandig verhaal van de meenigerlye onheilen, en de lankheid des tyds, die dit oordeel zwaar zouden maken *ψ. 11—15 a.*

§ XXXIV.

Ik weet de Heer VITRINGA brengt hier tegen in, dat de Profeet door de onderscheidene tyds bepalinge ons als met de hand leide tot twee onderscheidene oordeelen welker eerste gemeld *ψ. 9, 10.* slegts *dagen over 't jaar* dat is (volgens zyne gedagten) omtrent twee jaren duuren zou; daar het ander *ψ. 11—* beschreven, zo lang op het volk zou rusten, tot dat de Geest uit der hoogte op het zelve uitgestort wierd.

§. XXXV.

Edog, hoe schynbaar deze reden ook imand mogte voorkomen, dezelve is egter by my niet kragtig genoeg, om my te overtuigen, dat *ψ. 9, 10.* zulk een kortstondig oordeel gemeent word: immers die bepaling, die men vind *ψ. 10. van dagen over 't jaar*, betoogt niet zeker, dat die straf slegts wat meer dan een jaar, of omtrent

trent twee jaaren zou duuren: integendeel denke ik, dat dezelve ons leert, dat oordeel jaar en dagen, dat is in 't gemeen een langen tyd te zullen aanhouden, dog onbepaalt hoe lang. Althans ik weet geen voorbeeld, waar uit bewezen kan worden, dat de spreekwys, *dagen over 't jaar* ('t woord *vele* staat in den grondtext niet) eenen bepaalden tyd van twee jaren, of iets meer of minder te kennen geeft. Trouwens als ik overwege het onheil, dat het volk overkomen zou, en als de oorzaak van die be-roeringe des volks aangemerkt word, komt het my niet waarschylyk voor, dat dit binnen zulk een korten omtrek van tyd kan beperkt worden: want als gezegt word: *de Wynoogst zal uit zyn, daar en zal geen in-zameling komen, of (naar den grondtext) er zal een vergadering van gebrek komen: (a)* Verbeeld dit zulk eene geheele verwoestinge des

(a) Dat dit de natuurlykste betekenis der woorden, zo als die in den Hebreuwſchen text staan, is, zal elk taalkundige my moeten toestemmen: gemerkt het woord *בלי* (*beli*) als een zelfſtandig woord, betekene de gebrek, ook elders voorkomende, zie *Deut. IV: 42. Job. XXIV: 7. Exod. XIV: 11.* hier zo staat, dat het voegzaamſt als een zelfſtandig woord aangemerkt word: en dus opgevat wordende, de kragt der uitdrukkinge niet vermindert, maar veel eer vermeerdert; als leerende dat over dit volk de vloek *Lev. XXVI: 20.* zou komen,

des Lands, waar door men niet slegts die aangename vrugten, die tot vervrolykinge strekken, zou missen, maar ook van alles wat tot voedzel en levens onderhoud dient, gebrck zou hebben.

§ XXXVI.

Vraagt men my nu, wat is dan het oordeel hier bedoelt, en welk geslagt der Joden word er mede bedreigt? Ik zegge dat men hier geenfints om dat oordeel, 't welk God door de Chaldeeuwen over het geslagt der Joden, 't welk ten tyde van Jesaias en weinig daar na leefde, in, en by de Babylonische gevangenis geoefent heeft: maar alleen om dat, het welk, over een later geslagt, van God door de Romeynen na de daar stellinge en verhoginge van den Messias gebragt is, denken moet.

§ XXXVII.

Ten einde myn Lezer hier van ten volle overtuigt werde, verzoeke ik den zelven met my naukeurig agt te geven op (1) de uitgestrektheit van het hier bedreigde oordeel (2) op dat gene, 't welk een einde van het zelve zou maken. (3) Op het verband van zaken waar in dat oordeel aangekondigt word.

§ XXXVIII.

Wat de uitgestrektheid van het oordeel betreft: als wy alle de plagen, daar in vervat, nagaan, zullen wy bevinden, dat dezelve een gehele verwœsting van het Joodsche land tot algemeene droeffenisse des volks, eene ontvolkinge van de hoofstad Jerusaleem, eene ontheiliging van den Tempel, en ophouding van den Godsdienst in dezelve, ja ook eene nederweringe van die sterktens, die tot dekkinge dier stad, en heilige plaats verstreken, en dat niet voor eenen korten tyd, maar ten minsten voor eene eeuw, behelzen.

§ XXXIX.

Zien wy op dat geene, dat een einde van dat oordeel zal maken, dit is, volgens myne gevege en beweze verklaringe, zulk een milde bedeeling van de gaven des H. Geests, die door derzelve uitwerkinge zou doen blyken, dat de H. Geest allezyne schatten en gaven ter verligtinge, en heiliging van dat volk aan het zelve had geschonken.

§ XL.

Letten wy op het verband van zaken,
waar

waar in dat oordeel aangekondigt word, 't is, volgens 't geen ik boven reets § 29. aangemerkt hebbe, in een profetisch ver-
toog van Messias rechtvaardige ryks-bestu-
ringe nu reets bewezen uit al het goede,
dat hy den zulken, die zig aan zyne heer-
schappye onderwerpen zouden, beschik-
ken zou.

§ XLI.

Alle deze stukken ryplyk overwogen heb-
bende moeten ons nootzaken onze gedag-
ten van het oordeel der verwoestinge door
de Chaldeeuwen af te trekken, en alleen
op dat, het welk door de Romeynen ge-
schie is, te vestigen: gemerkt dezelve
niet op het eerste, maar wel op het laatste
konnen rond gebragt worden. Want

§ XLII.

Wat dien grouwel der verwoestinge door
de Chaldeeuwen veroorzaakt betreft: schoon
ik gaarne toesta, dat de rampen, in dit
oordeel bedreigt, voor een groot gedeelte
in dezelve hebben plaats gehad: zie 2 Kon.
XXV: 9— 2 Chron. XXXVI: 19— Jer. L.
daar van kan egter niet gezegt worden, dat
het paleys verlaten, het gewoel der Stad opge-
houden, op het en de wagtorens tot spelonken
geweeft zyn tot in eeuwigheit v. 14.

§ XLIII.

Ik weet, het woord עולם (*gnolam*) kan hier geen eindeloze *eeuwigheid* aanduiden, vermits aan deze *eeuwigheid* een eindpaal gesteld word: nergens egter word het in de H. Schrift (myns wetens) gebruikt om een zeer korten tyd, en wel zulk eenen tyd van 70 jaren, als die verwoesting door de Chaldeeuwen slegts geduurt heeft, uit te beelden. Gods gegeve wetten betreklyk de huishoudinge van het Oude Verbond, worden wel *eeuwige wetten* genaamt, schoon zy maar voor eenen tyd ingestelt waren: maar zy behelsden Gods wil omtrent de samenlevinge van Israël, en de pligten van den uitwendigen Godsdienst voor den tyd niet slegts van ééne, maar van veele eeuwen.

§ XLIV.

Men zegge niet, dat dit woord עולם voor een veel korter tyd dan van 70 jaren gebezigt word in de H. Schrift, want hier voor vordere ik bewys: gemerkt de plaatsen *Exod. XXI: 6. Deut. XV: 17. Ps. CXIX: 44. Jer. XVIII: 16. Ezech. XXVI: 21.* die men meent slegts van een korten tyd te spreken, en denzelven ook met dit woord aan te duiden, dit (myns eragts) niet be-

bewyzen. Want, als *Exod. XXI: 6. Deut. XV: 17.* gezegt word, *by zal uw knegt zyn tot in eeuwigheit*: kan dit wel een korten tyd bevatten, naar mate de jaren des levens, die zulk een dienstknecht nog over had, veel of weinig waren: maar het was egter een eeuwige dienstbaarheid gedurende het gansche leven, en niet eindigende dan met den dood, waar door hy uit de tyd in de eeuwigheit overgong.

§ XLV.

't Is my niet onbekent, dat sommigen, zo niet allen, van oordeel zyn, dat de verpligting tot dienstbaarheid met het Jubeljaar ophield, wanneer alle hebreeuwſche knechten vry uitgongen. Maar zie ik den ſamenhang dier plaats in, daar van de vryheit in het Jubeljaar geſproken word. Zie *Lev. XXV: 10—XXVII: 17—Num. XXXVI: 4.* dan merke ik dat, zulks wel plaats had omtrent de goederen, en de gekogte Hebreeuwſche knechten in 't gemeen, maar dat er in 't geheel niet gehandelt word van die vrywillige Hebreeuwſche knechten, die zig verbonden om by hunne heeren of vrouwen te blyven.

§ XLVI.

Hier uit zal myn lezer ook ligt de op-
li 3 *loss*

loffinge van *Pfalm CXIX: 44.* en *Ezech; XXVI: 21.* kunnen zien: er blyft dan nog over *Jer. XVIII: 16.* deze plaats heeft wat meer fchyn, dog het is ook maar fchyn; want daar word niet bepaalt van de ftraffe der zeventig jarige verwoeftinge des lands door de Chaldeeuwen gefproken, maar getoont wat de zonden des volks verdient hebben, namentlyk een eeuwige verwoeftinge van het land, indien God de ftraffe naar de grootheit der misdaad ten strengfte wilde oeffenen.

§ XLVII.

Aan die verwoeftinge door de Chaldeeuwen heeft de milde bedeeling van de gaven des H. Geest geen eindpaal verftrekt, want voor die uitftorting van dezelve met de daarftellinge van den Leeraar ter gerechtigheit beloofte *Joël II: 28.* wierd Jerufalem reets dorpswyze bewoont van wegens de veelheit der menschen enz. naar de belofte *Zach. II: 4.*

§ XLVIII.

De Heer VITRINGA, deze zwaarigheit ziende, tragt dezelve (om egter zyn gevoelen vast te houden) derwyze te ontgaan: zeggende „ het overgeblevene volk „ zou niet wedergebracht worden uit de bal- „ ling-

„ lingschap (in Babel;) ook moest het ge-
 „ mene best niet weder herstelt worden,
 „ dan na een voorafgaande bekeeringe tot
 „ God, welke een uitwerkzel zou zyn van
 „ den Geest der bekeeringe en des geloofs,
 „ volgens de alderduidelykste voorzeggin-
 „ gen van Mozes *Lev.* XXVI: 40— *Deut.*
 „ IV: 29— XXX: 3, 4. vergel. *Hof.* II:
 „ 16. *Ezech.* XX: 35. en dit word in deze
 „ voorzegginge gelyk als in alle anderen
 „ van dezen inhoud veronderstelt, enz.
 „ Deze waren de beginselen van deze be-
 „ deeling des Geestes, welke de Profeet
 „ hier regtstreeks wil aangemerkt hebben
 „ als een eindpaal te zullen stellen aan de
 „ verwoesting van 't land en de stad.

§ XLIX.

Ik zal eens toestaan, dat de bygebragte
 plaatsop zien op de wederkeeringe des volks
 uit de Babylonische gevangnisse in het, te
 vooren door de Chaldeeuwen verwoefte,
 Eiland: maar wat kragt steekt daar in ter
 bewys, dat hier aan de verwoesting door
 de Chaldeeuwen een eindpaal gestelt word
 door de milde bedeeeling van de gaven des
 H. Geests? Ik gelove, dat dat wederkee-
 ren niet zonder bewerkinge van God, en
 byzonder van den H. Geest geschiet is; te
 meer, om dat het dus duidlyk gemeld word
Ezra I: 5. en de belofte ook daar legt *E-*
zech. XI: 19— maar kan die hartveraldē-

ring door 's Geestes werking wel als een ontbloting en ontleding van den Geest uit der hoogte aangemerkt worden in die kragt als ik boven § 19. getoont hebbe dit te kennen te geven? Ik meene van neen, wyl dit niet een gewone, maar buitengewone milde bedeeeling van de gaven des Geestes uitbeeld.

§ L.

't Vlyt ook niet wel met het verband van zaken, hier door dit oordeel, de verwoefing door de Chaldeeuwen te verstaan: vermits er geen waarschynlykheit is, dat de Profeet, voorzeggende, wat er onder de regtvaardige regeeringe van Vorst Messias zal gebeuren, tusschen in dingen zou melden, die lang voor dien tyd geschieden, en geene betrekkinge daar op hebben zouden. Want daar geen verstandig rede-naar in een aaneengeschakelde orde meldende zulke dingen, die onder de regeeringe van zeker groot Vorst als gevolgen van zyne wettige ryks-bestieringe aan te merken zyn, er tusschen in zaken, die lang te voren onder de regeering van een ander Koning voorgevallen zyn, ten zy by maniere van vergelykinge, zal inmen-gen; is het veel minder te denken, dat de wysheit van Gods Geest, door welken Jesaias gesproken heeft, zulke dingen, zonder vergelykinge (waar van tog hier geen

't minste blyk is) zou onder malkanderen mengen.

§ LI.

Men zegge niet, begryp het verband van zaken derwyze als de Heer VITRINGA, dan zal het niet tegen de goede orde stryden hier het oordeel door de Chaldeeuwen te verstaan: gemerkt de Profeet in de voorgaande versen de grote weldaden, die God aan het volk zou schenken, gemeld hebbende; nu, om het zelve geen kuffens onder de okfelen te leggen, zal aantonen, welke straffen en oordeelen zouden voor af gaan, zo in de assyrische, als inzonderheit de Chaldeeuwische verwoestinge: want ik vrage, heeft de meldinge van die oordeelen betrekkinge tot het voorstel γ . 1. of niet? kiest men het laatste, dan is het bewys van Messias regtvaardige ryks-bestuuringe maar ten halven, als alleen blykende in het goede dat hy den vromen zou beschikken, zonder de minste blyke van regtvaardigheit in het straffen der wederhorigen, 't welk egter in eene regtvaardige regeeringe moet plaats hebben. Kiest men het eerste, dan zegge ik, dat die oordeelen wel een bewys zyn van Gods regtvaardige wrake, maar niet van Messias regtvaardige regeeringe in dat ryk 't welk hy na zyne verhoginge aan 's Vaders regte hand zou opregten.

li 5

§ LII.

§ LII.

Konnen alle die stukken niet op de verwoefing door de Chaldeeuwen rond gebragt worden: wy zullen nu tragten te doen zien, dat ze op de verwoefing door de Romeynen ten volle passen. Immers (1) in deze vind men een gehele verwoefing des Lands, verdelging van Stad en Tempel enz. tot algemeene droeffenisse des Volks, niet slegts voor een korten tyd, maar die reets veele eeuwen geduurt heeft *Luc. XIX: 43, 44. XXI: 6.* (2) die zal ook een einde neemen als de Geest uit der hoogte in een ruime mate over dat volk zal uitgestort worden volgens *Zaeb. XII: 10— en XIV: 10, 11. Luc. XIII: 15.* (3) hier in geeft Messias een tweede blyk van zyne regtvaardige regeeringe, zulks met grond door den Profeet gezegt is in het voorstel *ψ. 1. Ziet een of de Koning zal regeeren in gerechtigheit.*

§ LIII.

Hier uit nu is het openbaar, dat men door het geslagt der Joden 't welk deel zou hebben aan die milde bedeeing van de gaven des H. Geests, niet te begrypen hebben, die ten tyde van Jesaias, of even na de Babylonische gevangenis leefden, maar het overblyffel naar de verkiezinge der

der genade, dat in het laatste der dagen zal gevonden worden.

§ LIV.

Mogelyk zal imand hier tegen inbrengen, is dit zo, dat deze bedreiging een later geslagt der Joden raakt, en het beloofde goed nog tot een later moet betreklyk gemaakt worden, hoe kan dan de Profceet, als tot zynen tyd genoten spreekende, zeggen, *tot dat over ons uitgegooten worde enz.* en wat nut konden de Joden van zynen tyd hier uit voor zig trekken?

§ LV.

Ik antwoorde op het eerste, zeer wel, dewyl die latere geslachten tot het zelve volk behorende, en als kinderen van het, in den tyd van den Profceet levend, geslagt moerende aangemerkt worden, deze Vaders in hunne kinderen eerst gestraft, daarna ten goede bezogt te worden moeten begrepen worden: voegt hier by dat Jesaias zig in een profetis verroog dat later geslagt onder de dagen van Messias als in weelde zorgloos vertegenwoordigende, in deze zyne opgetogenheit het zelve aankondige wat het te doen, en by nalatigheit van d'szelfs pligt te wagten hebbe. op het laatste, dat de Joden van Jesaias leeftyd uit het oordeel 't welk hunne nakomelingen

gen treffen zou, konnende zien, wat ook hun te wagten stond, indien zy zig in weelde verhardden, daar door moesten zig gewaarſchouwt agten, om niet op den droesfem der zonden zorgloos te blyven leggen; maar zig ter ontvliedinge van dergelyke straffe spoedig te bekeeren van hunne godloze wegen tot den God hunner Vaders.

§ LVI.

Nog een zwaarigheid is er, welke VITRINGA tegen deze verklaringe inwerpt, en dus imand zou kunnen te rug houden van zyne toestemminge daar aan te geven: weshalven ik het nodig oordeele ook deze te moeten uit den weg ruimen. Deze zwaarigheid is genomen van het gevolg dat deze uitgieting van den Geest uit der hoogte zou hebben volgens *ψ. 15 b.* enz. het welk, zyns bedunkens, niet toepasselyk is op die milde bedeeling van den H. Geest in het laatste der dagen van het N. Testament.

§ LVII.

Ik zou deze Verhandeling (die reets groter geworden is dan ik my voorgesteld had) al te zeer moeten uitbreiden, indien ik het gene ik hebbe tegen de Verklaringe van dien zeer geleerden Man over al, 't geen daar door den Profeet gemeld word, wilde bybrengen, en zal daarom thans slegts den
grond

grond zyner misvattinge tragten aan te tonen , waar uit aan elk de kragteloosheit dier tegenwerpinge blyken zal.

§ LVIII.

De grond dezer misvattinge is hier in gelegen , dat VITRINGA met deze woorden , *tot dat over ons uitgegoten werd de Geest uit der hoogte* : een tweede onderdeel begint , en er een regtstreeksche belofte van een grond oorzakelyke weldaad van vele voortreffelyke goederen , die de Heer in een flauwen zin aan de wederkeerende Joden uit Babel , en in een allervolstreksten zin aan de Kerke des N. Testaments schenken zou , door verstaat ; daar men , den text eenvoudig inziende , gewaar word , dat , wel verre van dat met die woorden een nieuw deel zou begonnen worden , integendeel het voorgaande deel , in zig behelzende de aankondiging van een zwaar oordeel over de wederhorigen , er mede besloten word in een verhoog van den juiststen tyd tot welken dat oordeel zou duren. Terwyl dan met het tweede deel van v. 15. de gevolgen , niet van die uitgietinge van den H. Geest , (die slegts als van ter zyde inkomt) maar van de regtvaardige regeeringe van Messias , gedurende den gheelen loop van zyn Koninkryk , gemeld worden.

§ LIX.

§ LIX.

Had de grote VITRINGA dit gezien, en wel in agt genomen, hy zou zig niet in die engte gebragt gevonden hebben, om die laatste uitspraak in *ψ. 15. en het vrugbaar veld, zal voor een woud geagt werden, tusschen in de vorige, en volgende beloften, niet zo zeer als een onmidlyk gevolg van de uitstoringe des H. Geests in het begin van het N. Testament (naar zyne onderstellinge) als wel van de bekeeringe der Heidenen te begrypen: dog dit is een zwaarigheid, die hier gelyk ook dergelyke, en andere meer elders ontslaan uit de gehegtheit aan dat gevoelen, dat men de vervulling van de wydlustigste profetsyen eerst in een letterlyken zin wil vinden in een vroeger geslagt der Joden, daar na in eenen geestelyken, dog flauwen zin in het begin van het N. Testament, en eindelyk in den allerkragtigsten zin in het laatste der dagen van de Nieuwe Erfbedeeling.*

M. FRE-

M. FREDR. MAXIM. MAURITIUS,

P R O E V E

enor

V E R K L A R I N G E

van de zware plaats

ZACHARIA XII: 11—14.

Het oogmerk van deze myne Verhandeling is eene naar aller toestemminge zware plaats, die *Zach. XII: 11—14.* voorkomt op te helderen. zynde de woorden dus luidende: *Te dien dage sal te Jerusaleem de rouwklage groot zyn, gelyk die rouwklage van Hadadrimmon, in het dal van Megiddon. Ende het lant zal rouwklagen, elk geslachte byzonder: het geslachte des huis Davids byzonder, ende haarlieder wyven byzonder, ende het geslachte des huis Natharis byzonder, ende hare wyven byzonder. Het geslachte des huis Levi byzonder, ende hare wyven byzonder: het geslachte Simet byzonder, ende hare wyven byzonder. Alle de overige geslachten, elk geslachte byzonder, ende haarlieder wyven byzonder.*

Elk ziet zeer ligt, dat in deze woorden een grote rouwklagt over eenie droevige gebeurtenisse voorzegt word, die na den tyd der toenmalige regeringe van Koning Darius

rius in Perſien, en na de herſtellinge van den tempel te Jeruſalem (als in welker tyd Zacharias dit geprofeteert heeft, vergel. Cap. VII: 1.) volgen zou. Deze rouklagt zou zo groot zyn, dat zy met de rouklagt by Hadadrimmon in het dal Megiddo kon vergelcken worden. Als men nu met deze uitdrukkinge 2 *Cbron.* XXXV: 22, 24, 25. vergelykt, vind men dat de rouklagt in 't dal van Megiddo, een zeer grote, plegtige, en ten hoogſten billyke rouklagt over dat ongelukkig verlies van Joſia, eenen der beſte Koningen van Juda, geweest is. Met deze zou nu de van Zacharias geprofeteerde rouklagt eene gelykformigheit hebben.

Zo verre is alles gemaklyk: maar nu is de vraag (1) wat de zaak zy, waar over een zo grote rouklagt zal opgeheven worden? en (2) wat die byzonder genaamde geſlagten, die boven anderen deze rouklagt in 't werk ſtellen zullen beduiden?

Wat die eerſte vrage betreft: die kan uit het 10. *ŷ.* als het zelve met den geheelen ſamenhang van deze profeetſie, die in het 12 en 13. Cap. voorkomt, en met andere plaatsſen der H. Schrift vergeleken word, gemakkelyk opgeloft worden. die rouklagt zou ontſtaan over eenen, die volgens *ŷ.* 10. kon zeggen; *ik zal uitſtorten den Geest der genade en der gebeden; welke dienvolgens een Godlyk perſoon moet zyn, en egter te gelyk kon zeggen, zy hebben my doorſtooken.* Hoe ligt ook imand hier toeſtem-

stemmen moest, dat deze woorden op den God-mensch Christus passen, heeft egter Grotius, die zig by na overal ongelukkig vermoeit heeft, om de duidelykſte voorzeggingen van Christus op iets anders te draajen, cok hier een andere beduidenisse gezogt, gemerkt hy meent, het *doorſteken* waar over hier een Godlyk perſoon klaagt, ſlegts *beledigen*, en *laſteren* te betekenen: overzulks betreft hy deze profeetſie tot de tyden van den Godlozen Antiochus, die de Joden zo hard gedrukt heeft, en meent dat deze plaats ſlegts zo veel beduid: De Joden, die zig van wegens de tyrannye van Antiochus hebben laten bewegen, om den waren Godsdienſt te verzaaken, en de Afgodendienſt aan te nemen, en dus door deze daad God als 't ware doorſtoeken hebben, zullen weder boete doen, God met droeffeniffe aanschouwen, en dit zou een plegtige Lands boete zyn.

Die ſlegts maar eenige agtinge voor de egte (uit zig zelf geloofwaardige) verklaringen Gods van zyn woord heeft, zal deze verdrajinge van Grotius onmogelyk kunnen goedkeuren. Als wy al zulk eene Godlyke uitlegginge niet hadden, er zoude egter een overwigtige grond aan de hand blyven, om deze voorzegginge niet op de tyden der Macahabeeuwen, maar op Christus thuis te brengen. Want (1) Grotius verſtaat het *doorſteken* van een Godlyk

K k

per-

persoon slegts oneigentlyk voor beledigen; zonder eenig bewys by te brengen dat het oneigentlyk moet verstaan worden; 't welk tegen eene zeer bekende regel van de uitlegkunde aanloopt. (2) Van de tyd, waar in die voorzegde rouklagt geschieden zal, wordt gezegt, dat als dan Davids Huis zal zyn als Gods Huis, als de Engel des Heeren y. 8. insgelyks dat dan Davids Huis, en de burgers van Jerusaleem een vrye opene fonteyn zullen hebben tegen de zonde, en de onreinheit *Cap. XIII: 1.* verder dat God als dan zal uitstorten den Geest der Genade en der gebeden *Cap. XII: 10.* hoe kan men tog deze uitdrukkingen op eene eenigzints draaglyke wyze van de tyden der Macchabeeuwen gebruiken? Edogwy hebben, zo als reets gezegt is, eene egte verklaringe van God zelf, waar door deze voorzegging op Christus geduid word, en die zig met Grotius niet behelpen wil met de uitvlugt van eene onbewysbare stelling, dat de verklaringen van het N. Testament nopens de voorzeggingen des O. Testaments slegts accommodatien (toepassingen) zyn, moet het Gode toevertrouwen; dat die door zyne gezanten in 't N. Testament 't best heeft kunnen verklaren; wat hy door deze of geene duistere uitdrukkinge in het O. Testament verstaan hebbe. Wy hebben immers twee plaatsen in het N. Testament, daar deze uitdrukking van Zacharias van het *doorsteken van een*

een Godlyk persoon uitdrukkelyk op Christus geduid word. de eerste staat *Job. XIX: 37.* daar Johannes als een gewezen ooggetuige, de doorstekinge van Christus met een Speer berigt hebbende, er by zegt *ÿ. 36. dit is geschiet op dat de Schrift zou vervult worden* — — — — — 37. en wederom zegt een andere Schrift: *zy zullen zien, in welken zy gestoken hebben: welke zekerlyk deze plaats Zach. XII: 10. is.* De tweede uitlegging dezer plaats is te vinden *Openb. I: 7.* daar van Christus gezegt werd; *ziet! hy komt met de wolke, en alle ogen zullen hem zien, met de genen die hem doorstoken hebben, en alle geslagten der aarde zullen kermen; daer wederom zeer duidelyk op de van Zacharias geprofeteerde rouklagt over een doorstoken Godlyk persoon gedocht word. Ja verder; zo men die plaats van Zacharias *Cap. XIII: 7.* daar ontwyffelbaar een voortzetting van de profeteesie *Cap. XII.* voortkomt met *Marc. XIV: 27.* vergelykt, zal men vinden, dat *Jesus* zelf die woorden van *Zacharias*, dat God gezegt heeft, *staat dien Herder, en de Sebapen zullen verstroot worden,* op zig zelf duid. Zo haast men nu die egte uitlegging gehoor geeft, hoe schoon voegen zig dan ook die bovengemelde uitdrukkingen van *Zacharias*, nopens de heerlijkheit des huizes van *David*; de uitstorting des *H. Geestes*, en de vrye opene fonteyn tegen de zonde, met de op *Christus* doelende voorzegginge van zyne door-*

steking, en de daar uit ontstaande rouklagt?

Dus hope ik dat de eerste vraag, waar over deze voorzegde rouklagt ontstaan zou, genoegzaam zal opgelost zyn:

't Is waar, ik heb hier mede niets nieuws gezegt: wyl de meeste uitleggers, uitgenomen Grotius en zyne aanhangers, toestemmen 't geen ik hier kortelyk bewezen heb. dog ik moest zeggen 't geen bekend is, om daar door de beantwoordinge van de tweede vrage voor elk te klaarder te kunnen maken.

Omtrent deze tweede vrage, wie men onder de genoemde geslagten, die byzonder over den doorstokenen Christus rouklagen zouden, te verstaan hebbe, ga ik op eenen by na gansch onbetreden weg. en zal ik aanstonds den eenigen noemen, van wien ik gevonden hebbe, dat hy hier in met my overeenstemt, schoon ik niet weet, of hy dezelve gronden bybrengt. Eer ik egter de eigentlyke beantwoordinge van deze vrage zelf aan het oordeel der geleerden voordrage, moet ik voor af nog twee ophelderende aanmerkingen maken.

(1) Als gezegt word, er zal een grote rouklagt ontstaan wegens den doorstokenen Christus: is het juist daarom niet nootzakelyk een en dezelve bewegende grond van de rouklagt te begrypen: Enigen kunnen uit liefde over Christus rouklagen, om dat anderen hem doorstoken hebben: ge-
ly-

lykerwys de leerlingen van Christus, schoon zy hem ook al middelyk door hunne zonden doorstoken hebben. Anderen kunnen boetvaardig kermen, om dat zy Christus doorstoken hebben, of dat *kruist bem.*, over hem uitgeroepen hebben, zo als zy, die de redenvoering van Petrus op den eersten Pinksterdag door 't hart ging, deden *Hand. II: 36, 37.* weder anderen kunnen mistroostig kermen, om dat nu de verantwoording van Christus doorstekinge, en de vloek die daar op gelegd is, hen treft, gelyk de Joden, die by de Kruiffiging van Christus geroepen hebben, *zyn bloed kome over ons*, by de verwoestinge van Jerusaleem, en naderhand hunne verfstokte nakomelingen nog heden ten dage klagen moeten, wegens de doorstekinge van Christus, of schoon zy ook deze doorsteking niet voor de ware oorzaak van hunne elende aanzien: en zo als eindelyk die genen zullen moeten doen, die volgens *Openb. I: 7.* by de toekomst van den Heere Jesus als zyne vyanden zullen gevonden worden, en met schrik zullen moeten zien in den welken zy gestoken hebben.

(2) Als gezegt word, dat by de genoemde geslagten, die in 't byzonder klagen zullen, de wyven ook in 't byzonder klagen zullen, is het daarom juist niet nodig daar in iets byzonders te zoeken, gemerkt het slegts een redekundige voorstelling van eene plegtige rouklagt kan zyn, dewyl vol-

gens een gebruik van dien tyd by eene grote droeffnisse eene afzondering der mannen van hunne vrouwen voor eenigen tyd plagt te geschieden. *Joël II: 16.* vergel. *1 Cor. VII: 5.* Ja het is zeer waarschynlyk, dat met deze voorstellinge van de byzondere rouklagte der wyven op *2 Chron. XXXV: 25.* gezien word.

Zacharias had reets gezegt, de rouklagt over den doorstoken Christus zal zo zwaar en plegtig zyn, als die in het dal van Megiddo: nu word van die laatste in de aangetrokke plaats berigt, dat de *Zangers en Zangereffen* hunne klaagliederen over *Josia* gesproken hebben. Dus kan ook *Zacharia* deze omstandigheid tot een levendige beschryvinge van zyne voorzegde rouklagt gebruikt hebben: zo als diergelyke opfierungen van zekere hoofdvorstellingen vele in de H. Schrift voorkomen. Edog ik kan beneden by de voorstellinge van myn gevoelen nog reden geven, waarom de wyven in 't byzonder gemeld worden.

Nu is 't de tyd, om de hoofdvraag zelf, wie onder die uitdrukkelyk genoemde geslagten die in 't byzonder rouklagen zullen, te verstaan zyn, te beantwoorden. De meeste Uitleggers hebben zig hier zeer vermoeit, om een antwoord, dat enigzints verdraaglyk is, daar op te geven, wie door de geslagten van het huis van *David*, *Nathan*, *Levi*, *Simei* te kennen gegeven worden. Ik ga het gevoelen van *Gravius* voorby, die deze geheele plaats op de

de tyden der *Macchabeeuwen* past, welker onvoegzaamheit egter boven reets duide-lyk bewezen is. Ik melde des nu slegts de gewone uitlegginge der zulken, die deze profetie, zo als billyk is, op Christus bren- gen.

De anderfints grote man *Drusus* brengt in zyne Commentarie over den Profet *Zacharias* de oude verklaring van *Hieronymus* by, en hangt er zyn zegel aan. En deze Kerk-Vader verstond alle die namen der geslagten *Synecdochis* (vervangender wyze) menende dat door het geslagt des huizes van *David* in 't gemeen *Koningen*, door het geslagt des huizes van *Natban*, *Profeten*, door het geslagt des huizes van *Levi*, *Prie- sters* en *Leviten*, en door het geslagt van *Simei*, *Schriftgeleerden* te verstaan zyn, vermits uit de Stam van *Simeon* vele zulke ge- leerden geweest zyn.

Anderen hebben wel gemerkt, dat onder *Natban* niet de *Profet*, maar een *Zoon* van *David* te verstaan zy, dog ten opzigte van *Levi* en *Simei* wisten zy geen raad, en be- grepen dezelve even als *Hieronymus*. Al- leenlyk dat zommige daar in wederom afwy- ken, dat zy onder het geslagt van *Simei*, niet den Stam van *Simeon*, en de daar uit voort- komende *Schriftgeleerden* verstaan, maar de nakomelingen van eenen *Simei*, die volgens *1 Chron. VI: 17.* een Klein-Zoon van *Levi*, die de Stam-Vader der *Leviten* geweest is. Toen ik deze uitlegginge las, voelde ik

het gedrongene daar in, en ik gelove, elk die dezelve leeft, zal het zelve met my voelen.

Dies ik op eene andere uitlegginge viel, die myns oordeels geheel ongedwongen is. namentlyk, dat even gelyk als *David*, zo ook de andere genoemden *Nathan*, *Levi*, *Simei*, Voorvaderen van Christus zyn; en dat dus *Zacharias* zo veel wil zeggen, de rouklagt over den doorstokenen Christus zal inzonderheid van de nakomelingen van zulke Voorvaderen opgeheven worden, uit welken Christus zelf afstamt: zulks ook *Zacharias* daar mede te gelyk, (*quasi aliud agendo*) als over iets anders handelende, den in zynen tyd levende Joden nader heeft willen bekend maken, uit welke nakomelingschap van *David*, de den *David* beloofde *Messias* voortkomen zou.

Voor en al eer ik het bewys voor dit myn gevoelen bybrenge, wil ik slegts nog herinneren, dat, toen my deze gedagte zeer waarschynlyk voorkwam, ik over al gezogt hebbe, of niet ergens eenig geleerd man ook daar op gevallen ware. ik vond, dat eenigen wel van *Nathan* beweren, dat daar door de Zoon van *David*, van wien Christus afstamt, bedoelt zy; dog de namen van *Levi*, en *Simei* betrokken zy teffens weder met *Hieronymus* op de hoofdstammen der *Israëïten* *Levi* en *Simeon*, zonder eenig bewys en gedwongener wyze. Eindelyk vond ik in de *Synopsis van*

P.

Polus, dat *Menochius* op een twyffelagtige wyze stelt, dat of onder *Nathan*, *Levi*, en *Simeï*, Voor-Vaderen van Christus moeten verstaan worden, of men konde de verklaringe, die boven by gebragt is, aannemen: nadien ik nu de uitlegginge van *Menochius* niet bezitte, en die hier ook niet krygen kan, zo kan ik wel niet zeggen, of *Menochius* dat eerste gevoelen, dat er Voor-Vaderen van Christus door te verstaan zyn, met gronden behoorlyk ondersteunt: dog ik twyffele er aan, wyl hy anders, als hy die gronden, die ik nu zal bybrengen, daar toe gehad had, bezwaarlyk een twyffelagtig 't zy zo, of zo, zou gestelt hebben.

Myn gevoelen, om het ten duidelykste uit te drukken, loopt daar heen, dat, God door Zacharias by voorverkondiginge de rouklagt over den doorstokenen Messias te gelyk nader heeft willen bekend maken, van welke nakomelingen van David de Messias afstammen zou: en zal dan de zin der tot nog toe duistere woorden, die ik my de moeite geve te verklaren, kortelyk deze zyn: als de Messias zal doorstoken zyn, zullen wel alle geslagten oorzak hebben, om daar over te treuren: ook zullen zy werklyk treuren, hoewel uit verschillende beweeg gronden, waar van ik boven reets eene aanmerkinge gemaakt hebbe: dog onder de geslagten zal in 't byzonder het geslagt van *David*, *Nathan*,

Kk 5

Le-

Levi, en *Simei* reden hebben om te treuren, om dat de Messias uit het geslacht van *David*, en in 't byzonder van zynen Zoon *Natban*, en nog byzonderer uit het geslacht van eenen nakomeling van *Natban*, die *Levi* genaamt is, en om het nog nader te beflampelen, van eenen nakomeling van dezen *Levi* die *Simei* geheten is, afstammen zal. zulks niet slegts in 't gemeen't geslacht van *David* maar nog nader die tak van dat geslacht van *Natban*, *Levi*, en *Simei* in 't byzonder over de doorstekinge van den Messias zal moeten treuren, om dat de Messias hun na bestaande naar het vleesch zal zyn. Dit is de duidelyke voorstelling van myn gevoelen wegens den klaren zin der profetsie die wy verklaren moesten.

Edog nu ben ik ook verpligt, de bewyzen voor myne uitlegginge by te brengen. Ik zal dezelve in de volgende kort uitgebragte stellingen voordragen, hopende dat ik daar door ten minsten eene zedelyke zekerheit aan myne verklaringe by zetten zal. (1) Christus stamt werkelyk af van die Nakomelingen van *David*, die *Natban*, *Levi* en *Simei* genaamt zyn geweest. In het geslacht-register van Christus *Luc. III.* word *ÿ. 31.* verzekert, dat de Zoon van *David*, van welke Christus herkomstig is, *Natban* zy. dat dezes nakomeling in het negende gelid heeft *Levi* gheten *ÿ. 29.* en de nakomeling van dezen *Levi* in het zeventiende gelid *Simei* is *ÿ. 26.* hier uit
nu

nu is reets zo veel klaar, dat myne uitlegging hare geschiedkundige zekerheit heeft.

(2) Myne verklaring heeft boven de gewone daar in dit zeker voordeel, dat de benaming van het geslagt van *David*, *Nathan*, *Levi*, en *Simei*, in een geheel eigentlyke betekenis genomen word, en er uit de gehele plaats een alzints gemaklyke en ongedwonge zin voortkomt. Daar in tegendeel by de gewone verklaring de benaming der geslagten enkel *Synecdochis* moet genomen worden, en dat nog daar beneven op eene zeer gedwongene wyze. 't Is wel in een redeneerend vertoog gebruiklyk, in plaats van een geheel soort, de (*individua*) ondeeligen te noemen, by voorbeeld: de stelling, grote geleerden kunnen ook feylen, zou ik ook dus kunnen uitdrukken; er kunnen ook *Leibnitsen* feylen: zulks, wanneer in onze te verklarene woorden dus stond, er zullen ook *Daviden*, *Nathans* enz. treuren, dan ook de gewone uitlegging een schyn had, dat dat zo veel zeide, als *Koningen* en *Profeten* zullen treuren: maar nu hiet het, het geslagt des huizes van *David* zal treuren. Indien dat zo veel wilde zeggen, als *Koningen* zullen treuren, dan moest ik ook de vorige stelling, grote geleerden kunnen feylen, dus kunnen uitdrukken, het geslagt des huizes van *Leibnits* kan feylen: dog hoe belacchelyk zou dit zyn? (3) By myne verklaringe komt een veel Gode betamelyker zin voort, dan by

by de gemeene. want volgens deeze laatste zou de Profeet de algemeene stelling, alle de geslagten zullen rouklagen, slegts door eene redeneerkundige figuur verder uitbreiden: dog by myne uitlegginge komt er een gewigtige voorzegging uit: wie namentlyk de nakomelingen van David zyn, van welken Christus afstammen zou. Deze bewysgrond, wel is waar, geld alleen op zig zelf genomen niet; dog dezelve geeft evenwel by vergelykinge van twee uitleggingen reets eenen uitslag, offchoon anders de gronden wederzyds gelyk waren: hoe veel te meer dan, als reets het overwigt der gronden aan de zyde van die uitlegginge is, die den Gode betamelyker zin voortbrengt. (4) Dog iemand mogt zeggen, waarom houd Zacharias dan by het bestempelen der Voorvaderen van Christus juist by *Simeï* op? Deze vraag behoefde ik wel niet te beantwoorden, en men zou, als er al niets op te antwoorden was, daar uit egter nog niet mogen besluiten, dat myne uitlegging genen grond heeft. Nogtans, als ik een meer dan waarschylyken grond bybrengen kan, waarom Zacharias by *Simeï* ophoud, zal het teffens tot een sterke bevestiginge van myne verklaringe dienen: want het is bekend, dat, hoe meer verschynselen (*Phænomena*) men uit eene onderstelling in derzelve waarom begrypen kan, die onderstelling zelf des te zekerder word. Myn betoog gaat dezer wyze; het

het is meer dan waarschijnlijk, dat deze *Simei*, ter tyd dat Zacharias deze profetie verkondigde, geleefd heeft, en wel als nog maar een kind zynde, en dat dit de rede is, waarom Zacharias by hem is staande gebleven.

Ik zal voor eerst slegts aantonen, dat het zeer wel mogelijk is, dat *Simei* ter tyd dezer voorzogginge reets als een kind zynde geleefd heeft. Volgens *Luc III: 26, 27* is *Simei* de vyfde nakomeling in een regterederdalende linie van *Zorobabel* den Zoon van *Salatbiel*. Nu is het genoegzaam als een beweze zaak aan te merken, dat deze *Zorobabel*, die van *Natban* afstamt, een geheel ander is, dan *Zorobabel*, die volgens *Matth. I: 12* van *Salomo* afkomstig is: gevolglyk mag men ter oorzake van deze laatste uitspraak niet vast stellen, dat, *Zorobabel* van het huis van *Natban* eerst ten tyde van de Babylonische gevangenis geboren zou zyn. Nu is 't wyders ontegenzeggelyk, dat de van Lucas genoemde *Zorobabel* die zelve Voest der Joden is, die met den Hogepriester *Josua* de herbouwinge des Tempels te Jerusaleem in het tweede jaar van *Darius* den Koning van Persien, bezorgt heeft. Nu word *Hagg. II: 4* in het evengemelde tweede jaar van *Darius* gesproken tot zulke lieden, die den eersten tempel van *Salomo* nog gezien, en daar over hebben kunnen oordeelen. Deze lieden moeten immers ten minste 14. tot 20. jaren oud geweest zyn

zyn toen die eerste Tempel nog stond; Elog van de verwoesting des Tempels tot in het tweede jaar van *Darius* zyn 70 jaren verlopen. *Zach.* I: 1, 12. gevolglyk moeten die lieden, tot welken Haggai spreekt, toen ter tyd omtrent 90 jaren oud geweest zyn. Wat belet ons nu vast te stellen, dat *Zorobabel*, die ook in het tweede jaar van *Darius* geleefd heeft, insgelyk één van deze Ouden geweest is? en wie zal nu zeggen, dat tusschen 80 en 90 jaren het vierde gelid zyner nakomelingen, of zyn over agter kleinzoon niet zou hebben kunnen in leven zyn, dat is volgens *Luc.* III: 26. *Joseph* de Vader van *Simeï*. Nu staan de geleerden toe, dat de profeet *Zacharias*, die in het tweede jaar van *Darius* heeft begonnen te profeteeren, de profeetsie *Cap.* XII, XIII, XIV. later verkondigt heeft. Wat nu? als hy die 20 jaren later dan de eerste voorgedragen heeft, dan kon *Joseph* de over agter kleinzoon van *Zorobabel* toen ter tyd als een ten minste twintig jarig man reets zynen Zoon *Simeï* hebben. Dus is de mogelijkheid, dat ter tyd toen *Zacharias* die profeetsie *Cap.* XII—XIII. verkondigde, *Simeï* als een kind geleefd heeft; bewezen. Nu zal ik ook de waarschijnlijkheit bewyzen.

Die slegts een weinig in de oude geschiednisse bedreven is, weet, dat de oude geschiedschryvers, als zy den tyd, waar in imand geleefd heeft, niet geweten, dog van zyne

ne

ne afstammelingen kennisse gehad hebben, dien tyd naar de geslagts opvolgingen gerekent, dat zy 3 tot 4 geslagts opvolgingen voor 100 jaren genomen, en gevolgelyk voor yder geslagt opvolginge 25 tot 33 jaren genomen hebben, en dat dit met de gewone manier overeenkomende geweest is. Laten wy nu den tyd wanneer *Simei* geleefd heeft naar deze oude en waarschyndelyke manier berekenen. Van *Simei* toe op *Christus*, wanneer die beide mede ingefloten worden, zyn 16 geleden: als wy nu op yder gelid 33 jaren rekenen, komen er 528 jaren uit. Dus is het heel waarschyndelyk, dat *Simei* 528 jaren voor het dertigste jaar van *Christus* geboren is. Nu is het dertigste jaar van *Christus* weinig verwydert van het vyftiende jaar van Keizer *Tiberius Luc.* III: 1. Zo wy nu van dezen tyd 528 jaren te rug rekenen, komen wy net in het twee en twintigste regeerings-jaar van *Darius*, den eersten die den bynaam van *Hystaspes* ook gehad heeft: bygevolg, als wy, zo als boven gezegt is, onderstellen, dat *Zacharias* de profeteesie *Cap.* XII, XIII: twintig jaren na de eerste in het tweede jaar van *Darius* verkondigt heeft, dan viel zy juist in het twee en twintigste jaar van *Darius*; in het welk *Simei* waarschyndelyk reets geboren is geweest. Zulks er een grond-reden by gebragt kan worden, waarom *Zacharias* by het bestempelen van de Voorvaderen van *Christus*, by *Simei* is staande

de gebleven: om dat deze, namentlyk in den tyd dezer voorzegginge, nog een kind geweest is, en 'er nog geen verdere nakomelingen van David waren van welken Christus afstammen zou. (5) Als dit gevoelen nopens *Simei*, waar van de mogelijkheid en waarschyndykheit tot hier toe bewezen is, aangenomen word, dan kan ook grond-reden by gebragt worden van eene omstandigheit in onze nu uitgelegt wordende plaats. namentlyk de geleerde *Drusius* heeft reets aangemerkt, dat het iets byzonders is, dat, daar by *David*, *Natban*, en *Levi* gedurig gezegt word, het geslagt des *buizes* van David enz. by *Simei* niet staat het geslagt des *buizes* van *Simei*, maar alleen het geslagt van *Simei*. My dunkt dat volgens myn gevoelen nopens *Simei*, hier van grond gegeven kan worden: namentlyk om dat *Simei* te dier tyd nog geen *buis* of familie had, hy was nog een kind toen *Zacharias* dit profeteerde, daarom kon het niet hieten, het geslagt des *buizes* van *Simei*, maar alleen het geslagt, of de toekomstende nakomelingschap van *Simei*. (6) Myne verklaring heeft boven de gewone ook nog dit voordeel, dat de woorden van *Zacharias*, in den zin die ik er aan gegeven hebbe, van de te dier tyd levende Joden gemaklyk konden verstaan worden. Zy hadden de nakomelingen van *David*, *Natban* en *Levi* onder hen, en dewyl de jonge *Simei* een over over agter kleinzoon van

van hunnen Vorst *Zorobabel* was, kon hy hun niet onbekent zyn. Zo haast zy dan die woorden van *Zacharias* hoorden, konden zy in geen ander begrip vallen, dan dat de nakomelingen van *David*, *Nathan*, *Levi*, en in 't byzonder van *Simei* over den doorstokenen *Messias* in 't byzonder rouklagen zouden, en dat overzulks de *Messias*, van wien zy reets wisten, dat hy van *David* afstammen zou, nog nader uit het geslacht van *Nathan*, *Levi* en *Simei* voortspuiten zou. (7) Ongeagt ik boven reets herinnert hebbe, dat het juist niet nootzakelyk is, daar in wat byzonders te zoeken, dat de rouklagt der wyven over den doorstokenen *Messias* zo byzonder gemeld worden kan het egter wel zyn, dat daar mede voorzegt word, het gene by den kruisdood van *Christus* werklyk bewaarheid is, dat namentlyk *Maria* de *Moeder* van *Jesus*, en vele andere *Galileesche Vrouwen*, waar onder zekerlyk meer bloedverwanten van *Maria*, gevolglyk nakomelingen van *Nathan*, *Levi*, en *Simei* zullen geweest zyn, boven de *Mannen* een hartelyke droeffenisfe over haren doorstokenen *Jesus* opentlyk en plegtig betuigt hebben.

Ik hope dat elk, die dit gelezen heeft, nu overtuigt zal zyn, dat de uitlegging, die ik voorgedragen hebbe, niet alleen een voordeel boven de gewone heeft, maar ook in zulken trap zedelyk zeker is, als men van eene profectie van dit soort verwag-

ten kan. Deze verklaring levert eenen zin op, die historisch wel geschikt, en te goelyk Gode de oorzaak derzelve betamelyk, als ook met het oogmerk der Voorzeggingen van het Oude Testament over een komend is, waar by ook al de woorden in hunne eigenlyke betekenis gelaten worden: eenen zin, die by de toen ter tyd levende Joden zeer verstaanbaar moest zyn; en eindelyk kan by deze aangenome verklaringe grond van alle de enkele uitdrukkingen der redeneeringe gegeven worden. Ik weet niet of men istt verder tot bevestiginge begeeren kan.

Ik zal dan deze kleine Verhandeling be-
sluiten, als ik segte nog kortlyk de nut-
tigheden zal getoont hebben, die men daar
uit scheppen kan, als men van de regtheit
van deze voorgedragte uitlegginge over-
tuigt geworden is. (1) Daar door is een
plaats der H. Schrift over welker duister-
heit men geklagt heeft, opgeheldert. Dit
moet immers elk eenen aangenaam zyn,
die den Bybel lief heeft, en bedenkt dat
elke plaats der H. Schrift waardig is regt
verstaan te worden. (2) Overmits deze plaats
juist eene voorzegginge van Christus ver-
vas, is het des te meer van gewigt dezelve
regt te verstaan, dewyl de Leer van
Christus het kern van de gehele H. Schrift
is. (3) Men ziet daar uit, als uit een nieu-
we proef, dat de H. Schrift niet schuldig
is aan de duisterheit van vele plaatsen der
zel-

zelve, waar over men klaagt, en welken de bespotters van de H. Schrift als eene sterke tegenwerpinge gebruiken. Want, behalven dat die Schrift nootzakelyk vele verborgenheden voordragen moet, zelf in een boek dat tot onderrigtinge van het gehele menschelyk geslagt door alle eeuwen bestemt is, veel al slegts voor eene eeuw bruikbaar, en dus ook verstaanbaar zyn kan, 't geen in een andere eeuw niet verstaan kan worden, dog dan ook niet van een noodzakelyk gebruik is: zo is uit dit voorbeeld van de nu verklaarde duistere plaats zeker, dat de uitleggers dikwils zelf de schuld er van hebben, als zy dit of dat niet verstaan, om dat zy er niet genoeg op gelet hebben. (4) Als men overtuigt is, dat de nu voorgedrage uitlegging regtmatic is, heeft men een nieuw bewys der waarheit, dat Jesus van Nazareth de ware Messias is. Het is bekend, dat men ten bewyze van deze waarheit gewoon is te gebruiken, dat de Messias uit het geslagt van David voortkomen zou, en dat Jesus van Nazareth zekerlyk een nakomeling van David is. Men heeft immers tot hier toe geloofd, dat God het geslagt van den Messias niet nader bestempelt heeft, dan alleen dat hy van David afftammen zou. Nu egter kan elk overtuigt zyn, dat God in deze plaats van Zacharias zelfs ook bestempelt heeft, van welken Zoon van David, te weten *Nathan*, en van welken ver-

deren nakomeling van David, die ter tyd van eenen der laatste Profeten, Zacharia, geleefd heeft, namentlyk van *Simei* de Messias afstammen zou. Dit is, ook by Jesus van Nazareth zo bevonden. Hy stamt volgens *Luc. III: 26, 29, 31.* niet alleen van David, maar ook nog nader van *Nathan*, en deszelven verdere nakomelingen *Levi* en *Simei*, af.

SLOT WAARSCHOUWING.

Ik agte het om sommige Lezeren nodig, het bewys der mogelykheit en waarschynlykheit, dat *Simei*, ter tyd dat Zacharias de profeetsie van het XII. Cap. verkondigt heeft, als een kind, ten minsten als een ongehuwt Jongeling reets geleefd heeft, in helder dagligt te stellen, en een steunsel by te zetten. Ik stelle namentlyk by dit bewys tot eenen grond het volgende (1) dat die *Zorobabel*, van welken *Simei* afstamt, en die *Luc. III: 77.* genoemd word, niet dezelve *Zorobabel* is, die *Matth. I: 12.* in het geslagt-register van Christus voorkomt. Want het is zeker, dat Mattheus de nakomelingen van *David* van de Linie zyns *Zoons Salomo* verhaalt, en daar onder eenen *Zorobabel* met name meld, die een Zoon van *Salatbiel*, en een Vader van *Abiud* geweest is. Dog dat Lucas de nakomelingen van *David* van de Linie zyns *Zoons Natbans* bybrengt, waar onder ook wel

wel een *Zerobabel*, een Zoon van *Salathiel*, voorkomt, maar die een Vader van *Resia* geweest is. 't Kan niemand met regt vreemd voorkomen, dat in een wydlopig geslagt-register van twee verscheide linien twee personen voorkomen, die zo wel als hun Vader eenerlye naam gevoert hebben. (2) Stelle ik voor af, dat *Zorobabel* van de linie van *Nathan*, dien Lucas bybrengt, die *Vorst* der *Joden* geweest is, die hen uit de *Babylonische* gevangenis wedergebragt heeft, en niet die *Zorobabel* van de linie van *Salomo*, dien *Mattheus* noemt. want ofschoon het al uit de belofte die aan *Salomo* gegeven is 1 *Cbron.* XXIII. of XXII: 10. dat God zynen koninklyke troon over *Israël* bevestigen zou eeuwiglyk, geloofwaardiger schynen mogt, dat die *Vorst Zerobabel* eerder uit den huize van *Salomo* geweest is, die belofte was nogtans alleen voorwaardelyk gegeven, als *Salomo* en zyne nakomelingen naar de geboden en regten van God zouden doen, zo als uit *1 Kon.* II: 4. genoegzaam blykt. Nu is het egter t'over bekend, dat die *Koningen* van *Juda*, die nakomelingen van *Salomo* geweest zyn, deze voorwaarde geheel niet nagekomen zyn, maar het zo erg gemaakt hebben, dat God even daarom de *Babylonische* gevangenis over de *Joden* toelaten moest. Dus heeft God gantsch niet tegen zyne belofte gehandelt, wanneer hy de heerichappye over zyn volk

de linie van Salomo afgenomen, en aan een andere linie van Davids huis gegeven heeft. 't Geen egter de zaak buiten twyfel stelt, is de bedreiging van God Jer. XXII: 30. dat de Koning Jechonias die v. 24. genaamt word Chanja, het geluk niet hebben zou, dat imand van zyn zaad op den troon van David zitten, en in Juda heerschen zou. Nu is egter Zorobabel by Mattheus een Kleinzoen van Jechonia, weshalven hy de Vorst in Juda niet geweest kan zyn: maar veel eer is die Zorobabel uit den huize van Natban deze Vorst. (3) Het geen dan Matth. I: 12. gezegt word, dat Sealthiel, de Vader van Zorobabel, eerst na de Babylonische gevangenis geboren is, gevolglyk dat Zorobabel omtrent na het midden van deze gevangenis gegeneret is, kan niet op dien Zorobabel uit den huize van Natban, of op den Vorst toegepast worden. Zulks dese Vorst zeer wel een van de ouden geweest kan zyn, van welken Hagg. II: 4. gesproken word, die in het tweede jaar van Darius geleeft, en evenwel den eersten tempel in zyne heerlykheit gezien hebben. Gemerkt nu volgens Zach. I: 12. Cap. VII: 5. van de verwoesting des eersten tempels tot in het tweede jaar van Darius juist 70 jaren verlopen zyn, en die ouden, die over dezen eersten tempel oordeelen konden, tusschen 10 en 20 jaren oud moeten geweest zyn, wanneer zy de voortreffelykheit des eersten tempels eeniger-

ger-

germate met opmerkinge beschouwen konden, zo moeten deze ouden in het tweede jaar van *Darius* tusschen 80 en 90 jaren geweest zyn, welke hooge ouderdom, dus ook de Vorst *Zorobabel* toen ter tyd kon hebben. (4) Legge ik ten grond, dat die *Darius* Koning van Persten, in dit tweede jaar dat *Zachariás* benevens *Haggai* profeteert hebben *Hagg. I: 1. Zach. I: 1.* toen *Zorobabel* nog geleefd heeft. *Ezra V: 1, 2.* *Darius* de eerste of *Hystaspes*, en niet de tweede of *Notbus* geweest is. Altans ik ben voor tegenwoordig nog overtuigt, dat dit het gegrondste gevoelen is, 't welk ook wel van de schranderere Godgeleerden beweert word. Ik weet egter wel, dat de geleerde *Scaliger*, *Borrichius*, en andere tydrekensnaars voor den tweden *Darius* uitkomen. 't Zou hier van ten breiden omslag zyn, en my te verre van myne hoofdstoffe verwyderen, als ik my in deze tydrekenskundige onderzoekinge wilde uitslaten: ten einde egter de aanhangers van *Scaliger* ook myne stellinge, dat *Simeí* ter tyd der profeteesie *Zach. XII.* als een ongehuwt jongeling geleefd hebbe, genootzaakt worden als waarschynlyk te laten stant houden, vinde ik nodig 'er nog het volgende by te voegen. (1) *Scaliger* geeft toe, dat de Vorst *Zorobabel*, die, naar zyn gedagten in het tweede jaar van *Darius* den tweden nog geleefd heeft, dezelve zy, die in het eerste jaar, of naar de waereldlyke tydre-

kening in het derde jaar van *Cyrus*, de *Joden* in *Palestina* wedergebracht heeft; des hy ook moet toegeven, dat deze *Zorobabel* in dit derde jaar van *Cyrus*, ten minsten tusschen 20 en 30 jaren oud moet geweest zyn. (2) Nu zyn, naar de geloofwaardigste rekening van den *Canon* van *Ptolomeus*, van het derde jaar van *Cyrus* tot in het tweede jaar van *Darius* den tweden 94 jaren verlopen; bygevolg moest *Zorobabel* in dit tweede jaar van *Darius* den tweden tusschen 114 en 124 jaren oud ten minste geweest zyn. Welk gevolg *Scaliger* ook toestaat, en zig daar mede behelpt, dat God by de nieuwe begunstiging van zyn volk ook eenen meerderen, inzonderheit den leidslieden van het zelve, eenen zo hogen ouderdom heeft kunnen verleenen. (3) Reken ik nu, dat *Zorobabel* 24 jaren oud geweest is, toen hy zynen Zoon *Resia Luc. III: 27.* gekregen heeft, dan blyven nog 100 jaren tot in het tweede jaar van *Darius* den tweden overig. Bygevolg, als ik op yder generatie 25 jaren rekene, zo was aan *Zorobabel* in zyn 49 jaar, zyn Kleinzoon *Johannes Luc. III: 27.* in zyn 74 jaar, zyn agter Kleinzoon *Juda* in zyn 99 jaar, zyn over agter Kleinzoon *Joseph* in zyn 124 jaar, dat is, in het tweede jaar van *Darius* den tweden, zyn over over agter Kleinzoon *Simeï* geboren *Luc. III: 26.* Dus moest dan ook *Scaliger* toestaan, dat als *Zacharias* in het tweede jaar van *Darius* den tweden heeft

heeft begonnen te profeteeren, *Simeï* als een éénjarig kind geleefd heeft, en als die profecsie van *Zach.* XII. al 20 jaren later verkondigt is geworden, egter *Simeï* toen een en twintig jarig, en ongehuwt jongeling kan geweest zyn. (4) Nu staat my nog maar alleen te betogen, dat als ik het gevoelen van *Scaliger* in zyn waarde wilde laten staan, dan evenwel voor die 16 generatien van *Simeï* tot op *Christus* dertigste jaar plaats genoeg zou overblyven. Want van het tweede jaar van *Darius* den tweden tot in het vyftiende van *Tiberius*, 't welk aan het dertigste jaar van *Christus* paalt, zyn, naar de uitrekening van den *Canon van Ptolomeus*, 440 jaren verlopen. Als ik nu dit getal door het getal der 16 generatien verdeele, dan komt op yder generatie 27½ jaren; 't welk *Scaliger* niet als onwaarschynlyk houden kan, dewyl met gemeene toestemminge de getallen van 25 tot 33 op yder generatie waarschynlyk blyven te rekenen. *Scaliger* en zyne aanhangers moeten dan toestaan, dat het waarschynlyk is dat *Simeï* 440 jaren voor *Christus* dertigste jaar, dat is in het jaar, waar in *Zacharias* heeft begonnen te profeteeren, geboren is, en dat hy ter tyd van de voorzegginge *Zach.* XII. ten minste een ongehuwt jongeling geweest is.

Myn wensch en gebed tot God is, dat deze korte Verhandeling geen droge onder-

zoeking blyven, maar den waardſten Le-
 zeren tot ſtigtinge moge zyn, en ter be-
 veſtiginge mogen dienen in de belydeniſſe
 dier dierbare waarheit, dat Jeſus van Na-
 zareth de Meſſias is, dieh wy alle onze
 zaligheit moeten dank weten, wien wy ons
 des ook met toeverzigt en gehoornaamheit
 onderwerpen moeten!

E Y N D E

JOHANNES VRIEMOET,

Predikant te Princeland.

AANMERKINGEN

Over den

EVANGELIST MATTHÆUS.

Zynde een vervolg op pag. 420.

CAP. IV: 23.

Θεραπεύων.

Genezende.

De twee Griexe woorden *θεραπεύων* en *ἰατρῶν*, beide zoo veel zeggende, als *genezen*, verschillen van malkanderen, zoo dat het eerste woort, het welk in den text staat, ook *dienen* zegt: dit onderscheit vinden wy by *ÆLIANUS Lib. I: 7. Var. Histor.*, wanneer hy gewaagt van wilde Varkens of Zwynen, dat dezelve zyn *ἰατρικῆς ἐκ ἀνάσθεντοι* ἢ *θεραπεύων ἀμα*, niet ongeleert in de kunst van genezinge en teffens van dienst in 's genezen: by den Evangelist is het niet anders, dan *genezen*, *beelen*, *berstellen van zieken tot gezontheit*, gelyk ook uit andere plaatsen van het N. Testament blykt. Laten

WY

wy by dit woord wat stillaan en onderzoeken, om welke reden dit woort *genezen* zegt en zeggen kan. In de eerste en eigentlyke beduidenis zegt dit woort niet anders, dan *dieneu*, *bedienu*, 't welk men ook wel zegt van Heelmeesters, die over de zieken gaan, gelyk men zegt: en een knecht, Dienaar heet *ἑπάπρω*: de oorspronk der betekenis van *bet genezen* dunkt my hier uit voortgekomen te zyn, om dat in oude tyden de Medicynkunst veragt, onwaardig geagt was voor een vry en aanzienlick man van geboorte en Familie, en slegts overgelaten aan Slaven ofte vrygelatene Slaven, dewelke alleen de Geneeskunst oeffenden, gelyk uit vele exempelen kan bewezen worden. Ziet BRISSONIUS *Antiquit. Select. ex jure Civ. Lib. II: 3.* en TAUBMANNUS *ad Plautum Epidic. Act. II: 2, p. m. 417.* De tegenwoordige Mauren veragten nog hedendaags de Medicynmeesters: van de Stadt Tez in Africa getuigt dit CLENARDUS *Epist. I. pag. 66.* In latere tyden heeft de Medicynkunst by de Romeinen (die dezelve ontleent hebben van de Grieken, gelyk de Grieken van de Ægyptiers volgens PONTANUS *Att. Bellar. pag. 166.*) eerst begonnen in eere en aanzien te komen: de eerste is misschien geweest Julius Cæsar, die den oeffenaren van deze kunst voorregten heeft vergunt, in dezen gevolgt van Augustus en andere Keisers in volgende tyden, die de Medicyn-

mees-

meesters hebben beschonken met het Romeinze burgerregt en gewilt hebben, dat zy vry zouden zyn van Magistraats-bedieningen. Ziet *BRISSONIUS l. c.* en *OTTO de Ædilib. pag. 104.* De Medicyn-kunst wierdt dan in den beginne gestelt onder de slaavze werken en dienften, zoo dat een Medicynmeester geene andere, dan een Slave of Dienstknecht was, of een Slavin, was het een Vrouwsperzoon: want dat ook Vrouwen deze kunst geoeffent hebben, blykt uit twee Inscriptien te Rom en te Nimes in Vrankryk ter eeren van twee Vrouwen, Medicyn-Meesteressen by *FLEETWOOTH Inscript. pag. 211. fine*: hier van denke ik, dat het grondwoort in den text en *dienen* en *genezen* zegt: welk laetsten even daarom te onedelder geagt wierde, om dat de Medicynmeesters outtyts het zelve deden en bediende, dat de Chirurgyns, (welker werk doorgaans is vuil en morffig, afzienlick by menschen, als aderlaten, pleisters, verbinden en wat verder tot genezinge van uitwendige licchaams wonden en qualen behoort) doen.

CAP. IV: 24.

Βασάνοις συνεχομένους.

Pynen bevangen zynde.

Of volgens het woort in de grondtale,
men-

menschen die van de pynen zyn aangegrepen en
 om en om vastgehouden worden: zoo dat er
 aan haar geheel lichaam als niets en geen
 Lidt is, of het zelve is er mede behebt en
 bevangen: van οὐν & ἔχειν, zaam hebben:
 zoo worden elendige en pynlyke menschen
 beschreven, die als gebonden leggen onder
 het jok, tyranny en banden van ziekten
 en pynen: op dezelve wyze, als by de
 Grieken menschen gezegt worden bello συ-
 νέχεσθαι, door den oorlog omringt en gebonden te
 worden, gelyk PLUTARCHUS spreekt l. I.
 in Crassa pag. 556: en iemand geheel op wel-
 lusten verzot en verslaavt, ἡδοναῖς συνέχε-
 σθαι, eigentlyk, door wellusten zaam gebonden
 te worden, dat dezelve den mensche als
 zaam hebben en beheerschen, by HERODIA-
 NUS Lib. I: 17. ἐργαῖς συνέχεσθαι, door werk
 als zaam vastgehouden en gebonden te
 worden, die veel werk en bezigheid heeft:
 Ziet HEINSIUS ad Act. XVIII. In dezelve
 betekenis het Griexe κατεχόμενος: die koora-
 gtig is, door de kaortse κατεχόμενος, als vast-
 gehouden, MACARIUS Homil. IX: 9. pag. 120.
 ARRIANUS Exped. Alex. M. Lib. VI: 26.
 δίψῃ κατεχόμενος, door den dorst vastgehou-
 den. Voeg er by XENOPHON Lib. IV. Me-
 morabil. pag. 640. In welken zelve zin het
 woort ἔχειν, behebt worden ook gebruikt
 wordt by HOMERUS Il. O. γ. 10. Meesten-
 tyts, gelyk ook hier de Evangelist, heb-
 ben de Griexe Schryvers de Dairous, edog
 ζομαγία wordt er ook wel bygevoegt uit-
 druk-

druklijk de praepositie *ἐν*, *van*, *door*, die er dan altyt onder verstaan moet worden, om den zin uittemaken; zoo lezen wy by CALLIMACHUS in *Joann* 7. 28; daar Rhos wordt ingevoerd *ὁ κυναῖος κούρος*, *gestelt in zwaarigheid*, beter heeyt aldaar de Overzetter het dus: *van zwaarigheid aange-
streven*.

CAP. IV: 24.

Τὸ κακὸν ἴκοντο.

Die qualik gestelt waren:

Zoo werden genoemd sieke en kranke menschen, die niet wel waren, en ongezont zyn: *het hebben* is omtrent de welstant zelfs by ons in gebruik; *med* vraagt, *hoe hebt gy u*, dat is, hoe vaart gy; het Griexe *κακός*, *qualik*, heeyt by ons in onze gemeene tale ook plaatze en gebruik in ongelegendheit van siekte. By ARRIANUS *Ex-pedit: Alex. M. Lib. VI: 10, 11.* leest men, *dat ze op een Ichth den Koning uitdroegen κακὸν ἴκοντο*, *die zig qualik bad of leed*. Mitschien schuylt hier een slipfis, of een uitgelaten woort, dat er onder verstaan moet worden, te weten het woort *εἶμα*, *lichaam*, dat ARRIANUS er by voegt, by den Geleerden ALBERTI aangehaakt, welke plaatze deszoms niet melde. Ook kan er onder verstaan worden *de gezombheit of stas-*
te:

te: gelyk EURIPIDES *Medea* ψ . 264. spreekt van κακός ἐς ἀλκην, dat is, zwak, onmagtig: eigentlick: boos of qualick in opzigt van de sterkte. Die hier qualick gestelde waren het gewis οὐ νόσον κακὴν, dat is, quade ziekte, door welker kragt zy zouden omkomen, ten zy de Goddelyke hant haar verschaftte een buitengewoon hulpmiddel ter genezing: wy lezen by HOMERUS *Iliad.* α. ψ . 10, van zulk een quade ziekte, (νόσον κακὴν heeft Homerus) door welke de Volkeren omquamen, ἐλέγοντο. In het zelve vers komt voor het woort δαιμονιζόμενος, van den Duiwel beseten: van welk woort SCAPULA zegt en aante- kent, te weten, dat het voorkome by de *Evangelisten*: k voege er by een exempel uit *Plutarchus Sympof. VII. quaest. 5.*

CAP. V: I.

Καθίσαντο αὐτὸν &c.

Als by nedergezeteten was &c.

Christus was de hoogste Leeraar der gerechtigheit: hier begon Hy zyne Prophetize bedieninge, leerende met woorden, die Hy ook heiligde aan de zyne door het ligt zynes Geestes, zedende dus waarheit en ligt, *Pf. XLIII: 3*, als Leeraar en Zon der gerechtigheit, *Josl. II.* en *Maleachi Cap. IV.* daarom heeft Hy geleert en gezeten, gelyk de Leeraars en Meesters der Joden by de
10.

Joden gewoon waren te doen: ook op andere plaatzen komt Christus leerende en zittende voor. *Matth. XIII. XXVI. Luc. IV.* Hier op dezelve wyze leerde by, als Hy gezeten was. Zynde dit ontleent van de Scholen en Academien der Joden: in welke de Rabbi was רב, zittende, gelyk hunne Schriften ons zeggen en de Leerlingen of Toehoorders staande aan de voeten hunner Meesters: het welk men hier ook in de Leerlingen van Christus aanmerken mag, die αὐτῷ προσῆλθον, tot hem quamen: niet, dat zy zaten. Hier van daan is by de Hebreëen ontleent de naam van een Academie רב, van *Jaschabb*, zitten, nederzitten. Van de zittinge der Leeraars by de Joden, ziet HORTINGERUS *ad Godwini Mos. & Aaron. pag. 675.* Van Discipelen, leest men dikwils by de Joden, dat ze stonden, ten teken van eerbiedt, met welke zy ontvingen en hoorden de lessen van hunne Meesters: de Koning van Israël was gewoon uit de hant des Hogen Priesters het Wetboek te ontvangen רב, staande, zood als wy lezen in de *Gemara Sota cap. VII*, daar ook Agrippa voorkomt, niet alleen staande de wet ontvange, maar ook gelezen te hebben: zood ook wilden de Discipelen van Christus, den hoogsten Hogen Priester en Leeraar, de wet en hare regte uitlegginge staande ontvangen en Hem de hoogste eere aandoen met een inwendig voor Hem vallend hart en onderwerpinge der belydenisse onder het

M m

Evan-

§ 3 AANM ERKINGEN

Evangelium van Christus. 2 Corinth. IX: 13. Onderwerpinge, in 't Griex, υποταγή: *belydenis*, in 't Griex, ομολογίας, zeggende *zamenstemminge* als van twee, te weten *verstant en wille*, eene belydenis dus *redelick en bertelick* in liefde en met omhelzinge: merken van eene regt gezonde en regt geaarde belydenis: moet en hert, gelyk het moet, gaat dan zaam. De eerste Christenen pleegden, misschien de Joden navolgende, staande in de Kerken den Leeraar, predikende, te aanhooren. Ziet KORTHOLTUS over *Justinus Martyr* pag. 37, QUENSTEDIUS *Antiquit. Bibl.* pag. 310, en HOORNBEKKI *Miscellanea*. Op dat Christus te beter zyne bevelen en woorden zoude uitspreken, is hy geklommen op eenen Berg, om zig eenigzins het gedrang der scharen te onttrekken: BUCHERUS in zyne *Evangelize Antiquiteiten* over deze plaatze wil zulk vergelijken met eene Overlevering, die inhoudt, dat Seth met de zyne geklommen zy op eenen hogen berg, maar dat Cain bewoont hebbe de Valeyen om laag, daar hy Afgodery en zondendienst zoude hebben gepleegt, maar Seth op den Berg den waren diens en vreesse zynes Godts: dog gantsch twyffelagtig en onzeker is het of Christus Seth hierin hebbe nagevolgt: maar zekerder, te zeggen en stellen, dat Christus den Berg opgeklimmen zy, om te minder belemmert en niet te meerdere vrugt zynen tyt in leeren door te brengen: gelyk

Tyk eenzame stille plaatzen doorgaans aller bequaamst geagt worden, om te lezen en geleert te worden: en daarom worden en zyn wel zodanige plaatzen uitverkoren voor Academien, gelyk men in Vrieslant en Gelderlant ziet, die bequamer voor de Studien worden geoordeelt, dan groote plaatzen en Steden, daar de zetel van Regeringe en Regtbanken, en dus een algemeene toevloedt is van menschen: men ziet zulk doorgaans in Schoolhuizen ten platten Lande, als zynde ten meerderen deele afgelegen geplaatst; gelyk ook Leeraars stilte en ruste nodig hebben, die als andere Jacobs stil in hare Tenten of Huizen moeten wonen en blyven, zonder veltjagende Esaus te zyn, zo ziet men veelzins dat de Huizen van Leeraars agter de Kerken zyn; zoo om de stilte, als, om alleen op hare Kerke en wat tot derzelve dienst behoort, (gelyk dit een Man alleen nodig heeft) eenig en alleen te zien, zonder zig met wereltliche zaken, koopmanschappen, landbouw, enz. eenigzins te bemoeyen, dat geen Leeraar voegt, vooral in Kerken, daar, gelyk onder ons, het Priesteren of Leeraars deel, hoewel marig, bepaalt en ook stiptelick wordt goetgedaan. Al in Oude, ja de eerste tyden des Christendoms was de huisvestinge der Leeraars agter de Kerken.

MONTANUS in de Kerkel. Histor. van Nederland pag. 545. schryft zulk toe aan Paul Eugenius op het jaar 655,

Mm 3

Zom

Zommige zyn van oordeel, dat Christus niet op en van den Berg tot het Volk gesproken hebbe, maar in een zekere Synagoge der Joden, die op den Berg was: edog dunkt my veel voeglyker, dat Hy zyne redevoeringen gehouden hebbe van den Berg, staande de Discipelen naby, en de menigte in de leegte der Valey, die derhalven Christus, staande boven haar verheven, aan alle zyden zien en horen konde: Christus, als de Propheet Messias, begon te leeren van den Berg, de hoogte der aarde, dat Hy daarna doen zoude van de hoogte des Hemels. By LYCOPHRON lezen wy, dat Alexandra *7. 29* haare redenen begon en deed *van de beuvelen* van ATE of ATAS; daar een tooren was, de bewaarplaatze van Cassandra. Zoo riep de Opperste Wysheit, Christus, *op de spitze der hoge plaatzen. Prov. VIII: 1.* Veelmaals heevt Christus bezogt en betreden de bergen, van welke Canaan vervult was en uit dezelve als bestont, uitgezondert weinige vlakke Velden by Jericho en elders: en dan worden er *Bergen* alleen door verstaan en noyt Synagogen op dezelve gebout: en zoo is hier ook geene Synagoge te stellen, die anders wel, gelyk op andere plaatzen, zoude zyn gemeld geweest, indien Christus in dezelve geleert had: voeg er by, dat Christus *Cap. VIII: 1. van den Berg* zy afgeklommen, op welke hy *Cap. V: 1. geklommen was.*

WILLY

A. M. M.

CAP.

CAP. V: 3.

Μακάριοι.

Zalig.

Die in de Griexe talen ervaren zyn, twisten met malkanderen over den oorspronk van het woort. EUSTATHIUS, RHAVORINUS en andere leiden het af van twee Griexe woorden, *μη*, *niet*, en *χῆς*, *de doot of elende*; zoo dat de *μακάριοι*, *zalige*, niet zy *υποκειμενω* *φθορα*, *onderworpen de bedervinge* en niet *πεπρωκως υπο κηρα*, *vervallen onder de doot of een hoop van elenden en zwaargibeden*: waarom een gestorven mensche voornamelyk geheten wierde *μακαριος* en *μακαριτης*: gelyk men onder ons van eenen doden, byzonder die Vroom en geagt is geweest, spreekt, *Die of die zalige*, om te bedoelen den geenen, die overleden is. Ziet COCQUIUS *Observat. Crit. in N. F. pag. 33.* en GATAKERUS *Instrum. N. T. pag. 115.* By THEOCRITUS *Idyll. B. γ. 70*, komt het woort in dezelve zin van *Thressa*, de Voedster van *Threucharilas*, hetende *μακαριτης* en wel volgens de verklaringe van den Scholiast, om dat dezelve *ετελευτησε τον βίον*, *gestorven was*.

Andere leiden het woort af van *μα* en *χαίρειν*, zeer vrolyk zyn: welke afleidinge, om dat de blydichap de metgezellinne van

M m 3

24.

zaligheid is, daarom niet ongerymt is: om die reden noemden de Grieken iemant *μακάριος*, *zalig*, wegens den overvloed van vreugde en blydschap. Ziet DAUSQUEJUS *ad Basilium Seleuc:* pag. 315. Het woordeke *μα* beduidt wel, *niet*, *geenzins*; edog komt het ook bevestigender wys voor, zelys, om een zake te vergrooten en aantedingen, 't welk in dit ons Griexe woort *μακάριος* plaatze vindt; om te beduiden *eenen zaligen, eenen welgelukzaligen*: wil men in dit leste woort meer nadruk vinden, dan in het eerste. De Grieken zyn wel meer gewoon; alzo te spreken; haar eerste letter *α*, *Alpha* is van een nemende, berovende en gevonds beduidenis: gelyk HOMERUS spreekt van *ἀφ᾽ ἄλλων*, *een wout van vele bomen*; de letter *α*, *Alpha* zoude schynen te zeggen een wout zonder bomen. Ziet CASAUBONUS *Lesson. Theocrit. Cap. 14.* Het Griexe *ἄβητος* schynt te beduiden *een mensche zonder goet*, edog betekent het in tegendeel een mensche, die zeer ryk is by HARPOCRAT. in *v. ἀβητος*, welke Griexe woorden kortheitshalven niet ophale. By POLYÆNUS *Stratagemat. Lib. 1: 41. §.* komt voor een weg *ἀρρητος*, *zonder water*, gelyk MAASVICIUS wil: maar de regte zin is: *een wateragtige weg*: gelyk de Overzetter het aldaar wel vat. Ziet ook ROTGERSIUS *Var. Lect. Lib. 1: 3.* Godts Volk heet te regt *zalig* wegens de vreugde, die in haar hert is door het gelyve; in welke vreugdens het zig bevind

we.

wegens de vergevinge der zonden en de bevindinge der Goddelyke genade reets als by de eerstelingen, leert overvloedig de Ondervindinge: deze blydschap is hier onvolmaakt, daarna in den Hemel zal zyn *de verzadiging van vreugde*, en dat onuitsprekelyk, met welke de gelovigen eeuwig zullen worden overstort: om dat deze blydschap een voornaam deel der gelukzaligheid zyn zal, daarom wordt deze gelukzaligheid *vreugde* met een woort geheten: eene vreugde, die van den Heere is, eene volzalige vreugde, daarom *de vreugde des Heeren* genaamt Matth. XXV: 21, 23. welk byvoegzel *des Heeren* die vreugde voorstelt als onuitsprekelyk en onbegrypelyk groot, zoo als wy lezen in zodanige zin van *de stemme des Heeren Godts*. Gen. III: 8. en van *de beerlikheit des Heeren* Luca II: 9. ook van *Ninive een grote Stadt Godts* Jona III: 2. en van *Moses ufnemende schoon*, eigentlyk, *Gode schoon*. Actorum VII: 20.

C A P. V: 6.

Ὁ ἰσχυρὸς ἔσθι διψῶντες δικαιοσύνην

Die hongeren en dorsten naa de gerechtigheit.

Het, door Godts genade verligt, gesmoet van een vroom mensche wordt hier verstaan, het welk eigentlick door zyne redelicke redeneeringe en hulpmiddel van ge-

heugen gelyk gezegt kan worden, te er-
 kennen *het hongeren en dorsten*: waarom by
 Lucas Cap. XII: 19. staat: *ziele gy hebt vele*
goederen, die opgelegd zyn voor vele jaren: neemt
ruste, etet, drinket, zyt vrolyk: ziet CLAU-
 BERGIDS Opet. pag. 746. zoo ook oneigent-
 lyk *hongert en dorstet*, brandende van ver-
 langen naa geestelyke goederen en gevoe-
 lende het gebrek van Goddelyke genade,
 by welke de ziele leeft: waaruit in de ziele
 ontstaat, dat dorre, dodé en ledige,
 waar door men als vermagt, zoo lusteloos
 en levenloos is. Dikwils wordt *honger* en
dorst by de Griexé en Latynsche Schry-
 vers gesloten voor de grootste begeerte
 en verlangen naa eene zaak, naa welke men
 reikhalst en zonder welke men het niet
 stellen kan. Daar zyn Uitleggers, die de
 woorden van Christus zoo verklaren, dat ze
 voor het woord *geregtigheid* aanmerken een
 Ellipsis of uitslatinge van *die*, om: de zin is als
 dan: *die hongeren en dorsten om de geregtigheit*:
 veel beter hebben het de onze: *naa de ge-
 rechtigheid*, zo dat er onder verstaan worde *eis*,
naa: hoewel by de Grieken $\alpha\epsilon\iota\upsilon\alpha\nu\ \eta\ \delta\iota\psi\alpha\nu$
eis ti misschien niet ligt zal gevonden en
 aangewezen kunnen worden, te weten *het*
hongeren en dorsten naa iets, het woord *eis*,
naa, ten vollen daarby, edog de Latynse
 tale is alzoo gewoon te spreken. VALERIUS
 MAXIMUS Lib. IX: 4: 3. zegt van Septi-
 mulejus, dat zyn *schelmische honger niet bevoet*
moeten hongeren tot zodanige smaatheden des
leg

legenden, of des doden. VALERIUS zegt, *esurire in has injurias*, hongerig verlangen naa de smaatcheden: de Evangelist, *πεινάει δικαιοσύνην*, voor, *εἰς δικαιοσύνην*, by uitlatinge van het *εἰς*, naa, gelyk meermalen geschiedt by de Grieken. Ziet KUSTERUS over *Aristoph. Nubes* γ. 22. Dorst is een woort van begeerte, zegt CICERO in zyne *Paradoxis*, die om deze reden *sitire* & *cupere*, dorsten en begeeren heeft zaamgevoegt in zyne brieven, als gelykluidende woorden. Wanneer JUVENALIS *Satyra X.* γ. 140. gezegt en gezongen had,

*Tanto major famæ sitis est, quam
Virtutis.*

Zoo veel meer is de honger naa roem of gerugt, als naa deugt. Zoo volgt aanstonts γ. 143: *Et laudis titulique cupido*, een begeerte naa lof en eertitulen. Voeg hier by *Silius Italicus Lib. VIII: 548.* Dezelve Poëet JUVENALIS bet hongeren naa deugt, *esurire in virtutem*, verklaart aanstonts door dezelve te ombelzen, *amplecti illam*, als spyze en lekernyen, door welke ons verlangen wordt vervult: en gewis het Volk des Heeren, hongert met zulken oogmerk naa de gerechtigheit, om dezelve te omhelzen met waren gelove: waarom ook de hongerende en dorstende naa de gerechtigheit toevlugt neemt naa de Fonteyne der levende wateren, Christus, in welken de

M m 5

ge

§20 AANMERKINGEN

gerechtigheit is, die hy dan aangrypt met de haat en mont des geloofs. Wordt er by gevoegt: *zullen verzadigt worden*: het Griexe woort vinden wy by **MENANDER Fragment**, pag. 177. op welken **CLERICUS** in zyne aantekeningen zegt: *dat Athenæus het zelve gebruikt uit MENANDER, om aan te tonen, dat dit zoo wel Griex zy, als roepels, dat by met andere bewyzen bevestiget.* Die twee woorden hebben dit gemeen met malkanderen, en dus ook ons woort in den text: *verzadigt worden*, dat het gebruikt word en van menschen en van beesten: van menschen, dit hebben de Geleerde Bos en **ELNERUS** bewezen; dat het ander woort *ροπένυδς* ook van menschen gezegt wordt, blykt uit **HERODIANUS Lib. I: 13.** pag. 45. Ziet ook **MISCELLAN. Observ. Critic. in Auctores Vet. & recentiores Vol. VIII, T. I. pag. 149.**

CAP. V: 13.

Τυμῆς ἐστὶ τὸ ἄλας τῆς γῆς.

Gy zyt bet zout der aarde.

Om niet te herhalen, het geen te voren in myne Latynsche observatien over deze, met zoo veel pit en kern van een ziel innemende kragt en nadruk, gezegdens reets aangemerkt en gezegt hebbe: **De Heere Christus schynt my hier, zyne discip**

discipelen te stellen tegens de valsche Leer-
 aars der Joden: die als waardige Opvol-
 gers der Propheten moesten zyn het zout
 der Joodsche aarde, maar die wegens hare
 verdrayde leere en verkeerde zeden in die
 bedorve tyden van het Joodsche Geme-
 best waren geworden een bedorven en sma-
 keloos Zout: met welke, dat is, met wel-
 ker leeringe en exempel van leven, de Jo-
 den wel wierden gezout: maar met eene
 beklaglyke uitkomst en gevolg: het (*Condi-
 ment*) zoutinge, was slegts een louter (*inqui-
 namens*) vuiligkeit, door welke zy, de zuivere
 leere verlatende en afkeering van ware en
 opregte Godvrugtigheit, wierden stinken-
 de en walgelyk voor Godt. De Discipelen
 van Christus zouden zyn, gelyk de Pro-
 pheten des Heeren, *het Zout der aarde*, niet
 slegts, *der Joodsche aarde*, (welke in de zin
 van uitmuntendheit wel voorkomt onder
 de naam van *יָרֵחַ*, *aarde of die aarde we-
 gens de Hebreusche letter He,*) maar ook
 der geheele aarde of werelt, die der Hei-
 deren er onder begrepen: want in dezen
 zin dunkt my, dat het woort *יָרֵחַ*, *aarde* hier
 moet verstaan worden. De alwetende Schep-
 per aller dingen doelt hier op zout, van
 welk altydt een iets in alle aarde schuilt
 of gemengt en verholen legt, gelyk des-
 zelve overblyvzelen in de planten ons lee-
 ren volgens de observatie van CLAUBERGIUS
Theor. Corp. Vivent. Op, pag. 169. Christus
 zegt, *dit zout der aarde zyt gy, zultende*
 ge-

zonden worden en u verspreiden over de geheele aarde, die van u zout zal bestrooyt worden, om door gelove en kennis van het Evangelium Gode aangenaam en behaaglyk te zyn: Christus beoogt en begrypt in de Apostelen *alle volgende Leeraars en Gezanten der Kerke van Hem*, als blykt uit *Matth. Cap. XXVIII: 20*, want de Apostelen zelve niet leven en dienen zouden tot de voleindiging der Werelt: het ziet dan op Leeraars naa haar, die ook moesten voorzien en verciert zyn met dezelve Heilige hoedanigheden, hoewel juist niet in die trap en mate van Geestes gaven. Een zekere bepaalde tyd zouden zy zyn een *sal fixum*, een leggend zout, zynde en blyvende in Judæa, daarna als een *sal volatile*, vliegend zout, door alle deelen des aardbodems, daar heen zynde gezonden met het, *gaat benen in de geheele werelt*, *Marc. XVI: 15*, om te prediken het Evangelium *allan-creatures*, τῶν κτίστων, *schepzel*, te werten van Godt in de natuure, natuurlyk mensche, om een *maakzel Godts*, *ωσταντα*, geestelyke menschen, te worden, *geschapen*. (ziet het onderscheit der natuure in *κτίστων*, *creature*) in *Christus Jesus*, dat Geest en geestlyk leven zegt, waar toe het Evangelium slegt een middel is en als zodanig werkt. *Epb. II: 10*. de Geest, die spreekt in het Woort en door welken het Woort is ingegeven, moet het uitwerken conform het woort in onze herten, zullen wy willig en be-

bereit zyn tot den weg der deugden en daar naa tot en in den weg der vreugden. Zout is of geboren en gegroeyt in en uit bergen, of gemaakt en uitgekookt door vier en hitte der zonne: uit de aarde der Joden, geestelyk en oneigentlyk genomen, hebbende een hart en versteent herte, gelyk de eigentlyke aarde van het Joodsche Land trotsagtig was, had de Heere Christus dit zout, zyne Discipelen geroepen en als uitgegraven, om te zyn zyn zout, gelyk Hy haar had bereit en gezuivert door den Geest der wedergeboorte, in welke tot ware zuivere heilicheit de zyne Hem gevolgt waren: het Joodsche Volk was als een troebele zee, uit welke Christus zyne weinige Discipelen had voortgebracht, welke Hy, als de Zonne der gerechtigheit door het vier zynes Geestes had gekookt en gezuivert en zy dus goet zout als geworden waren, die hun Heer gebruiken konde, om ongezoute Zondaren daarmede te bestroyen, op dat die zout van gelove, kennis, wysheit en hartelykheit mogten hebben, om gezout, geurig en behaaglick te zyn voor Godt en Godzalige menschen. LUCRETIUS spreekt elders van steenen, van zout als doorgegoten: de Discipelen van Christus zouden door de doordringende kragt harer leere de steene herten der menschen als aan, ja, doorknagen, dooraten, doordringen, beroeren en bekeeren tot Christus, dooretende en als verteerende alle quade begeerlickheit en over-

heer-

heerschende zondelust onder de medewet-
 kinge der Goddelyke genade : *Gy zyt bet
 zout der aarde*, door welke de uitverkore-
 ne en verordineerde werelt zal behouden
 worden van haar eeuwig verderv en van
 profaan heilig wordt , gelyk het gebruik
 van zout plaats had by Joden en Grieken
 in de offerhanden en het ook de natuurly-
 ke eigenschap van zout is , iets van het
 verderv te bewaren en behouden by haare
 gezonde reuk en geur : de geestelyke of-
 ferhanden der gerechtigheit zyn noit de reg-
 te , ten zy naa den regel , aart en gelyk-
 formigheit van de Apostolize geur in leere,
 oogmerk en heiligheit van Godt te dienen
 in Geest en waarheit ; die in wezen de zelve
 is met die in den Hemel , in trappen slegts
 verschillende , hier onvolmaakt , daar vol-
 maakt . Natuurkundige merken aan , dat
 zout niet wel vermengt word met olie . Te
 voren hebbe ik reets gezegt , dat de Discipe-
 len van Christus gestelt worden tegen over
 de Pharizeën , Schriftgeleerden of Priesters ,
 het zy Opper , of Gemeene Priesters , die
 gezalvt waren met de Heilige Olie : mis-
 schien heeft Christus willen zeggen . *Gy
 zyt het zout der aarde* , welken geene ge-
 meenschap kan zyn met de Olie of Gezalv-
 den in het heiligdom des Ouden Testa-
 ments : vermits deze , verwagtede eenen
 Messias met een werelts Ryk en oprigten-
 de hare eige gerechtigheit , my daarom ,
 welks reuk der zalven geestelyk en he-
 melsch

mensch is, zullen verwerpen, maar gy, die op de reuk myner zalven aankomt, my door-gelove ende liefde zult omhelzen en aannemen, als uwen eenigsten Heilant. Voeg er by, dat goet zout veel vermogen kragt hebbe, waarom by tegenstellinge van bedorve zout hier aanstonts volgt, *εἰς οὐδὲν ἰσχύει, het deugt nergens toe*, eigentlich *vermag nergens toe*. De dienst der Apostelen zoude zeer kragtig zyn, om de gemoederen te overtuigen en het ryk der zonde te verdryven, gelyk zout het verrotte uicbyt en wegneemt. Zout trekt in 't geen, dat er mede bestroyt en daar het ingewreven wordt: het Evangelie woort trekt in oren en hert, en is Godts Volk *een kragt Godts tot zaligheid: δυναμὸς. Rom. I: 16.* waarom Petrus zeide, *laat myne woorden in uwe oren ingaan*, gelyk onze Overzetters te regt vertalen het Griexe woort, *ἐντρέφεται*: dat ook zeggen en insluiten kan *eene behoudinge van die zyne woorden in bare oren*, om dus, dat eenmaal nu van haar wierde gehoort, zy ten twedemaal of dikwils en geduurig by herhalinge mogten horen en dus steeds *deze zyne woorden met haar nemen*, zig daarna *bekeren* en rigten. *Hof. XIV: 3.* dezelve met de reine dieren, als met verdeelde klauwen, daarin standvastig en onbeweeglyk, herkauwende en bindende op hun gemoet: gelyk de zugt en trek tot Godts H. Woort, van welk het onwedergeboren deel,

deel, ik zegge liever en beter *het bedorve*,
 deel-af wil. En zo zoude er dan bewys
 in hun zyn van gelove en geloovs-liev-
 de; zynde het my teffens als een kenmerk
 van de Goddelykheit der H. Schriftuur,
 boven of buiten alle andere, voorgeko-
 men, dat de Oude Adam of byliggende
 verdorvendheit des Vleesches gestadig in
 de bestrydinge ongaarne wil, gelyk aan het
 bidden, zoo ook aan het Woort van God,
 't geen derhalven in zig heeft, het God-
 delyke, Geestelyke en Hemelsche waar
 van Werelt, Vleesch en Bloet een afkeer
 heevt, om dat het uit, door en tot Godt
 is en doet opklimmen: want dog Vleesch
 en Geest, Hemel en Werelt zyn, staan en
 zullen hier beneden geduurig in (opposit.)
 tegen elkanderen staan.

THOMAS VIEROOT,
Predikant te WORMER.
 GODGELEERDE
 VERHANDELING

O V E R

JES. XXXII: 20.

Waar in onderzocht wórd, wat de spreek-
 wyzen *aan alle wateren te zaajen; en*
den voet des Offes en des Ezels der-
waarts benen te zenden beteke-
 nen, en aangewezen word,
 wie de Personen zyn, die
 onder deze beschryvin-
 gen bedoelt worden.

§ I.

Schoon het wel waar is, 't geen men
 leeft Ps. CXIX: 105. dat, 's. Heeren
 woord een *Lamp is voor onzen voet, en een licht*
voor ons pad: dat is, dat Gods Woord ons
 den weg der gerechtigheit, dien wy naar 't
 Hemelsch, Vaderland moeten bewandelen,
 duidelyk aanwyft: 't is egter niet min ze-
 ker,

Nⁿ

ker,

ker, dat in het zelve. dingen voorkomen, die zwaar zyn om te verstaan, volgens de betuiging van den Apostel 2 Petr. III: 16. en dit is de oorzaak, dat in 't verklaren van sommige plaatsen der H. Schrift de gevoelens der uitleggers zeer veel van malkanderen verschillen,

§ II.

Ik behoeve niet veel omslag te maken, om dit te betogen; gemerkt de verscheide Verklaringen der Geleerden over den zin en meeninge der spreekwyzen, *aan alle wateren te zaajen, en den voet des osses en des ezels derwaarts benen te zenden*: en de daar uit ontstaande verschillende gevoelens nopens de personen onder deze spreekwyzen bedoelt, zulks middag klaar bewyzen zullen.

§ III.

Myn oogmerk is niet eene Leerreden over dit geheele vers. op te stellen; neen ik hebbe alleen voor, deze duistere spreekwyzen op te helderen, en de personen (myns oragtons) onder dezelve bedoelt, aan te wyzen: weshalven ik eerst den zin dezer spreekwyzen zal onderzoeken, en dan in de tweede plaats myne gedagten nopens de personen daar onder bedoelt, den Lezer zal mededeelen.

§ IV.

§ IV.

Betreffende de spreekwyzes, dezelve zyn tweevoudig: want er word gesproken, van, *aan alle wateren te zaajen*, en van, *den voet des osses en des ezels der-waarts benen te zenden*.

§ V.

De eerste spreekwys, *aan*, of *over* (want beide kan 't woord hier betekenen) *alle wateren te zaajen*, is genomen van den Landbouw of het Akkerwerk, en wel van het gebruik der oude Oosterlingen in het zelve: zy immers, aan welken de landbouw, of het akkerwerk toevertrout was, wierden aangemerkt

1. *Te zaajen*, wanneer zy het zaad van tarw of eenig ander graan in de omgeploegde, en behoorlyk bereide akkers wierpen, ten einde het in den schoot der aarde ontfangen, daar gekoestert, uitgezet, en opgewassen zyde, zyne vruchten ten nutte, en voordeele van den Landhouwer, Akkerman, of wel van den Heere en eigenaar des akkers mogte voortbrengen;

2. *Aan de wateren te zaajen*, wanneer zy het zaad wierpen in zulke landen, die by het water aan de rivieren lagen, en dus door die wateren bevogtigt wierden: of

N n 2

over

over de wateren, dat zyn zulke akkers, die door het water, 't zy van de rivieren, 't zy van den regen bevochtigd waren: want zo word het water, door een spreekwyze in de Scholen genaamt *Metonymia adjuncti pro subjecto*, voor een door water bevochtigd land, gebruikt *Pred. XI: 1.* als gezegt word, *werpt uw brood uit op het water.*

3. Aan of over alle wateren te zaajen, wen zy over al daar de wateren vloten, of de landen door den regen bevochtigd waren, zonder onderscheid van eenig gewest het zaad in de akkers wierpen.

§ VI.

De tweede spreekwys, *den voet des offes en des ezels derwaarts henen te zenden*, is zekerlyk ook genomen van den landbouw, en het gebruik dat de Oosterlingen in het akkerwerk van die dieren maakten: dog op welk gebruik hier geëdgt werde (want dit was menigvuldig) laat zig zo gemaklyk niet vinden; weshalven men daar omtrent zeer verschillende gevoelens te berde gebracht heeft.

§ VII.

Om hier niet als in de lugt te slaan, maar op eenen vasten voet te werk te gaan, zal het nodig zyn, dat wy voor af onze aanmer-

merkinge laten gaan en over de woorden, zo als dezelve hier in den Hebreewfchen text staan, en over het verſchillend gebruik, dat de Oofterlingen van den *os* en den *ezel* in den Land- of Akker-bouw maakten, en over 't geen zy omtrent dezelve, het een of ander deel van hun werk met dezelve verrigt hebbende, plagten waar te neemen.

§ VIII.

Wat de woorden in den Hebreewfchen text betreft: dezelve luiden eigentlijk, van woord tot woord verduift, dus: *zende den voet des offes en des ezels*, dewyl het woordje *derwaarts* in den grondtext niet gevonden word, en daarom ook in onze Nederlandsche overzettinge met kleine letteren tuſſchen twee haakjes ſtaat: en gemerkt het woord שולח (*ſchalach*) door *zenden* vertaalt, niet alleen betekent iets of imand van zig te *verzenden* ter verrigtinge van een zaak, waar toe men denzelven geſchikt heeft: maar ook, iets of imand *los te maken* of te *laten*, waar door men denzelven vrylaat gaan *werwaarts* het hem behaagt: (a) kan men hier uit bevroeden, dat

(a) Zo lezen wy Gen. XLIX: 21. Naphtali is een losgelaten hinde, het woord *losgelaten* verduift is het zelve, in een lydende zin, dat

dat onze woorden gevoeglyk, zonder in-
laffinge, dus kunnen overgezet worden,
*losmakende, vrylatende den voet des offes, en
des ezels.*

§ IX.

De verschillende gebruikmakingen der
Oosterlingen van den *os*, en den *ezel* in
den Landbouw zyn dezen.

1. Voor dat zy hunne akkers bezaaiden,
waren zy gewoon de *offen* en *ezelen* (b)
aan een juk voor de ploeg te zetten,
(c) om de aarde om te leggen: of voor
de

hier in een werkenden voorkomt: dus zou men
kunnen lezen, een *weg gezonden binde*.

(b) Dit moet zo niet begrepen worden als
of aan een en het zelfde juk een *os* en een *ezel*
gezet wierd. Neen maar zy stelden of *offen*
of *ezelen* voor de ploeg aan een juk; zynde het
by de Wet aan de Joden verboden met eenen
os en *ezel* te gelyk te ploegen *Deut. XXII: 10.*

(c) Dit zetten voor de ploeg ging dus toe;
men leide een juk of dwarshout op den nek van
het beest of de beesten, en dit juk wierd door
een touw, 't welk door een gat aan beide en-
den van het juk getrokken van onderen om den
hals van elken *os* vast gemaakte was, op dat hy
den ploeg zo wel met de borst, als met de nek
zou trekken, en dit juk wierd met een touw
op den dissel van de ploeg gebonden, terwyl
met twee andere banden de twee *offen* voor-
gespannen wierden. Zie H. C. Paulsen van
den Akkerbouw p. 79.

de egge, om de omgeploegde akkers te effenen, en gelyk te maken, ten einde dezelve te bekwamer zouden zyn, om het zaad te ontfangen in hunnen schoot.

2. Na dat zy het zaad in den akker geworpen hadden, zetteden zy die beesten weder voor de egge, en deden die door dezelve over den bezaaiden akker halen, ten einde het ingeworpen zaad te beter door aarde overdekt, voor de uitdroginge door de hitte der zonne beschut, dus in de bevogtigde akkers uitzetten, en opgroejen mogt.
3. Als het zaad reets ryp geworden afge-mait was, gebruikte men ook die beesten in het dorichen, immers de ossen, om het stro zo lang te trappen tot dat er de korrels uit vielen. (d)

§ X.

't Geen de Oosterlingen, na het een of ander werk met de ossen of ezelen verrigt te hebben, waarnamen omtrent die bees-

(d) Ik ga met voordagt voorby dat gebruik dat zy van de ossen maakten, om het onder water gezette land door de beesten te laten vasttrappen, om dat het land van Canaän van dien aard niet was, dat er diergelyk werk op behoefde gedaan te worden, Pauls p. 59.

Nn 4

beesten, bestond hier in; dat zy het ploegen en eggen van den akker, ja ook het dorschen van het graan door die beesten ten einde gebragt hebbende, dezelve uitspanden, en daar door dezelve, in het eerste geval, van de ploeg en eg, en te gelyk ook hunne voeten van de voren, in het laatste geval, dezelve van de paal, en teffens hunne voeten van den kring los maakten, gevende daar door die beesten vryheit, om weg te gaan, 't zy naar de wei-de, 't zy naar de stal.

§ XI.

Dat nu op geen gewoon gebruik, 't welk de Oostersche Landbouwers of Akkerlieden van die dieren maakten voor het zaaien, konne gezinspeekt worden, dunkt my met allen zeker: want, schoon het wel waar is dat, als de Akkerman de ossen of ezelen voor de ploeg of egge gespannen door het land dreef, hy kon aangemerkt worden die te zenden; dit kan egter hier niet te pas komen, gemerkt hier van het zenden na het zaaien gewaagt word: voegt hier by, dat dus wel in 't gemeen die beesten, maar niet bepaalt hunne voeten gezonden wierden, zo als het hier egter voorkomt, en onzes eragrens niet zonder nadruk geschiet.

§ XII.

§ XII.

Men brenge tegen deze myne laatste aanmerkinge niet in, dat (I.) als die beesten voortgedreven, gezonden wierden door het land; ook hunne voeten gezonden wierden; vermits zy zonder hunne voeten niet konden, maar met, en op dezelve moesten voortlopen. (II.) Als hier het melden van den *voet* eenige nadruk moest hebben, dan niet het woord *voet* in het enkel, maar in het veelvoudig getal moest staan. Want:

§ XIII.

Met betrekkinge op het eerste zegge ik, als het *zenden* van die beesten in zig vervat by onderstellinge, dat ook hunne voeten gezonden wierden, waarom dan niet maar in 't gemeen gezegt, *zendende den os, en den ezel*? Wat behoeft er dan juist te staan, *zendende den voet van den os en den ezel*? Met betrekkinge tot het laatste 't is bekend dat de Hebreëuwen dikwils het enkel voor het veelvoudig getal gebruiken, en dat dit veelzints plaats heeft met betrekkinge tot het woord *voet*. Voegt hier by, dat het woord *לַרְוֵי* *voet*, by de Hebreëuwen wel in het tweevoudig getal, *numero duali*, maar niet in het veelvoudig getal, *numero plurali*, gebezigt word: nu kon hier het tweevoudig getal eigentlijk niet gebruikt

Nn 5

wor-

worden, aangezien de ossen en ezels niet op twee, maar op vier voeten lopen.

§ XIV.

De toespeling zal dan mogelijk zijn op het gebruik, dat de Oosterlingen van die beesten maakten onmidlyk na dat het zaaijen gedaan, en het graan in den akker geworpen was, door de eg van de ossen of ezelen te laten trekken over den akker, ten einde het zaai met aarde overdekt, en dus door de hitte der zonne niet uitgedroogt, en deszelfs wasdom mogt benomen worden: of liever, ter tyd als het zaad reets ryp geworden, en afgemaait was, door het zaad van die beesten te laten uittrappen, en dus naar 's lands wyze te dorichen. (e)

§ XV:

(e) Het dorichen of uittrappen van het zaad door de ossen geschiedde oudtyds verscheidenlyke en wel dus, dat men sommige ossen over eenen hoop graan in het ronde joeg, of deszelfen aan palen bond, waar aan ze altoos in het rond moesten lopen tot dat het koorn uit de airen gevallen was. Of men zettede wel eenen os of ezel voor eene flede met yzere raderen, wier tanden spits, en die van onze zagen gelyk waren, en liet dus den os of ezel deze flede over het Koorn, dat in ronde hopen gelegd was, trekken. Zie Paulff. p. 181, 202 —

§ XV.

Edog ook dit vind by my geen ingang: immers het eerstgemelde gebruik onmiddelyk na het zaaien in 't werk gestelt niet, om dat, schoon het bedekken van het zaad met aarde door het eggen wel goed, en van veel nut was, dit egter alleen niet genoeg was, om het den Landman in zyn werk wel te doen gelukken, zo als het hier nogtans aangemerkt word; vermits zy, *die zaaien*, en den *voet van den os*, en den *ezel zenden*, *welgelukzalig* geroemt worden. Het tweede gebruik in het uittrappen, of dorschen van het zaad ook niet: om dat, schoon de Landman die beesten, aan de paal gebonden, voortdryvende, en nootzakende om de voeten voort te zetten ter trappinge van het graan konne aangemerkt worden dezelve te zenden, hy dan nog, als in zyn werk bezig zynde, moet begrepen, en dus niet als de vrugt van al zynen arbeid genietende gelukkig kan geroemt worden.

§ XVI.

Er blyft dan niets over, dan dat hier toegespeelt word op het geen by de Oosterlingen plaats had, *na dat de Landbouwer zyn werk met die beesten ten einde gebragt had; namentlyk op het uitspannen*
van

van die beesten, waar door hun voet losgemaakt, en zy vry weggezonden wierden.

§ XVII.

Alhoewel nu dit uitspannen zo wel na dat het ploegen, als na dat het dorschen geëindigt was, plaats had, oordeelen wy egter ons alleen tot het laatste geval te moeten bepalen. Want;

§ XVIII.

Het is wel zo, dat, gelyk de Landman, de offen en de ezelen voor de ploeg spannende, dezelve niet alleen aan dezelve bond, maar ook met dezelve 't land ploegende, die daar mede regt deed voortgaan, en dus als 't ware aan de voren met de voeten bond, (*f*) konnende die Beesten, nog ter regter, nog ter linker zyde uitwyken: hy ook zo, dit werk van ploegen verrigt hebbende, en die beesten uitspannende, der zelve voeten van de voren los maakte, en hen vry henen liet gaan: maar ik heb bereids gezegt § XI. dat hier op

(*f*) Hier op word zekerlyk gezinspeelt, als gevraagt word *Job XXXIX: 13.* zult gy den eenhoorn met zyn touw aan de voren binden? zal hy de laagten agter u eggen?

op een zenden of losmaken na het zaajen, en dus niet voor het zelve, gedoelt word

§ XIX.

Men moet derhalven vast houden, dat hier op het losmaken der voeten van die beesten door het uitspannen der zelve, na dat het dorschen volbragt was, toegespeeld word: zo als daar door die Beesten van de paal, en hun voet van den kring los gemaakt wierd, en zy dus vryheit kregen, om weg te gaan, 't zy naar de weyde, of naar de stal, zynde daar mede het geheele akkerwerk van den Landman besloeten.

§ XX.

Zulks de zin dezer spreekwyzen, *aan alle wateren te zaajen, en den voet des osses, en des ezels te zenden*, los te maken, hier op zal uitkomen; dat men het zaad in een welbereiden en bevogtigden akker over al daar dezelve gevonden word, zonder onderscheit van Landgewesten werpe, en vervolgens na alles wat omtrent het zaad waar te neemen is, verrigt te hebben, zyn akkerwerk besluite, en ten einde brenge.

§ XXI.

Maar wie zyn nu de personen, die hier als *zaajende, en den voet des osses en des ezels* los

los makende, zedende beschreven, en onder deze beschrijvingen bedoelt worden?

§ XXII.

• *Her wy hier op registrreeks antwoorden, dient voor af overwogen te worden, of de zaaizende, en den voet des offes en des ezels zedende als dezelve personen, dan twee onderscheidene berekenende moeten begrepen worden.*

§ XXIII.

• *Vele Uitleggers, en onder dezen de vermaarde C. VITRINGA, willen, dat men daar door onderscheidene perfoonen te verstaan hebbe; ja niet alleen door deze zaaizenden, en zedenden, maar zelf ook door de offen, en de ezelen begrypt men mede perfoonen, die insgelyks van den anderen te onderscheiden zyn: Edog ik kan my met het gevoelen van deze (anders van my hoog geagte, en by de Kerk veel verdient hebbende Godgeleerden) niet verëenigen, ter oorzaak dat ik, alles wel ingezien hebbende, verre van hier eenig teeken te vinden, waat door ik zou genoopt worden de perfoonen te onderscheiden: in tegendeel ontdekke, dat als in eenen adem dezelve perfoonen in hun gehele werk worden beschreven, als die zaaizen niet alleen, maar ook den voet van den es en den ezel zeden.*

§ XXIV.

§ XXIV.

Weshalven men zig in de Letter door de *zaajenden aan of over alle wateren*, en den *voet des offes en des ezels zendenden* of losmakenden, zulke Land- of Akkerlieden verbeelden moet, die in dit hun akkerwerk (1.) niet alleen wyfelyk handelen, werpende hun zaad in zulke landen of akkers, die door het byliggend rivier-water, of door het regen-water van boven bevogtigt, daar door in staat zyn, het zaad spoedig te doen uitzetten, ten einde het ook weelig groeje, en ter bekwamer tyd zyne vruchten geve ten nutte van den Zaajer of Landheer. (2.) Maar ook zig getrouw in dit hun werk gedragen, als hebbende alles gedaan, dat niet alleen tot bereidinge van den akker ter ontfankenisse van het zaad in zynen fchoot; maar ook al 't gunt tot zyn geheel werk behoord, en dus de laafte hand daar aan geflagen hebbende, reets de vrugt van het zaad mag zien op zynen dorfchvloer uit de halmen uitgetrapt, en in staat om als een fchat in de voorraatfchuur opgelegd te konnen worden.

§ XXV.

Evenwel moeten wy hier by dit letterlyke niet blyven ftaan, maar om geestelyke Akkerlieden denken, die de Heer des

Oog-

oogstes in zynen dienst ter bebouwinge van den akker zyner Kerke zou gebruiken: want dit gehele 20. *ÿ.* zo te verstaan, dat het slegts zou uitbeelden den tydlyken vcrspood der Joden in het genot van zulken overvloed van koorn, dat men de *offen* en *ezelen* in de beboude landen zou *zenden*, zonder eenig gebrek van koorn te hebben; zo als MUNSTRERUS, CLARIUS, en GROTIUS dit verklaren, zou al te magcr van de wysheit van Gods Geest te denken zyn, en kan ook met het verband van zaken niet bestaan: gemerkt deze lof of gelukspraak der *zaajenden* enz. onmidlyk gevoegt wordende op het vertoog van den gelukkigen voortgang van zaken in het ryk van den Messias uit hoofde van zyne alzints regtvaardige ryksbesturinge, deze moeten aangemerkt worden als middelen, die de Koning der Kerke zou gebruiken ter bevordering van dat alles.

§ XXVI.

Staat het dan vast, dat men zig hier geestelyke *Zaajers*, en bebouwers van den akker van Gods Kerke verbeelden moet, en wel zulken, die, gelyk ik boven § 23. bewezen hebbe, begrepen moeten worden beide te doen, namentlyk te *zaajen*, en den *voet des offes en ezels te zenden*: dan kan het gevoelen van den Vermaarden VITRINGA geen steek houden, die hier door de *Zaajers*.

zenden de Apostelen, en Apostolische mannen, en door de *Zendenden* geheele Kerklyke Vergaderingen, Bisschoppen, ja ook Keizers, Koningen, en Prinssen, die voor de Christelyke Godsdienst zouden zorgedragen, en dus uit hun hoge magt geestelyke ploegers *ossen* en *ezelen*, dat is Leeraren zouden uitzenden, om te ploegen in den akker der Kerke, wil verstaan hebben. Want:

§ XXVII.

Ik vrage, eens gestelt zynde, dat men door de *Zendenden* de Synoden of andere Kerklyke Vergaderingen kon, en moest verstaan; wie zyn zy dan die gezonden worden? De *ossen* en *ezels*, zegt men, dat zyn de Dienaren van het Evangelij: maar wat reden, dat deze juist onder het zinnebeeld van redeloze dieren, (om nu niet te zeggen onreine dieren, zo als de ezels oudtyds naar de Wet waren) voorgesteld worden Ik weet, het antwoord is, in toespeeling op het gebruik van die dieren in den land- of akkerbouw. Maar hoe kan dit aangaan? Daar tog die dieren niet op zig zelve ploegden enz. maar dit deden onder het bestuur van de akkerhieden, 't zy dat zy zelf eigenaars van het land, 't zy slegts huurlingen, en knechten waren; en men dus ook hier andere menschen zou moeten begrypen, die, mede gezonden, die geestely-

Op

ly-

lyke ploegers aandryven, en bestuuren; en hoe komen de Keizers enz. te pas als Zenders? Deze, als scheidmaeeren van de Kerk aangemerkt, bekrachtigen wel de zendinge, die door de Synoden en andere Kerkvergaderingen geschiet, door hun gezag, maar zenden zelf de leeraren niet.

§ XXVIII.

't Komt my derhalven zo voor, dat men en door de *Zaaijnden*, en door de *Zenders* de Geestelyke Akkerlieden, dat is de Leeraren der Kerke verstaan moet, die in de eerste tyden zyn geweest Apostelen, Evangelisten, Herders, en Leeraars *Eph. IV: 11.* in volgende tyden mindere Opzienders der gemeente die arbeiden in het woord. (b) Trouwens deze komen meer
on-

(b) Dat men zig hier by de Apostelen, en Apostolische Mannen alleen niet bepalen, maar ook by dezelve andere mindere Leeraaren der Kerke en Evangelie Dienaren voegen moet, houde ik zeker te zyn: gemerkt deze profectie (gelyk ik in vorige Verhandelingen over dit Cap. bewezen hebbe) zig verder uitstrekt, dan tot het begin van de huishoudinge der genade onder het N. Testament, ja in dezelve de voortgang van de regtvaardige regering van Christus zelf tot aan het laatste der dagen, waar in het Joodsche volk weer aangenomen worden, en de gehele val van den Antichrist geschieden zal:

onder 't zinnebeeld van akkerlieden voor 1 Cor. III: 9. Jes. LXII: 5. en zy worden hier als zaaijenden aan of op alle wateren, en zendenden den voet des offes en des exels voorgedragen, om ons dezelve uit te beelden als zulke geestelyke akkerlieden, die in het werk van den geestelyken akkerbouw

(1.) niet alleen zig wyslyk gedragen in dat gedeelte van den Evangelij dienft, 't welk bestaat in de predikingen van het woord der gerechtigheit, door het woord te verkondigen, niet slegts op één plaats van het Joodsche Land, maar over den gehelen aardbodem, zelfs onder de verre af gelegene Heidenen, tot welken de wateren des H. Geestes uit Jerusalem vlieten Oost en Westwaarts Zach. XIV: 8. en de fontein uit 's Heeren huis uitgaat, om het dal van Sittim te bewateren Joel III: 18. of (om ons eens in dezen van de woorden des Heilands, en van zynen Evangelij te bedienen) predikende het Evangelij aan alle schepfeelen over al daar de Heer mede werkt, en het woord bevestigt. Marc. XVI: 15, 20. (2.)

zal: dit immers vordert dat zy, die daar toe als middelen in Gods hand zouden dienen, niet alleen Apostelen en Apostolische Mannen, die slegts den eersten ryd beleefd hebben, maar ook de mindere Leeraaren die gansche huishouding door tot aan het laatste der dagen moeten zyn.

(2.) Maar ook zig in het vervullen van hunnen dienst getrouw kwyten van hunnen pligt; zo dat zy alles verrigten, wat tot het bebouwen van den akker der Kerke behoort niet alleen, maar ook tot inwinninge van de vrugten voor hunnen Heere, en dus, hun werk in den loop hunner bedieninge ten einde gebragt hebbende, gaan rusten op hunne slaapsteden, verwagende den genade-loon, hun van den Heere toegezegd, in eene volle gelukzaligheid. Want, de leeraars zullen blinken, als de glans des uitspanfels, en die er vele regtvaardigen, gelyk de sterren altoos en eeuwiglyk *Dan. XII: 3.*

§ XXIX.

Ik zie te gemoet, dat deze verklaring velen wat mager zal voorkomen, om dat er geen zinbeeldige betekenis van den *os* en den *ezel* gevonden word; weshalven zy liever zullen zig voegen by hen, die, of den *os* en den *ezel* als zinbeelden van menschen in 't gemeen, den *os* als een rein dier uitbeeldende de Joden, den *ezel* als onrein betekende de Heidenen, of beide den *os* en den *ezel* als zinbeelden van Leeraaren in de Kerk aanmerken, als wanneer men een ruim veld voor zig vind, om te kunnen uitweiden in verscheide overeenkomsten tusschen het zinbeeld, en de zaak of persoon, die daar door betekent en uitgebeeld zou worden.

§ XXX.

§ XXX.

Dog dit is egter niet in staat, om my van gevoelen te doen veranderen: neen in tegendeel, de aanmerking, die ik boven § 21. reets gemaakt hebbe, verbied my den os, en den ezel zinbeeldig op te vatten, en vordert (myns eragdens) dat men niet zo zeer naar 't geen elk woord op zig zelf zou kunnen betekenen, als wel naar 't geen, volgens den spreektraant der Oosterlingen (die gewoon zyn door zulke en diergelyke leenspreuken een sierlyke beschryvinge van zaken te geven) de spreekwyzen, uit die woorden te samen gevat bestaanden, betekenen, zyne verklaringe rigten moet. Immers, ik voor my stemme gaarne toe die stokregel van geleerde mannen, die van oordeel zyn, dat, daar geheele spreekwyzen voorkomen, niet zo zeer moet gelet worden op dat geene, 't welk elk woord op zig zelf kan betekenen, en wel eens elders betekent, als wel op de betekenis, die de geheele spreekwys uit alle de woorden te samen gevat, kan hebben, en ook ter plaatse daar die voorkomt dadelyk heeft, en hebben moet volgens deszelfs gebruik. Wierd dit wat meer in agt genomen, men zou zo vele ongerymde, en verre gezogte uitleggingen, die sommige plaatsen der H. Schrift eer verduisteren, dan ophelderen, niet aantreffen. als men by sommigen die van dien grond afwyken, wel vind; en ik

O o 3

den

denke dat de grote VITRINGA, die zelf in zyn doorwrochte verklaring van Jesaias Godspaken dezen stokregel anders zo sterk wandringt, indien hy hier denzelven niet uit het oog verloren had, zulk eene verklaring over onze woorden niet gegeven zou hebben, als men er nu over by hem vind. (b)

§ XXXI.

Maar nu kan er nog een bedenking opryzen opens deze beschryvinge van de Leeraaren der Kerke in huane wysheit en getrouwheit in den dienst van het Evangelii, welke namentlyk de reden moge zyn, waarom zy juist als zulke akkerlieden worden voorgesteld, en uitgebeeld? daar 't besloop van zaken veel eer schynt te vorderen, dat zy, als regtvaardige staatsdienaren, en onderregenten van den Koning voorgedragen zynde v. t. met zulks spreekwy-

(b) Niemand verdenke my, als of ik dit schryvende eenigzints zoude fragten de welverdiende agtinge van dien by de geleerde waereld geroomden man te kort te doen. Verre van daar! ik eerbiede 's mans groote geleertheit, en belyde gaarne, dat ik zelf uit zyne haandwyze in het verklaren van dit profetisch boek van Jesia geleert hebbe meer op het gebruik der spreekwyzen, dan op enkele woorden mynelverklaringen te bouwen. Dog hoe groot, en doordringend van oordeel ook de Heer VITRINGA moge geweest zyn! hy was egter een mensch, en kon uit dien hoofde wel eens hier en elders feilen.

wyzen genomen van de betragtingen van een regtvaardig voorzigtig, en getrouw regent wierden afgebeeld in hunne amptbedieninge.

§ XXXII.

Ik zou hier op kunnen zeggen, wie zyn wy, dat wy Gods Geest palen zouden durven stellen, om zig van zulke, of andere spreekwyzen ter afbeeldinge van zaken te bedienen? Dog ik behoefte my hier op niet te beroepen, dewyl ik meene voldoende redenen te kunnen geven voor deze beschryvinge hier ter plaatse. Want: merkt met my aan, dat de Koningen, oudtyds landryk zynde, Prinssen gebruikten ter besturinge van hunne akkers, die alles bezorgden wat tot vrugtbaarmakinge van de akkers, en inwinninge van de vrugten van dezelve voor hunnen Heere kon dienen, en, als zy zig daar wyslyk, en getrouw in droegen, van den Oppervorst ook met weldaden beschonken wierden. Voegt hier by, dat in het naast voorgaande v. 18. van een stil en gerust land, (waar in men met volle zekerheit als onder zynen wyfstok en vygeboom zou nederzitten, akkers bouwen, wyngaarden planten enz.) gesproken zynde, dit genoegzame aanleidinge gaf, om, in het zinbeeldig vertoog blyvende, hier de Leeraaren in hun werk als geestelyke akkerlieden uit te beelden.

§ XXXIII.

Zie daar dan geëerde Lezer! zulken tot de verkondiginge van het koningryk van God geroepenen, die de hand aan de ploeg hebben geflagen, niet omzien naar het geene agter is, en dus bekwaam zyn tot het ryk van God, ter opbouwinge, bevestiginge, en uitbreidinge van het zelve. Zy dus met alle voorzigtigheit, en wys beleid het zaad des woords werpende in den akker van Gods Kerke, daar die door den regen en de stromen des Geestes doorvogtigt, de vrugten van het zelve dertig, zeventig, en hondert vout voortbrengt; en alles, wat tot den geestelyken akkerbouw behoort, getrouw verrigtende, zullen, hun werk ten einde gebragt hebbende, de vrugt van hun werk zien, en genieten den genadeloon, die voor hun in de eeuwigheit weggelegd is. Ag! mogten zy, die Gods medearbeiders zyn in het geestelyk akkerwerk, terwyl zy planten en nat maken, dadelyk ondervinden, dat de Heer den wasdom gawe, dat ten tyde des Oogstes de schuur des Hemels vol ware! dat de Heer vreugd in hun harte gawe meer dan die is ten tyde des Oogst! Kom dan gy Heere des Oogstes, en zend getrouwe arbeideren in uwen Oogst!

E Y N D E.

J O.

JOHANNES VRIEMOET,

Predikant te Princeland.

AANMERKINGEN

Over den

EVANGELIST MATTHÆUS,

Zynde een vervolg op pag. 526.

C A P. V: 13.

Βληθῆναι ἔξω.

Buiten geworpen te worden.

Het is gewis, dat dit gezegt worde van eene veragte zake, die van geener waarde is. Dat de Grieken haar ἐξβάλλειν, uitwerpen of uitgeworpen te worden in dezen zin gebruiken, blykt uit de gezegdens in myne Latynsche Observatien hier over: voege nu daar toe PLUTARCHVS T. II. pag. 548. en DIONYSIUS Halicarnassæus Antiquit. Rom. L. II: 68. pag. 90, die van ROMULUS getuigt, dat hy godleze en onbetaamelyke fabelen ἐξέβαλε, uitgeworpen heeft, en de borgers opgeleid heeft, om van de Goden wel te gevoelen. In de Grondtale vinden wy hier het woord ἔξω, buiten, dat is, buiten

buis, te weten der Kerke, welke heet *bet* *buis des levendigen Godts*: waar van daan ook het *ἐξάθλιον*, *uitwerpen* voorkomt van de laatste en uiterste trap der Kerkelyke discipline, de *excommunicatio*, gelyk aangetekent heeft SELDENUS *Synedr. Lib. I. 8. pag. 150.* want het was eertyts en van ouds eenen ge-excommuniceerden niet geoorlooft te treden en te komen in den Tempel of het Heilig Huis der Kerke: reden, waarom onder de eerste trappen van de poenitentie gebragt wordt de *πρόσκλησις ἐξω τῆς πόλεως*, *weeringe buiten de poorte of dewre*. Ziet ARNDIUS *Lex. Antiquit. Ecclesiast. pag. 279.* Het bedorven zout, in welk Judas daarna verbastert is, moest uitgeworpen worden, op dat het zelve het anders goede zout niet mogte aansteken, en bederven menschen, die reets gezouten waren: gelyk in 't natuurlyke schuim van zout bones en gewassen, door het zelve geraakt, verschrompt en bederft. Dat de Joden eertyts zeiden van de Egtbreekster, op dat zeden Voorhof des Tempels niet mogte besmetten, laten wy ook zeggen van dit zout, om het geestelyke Huis Godts niet te (profaneeren) ontheiligen: *μη'x μη'x μη'x μη'x*, *werpt haar buiten, werpt haar buiten*. Ziet WAGENSELIUS over *Sola pag. 432.*

In dit zelve vers volgt: *van de menschen vertreden te worden*, *καταπατέσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων*, het welk ook betekent de grootste veragtinge en versmadinge: waarom LACTANTIUS zaamvoegt,

voegt, *contemnere & calcare*, *veragten en vertreden*. Ziet *Observat. Miscellan. Crit. Vol. VIII. T. I. pag. 9*. Overwinnaars pleegden de overwonnen te treden en trappen met hare voeten: waar uit uitgelegt en verklaart wordt het *ἐπεκαταβειν νεφελοσ*, *bet staan op den leggenden* by PHILOSTRATUS.

CAP. V: 14.

Τὸ Φῶσ τοῦ κόσμου.

Ghy zyt bet licht der Werelt.

Alzoo worden geheten de Discipelen van Christus, gelyk by SOPHOCLES *Antigone* *γ.* 608. een licht wordt gezegt overgebleven in bet huis van Oedipus, *φάσ ἐν 'Οιδίπυ δόμου*, om dat de oorlog had opgehouden en de zaken keerden tot stant of herstellinge, gelyk de Scholiast daar over aanmerkt: *φάσ*, Licht komt aldaar voor *ἐξάρτας πίτας*, van de laatste wortel, te weten *Antigone* en *Ismene*. Op dezelve wyze zyn Christi Discipelen *Φῶσ*, Licht, is het Huis van Israël, *πίτας*, uit en van Christus, als de Wortel en oorspronk, *ἐξάρτας*, de laatste, in deze laatste tyden des O. Testaments, wanneer Christus het ware licht, verdonkert en bezwaakt van de Joodsche Leeraars, *γνώρισων πλάσ*, de ware kennis der zaligheid wilde herstellen. In het Gemeenebest worden treffelyke Mannen, welker gemoets gaven en

en deugden glansfig uitschitteren, zinbeeldig geheten *lumina*, *Ligten*. Zoo lezen wy by SILIUS *Italicus Lib. VI.* 130. van REGULUS, dat hy was *Lumen gentis*, een *Ligt des Roomfchen Volks*. Ziet ook VIRGILIUS *Lib. XI. Æn.* 349. *Lumina tot cecidiffe Ducum*, dat omgekomen waren *Ligten van zoo vele Overften*: vergelykt DE LA CERDA over die plaatze; waartoe ook behoort, dat BRUTUS heet *Lumen Afie*, een *Ligt van Afien*. Christus is het hoogfte *Ligt*, Φῶς: want hy ligt heeft in en van zig zelve: zyne Leerlingen *Ligt* in een mindere zin: dewyle zy al het *ligt* van kennis, verftant, deugt en heiligheit, die zy als een *ligt* laten fchynen aan de menfchen, verfhuldigt zyn aan Christus, gelyk Zonne en Mane beide Φῶς ἦρας genaamt worden, *Ligten*, *Gen. I.* hoewel de Mane in haar zelve gantsch donker is en alle (splendeur) glans van *ligt* van de Zonne ontleent, *lucē lucens aliena*, *ligtende met ligt van eenen anderen*, om te fpreken met CICERO in *ſomnio Scipionis*. Over VIRGILIUS *Lib. VI. Æneid. v.* 725, horen wy SERVIUS die uitleggingen doen: hy, VIRGILIUS, gewaagt *lucentem globum lunæ*, dat is, *ligtende globe der Mane*, om aan te duiden, dat de Mane zelve geen *ligt* hebbe: want *ligtende is*, dat van elders anders, van buiten verligt worat: voeger by de woorden van EUSEBIUS by CUPERUS *Harpocrat. pag. 73.* *Lecraars* zyn Φῶς *Ligt* in opzigt der Kerke, welken zy door

WOOF-

woorden in leere en heiligkeit in leven. verligten en de Kerke daarom is een $\Phi\omega\sigma\eta\rho$ $\epsilon\nu$ $\kappa\acute{o}\sigma\mu\omega\varsigma$, als een ontsteke Ligt in de werelt. ORIGENES uit *Philipp. II: 15*, contra *Celsum* pag. 128. gelyk een keerffe, $\Phi\omega\sigma\eta\rho$, ligt gezegt wordt van Kinderen met betrekkinge op hare Ouders volgens het geen CLERICUS aanmerkt over *Num. XXII: 30*. pag. 371: 1.

CAP. V: 17.

Καταλύσαι.

Ontbinden.

Het woort kan zeggen eene ontbindinge en afschaffinge van eene zodanige wet, welke Godt bevorens plegtig en ontzaglyk $\epsilon\kappa\acute{\upsilon}\rho\omega\sigma\epsilon$, heevt gestaavt, bevestigt, om te moeten gelden: in welken zin het Griexewoort $\lambda\acute{\upsilon}\epsilon\iota\nu$, ontbinden voorkomt by POLYÆNUS *Lib. I. Stratagemat. cap. 20*, daar Solon wordt ingevoert een wet, $\lambda\acute{\upsilon}\epsilon\iota\nu$, te ontbinden, afdoen, welke de Athenienzers te voren $\epsilon\kappa\acute{\upsilon}\rho\omega\sigma\alpha\nu$, badden vastgesteld en met autoriteit bevestigt: waartoe behoort dat $\acute{\alpha}\kappa\upsilon\rho\epsilon\nu$, een wet kragteloos maken, het zelve is met $\lambda\acute{\upsilon}\epsilon\iota\nu$ of $\kappa\alpha\tau\alpha\lambda\acute{\upsilon}\epsilon\iota\nu$, ontbinden. *Matth. XV: 6*, en *Marc. VII: 13*. Het woort *ontbinden* doelt op de bandt, door welke de wet de menschen aan zig verbindt met eene bandt van de hoogste verplichtinge: waarom onze Geleest-

leerde Overzetteren ook hebben ontbinden, van de wets-bindinge tot gehoorzaamheit, om er naa, en niets tegen te doen. Daarom lezen wy ook by HORATIUS *Lib. IV. Carm. Ode 15: 22. en 1 Epistol. 3: 35. van rampere edicta, wetten te breken en fraternum rampere fidas, breken het broederlyk verbond.* De Griexse woorden *δέω, ik binde, δεσμός, bandt* komen voor van wetten: daarom *δέω* voor *νομοθεσιμ*, binden voor een wet maken en instellen. Ziet SELDENUS *Lib. I. Synedr. cap. 9. en ἐδέω εἰς νόμον, ik binde tot een wet*, lezen wy by PLATO. Men kan hier over ook nazien COCCIJUS over SANHEDRIN *cap. XI. pag. 371.*

CAP. V: 12.

In de H. Schriftuure, gelyk hier, komt altyt de eerste in order de hemel en dan de aarde en nooit de aarde vooraan. De reden is de treflykheit, door welke de hemel uitmaakt en dewyle de hemel is als de Vader onnere de ondermaansche generatien, maar de aarde de Moeder. Ziet FLACIUS *Opp. pag. 26.* De letters Jota by de Grieken en Jod by de Joden zyn de kleinste letteren: een titel mede, dienende slegts, om te onderscheiden J van de j, T van t, S van s: uit een titeltje alleen, niet wel en behoorlyk gadegeflag, zat zomtyts eene geheele andere zin van de woorden voortspuiten: reden waarom toch het verstant der
Schrif-

Schriften op het minste zorgvuldig is te letten, waar van dikwils bergen van gewichtige zaken afhangen: zoo wil dan Christus bewys ontleenen niet alleen van de minste der letteren Jota of Jod, maar zelfs ook van de geringste tittelen der overige en grotere letteren: omtrent welke nooit eenige bedervinge of verandering geschiedt of ingeslopen is en dat door de groote zorg der Voorzienigheid, met welke God ten allen tyde omtrent de zuiverheit van zyn H. Woort gewaakt en dezelve bewaart heeft: om 't welk alzo op te merken en hier te zeggen, de geleerde MEL. *Antiquar.* S. pag. 3, my aanleidinge gegeven heeft. De wet, meest de zedelyke, zal zig altyt gelyk zyn en blyven zonder eenige de minste verandering; het vierde gebod mischien wegens het aanhangzel uit Gen. II: 2, 3, in haar wezen, niet uitgezondert: Exodus XX: 11, heeft men ook zegenen en heiligen, gelyk Gen. II: 3: op beide plaatsen wordt beoogt de ruste nae de Schepinge: zonder dat dit toevoegzel is te stellen en te agten met Lutherus als een *schmuk* van Moses, ofte cieraat, door Moses bygevoegt, om Israël dezen dag te kragtiger aantebevelen: neen maar het zelve behoort ook tot alle deze woorden, die God sprak. Ex. XX: 1. Dat nu Lutherus, (mischien gedrongen wegens die op malkanderen staande *dista Classica*) zoo spreke, blykt uit zyne Schrift T. VII. *Jenerf.* Ziet FECHTIVE

TIUS *Schediasm. S. Exercitat. III. pag. 621*
 & *seqq.*

Zoo als de wet niet zoude voorbygaan, maar zyn en blyven gelykformig zig zelve, in den zelve zin het *παρέχεται* voorbygaan van hemel en aarde; wanneer APOLLONIUS by PHILOSTRATUS *Lib. IV: 4.* gezegt had, *ὡς γῆ μένει ὁμοία*, aarde blyft gelyk, zoo voegt hy er aanstonts by: *τοὺς δὲ σύζε*, deze beboudt, *καὶ εἰ παρέλεθον* en gy zult niet voorbygaan: merkt op, dat het woordt ook gebruikt worde van de aarde en wel zeer voeglyk: want die zal voorbygaan en zal verbranden met bare werken volgens *2 Petr. III: 10*: op dat misschien dezelve aarde met hare werken, te voren eene lieflicke haardstede van het gevoede vuur der begeerlykheden, een eeuwige plaatze van weedom voor godloze zy, het welk wegens de wroegende geheugenis der zonden, op die aarde gepleegt, daarom te naarder zyn zal, bezonder door de bykomende knagende wurm, die niet en sterft. Geduurig gaat de werelt vobrby: waarom dezelve geheten wordt *ἀλλοίωσις*, verandering by DEMOCRATES, *Sentent. inter Mytholog. à Gale edita pag. 632*: edog deze verandering moet hier niet zoq zeer verstaan worden, als wel die verandering by Petrus in de laatste tyden: waarom misschien hier niet zoq zeer gepast zyn en vlyen de bewyfen, dat het woord *παρέχεται*, voorbygaan, gebruikt worde van brosse en snel
 voor-

voorbygaande dingen, zelfs de beste der werelt: het woort zegt ook *bedriegen*, te *leurstellen*, *voorkomen*: dog ik denke ook niet, dat dit hier voege: hoewel de betekenis kan bewezen worden uit Griexe Schryvers, by welke, van anderen aangehaalt, ik noch voege HOMERUS *Il. a. γ. 131*, hoewel de Scholiaft de woorden van dien Oudsten der Poeëten, wat anders opvat en uitlegt.

C A P. V: 19.

Ὅς δ' ἀν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ.

Zoo wie dezelve zal gedaan en geleert hebben.

Woorden en werken vereifcht Christus en voegt dezelve te zaamen in zyne opregte discipelen: dewyl het noodzakelyk is, zig te beyveren ἔργα καὶ πρῆξις ἀρετῆς, καὶ λόγος, de werken en practyk van deugt, en niet slegts woorden volgens DEMOCRATES onder de Mytholog. van Gale pag. 628: waarom ook de Grieken zeiden λόγον εἶναι, van geen nut en wezendlyke waarde te zyn, slegts te zyn woorden in naam, maar van geen wezendlyke daat. LAMBINUS *ad Horatium Epistol. I. pag. 210.*

C A P. V: 21.

Ἐπίθῃ τοῖς ἀρχαίοις.

Dat van den Ouden gezegt is.

Te regt hebben onze Overzetter: van den Ouden: zoo ook heeyt BEZA: dat de-

Pp

ze

ze spreekwyze in den zelven zin wel gebruikt wordt, blykt uit *LYSIAS Orat. contra Eratosthenem pag. 4*: van een dienstmaagt had hy te voren gesproken, *κατηγόρει, alles verhaalde dezelve*: en aanstonts naa geëindigde reden, *ἐπειδὴ δὲ πάντα εἶρητο αὐτῇ, als alles van haar gezegt was*: Eigentlyk en hier en by den Evangelist luidt het volgens den letter, *baar of den Ouden gezegt*: de zin is: *van haar en van den Ouden*.

CAP. V: 22.

Ὀργισθεῖτε.

Toornig is.

Het woort wordt afgeleid van het Griexē ὄργη, toorn: welke is ἐπιθυμία τῆς τιμωρίας τῆ ἀδικημένης, *denkt*, ἢ λύπη μετ' ὑπαλήψεως τῆ ὀλιγοψύχου, *een begeerte om te straffen dien, die geagt wordt, onrecht of smaakt te hebben aangedaan, of reke droefheit met verbeeldinge van klein geagt te zyn, gelyk het woort ὄργη, toorn verklaart wordt van den Scholiast ad Aristophanis ranas v. 868*. Waar uit blykt, welke eens quade herystogt de toorn is: door welke een mensche vervoert en voortgedreven, kan gezegt worden κηρῶδ, *te razen, onzinnig te zyn en billyk te verwagten heeft, dat een slecht mensch van hem qualyk sprake, dezen zynen toorn met lasteringen doorstrykende, bezonder by den wyn: in dien zin is hy strafbaar en bloot gestelt aan blamoerende sprake, bezonder ἔροχ* κρισεῖ, *strafbaar voor het Gerigte volgens*

Chris-

Christus woorden. By **DIOGENES Laërtius** Lib. II. pag. 142. lezen wy, om het verduitscht maar te melden: *Vertoornt op Aeschines*, zeide hy, zullen wy niet strax wederom met malkanderen verzoenen en aflaten, onzinnig te razen? zult gy afwagten willen, dat een ieder ligt en ligtveerdig mensche van ons een praatje make by de bekers? Hier is de Dativus by *toornig*, *ἐπιτορνισμῶς*, eigentlyk, den broeder toornig: dat onze Overzetters hebben op: by **DIOGENES** *ἑπὶ τοῖς ποτήροις*, tot, jegens: by de LXX Overzetters van het O. Testament *Judic. III: 8.* *ἐν τῷ ἱερὸν Δυμὸν Κούριον* *ἐν τῷ ἱερὸν*, Gods toorn ontslak in Israëel: *ἐν* of *in*.

CAP. V: 25.

Ὁ ἀντιδικῶν.

Wederparty.

Een tegenparty is hier in 't Gerigte: waar van *ἀντιδικῶν* voor pletten en stryden in het gerigte. By **ARISTOPHANES** *Nubib. v. 774.* wordt gemeldt *ὅτιν ἀντιδικῶν* de regtzake der partyen of derzelver regt en klagte. Ziet den Schollast en **SPANHEMIUS** *ad b. l.* Dezelve tegenparty komt voor by **Matthæus**, als die zoude overgeven *τῷ Κριτῆν*, den Rigter. Volgt de *Διενεὴν*, *ἐμπροσθεν*: begryp in het gerigte, by de Latinen *Litator*, *Geregtsdienaar*, die brengt in de gevangenisse en banden: ziet **PLUTARCHUS** aangehaalt van **PFEIFFERUS** *Antiquit. Græc. Lib. II: 24*, daar de Rigters *ἐμπροσθεν* be-
Pp 2 ve-

velen gaven, om te brengen in een plaats, *Decas* geheten, daar de veroordeelde tot de doot wierden verwurgt, hoedanig ook was het *Tullianum* te *Romen*, van welk *SALLUSTIUS* gewaagt in *bello Catilinar. cap. 55.*

CAP. V: 28.

Βλέπων γυναῖκα &c.

Wie een Vrouwe aanziet enz.

Die eene Vrouwe aanziet met een onkuisch en onbeschaamt oog: dewyle nergens meer de onbeschaamtheit getoont wordt, dan in en door de oogen, gelyk *DIONYSIUS LONGINUS* zegt *de sublimit. pag. 19*: ziet mede *Dietericus Antiquit. Biblic. V. T. pag. 789*. Gewis deze kragt en nadruk legt in het woort *Βλέπων*, *aanzien*: van Godt is verboden, aan te zien en de aangeziene Vrouwe te begeeren, en by de menschen wel verdagt en zomtyts gevaarlyk: ziet een exempel by *TOLLIUS Epistol. Itinerar.* zoo als het hem zelve te *Weenen* is gebeurt en aanmerkelyk voorgevallen: het *Latynsche Videre* vinden wy in denzelven zin: *Mars vidit banc visamque cupit*, *Mars ziet dezelve en gezien zynde, begeert by haar*. In dezen zin heevt ook buiten twyffel, edog in een gantsch verkeerde opvattinge, *ΜΕΙΒΟΜΙΟΣ* het begeeren *Prov. XXII: 8* verstaan, daar het *Hebreusche* woort *נָמ*, staat, zeggende eigentlyk *moeyte*, gelyk de *Onze* het ook te regt hebben vertaalt: maar gemelde *ΜΕΙΒΟΜΙΟΣ* heevt

heeft gelezen en het zelve verandert in *inn*, *begeerlykheit*, *verlangen*, *vleeschbelyke wellust*, en verklaart het van Venus, de Min-Godinne, of voortteeling van kinderen, 't zy wettig, of onwettig: hy dwaalt ten hoogsten, als hy daar van afleidt den naam van Venus, de voorste letter Aleph afgelaten zynde. Ziet er van NEOKORUS (dat is KUSTERUS, zynde dezelve, van welken de schone editie van ARISTOPHANES voorhanden is) en SIKIUS *Biblioth. Libr. T. II. pag. 433. Oculis alienorum matrimoniorum subsessores*, ogen, die belberen en lagen leggen aan andere ~~ware wettelyke huwelyken~~, worden verboden en Christus beveelt *pariter & videre sanctè & aspici mutuo pudore*, te gelyk en rein te aanschouwen en aanschouwt te worden ~~met onderlinge schaamte~~, volgens de woorden van VALERIUS MAXIMUS *Lib. II: 1: 5*. De LXX Overzetters hebben ook zaamgevoegt deze twee woorden zien en *begeeren Deuterom. XXI: 11, εὐθυμηθῆς*, hebbende de *Complutenfis, εὐθυμηθῆς*, het zelve woort, als in den text by den Evangelist. Het Griexse woort *μοιχεύειν* voor *overspel doen* en *schenden* in een doende en aandoende zin vinden wy by *LYSIAS Orat. de Herosthene*.

CAP. V: 29.

Christus had gesproken van de quade begeerlykheit: de ogen zyn nu derzelve Aanvoerders, gelyk dezelve ook zyn de zitplaatze der *ichaamte* en *kuisheit*: Ziet

EURIPIDES *Hippolyto*, v. 525 en ATHENÆUS *Deipnosophist. Lib. XIII: pag. 564*. Een onbeschaamt oge wordt gezegt κακῶς εἶδαιν, *quallyk te zien*: daarom vermaant Christus, het oge, dat ergert, σκανδαλίζει *uitterukken*, op dat dus iemand zy ἐνοφθαλμῶς, dat is, *πῦρρεπῶς*, *eerlyk, zedig, ingetogen*, gelyk HARPOCRATION het woort uitlegt in zyn Boek *περὶ λέξεσι*, pag. 78. *fine*. Het oge, waarna men het geheele bestaan des menschen doorgaans opmaakt en gist, moet besonder ἀπλῆς, *eenvoudig* zyn, want dan ὅλα τὸ σῶμα, *het geheele licbbaam* is φωτεινὸν *verligt* volgens Lucas XI: 34.

C A P. V: 34.

Ἐν τῷ ἔρανῳ.

By den hemel.

De H. Schriftuure en Griexē Schryvers zeggen, zweeren ἐν τινὶ, *in iemand*, εἰς τὶ, *by iets*, v. 35, dat strax volgt met eene *accusativous* zweeren iets. Jacobi V: 12. XENOPHON *de Rege Agesilao* pag. 523. ANTONINUS *Liberalis Metamorph.* pag. 5. Zweeren κατὰ en ἐπὶ, *by en op of over iets*. DIONYSIUS, HALICARNAS S. APPIANUS ALEXANDRINUS, en andere. Op den eedt by den hemel schynt my gezinspeelt te hebben LIBANIUS by GATAKERUS *ad Antoninum de rebus suis Lib. II: 4*, daar hy getuigt, gezien te hebben, *schoenmakers en kleermakers* zweerende, *baar werktuig (scalprum, els of vaalde)* *verbessende naa den hemel*. Vers 36. spreekt

spreekt Christus van een zweeren *by het
booft*: het geschiede ook by de *baart*: zoo
deden zelfs Christenen: de Keisers Barba-
rosso en Otto: de Hartog van Alba: Ziet
de Bibliotheca van Neocorus Anni 1697.
pag. 496. In America zweert men ook by
zyne tanden. W A F E R in *Dampiers reisboek*
pag. 15 en 17.

CAP. V: 35.

Μεγάλου Βασιλέως.

Des groten Konings.

By ISOCRATES pag. 128, worden gezegt,
de gevangene in den oorlog haaren Over-
winnaar te noemen Βασιλέα μέγα, den gro-
ten Koning, wolk hoogste gezag zy onder-
worpen zyn: wy met veel beter regt nee-
men alzoo den Heere Godt, welke is de
Koning der Koningen, dien in eene vol-
komendste onderwerpinge, met een voor
Hem vallend hert, al het schepzel gehou-
den is, alle gehoorzaamheit te bewyzen.

CAP. V: 40.

Τὰ δελόντι σοι κριθῆναι.

Met u regten wijf.

Onze Overzetters hebben de woorden
vertolkt: zoo iemand met u regten wijf: dus
ook alle Uitleggers: de spreekwyze, die
de H. Evangelist gebruikt, schynt duister
te zyn: misschien niet ongerymt zoude
men de woorden ook dus kunnen opvatten:
die

966. AANMERKINGEN

die om *u* want halven wil geoordeelt worden, te wèten: van den Rigter in het gerigte en hebben den rok, welken gy hem weigert te geven: Christus wil dan zeggen en leeraren: geeft den rok, een zake van gering belang, om dus den twist, die hy u zayt in de vuurschaar, te ontlopen: hier is dan, geeft liever den bozen, wat toe dan met hem te pleiten en incidenten en moeylykheden af te wagten: in de Grondtale is Dativus en het Griexe luidt eigentlyk: *u geoordeelt te worden*: het *u*, de Dativus, zegt ter oorzaake van *u*, met relatie tot *u* perzoon, met welken hy het wel zoude wagen: de Dativus komt in dezen zin wel meer voor: by POLYANUS *Stratagemat. Lib. I: 13*, wordt ingevoerd de Vrouwe des gestorvenen Mans, willende Menelaus *τιμωρήσασαι άνδρα*, straffen den man, dat is, om des mans wille, ter oorzaake van baren man. Misschien dat ook deze Observatie en verklaringe, gelyk ze nieuw Ligt aan Jesus woorden byzetten, zoo ook eenige goedkeuringe vinden zal.

STANTUM.

Gevisiteert en geaprobeert door de
Eerw. Classis van Breda,

Uit naam derzelve

CORN. NICOL. STRATENUS,
Cl. Deput.

H. LANCHORST,
Cl. p. t. Deput.

BERNARD. DE BUCK,
Cl. p. t. Deput.

JOHANNES JACOBUS KESSLER,

Th. D. V. D. M. Amstelod.

AANMERKINGEN

Over de poorten der helle; ter opheldering van

MATTH. XVI: 18b.

De poorten der helle, welke Christus zegt dat zyne gemeente niet zullen overweldigen, zyn zeekerlyk een duister stuk, wat de letterlyke verklaring aangaat, schoon de zaak zelve klaar genoeg is, welke Jesus, ten opzigte van dezelve, aan syne gemeente belooft. By Grieken, en Romeinen, en ook in der Jooden schriften, komt deeze spreekwyze voor, en uit de Grieksche Overzetting des O. T. zyn die plaatsen, waarin deeze *συναί αδς* of *συναί θανάτου* gevonden worden, reeds bygebragt door de geleerden, welke egter zeer verschillen, in hunne uitleggingen van deeze spreekwyze, ten blyke dat alle die plaatsen, in welke dezelve, of gelyke bewoording gevonden word, nog weinig licht geeven, ter opheldering van de poorten der helle, van welke de Heere Jesus hier gewaagt. Ik zal dat thans niet wydloopig betoogen, naadien de Heer Prof. *Altman* in

29

266. A A N M E R K I N G E N

die om uwent halven wil geoordeelt worden, te wèten: van den Rigter in het gerigte en hebben den rok, welken gy hem weigert te geven: Christus wil dan zeggen en leeraren: geeft den rok, een zake van gering belang, om dus den twist, die hy u zayt in de vuurschaar, te ontlopen: hier is dan, geeft liever den bozen, wat toe dan met hem te pleiten en incidenten en moeylykheden af te wagten: in de Grondtale is Dativus en het Griexe luidt eigentlyk: *u geoordeelt te worden: het u, de Dativus, zegt ter oorzaake van u, met relatie tot u perzoon, met welken hy het wel zoude wagen: de Dativus komt in dezen zin wel meer voor: by POLYÆNUS Stratagemat. Lib. I: 13, wordt ingevoert de Vrouwe des gestorvenen Mans, willende Menelaus τιμωρήσασαι άνδρα, straffen den man, dat is, om des mans wille, ter oorzaake van baren man.* Misschien dat ook deze Observatie en verklaringe, gelyk ze nieuw Ligt aan Jesus woorden byzetten, zoo ook eenige goedkeuringe vinden zal.

A T A N T U M.

Gevisiteert en geaprobeert door de
Eerw. Classis van Breda,
Uit naam derzelve

CORN. NICOL. STRATENUS,
Cl. Deput.

H. LANCHORST,
Cl. p. t. Deput.

BERNARD. DE BUCK,
Cl. p. t. Deput.

JOHANNES JACOBUS KESSLER,

Th. D. V. D. M. Amstelod.

AANMERKINGEN

Over de poorten der helle, ter opheldering van

MATTH. XVI: 18 b.

De poorten der helle, welke Christus zegt dat zyne gemeente niet zullen overweldigen, zyn zeekerlyk een duister stuk, wat de letterlyke verklaring aangaat, schoon de zaak zelve klaar genoeg is, welke Jesus, ten opzigte van dezelve, aan syne gemeente belooft. By Grieken, en Romeinen, en ook in der Jooden schriften, komt deeze spreekwyze voor, en uit de Grieksche Overzetting des O. T. zyn die plaatsen, waarin deeze *συναί αἰῶν* of *συναί θανάτου* gevonden worden, reeds bygebragt door de geleerden, welke egter zeer verschillen, in hunne uitleggingen van deeze spreekwyze, ten blyke dat alle die plaatsen, in welke dezelve, of gelyke bewoording gevonden word, nog weinig licht geeven, ter opheldering van de poorten der helle, van welke de Heere Jesus hier gewaagt. Ik zal dat thans niet wydloopig betoogen, naadien de Heer Prof. *Altman*

29

in

in eene geleerde dissertatie over de poorten der helle, die te vinden is, in het *Museum Helvet. P. IV. p. 515 & seqq.* de meeningen der uitleggers wel beredeneert, en ter toetse gebragt heeft, toonende dat meest alle dezelve het regte doel niet hebben getroffen. De poorten der helle moeten hier zekerlyk niet als bestreedend door de gemeente van Christus, maar als dezelve bestrydende worden aangemerkt, gelyk de Heer *Altman* uit verscheide taalkundige Godgeleerden toont, dit gevoelen ook zelve omhelst, en gestaast heeft. Deze poorten der helle, staan teegen de gemeente van Christus over, welke hy op zig zelve als de Petra gebouwt heeft; en deeze gemeente is het Koningryk der heemelen, gelyk de Heer sanstonds *ÿ. 19.* dezelve noemt. Deze word dikwils in Gods woord beschouwt als eene stad, met poorten, (waarop de sleutelen van het Koningryk der heemelen *ÿ. 19.* ook zien) en dus is het dan zeer gevoeglyk, dat de Heere Jesus, teegenover deeze heemel-stad, en Koningryk der Heemelen, stelt het ryk des duivels, ende der helle, onder de gedaante eener stad, met haare poorten, door welke niet alleen ingaan, die in dit ryk behooren, maar van welke ook uitgaan, die geene, welke zyne gemeente, de stad Gods, bestryden, zo door list als geweld, hoewel zy door geen van beide dezelve zullen vermeersteren. Naar deeze opvatting,

ting, is de helle de hoofstad deezes ryks, waarin de duivel heerscht, waarin hy syne aanslagen teegen de gemeente van Christus smeed, en van waar hy de onderdanen synes ryks, die ook voor hetzelfde stryden, booze engelen, en godlooze menschen, als 't waare uitzend, om teegen de gemeente Gods te oorlogen, en die stad welke op de Petra gebouwt is, op 't selste te bestooken door syne verschriklyke legerbenden, welke hy zelfs, als uit de poorten der helle, teegen haar aanvoert. Heeft de Satan de Petra zelve bestreedend, maar niets op haar gewonnen, hy bestryd ook eeveneens de gemeente, welke op deeze Petra gebouwt is, maar zal ook haar zo min als de Petra overweldigen. Of ik dan het woord *αβυς* tot de Petra, dan of ik hetzelfde tot de gemeente bringe, de hoofzaak lyd daar by niets, schoon ik, met byna alle de uitleggers, voor het laatste gevoelen ben: want zo lang als de Petra, Christus, door den duivel niet overweldigt word, zal ook de gemeente, op deeze Petra gebouwt, door de poortender helle niet overwonnen worden. Het woord *αβυς*, helle, beteekent niet altyd het graf, of den staat der dooden, of een algemeene verblyfplaats derzelve zonder onderscheid, maar het word gelyk in deeze plaats, zo ook elders gebeezeit, van de eigentlyk zo genaamde helle, de rampzaalige verblyfplaats der verdoemden, de plaats hunner

straffe en pyninge. Dit is door verscheide Godgeleerde overvloedig beweert, tegen groote mannen welke dit ontkennen, en is ook genoegzaam het eenpaarig gevoelen der uitleggenen van de poorten der helle, gelyk Grotius zelf bekend over deeze plaats. Indien wy het oog alleenlyk slaan op *Lucas XVI: 23*, zo beteekent daar *adns* zo baarblyklyk de helle, dat *Camero* zelfs het niet kan ontkennen, en *Grotius* vergeeffsche moeite doet, deeze plaats den Godgeleerden te ontwringen. De ryke man was daar in de pyne, verre van Lazarus af, hy leed smerten in de vlam der helle, daar Lazarus in Abrahams schoot vertroost wierd. Daar is eene groote kloof tusschen beide deeze plaatsen, dat niemand uit de eene tot de andere kan overgaan; en de ryke man noemt zyne plaats, deeze plaats der pyninge, voor welke hy zyne nog leevende vyf broeders verzogt te waarschuwen, dat zy daar niet kwaamen. Te recht dringt deeze plaats ook de Hooggel. Heer *Fr. Th. Withof* aan in syne *Comment. de Portis inferni p. 40. & seqq.* daar hy dezelve ook teegen verscheide vittereien manlyk verdedigt, het welk overweerdig is in het werk zelve te worden naagezien.

Aan deeze helle nu, als eene stad verbeeld, worden op eene leenspreukige wyze poorten toegeëigent, om daar door te kennen te geven, al wat in dit ryk des duivels, en in deeze hel-

helsche stad, beraadslaagt en uitgedagt word, teegen de stad Gods, de gemeente van Christus die op de Petra gebouwt is. Want by de ouden wierden de poorten van de Steeden ook tot allerlei overleggingen, en beraadslagingen gebruikt, gelyk reeds overvloedig door verscheide uitleggen van deeze plaats beweert is. De geleerde *Camero* in syn *Myrobec. Evang.* p. 31. maakt hier teegen eene dubbelde zwaarigheid. Voor eerst dat het woord *κατασκευα* dan hier niet al te wel zoude vleien, maar de Heiland eerder zoude hebben gezegt *καταπαρευσει*, terwyl het in listige aanslagen meer aankomt op bedrog en behendigheit, dan op kragt en geweld, die het *κατασκευα* te kennen geeft. Maar *ικουσ ικουσ ικουρος* &c. worden niet alleen van lighaams kragten en vermoogens, maar ook van die des geestes gebruikt, waar door men iemand, ook zonder lighaamelyk geweld verkloekt, en welke vermoogens in beraadslagingen en listige aanslagen zig openbaaren. Daarenboven word wat listig en verstandig eerst belegt is, naderhand dikwils door openbaar geweld, en met kragt ter uitvoer gebragt, gelyk het zo met de aanslaagen der helle teegen de stad Gods geleegen is, zo dat het woord *κατασκευα* hier niet ten onrechte gebruikt werd. *Aelianus Var. Hist. lib. XXII. C. IX.* bedient zig van dit woord, wanneer hy spreekt van de nyd, die braave mannen overwelddigt, en verwisselt het zelve met *κατασκευα*.

574. AANMERKINGEN

ρειν, daar κρατειν δολω met list vangen meermalen beteekent *Matth. XXVI: 4. Marc. XIV: 1.* De LXX overzetters gebruiken μη καταχυσητε voor dringt niet aan om my te troosten *Jes. XXII: 4.* welk καταχυσειν daar zeekerlyk niet van lighaamelyk geweld, maar van kragt en vermoogen des geestes en der reeden, om iemand te vertroosten, voorkomt. De andere zwaarigheid van den Heer *Camero* bestaat hierin, dat hy wel toestaat, dat in de poorten rechtspleegingen en byeenkomsten gehouden wierden, maar ontkent dat iemand ooit beweezen hebbe, dat men de poorten ook gebruikte, tot heimelyke beraadslagingen, die verborgen moesten gehouden worden. Niet ongegrondt schynt deeze teegenwerping van den schranderen *Camero* te zyn, terwyl onder veele andere reedenen, om welke in de poorten de rechtszaaken behandelt wierden, ook deeze is, dat het voor de oogen en ooren aller die in en uit de poorten gingen geschieden, dus allen kenbaar, en overal rugtbaar mogte worden gemaakt, het welk regtsdraads aanloopt tegen het verborgen houden van listige beraadslagingen en overleggingen. Egter kunnen in de rechtspleegingen dikwils ook geheime overleggingen voorkomen, die juist niet bekend gemaakt wierden aan alle die in de poorten waaren. En zo de byeenkomsten, gelyk *Camero* toestaat, in de poorten wierden gehouden, zo konden daar-

daarby immers ook genoeg zaaken voorkoomen die geheim moesten gehouden worden. Daar was in zulke gevallen kans genoeg om het volk eene pooze lang aan een' zyde te stellen. Joab toch heeft Abner midden onder de poorte te Hebron geleit, als of hy met hem iets heimelyk te spreken had 2 Sam. III: 27. Daarenboven hadden de poorten ook opperzaalen, daar men alleen, en van het volk afgezonderd konde zyn, gelyk uit de historie van David blykt 2 Sam. XVIII: 33. En zulke opperzaalen der poorten konden gemakkeelyk gebruikt worden, wanneer iets heimelyk te verhandelen, en te beraadslagen was, dat zo opentlyk voor al het volk, beneden in de poorten, niet welvoeglyk geschieden konde. Ziet ook Pfeifferus in *Antiq. Ebr. Sel. Cap. XII. § VIII.* Dus de zwaarigheden van *Camero* opgelost hebbende koome ik tot het tweede stuk, waarop ik denke dat wel voornaamelyk gezien werd in deze spreekwyze van de poorten der helle. Naamentlyk uit de poorten der steeden trokken de legerbenden uit ten stryde, vooral uit de krygssteeden, en steeden der bezettingen, gelyk wy van Salomen leezen, dat hy zulke schat- en waagen-steeden, en steeden der ruiteren bouwde, voor syne legermacht 2 Chron. VIII, ende ook van Josaphat 2 Chron. XVII. dat hy krygsvolk in alle vaste steeden van Juda leide, burgten en schatsteeden bouwde, en veel volks in de steeden van Juda

had, en krygslieden, kloeke helden te Jerufalem, die in den dienst des Konings waren &c. Wanneer men nu de helle beschouwt, als zulk eene vaste stad, als de hoofstad van het ryk des duivels, zo trekken uit derzelve poorten ten oorloge tegen de stad Gods uit, alle de benden des Satans, booze geesten, en godlooze menschen, die ook dikwils door den duivel en syne engelen ten oorloge worden aangezet, byzonder in het vervolgen en benauwen van Gods gemeente. Paulus vermaant daarom *Ephes. VI: 10—12*. Vorders myne broeders wordet krachtig in den Heere &c. t'zamenvoegende de overheden, en machten, de geweldhebbers der wereld, der duisternis dezer eeuwe, met de geestlyke boosheden in de lugt, alzo de booze engelen de Vorsten meenigmaal ophitsen, om het oorlogswoord aan te gorden. Ziet daar van den vermaarden *Vitringa* over *Jesaias XIII: 2*. Tom. II. p. 398. De heidenen hebben reeds het stookken van het oorlogsvuur aan de helsche Furien toegeschreven, die uit den afgrond opkoomen. Ziet de *Aeneis* van *Virgil* het *Vilde Boek* v. 323. *seqq.* — — 562. waar *Alecto* onder anderen tot *Turnus* zegt:

————— *adsum Dirarum ab sede*
sororum
Bella manu letumque gero.

Op

Op dit stuk van het uittrekken ten oorlogge uit de poorten der steeden, der vaste steeden, der hoofstad eenes koningryks, denke ik dat voornaamlyk bedoelt worde door de poorten der helle, dat is, alle macht en geweld des duivels, en aller zynner booze en helsche werktuigen. En terwyl dit laatste stuk van de poorten, zo veel ik weet, op deeze wyze noch niet zeer aangedrongen is, zal ik zulks met Bybelsche en andere exempelen bevestigen. De Heer *Ewald* heeft in *Emblem. Sacr. Lib. IV. Exercit. III.* om de leegerpoorten gedagt p. 346. welke leegerpoorten zyn Wel Eerw. met veele geleertheit opheldert p. 352. en de Heer *Altman Diff. Cit. Mus. Helvet. P. IV. p. 526.* verwerpt dit gevoelen ten onrechte, uit dien hoofde, dat de leegerpoorten maar vier openingen waren in den wal des leegers, waar door men in, en uit het leeger ging. Want, behalven dat de plaatsen van verscheide schryveren door den Heer *Ewald* aangehaalt, en ook *Josephus de B. Jud. L. III. C. V. § 2.* zyn Hoog Eerw. ook bevestigde leegerpoorten, met deuren en grendels aantonen, zo komt het volgens myn gevoelen juist aan op dit uittrekken der krygslieden ten stryde uit die leegerpoorten, al waren die dan ook niet meer als vier openingen in den wal des leegers, waar over ik my thans niet uitlaate, en waar van de leezers zien kan den vermaarden *Lipsius de Milit.*

578 A A N M E R K I N G E N

Roman. lib. V. dial. V. en anderen. Ik zie ook niet waarom de Heer Prof. *Altman* deze gedagten van den Heer *Ewald* werpen kan, als of daarin de zinspeeling te verre gezogt en te duister waare. Het is immers heel klaar en ligt te begrypen, zo als de Heer *Ewald* het pag. 374. voorstelt, dat de gansche legermagt der helle hier worde verthoont als te velde liggende teegens de stad Gods, en die met een ontzachtlyk leger aantastende, uit welkers poorten voege ik daar by, de helsche benden ten stryde uittrekken tegen de gemeente van Christus, derzelver muuren en vesten bestormen, maar niets daar teegen vermogen, terwyl die gemeente op de Petra gebouwt; verre boven het bereik van al het helsch geweld verheeven, en teegens al wat op haar uit de poorten der helle aandringt, beveiligd is. De Heer *Ewald* neemt de poorten des leegers voor het leger zelve, maar volgens myn gevoelen moet voornaamlyk gezien worden op het uittrekken der benden uit de legerpoorten. Laat ik dit dan met eenige voorbeelden bevestigen. Zo trokken uit het leger der Philistynen in drie hoopen de verdervers uit, 1 *Sam. XIII: 17.* en diergelijke plaatsen meer. *Virgil. Aeneid. lib. VII. v. 521. seqq.*

— — *nec non & Troia pubes.*
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies — —

E n

En te vooren ψ . 308. *seqq.*

*Protinus armati incedunt, quos omnis euntes.
Primorum manus ad portas, juvenumque se-
numque
Prosequitur votis.*

Lib. XII. ψ . 441. *seqq.*

Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens.

Maar terwyl de gemeente van den Heere Jesus hier als eene stad, die op de Petra; gebouwt is, voorkomt, zo wil ik ook lieft het ryk des duivels hier niet als een leeger, maar veeleer als eene stad beschouwen, die uit haare poorten doet uittrekken alle haare macht ten sryde, tegen Christus gemeente. De Heer Prof. *Alman* l. c. heeft pag. 528. verscheide plaatsen bygebragt uit de oude schryveren, waarin de poorten der steeden voor de steeden zelve, gelyk zyn Hoog Eerw. het opvat, voorkomen, dewelke egter niet alle doorgaan. Maar volgens myne opvatting moet ik de poorten der steeden vertoonen als zodaanige waaruit de krygslieden ten sryde trekken. *Homerus* laar zig dus hooren.

Πασαι δ' αἰγυνοτο πυλαι, εκ δ' εοσυτο λαοι
Πεζοιδ', ιππασε-τε, πολυς δ' ορυμαγδου ορεων.

Om-

En Lib. VII: 585. seqq.

*Jamque adeo exierat portis equitatus apertis,
Aeneas inter primos.*

Ook kan daar toe, mynes oordeels, worden gebragt het plegtig openen der poorten van Janus Tempel, wanneer men den oorlog aanving, waarop de gansche toespeeling van *Virgilius* is, *Aen. VII: 607—622*. Maar laat ons tot de geweide Schriften overgaan, in welke ook verscheide plaatsen voorkomen, waarin ons de poorten der steeden vertoont worden als zoodaanige, door welke de benden ten stryde uitrekken. De Koning David laat 2 *Sam. XVIII*. zyne legerbenden uit de poorten der stad te velde trekken tegen Absolom en de Israëlitische legermacht, hy zelve stond aan de zyde der poorte, en al het volk trok uit, by honderden, ende by duyzenden. Dezelve vertooning vinden wy ook 2 *Chron. XX*, hoewel teffens met inmenging van andere zaaken. Juda word vergaadert, ende zy kwamen uit alle steeden van Juda t'zaamen te Jerusaleem. Daar des Heeren aangezigt gezocht hebbende, kreegen zy last, om des anderen daags af te trekken, tegens de Ammoniten, Moabit en Edomiten, ende zy toogen uit Jerusaleem, de hoofstad, ten stryde, werwaards zy ook, na den behaalden zeegen wederkeerden, en Josaphat in de voor-
spit-

spitse van hun. Meer (zulke baarblyklyke plaatsen zal ik niet aanhalen, die een opmerkend Bybel-leezer veel zal aantreffen, door de gansche rolle des Boeks heen. Twee plaatsen zyn my egter voorgekomen, die zeer tot opheldering deezer verklaring van de poorten der helle dienen kunnen, en waarby ik mynen leezer nog een weinig moet doen stil staan. De eerste is uit *Jesaias XIII: 2.* alwaar, volgens het eenpaarig gevoelen der uitleggers, en de klare woorden van den propheet verbeeld word, de werving van krygsvolkeren, en het verzaamen van een leger, om teegen Babel optetrekken ten sryde, en het zelve te verwoesten. De woorden, die aan het einde van *ψ. 2.* staan ויבאו פתחי נריבים, en vertaalt worden, *dat zy intrekken door de deuren der prinsen*, kunnen eenvoudig worden overgezet, *ende laat komen de poorten der vorsten*, dat is de krygsvolkeren uit de poorten der vorsten, die uit de poorten hunner steeden t'zamenkomen, om teegen Babel optetrekken ten sryde. Dus word het woord *μα* komen dikwerf gebruikt voor het komen ten sryde, gelyk nog in dit zelve hoofdstuk *ψ. 5, 6.* en *Jud. V: 19.* eeveneens als *ερχεσθαι* dat by de grieken ook beteekent in den kryg gaan, ten sryde koomen. *Hom. II. E. ψ. 150.*

Τοις εν ερχομενοις ο γερων εκρινατ' οστρυς.

His

His non, venientibus vel euntibus ad bellum senex interpretatus est somnia. En Odyf. Δ. γ. 145, 146.

— — αχαιοι

Ἰλβετ' ὑπο Τροίην πολέμον δρασυν ορμαινοντες.

*Achivi venerunt ad Trojam, bellum audax excitantes, waaruit Matth. XXVI: 47. Joh. XVIII: 3, 4. kunnen worden opgeheldert. Indien men צַנִּינִי תַּחַת מַנְיָן dus vertaalt, zo is de inlaffching van het woordeken door, als of er תַּחַת stond onnoodig; hoewel daarvan voorbeelden genoeg zyn, gelyk de groote *Vitringa* over deeze plaats ook heeft aangetoont. En die vertaaling en verklaring, die ik opgegeeven hebbe, komt ook zeer wel overeen met de gansche vertooning van den propheet, die Babel niet aanstonds als reeds gewonnen voorftelt, zo dat de overwinnaars door deszelfs poorten intrekken, of in de prachtige paleifen der Babiloniers indringen, het welk γ. 16. / 99. eerst volgt, maar de Heere komt daarvoor, als zyn heirleeger teegen Babel verzaamelende, dat uit de poorten der steeden van veele vorften tot de opgeregte baniere by een geroepen wierd, en tzaamen trok, om den ftryd aan te vangen, waarop veelligt de LXX taalsmannen zien met hun ἀνοίξτε οἱ ἀρχοντες. Het ontbreekt ook niet aan geleerde mannen, die iets diergelyks in Jesaias woorden meenen te vinden. De taal-*

taalkundige geneesheer *Arnoldus Boot* in *Animadvers. Sacr. lib. 1. Cap. VIII. p. 68, 69.* verklaart de woorden van de wervingen tot welke de krygslieden vergaaderen voor de deuren der mindere bevelhebberen, en hune naamen laten aanteekenen, om in den oorlog te dienen, en te velde te trekken. De doorgeleerde *Seb. Schmidius* komt nog veel naader by myn gevoelen, deeze woorden vertolkende, op dat komen de poorten der Vorsten, dat is gelyk hy zyne meening naader verklaart in zynen Comment. over deeze plaats van *Jesaias* pag. 133. de Vorsten en alle hunne macht, zo als de poorten der helle, in des Heeren zeggen, *Matth. XVI.* de macht der helle te kennen geeven. Wel is waar, dat de Hooghgel. *Vitringa* pag. 399. dit gevoelen verwerpt, meenende dat eene geheel andere leenspreuk in des Heilands woorden by *Matth. XVI.* plaats hebbe, maar het komt my zo ongeschikt niet voor, nademaal de Heer *Vitringa* zelve over *Jes. XXXVIII: 10.* Tom. II. pag. 336. stelt, dat deeze spreekwyze van de poorten der helle ontleent zy, uit de fabelen der Digtteren oudstydys, die den onderaardschen kolk, welke de afgescheide zielen der verstorvenen ontfangt, als eene groote stad hebben uitgebeelt. Is dit zo, gelyk het is, dan is het niet te verre gezogt, dat de hellsche benden, uit de poorten deezer stad

stad uittrekken ten ftryde, teegen de stad Gods; ende dan kan daarmede zeer wel vergeleeken worden, dat de poorten der voriten by Jefaias, worden geroepen, ten ftryde teegen Babel, dat is, dat de leergemacht der Vorften, uit de poorten hunner fteeden zal opbreeken, om Babel te beoorlogen, ende te verwoeften. Het hoeft niemand vreemd te dunken, dat de poorten, dus gefteelt worden, voor het geene, dat uit die poorten uitgaat. Zo staat er dikwils, dat iets gefchiede naar iemands mond, dat is naar het woord, dat uit zynen monde uitgaat, gelyk de fchrift zig elders uitdrukt. Zo word het land, en het landschap, gefteelt voor het krygsvolk, dat uit dezelve opgekomen, ende t'zaamen gebragt was. Zie 1 Sam. XIV: 25, 26. 2 Chron. XX: 17, 18, en meer diergelyke voorbeelden, in *Glassi Philol. Sacra pag mihi 725. & feqq.* en pag. 127. de plaatsen *Ruth III: 11.* en *IV: 10.* De andere plaats, daar ik op doel, staat in het boek der Richteren *Cap. V: 11.* waarvan de laaste woorden *וְיָרֵד מִן הַשָּׁמַיִם אֵשׁ וְקָרָב* door de LXX vertolkt zyn *τοῦ κατὰ βῆμα αἰ τῆς σελῆς λαῖο*. Ik zal van deeze zeekerlyk zwaare plaatse thans niet meer zeggen, dan tot myn bepaalt oogmerk dient, waar toe voornamentlyk by my in aanmerking komen die uitleggers, welke dit aftrekken tot de poorten van den ftryd verklaaren. *Bon-*
R r fro-

Jeremias haalt reeds uit *Hieronymus* die meening aan, waardoor men aan de poorten der vyanden gedenkt, tot welke de Israëlieten, om dezelve te bestryden, na de behaalde overwinning afgetrokken zyn; en geen wonder! daar de bygevoegde woorden, welke in den grondtext niet staan, & *obtinuit principatum*, zulke opvatting zeer schynen te begunstigen. *Polus* heeft in *Synopsi Critic.* ook *Menachius* en anderen aangehaalt, die van deeze gedagten zyn; en men kan de overzetting der LXX ook daar toe wel brengen; ten minsten laat dezelve het onbeslist, of men hier de poorten van des Heeren volk, of van hunne vyanden hebbe te verstaan. Egter deeze uitlegging strydt, myns oordeels, tegen de omstandigheeden des krygs, *Richt. IV.* beschreeven, want de Jooden wierden door de Cananieten in hun eigen land bestreeden, daar was kryg in hunne poorten *Richt. V: 8.* Zy verfloegen egter deeze vyanden, en joegen dezelve uit hunne grenzen, maar wy leezen nergens, dat des Heeren volk ten deezen tyde in des vyands land gevallen zy, en de poorten hunner vyanden, de steeden der Cananieten bestreeden hebbe; dat het gezegt kan worden afgetrokken te zyn tot (des vyands) poorten. Daarenbooven zo dient men wel te letten op het woord *in* zy togen af, niet *by* zy toogen op tot de poorten, welk laatste,

ste, buiten twyffel, gebeezigt zoude zyn, wanneer op een vyandlyk aantasten der poorten, en der steeden van de Cananieten, door des Heeren volk, hier wierd gezien: De lezer vergelyke hiermeede de voortreflyke Dissertatie van den Heer *A. G. Baumgarten de Notionibus Superi & Inferi Ascensus & Descensus, in Eborograph. Sacr. § XXX.* schoon dezelve, ten opzigte van deeze plaats uit *Richt. V: 11.* van andere gedagten is § XX. Ik begrype dan lieft, dat hier op het uittrekken van des Heeren volk, uit de poorten hunner steeden, in het vlakke veld, gezien worde; om den vyand, die in het land was, slag te leveren, volgens welke opvatting dan ook wederom in deze plaats, de poorten zouden voorkomen als zodaanige, waardoor de krygslieden uittrekken ten stryde, gelyk ik *Matth. XVI.* begrype de poorten der helle voortekomen. Althans τ betekent zulk een afrekken van de hoogte, en uittrekken uit de steeden ten stryde in het vlakke veld, daar men gemeenlyk slag leeverde, en het welk laager, als de bemaarde steden was, uit welcher poorten men dan afrok 1 *Sam. XXVI: 10.* *XXIX: 4.* 1 *Reg. XV: 19.* 2 *Chron. XVI: 3.* *Jer. XXI: 2.* aitemaal plaats en door den Heer *Baumgarten l.o.* aangehaalt, die daarmede ook te recht vergelykt de latynsche spreekwyzen *descendere in aciem, praelium &c.* En de letter τ in τ in τ eigenlyk tot de

Rr 2

poor-

98. A A N M E R K I N G E N

poorten belet deeze verklaring niet; want men kan dat gevoeglyk hier vertaalen *van de poorten, voor de poorten*, gelyk de voorbeelden, door Noldius in *Concord. Par. tit. n. 1. en 2. lit. 4*, overvloedig bewyzen, zelfs ook *van de poorten, of uit de poorten*, gelyk *Nebem. XII: 44.* door Noldius *n. 15.* bygebragt. Ik kan egter niet naalaten, hier noch eener verklaring te gedenken, die de Hoogheerw. Heer Prof. Kuypers in zyne *Dissertatie ad varia V. T. loca ex dialectis vindic. & illustr. p. 62.* en de Weleerw. Heer G. F. Lette in *Novis & Tertius Curis ad august. Debora Cantic. p. 64.* hebben voorgedraagen, en de laatste ook omhelst heeft. Volgens dezelve beteekenen hier de poorten het vyandlyk leger, die door den vyand bezette en ingehouden posten, tot welke het volk des Heeren afkwam, als tot de waateren, om daar het bloed der vyanden, als waater, met hunne waapenen te scheppen, volgens den hoogdraavenden spreektrant der Oosterlingen, uit welke aanmerking een aangenaam licht ook over het voorgaande deezes vers verspreit word; gelyk by de aangehaalde Schryvers naader te zien is. Wil iemand de poorten, tot welke des Heeren volk aftoog, hier in deezem zin opvatten, zo dient de plaats evenwel eenigzins tot opheldering van myn gevoelen over de poorten der helle; niet in zo verre het af-
trek.

trekkende volk des Heeren deeze poorten nu bestreed; maar in zo verre, als voorheen de Cananieten uit deeze poorten des Heeren volk bestreeden hadden. Edoch ik blyve lieft by myne verklaring, om die poorten te verstaan, door welke des Heeren volk uittrok ten sryde, zo als de poorten te vooren *y.* 8. genoomen moeten worden; zo veel te meer, om dat, als dan die groote omkeering, en verandering van zaken, beeter in het oog valt, dat het volk des Heeren, uit die poorten, in welke het eerst door de vyanden bestreeden wierd, nu op zyne beurt de vyanden wederom bestreed, en bevocht.

En door alle de macht, die nu op zodaanige wyze uit de poorten der helle tegen Gods stad uittrekt, versta ik niet alleen, de geweldenaaren en vervolgeren van Christus gemeente, maar ook de valsche leeraaren en apostelen des Satans, die de waarheit, enmits dien ook de Kerk bestryden, in het byzonder die groote waarheit, waar by de Kerk staat of valt, dat Jesus is de Christus, de Zoon des leevendigen Gods: Want zulke leeraars, en derzelve godlooze lebr, behobren sekerlyk ook meede tot de vyandige legerbenden des Satans; en worden dikwerf als de Kerke Gods bestrydende, en als daartoe uit de helle opkoomende, en van den duivel tegen Gods gemeente uitgezonden, be-

50. AANMERKINGEN

schouwt; al het welke ik thans, om niet te wydloopig te worden, niet verder uitgebreiden zal. Dus neeme ik gaarn over al het zaaklyke, uit de schoone verklaring, die de Hoogeerw. Heer *Fr. Th. Withof* van de poorten der helle gegeven heeft, neemende dezelve hier hoofzaaklyk voor de valsche leeraaren, en derzelve dwaalleere, aller byzonderst die der Pharifæen, en Sadducæen, ziet deszelfs doorwrogte *Comment. Philol. Theol. de Portis Inferni*. De ruimte verklaring van des Heilands belofte, is hier, naar myn oordeel, de beste; gelyk zyn Hoogheerw. p. 57, 58. ook de vervolgeren der Kerke, en den Antichrist voornamentlyk, tot deeze poorten der helle brengt; en ik ook gaarne hier onder betrekke, al wat de Hoogheerw. Heer van *Till* in zynen *Comment. over Matth. XVI: 18.* zo uitmuntend aangemerkt heeft, van de vervolging en benauwing der Kerke, in de poorten van het ryk, en de stad des Antichrists, waar in de dood en de helle heerschen, schoon ik my weederom daarby alleen niet bepaalen kan.

Ten besluite deezer verhandeling merke ik noch aan, dat toen de Heere Jesus deeze belofte deede, Johannes de Dooper kort van te vooren in de gevangenis was onthoofd geworden, door Herodias listige aanslagen, en door het geweld van Herodes, den Viervorst. Zulk een groote pi-
laar

laar van de stad Gods dus ter needer geworpen zynde , door helsche list, en geweld , ende de gemoederen der discipelen daarover noch verlaagen , en ontroert zynde , zo beurt Jesus hen op, door hen te verzeekeren , wat ook byzondere leeden , ja zelfs groote voorstanders der gemeente, in het tydlyke en lighaamentlyke mogte overkoomen , dat evenwel de poorten der helle , de gemeente zelve, noch door list noch door geweld zouden overmeesteren. En deeze aanleiding , tot zoodaanig een gezegde van den Heere Jesus , past ook wonder wel op die toezegging , welke aantsonds *ÿ. 19.* by *Matth.* volgt: Ende ik zal uw geeven de sleutelen van het Koningryk der heemelen , ende zo wat gy zult binden op der aarden zal in de heemelen gebonden zyn enz. Want deeze sleutelen des heemelryks zouden in Christus gemeente blyven , en derzelve leeraaren zouden niet schroomen , dezelve waar het noodig was te gebruiken ; of schoon Johannes de Dooper , in den haat van Herodias geraakt was , ende door Herodes den Viervorst in de gevangnisse geworpen , ja! ten laaften , op deszelfs bevel daarin onthoof was geworden ; om dat hy gebonden had , wat in den heemel gebonden was , zeggende tot Herodes , het is u niet geoorlooft , uwes broeders Vrouw te

te hebben, * also God zulks wel strengelyk in syne wet verboden had, uitgezondert alleen het geval, wanneer die broeder zonder erfgenaamen by syne Vrouw te hebben, overleeden was.

* De W. E. Hr. KESSLER bewyft in het 3. Stuk van het tweede Deel der *Academie der Geleerden* nader, dat deeze Broeder van Herodes den Viervorst, wien hy zyne Vrouw de berugte Herodias ontnoomen heeft, niet geweest zy Philippus de Viervorst. maar een ander zynen Broederen, Herodes, toegenaamt Philippus. H. V.

T. VIEROOT,

Predikant te Wormer.

P R O E V E

Eener proeve over de

V E R K L A R I N G E

Van

ZACHARIA XII: LI—

§ I.

Deze Verhandeling van M. F. M. MAURITIUS genaamt *de Proeve eener Verklaringe* enz. mynen Broeder H. VIEROOT, door een geleerd Man uit Duitsland toegezonden, met aanradinge van dezelve in zyne *Amsteldamsche Bibliotheek* te plaatsen, indien het met myn genoegen kon geschieden: en my teffens door een brief van dien zelve geleerden Heere verzogt zynde, om in eene note myne bedenkingen op dezelve er by te voegen, of edelmoedig myne toestemminge aan het gevoelen, daar in beweert, te geven. Deze Verhandeling lezende, bevond ik dezelve overwaardig den Nederlandschen Lezer (zy was in het Hoogduitsch gedrukt) mede gedeelt te

Ss

wor-

worden; weshalven ik gaarne tot de uitgave derzelve aanstonds bewilligde: dat ik was zo gereed niet, om daar by iets aan te tekenen, en wel ter dezer oorzake.

- (1) Om dat ik het gevoelen daat in beweert, en verdedigt, wel aardig uitgevonden, en met veel schranderheit, en geleertheit aangedrongen, maar de bewyzen voor het zelve niet overtuigend genoeg oordeelde, om er myne toestemminge aan te geven, en dus genootzaakt zou zyn, indien ik er iets by doen wilde, het zelve van stuk tot stuk te wederleggen, en myne over die plaats opgegeve gedachten, of, zo ik nu iets anders gevoelde, dan djt met andere bewyzen te staven: 't welk doende, zou daar uit ligt een pennestryd konnen geboren worden, welken ik, als dikwils van slofte gevolgen, nimmer gezocht hebbe, en waar in ik my in myne hoogklimpende jaren niet gaarne wil begeeven; gemoet het *αλνδευ εν αγανη*, lyder! zelden tot het einde des fryds by zulken, die in gevoelen van anderen verschillen, en de pen tegen malkander opvatten, ongeschonden plaats blijft houden.
- (2) Om dat ik liever eerst met alle bezadigheid het stuk wilde overwegen, dan my te zeer verhaasten: en ook redelyk dacht te zyn, den Lezer wyheit te geven,

ven, om zonder vooringenomenheit, die verhandeling te kunnen overpeinzen.

- (3) Om dat ik te dier tyd my met vele bezigheden bezet vond, die my verhin-derden dit werk aan te vangen, en my noodzaakten, of het zelve geheel na te laten, of ten minste eenigen tyd uit te stellen, en daar toe bekwamer gelegenheit af te wagten. Trouwens, er was ook geen *periculum in mora*, de Kerk of het geloof leed er niet by.

§ II.

Om egter aan het vriendlyk verzoek van dien geleerden Heer te voldoen, zal ik (met betuiginge van voor bondige redenen, zo imand dezelve voor een ander gevoelen te borde mogt brengen, gaarne te willen wyken, en het der waarheit gewonnen te geven; edog niet voorneemens te zyn my met imand hier over in stryd te mengen.) myne aanmerkingen den Lezer mede deelen: en wel in dezervoegen, dat ik eerst zal opgeven al 't gunt, myns eragts, ter regte bepalinge van den zin dezer plaatse van Zacharias moet in het oog gehouden worden, en dan daar aan zal toetsen hoe verre het gevoelen in *de proeve* van den Heere MAURITIUS voorgestelt, of het geen ik voorgestelt hebbe, steek konne houden.

§ III.

Ter bepalinge van den regten zin dezer plaats vordere ik 't geen in de nasporinge van den zin in alle plaatsen der H. Schrift moet in agt genomen worden; waar toe ik meene de volgende stukken te behoren.

- (1) Dat die zin uit de woorden, zo als zy in den oorspronklyken text staan, behoudens de kragt van derzelve betekenisse, zo veel mogelyk is, voortvloeje.
- (2) Dat die zin in het verband van zaken, waar in die plaats voorkomt, wel voege, ja best voege.
- (3) Dat die zin volkomen aan het oogmerk des Schryvers voldoe.
- (4) Dat er welvoeglyke reden konne gegeven worden, waarom de Schryver zulken zin in die bewoordinge heeft voorgestelt.

Deze stukken, en meer weet ik niet dat men er by vorderen kan in de verklaringe van de voorhanden zynde plaats.

§ IV.

Wel aan! laten wy nu eens de verklaringe van deze plaats in de proeve vervat, en de zin daar in aan deze woorden geven proeven, en zien, of zy aan de voorgestelt.

gemelde stukken voldoe, dan niet, om een vast besluit te kunnen maken, of dezelve stant grypen konne, dan van de hand ge-
wezen diene te worden.

§ V.

Ik vrage dan, of de zin van den Schryver aan de woorden gegeven, en hoofdzakelyk hier op uitkomende, „ dat wel alle
„ geslagten der Joden, maar voornament-
„ lyk dat geslagt, het welk uit *David's* huis
„ door zynen Zoon *Nathan*, en byzonde-
„ rer uit dezès huis door eenen *Levi*, en
„ allerbyzonderst door een afstammeling uit
„ diens huis genaamt *Simeï* voortgeteelt,
„ zal treuren over de mishandeling van
„ de Christus ter oorzake dat hy een na-
„ bestaande van die laatste zou zyn;” na-
tuurlyk vloeje uit dezelve zo als zy in den
oorspronklyke text staan? en antwoorde
daar op, met volle gerustheit, neen. Want,
daar uit de woorden, zo als zy in den
grondtext staan, natuurlyk vloeit, dat vier
onderscheide geslagten op denzelven tyd,
dog elk afzonderlyk, zullen rouw bedry-
ven: namentlyk (1) het geslagt van het
huis van *David*; (2) dat van het huis van
Nathan, (3) dat van het huis van *Levi*,
en (4) eindelyk het geslagt van *Simeï*. Daar
maakt de zin van den Schryver hier maar
een geslagt uit het zelve huis van *David*,
dog uit een byzondere tak van *Nathans*
S: 3 huis,

huis, en hier weder uit een byzondere tak van *Levis* huis, en vervolgens weder uit de byzondere tak van *Simsi* voortgesproten, er van, het welk hy stelt meer dan alle de andere geslagten te zullen rou bedryven. Dus onderschikt de Schryver in vervolg van tyd het geslagt, daar de 4 geslagten ter zelve tyd in den text van malkander onderscheiden worden: en hy geeft aan het woord לבד (*lebad*) met betrekkinge op dat geslagt de betekenis van *by uitstek, voornamelyk, boven anderen*, daar het zelve niet anders kan betekenen dan, *afzonderlyk, alleenig, op zig zelf*; dewyl het zelve woord zo wel met betrekkinge tot alle de ongenoemde, als tot de genoemde geslagten hier gebruikt word; zulks door dezen zin aan de woorden te geven, de kragt der betekenis van dezelve niet alleen vermindert, maar geheel weggenomen word.

§ VI.

Voegt ook deze zin van den Schryver wel in het verband van zaken, waar in deze plaats voorkomt? Immers neen: en dit geeft de Heer MAURITIUS zelf duidlyk te kennen, als hy, om zyn gevoelen aanneemlyk te maken, zegt, dat de profet in 't voorgaande voorspeld hebbende, dat er een zeer grote rouklage over den doofstokenen Christus zou zyn, nu *quasi aliud agendo*, als 't ware door iets anders te doen,

doen, of over iets anders te handelen, den in zynen tyd levende Joden nader heeft willen bekend maken, uit welke nakomelingschap van David, de aan David beloofde Messias voortkomen zou. Daar ondertuschen geen de minste blyk zig opdoet, dat de Profeet tot iets anders overga: in tegendeel het verband van zaken zig natuurlyk vertoont, als men een voortgang in de profectie stelt, zo, dat eerst in 't gemeen gezegt zynde, die groote rouw in 't gehele Land, en de hoofdstad Jeruzalem te zullen zyn; nu de gellagten des Volks, die het Land en de Stad met rouw vervullen zullen, opgegeven worden, zommigen met name, anderen, en wel de meesten, ongenoemt.

S VII.

Voldoet ook de zin van den Heere MAURITIUS aan het oogmerk van den Profeet? ik vinde my genootzaakt ook dit met *neen* te beantwoorden. Want, wat is tog het oogmerk van den profect in dezen? ik meene, om ons te tonen, op wat wyze het voornemen van God ten goede van de Joden zig door de milde bedeeeling van den Geest der genade aan de zelveu zou openbaren. Nu dat laat zig in 't geheel niet zien, door het bymitsel groot gehuil van zulken, die tot een bezondere tak van Davids huis behoren, enkel om dat de Christus,

tus, uit dezelve tak van *David's* huis oorspronklyk, een nabestaande van hun was. Maar het doet zig duidelyk voor door de verootmoedigende droeffenisse naar God, ter bekeeringe van die byzondere geslagten, zo als ik in 't vervolg zal betogen.

§ VIII.

Er kan ook geen gevoeglyke reden gegeven worden, waarom die zin van den Heere MAURITIUS, gestelt in zulk eene bewoordinge als hier, voorgesteld zou zyn. Ik weet hy zegt het tegendeel, en geeft reden waarom gezegt word, *het geslagt des huizes van David enz. zal rouwklagen*: om namentlyk ons te leeren, niet alleen, dat de afstammelingen van *David*, door *Nathan*, *Levi*, en *Simei*, by uitstek zouden droevig zyn; maar ook, dat de Messias uit die Linie van *David's* huis, die door *Nathan* en *Levi*, tot op *Simei*, en vervolgens uit dezen laatsten zou voortkomen, zyn oorsprong halen zou. Ja hy geeft een allerbyzonderste reden, waarom de profeet, met betrekkinge tot *David*, *Nathan*, en *Levi*, van een huis gesproken hebbende, zulks niet doe ten opzichte van *Simei*: namentlyk om dat, daar de drie eersten reets in hunne afstammelingen een huis hadden, de laatste, als nog een jong, ten minsten een onmondig kind, nog geen huis had: 't welk hy tydrekenkundig meer dan waarschylyk te

§ 5

zyn

zyn tragt te betogen. Edog deze reden, als te verre gezogt, en op enkele giffingen-
 steunende, kan by my genen ingang vin-
 den. 't Komt my voor, dat de profheet,
 als hy hier de afkomst van den Messias zo
 na had willen bepalen, dit niet *quasi aliud*
agendo, als 't ware door iets anders te
 doen, maar regtstreeks, veel gevoeglyker,
 en duidelyker, met minder woorden zou
 gedaan hebben, ten einde de Joden van
 zynen tyd het ter harte nemen en wy het
 verstaan mogten: als (by voorbeeld) dezer
 wyze, het geslagt van *David*, door *Nathan*,
Levi, en *Simei*, dezen over agterkleinzoon
 van (*Rhesa*) de Zoon van *Sorobabel*, zal by
 uitstek droevig zyn over de doorstekinge
 van den Messias, om dat hy uit die zelve
 huizen voortgesproten, hun bloedverwant
 zal zyn. Trouwens, zou de droeffenis ter
 oorzaak van naverwantschap zo groot zyn
 by die menschen, dan was dezelve maar
 een uitwerkzel der natuure, enkel harts-
 togtelyk, 't welk stryd tegen het verband
 van zaken, waar in dezelve voorkomt als een
 gevolg en uitwerkzel van de genade. Want,
ik zal uitgieten den Geest der genade enz. en
zy zullen over hem rouwklagen enz.

§ IX.

Zyn nu de zaken zo, gelyk zy zyn, het
 besluit moet volgen, dat, hoe aanneemlyk,
 en waarschynlyk ook de Heer MAURITIUS,
 zyne

601. *Proeve eener Proeve over de Verkl.*
zyne verklaringe poge te maken, dezelve
egter geen stand konne houden.

§ XI.

Ik zal dan overgaan, om ook myne ge-
geve verklaringe, over deze woorden te
vinden in myn boek, het welk ten tytel
heeft: *De Weg des allerhoogsten in zyn bei-
ligdom* enz. p. 82— aan de opgemelde Con-
ditien te toetzen, en, het zelve, daar aan
voldoende, van de zwarigheden, door den
Heer MAURITIUS, daar tegen ingebracht,
ragt te ontheffen.

§ XI.

Zeker 'er is niets in de voorgeselde
Conditien vervat, waar aan onze verkla-
ringe niet ten volle beantwoorde, Want

§ XII.

(1) De zin, dien ik aan die woorden ge-
geven hebbe vloeit van zelf daar uit,
en behoud de kracht der betekenis van
yder woord, 't welk ik vertrouwe door
allen, die der Hebreuwsche tale kundig
zyn, my te zullen toegestemt worden.

§ XIII.

(a) Deze zin voegt zeer wel in het ver-
band

band van zaken , waar in deze woorden voorkomen. Ik heb in myne verklaringe van deze woorden, in myn opgegeven boek, *de Weg des allerhoogsten* enz. getoont, dat deze woorden zo in verband van zaken staan met de gedane belofte vers 10. *Ik zal over het huis van David* enz. dat zy het middelyk gevolg van de milde bedeeeling van den Geest der Genade enz. aanwyzyn; invoegen de kennis, die zy door den Geest der Genade van de voortreffelykheit, en dierbaarheit van den Messias zouden verkrygen, hen gelovig tot hem zou doen uitgaan, en eene ware ziels verootmoediging wegens de schandelykheit hunner misdaad in het mishandelen van den zelve doen tonen, in eene droeffenisse naar God, welke eene onberouwelyke bekeeringe werkt: en zeker dit moest nootzakelyk het gevolg van de Genadewerkinge des H. Geest zyn, en geen ander kon dezelve hebben. Want, die de Geest der Genade deelagtig, en door dezelve bewrogt word, krygt daar door verligtte oogen des verstantis, om de wonderen van Gods wet te aanschouwen, word, daar door aan zig zelf bekent, krygt daar door een regt gezigt van de schandelykheit zyner overtredinge; en dit moet nootzakelyk een heilige beschaamtheit, en ziels verootmoediging, een waaragtig berouw, en hartelyke droeffe

fenisse in hem veroorzaken, en teffens hem aandryven, om met een opregt gelove Christus in de kragt van zyn lyden en zoen-offer aan te neemen. *Jer. XXXI: 19. Ezech. XXXVI: 26—31.*

§ XIV.

- (3) Deze zin der woorden treft ook het doel van den profeet van my boven § 7. opgegeven; want deze zin der woorden leert ons, dat God door den Geest der Genade mildelyk aan de Joden deedeelt, dezelve tot het gelove in den Messias, en een ernsthaftige waaragtige bekeeringe bewerken, en daar door het voorneemen zyner genade aan hun als het overblyfzel naar de verkiezing der genade openbaren zal.

§ XV.

- (4) Eindelyk 'er is ook goede reden te geven, waarom de profeet dezen zin in die bewoordinge heeft voorgesteld: *het geslagt des Huizes van David enz. zal rouwbklagen*: Want dezen met name noemende, en voor alle de andere genoemde geslagten plaatsende in den algemeenen rouw des Volks, wyft hy daar mede aan, dat de aanzienlykste onder de Joden zo wel de uitwerkinge van den Geest der Genade in eene regte zielsverootmoe-

moediginge zullen vertonen, als de mindere onder dezelve: ja dat deze zich by uitstek schuldig kennende de andere zullen voorgaan, en dus door hun voorbeeld zullen opwekken tot de bekeeringe des geloofs.

§ XVI.

Ik weet, de Heer MAURITIUS, brengt tegen deze onze verklaringe, (die ten grootendeele overeenkomt met die van anderen, welke ons zyn voorgegaan), eenige zwaarigheden in: dog wy meinen in staat te zyn die wel uit den weg te kunnen ruimen. Want

XVII.

Wat de zwaarigheid betreft, dat wy dus *het huis van David* enz. oneigentlyk opvatten, 't welk niet geschieden moet zonder nootzake, die hier niet is, als wy het stuk zo begrypen als zyn E. doet. Deze zwaarigheid is van weinig belang. Want ik zegge voor eerst, dat, als wy die benamingen geheel oneigentlyk namen, daar in slegts den profeet zelf op 't spoor volgen zouden, als die reets in het voorgaande *het huis van David* oneigentlyk heeft gestelt, om de groten van het Joodsche volk daar door uit te beelden. Want de belofte van de milde bedeelinge van den H. Geest, is
geen

geen byzonder voorregt voor de nakomelingen van *David*, en de eigentlyke bewoonderen van Jeruzalem; maar heeft zyne betrekkinge tot het geheele Joodsche volk, zo de groten als de kleinen onder het zelve, zie *Ezech. XXXVI: 26— Jes. XLIV: 3.* vergel. *C. XXXII: 15.* Ik voege hier ten tweede by, dat ik, die benamingen niet geheel oneigentlyk opvatte, want ik zegge duidelyk, dat ik door het geslagt van het huis van *David, Nathan, Levi* en het geslagt van *Simeï*, het koninklyk, uit *David*, dat der profeten Inzonderheit uit *Nathan* oorspronklyk, dat der Priesteren uit het voornaamste huis van *Levi Aaron* namentlyk, en dat der *Simeiten* uit *Simeï* den jongsten zoon van *Gerson*, die de oudste was van *Levi*, versta, dog voornamentlyk zulken onder dezelve, die de ampten aan die huizen, en dat geslagt verknogt, zullen bedienen.

§ XVIII.

Dus moet ook de tweede zwafigheid tegen ons gevoelen vervallen, welke hier in bestaat, dat het nergens gebruiklyk is, derwyze *Synecdochice* (zamenvattender wyze) van het huis eens perzoons te spreken, dat het betekene zulke in 't gemeen, die die zelve waardigheit, als die zelve persoon bekleden. 't Is wel (zo zegt de Heer MAURITIUS p. 89.) in een redeneerend

rend verhoog gebruikelijk , in plaats van een geheel soort , de *individua* (ondeelige) te noemen: by voorb. die stelling, *grote geleerde kunnen feilen*: zou ik ook dus kunnen uitdrukken, 'er kunnen ook *Leibnitsen feilen*: maar niet, *het geslagte des huizes van Leibnits kan feilen*. Want; om nu geen critiques op het bygebragte voorbeeld van den Heer MAURITIUS te maken; ik zou anders kunnen zeggen, dat de naam van *Leibnits*, als zynde een beroemd Wysgeer, wel voor grote wysgeeren, maar niet voor grote geleerden in 't gemeen zou kunnen genomen worden: elk ziet ligt, dat die zwaarigheid myn gevoelen in 't minst niet drukt: dewyl ik het geslagt van *David, Nathan, Levi, en Simeï*, zo opvatte, dat ik 'er de nakomelingen door versta: maar vermits *David, Nathan, Levi, en Simeï*, doorlugtige stamvaders van de koningen, profeten, priesters, en bedienden van het oude heiligdom geweest zyn, uit welken ook zulken zyn voortgesproten, meene ik niet mis te tasten, als ik de huizen van *David* enz. zo aanmerke, als bediedende die uit deze beroemde mannen voortgesproten aanzienlyke mannen.

§ XIX.

Er is egter een zwaarigheid, die tegen myn gevoelen zou kunnen ingebragt worden:

608 *Proeve gener Proeve over de Verkl.*

den : namentlyk , dat men wel leeft van een huis van koningen door *David* , van priesteren door *Levi* , en van een geslacht der mindere bedienden van het oude heiligdom door *Simeï* voortgeplant : maar nergens in de H. Schrift van een huis van profeten , of zelf van een huis in 't gemeen in betrekkinge tot den profeet *Nathan* meldinge gemaakt vind ; zulks men, niet wetende of *Nathan* de profeet wel een huis gehad hebbe , ook geenen grond hebbe , om te stellen , dat hier op dezès profeets nakomelingen gezien worde.

§ XX.

Dit is een zwaarigheid , die ik my zelve al , toen ik de verklaringe dezer stoffe onder handen hadde , gemaakt hebbe , en , dit bekenne ik edelmoedig , waar voor ik lange gestaan hebbe , als niet wetende hoe ik dezelve op eene wyze my zelf voldoende t'eenemaal konde uit den weg ruimen ; ja ik ga verder , en zegge , dat ik tot nog toe niet gevonden hebbe , waar in iemand ten volle berusten zal , die juist daar op gezet is ; dat men hier toe in staat zy , om zeker te betogen , dat *Nathan* de profeet een huis van profeten voortgeplant hebbe.

§ XXI.

§ XXI.

Edog deze zwaarigheid weegt thans zo zwaar niet meer by my, als ik my herinnere, dat dit zo streng niet behoeft gevordert te worden. 't Is, myns bedunkens, genoeg als men, bewezen hebbende, dat het huis van *Nathan*, en het geslagt daar van onderscheiden word van de huizen en geslagten van *David* en *Levi*, en van het geslagt van *Simeï*, in staat is te tonen, dat ten tyde dat *Zacharias* deze profeesie voortbragt, de huizen, en geslagten van *David*, *Levi*, en *Simeï*, meer dan anderen bekend, en in aanzien waren, en ook zulke personen uitleverden, uit welken diergelyken konden voortkomen: want, dit bewezen zynde van die drie, mag men ook wel onderstellen, dat het geslagt van het huis van *Nathan*, onderscheiden van, en gevoegt by die van die drie doorlugtige personen, ook als van een persoon boven anderen van die naam wegens zyn ampt of bedieninge aanzienlyk aan te merken zy; schoon elders van zyn huis zo uitdruklyk niet gesproken word; nu is 'er geen persoon *Nathan* genoemd, zo beroemt wegens zyn ampt als die profeet, die by

Te

den

610 *Proeve eener Proeve over de Verkl.*

den koning *David* den vryen toegang had, en in de bevorderinge van de opvolginge van *Salomon* op zynen troon voor alle anderen de hand gehad heeft. Zie i *Kon.* I:

§ XXII.

Het heeft ook niet veel omflags nodig te bewyzen, dat het huis van *David* en *Levi*, gelyk ook het geslagt van *Simei* zeer bekend, en aanzienlyk waren ten tyde van *Zacharias*; want de hoofden des Volks dat uit de *Babylonische* gevangnisse wedergekeert is, *Zorobabel* uit het huis van *David*, *Josua* de hogepriester, en *Ezra* de schriftgeleerde, uit het voornaamste huis van *Levi*, dat van *Aaron*, waren ten tyde van *Zacharias* aanzienlyk, en daar het geslagt van *Simei*, of der *Simeiten*, van God gestelt was tot het waarnemen van de heilige dingen in zyn huis, is het ook te denken, dat er van dezen ook in aanzien zullen geweest zyn.

§ XIII.

§ XXIII.

Men zal zeggen, toegestaan zynde dat *Nathan* de profet kinderen, en dus een huis gehad heeft, volgt egter daar uit niet, dat hy uit zyn geslacht profeten nagelaten heeft, of nalaten zal. Want het prophetisch ampt gong niet over van den Vader op de Zonen, gelyk als dat der koningen, en der priesteren. Die laatste ampten waren door God zelf aan de huizen van David en Levi vastgemaakt, maar niet het eerste het profetis ampt. Want schoon van zonen der profeten gesproken word, die zyn niet hunne eige zonen, maar slegts hunne Leerlingen, zie 2 Kon. II. Dog ik antwoorde hier op, dat het my zeer waarschynlyk voorkomt, dat deze beroemde propheet *Nathan*, zyn kinderen wel onderwezen, en dus ook een huis van Schriftgeleerden zal nagelaten hebben.

§ XXIV.

Zie daar de reden die my wederhouden, om in het gevoelen van den Heere *M. Mauritius*, in zyne proeve (ik zegge

T 2

het

612 *Proeve eener Proeve over Zach. XII: 11—*
het nog eens ten blyke myner agtinge
voor 's mans geleerdheit) met veel fchran-
derheit aangedrongen , te treden , en het
myne tot nog toe vast te houden. Vind
imand dezelve niet voldoende , en heeft
hy vaster bewyzen voor het eene of an-
der gevoelen , wy zyn gereed , om het
der waarheid gewonnen te geven , en zelf
het waarschylykste boven het myne te
stellen , en nodigen derhalven elk , dien
het lust , zyne bondigere gedagten in 't
Ligt te geven.

JOHANNES VRIEMOET,

Predicant te Princeland,

AANMERKINGEN

Over den

EVANGELIST MATTHÆUS.

Zynde een vervolg op pag. 566.

CAP. VI: 1.

Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην &c.

Hebt agt, dat gy uwe aalmoesse enz. 1

De Heere Christus, de hoogste Leeraar der gerechtigheit, Die, niet zo zeer het werk der handen, als des herten in de goede pligten, om dezelve in der waarheit te doen, pryft en wil, boezemt hier in en pryft aan de grootste oplettendheit en zorgvuldigheit van 's menschen gemoet: het Griexe woort *προσέχειν*, door *agtbekken* vertolkt, komt in dezen zin voor by Griexe Schryvers en wordt gestelt tegens het Griexe *παρακύειν*, *onoplettend*; *negligent te zyn*: wanneer iemand, wel iets hoort, maar laat voorbygaan, zonder daarop verder te letten en agt te slaan, als of hy niets gehoord hadde: het eene ord als in, en het

Tt 3

an.

andere wederom uit : want dit zegt het Griexē παραγγέλιον. Christus wil zeggen, deze myne geboden hoort zoo, dat gy dezelve niet slegt alleen met eene zwemmen- de kennis in de herzenen, hebt in 't geheugen, maar ook met applicatie en bindinge op u gemoet, dezelve zoo hebt en by u houdt, dat gy dezelve steeds gebruikt, om u daarna te bekeeren, regelen en rigten in zorgvuldige gehoorzaam- heit, met alle gedagten daar op lettende en daar op steeds gezet zynde. By Cebes, een Thebaansche Filosoof, een Discipel en Navolger der zeden van Socrates, pag. 160. lezen wy : ὑμεῖς ἔνν' προσέχετε καὶ μὴ παρα- νήετε, *gy dezhalven merkt op en zyt niet, als de gene, die niet en hoort of die naa het ge- hoorde niet doen wilt.* Het was geenzins genoeg, alleen te horen en te weten de woorden van Christus, vooral wierdt ver- eist het προσέχειν, *opmerken* : het woort προ- σέχειν, bestaande uit twee, πρόσ, *by en* ἔχειν, *hebben*; zegt dan, *hebt de woorden by u,* te weten, die bewarende in u hert : om uit het hert naar gelegendheit volgens dezelve te spreken en te doen. De Joden en Pha- rizeen wisten zelfs wel uit Leeraars, dat aalmoeften, die voor het oge van allen wierden uitgereikt en dus grote vertonin- gen maakten, Godt geenzins aangenaam waren, maar zy merkten niet op : daarom waren zy onwys en onverstandig : want volgens den gemelden Cebes pag. 158.

εἰ μὲν προσέζητε καὶ συνήσητε τὰ λεγόμενα, Φρόνιμοι ἔσεσθε, 'gy zult wys of verstandig zyn als gy de gezegdens opmerkt en verstaat: dat is καρδία συνήσητε, met het herte verstaat, Act. XXVIII: 27, waarop aldaar de bekeeringe volgt.

Τὴν ἐλεημοσύνην,

Aalmoeffe.

Dat verscheide Griexse Hantschriften lezen δικαιοσύνην, *gerechtigheit* ende niet ἐλεημοσύνην, *aalmoeffe*, hebben vele Geleerden Mannen opgemerkt: ziet den Heere Wolfius: voeg 'er by Ludolfus *ad Histor. Aethiop. III. num. 20. pag. 289.* Donker is de reden van die verschillende lezinge: van de twederlei woorden verschillen alleen de eerste letteren: de laatste zyn dezelve: in beide woorden zyn die eerste letteren vyf in getale: de zwaarigheid zoude weggenomen zyn, als men de overeenkomste tusschen die Letteren, omtrent welke de variatie plaatze heeft, eenigzins konde aanwyzan. Misschien hebben de Afschryvers (want men voor het Jaar MCCCCXXIX. niet wiste van de drukpers, als allereerst en gewis in gemelden jare te Haarlem en niet te Straasburg of Mentz, door Lourens Koster uitgevonden: ziet *Levensbeschryvinge van Beeroemde en Geleerde Mannen II. D. num. VI.*) het woort in de Griexse grondtale, gelyk

omtrent vele andere ook gewoon waren te doen, geschreven by verkortinge $\epsilon\lambda$, $\epsilon\lambda$ en $\sigma\sigma\upsilon\nu\nu$ *ofuneen*: het welk andere volgende Affchryvers hebben opgevat als, een Griexe δ , d en daar uit gemaakt $\delta\iota\kappa\alpha\iota\sigma\upsilon\nu\nu$, *dikaiofuneen*, dat eigenlyk *geregtigheid* be- duidt: in dezelve zin als *aalmoesse*: welke by de Joden heet $\eta\pi\alpha$, *zedaka*, *geregtig- heit*: vermits dezelve in de uitreiking van gelden, als aalmoes-giften hare geregtig- heit en verdienste by Godt zогten, gelyk blyken kan uit den Pharizeeuw, Luc. XVIII. Sprak dus een Pharizeeuw, een Leermee- ster Israels, van welker lippen en leere het Gemeene Volk der Joden af hing en dezel- ve volgde, als andere Oraculen, zoo was dat geene particuliere, maar algemeene en als by alle, doorgebroke leere en opinie, dan aalmoesse was hare geregtigheid: ziet *Ligtfotus Op. T. II. pag. 296*, *Rhenfer- dius de 10 Otiofis pag. 147 & sequent.*, *E- liefer in Pirke pag. 78* en de noten van *Vorstius* daarover *pag. 212* en *Buxorfius* in ν . $\eta\pi\alpha$. Het is tog waarschylyker, dat het woort of $\delta\iota\kappa\alpha\iota\sigma\upsilon\nu\nu$ of $\epsilon\lambda\epsilon\eta\mu\sigma\upsilon\nu\nu$ aan de kant gezet zy verklaringshalven, en dat eene vermeinde Oordeelkundige, *Cri- ticus*, het zelve in den text heeft gezet en overgebracht volgens de aanmerkinge en gedagten van *Pfaffius de Variis N. T. Lexion. pag. 183*. De dolinge der handschriften, *Codicum*, is gewis voortgesproten uit het Pharizeeufche zuurdeessem en verdorvend- heit

heit der volgende tyden, wanneer het verkeert gevoelen van de verdienften der goede werken meer en meer veld won en vooral aande uitdeeling van aalmoeffen of liberale giften tot ftigtinge van Kloosters, Toorens en Kerken in het Pausdom kragt van verdienfte, tot zaligheid der zielen wierd toegeschreven, om de menfchen te meer tot die uitdelingen op te wekken: gelyk men nog heden ziet, dat in Landen, op haar zelve onvermogene, daar het langft en meest de fuperftitie des Antichriftendoms geheerfcht heeft, de grootfte en koftbaarfte Godshuizen gevonden worden, gebout uit de giften en gaven der eenvoudige menfchen, om te eerder uit het vagevuur ten hemel op te komen: men lette maar op ons Staats Brabant en op hare publyke Kerken, zelfs in geringe Dorpen, als *Alphen* (a), (onder de naam van Alpheim gemeldt in het testament van Willibrordus op 't jaar 732, onder Paus Gregorius de Ilde) *Nispen* by Rosendaal, *Rosendaal* zelve met opzigt op de koftelickheit van de Kerke, toen dezelve nog in haar geheel was: want de helft leidt ter neder, miffchien (b) afgebrandt in 't jaar 1572. met de plaatze zelve door de Soldaten van
Ly-

(a) *Nederlandsche Outheden pag. 199.*

(b) *Van Meteren Nederl. Historie Lib. IV. pag. 119. Hoogduitsch.*

618 A A N M E R K I N G E N

Lumei, die uit den Briel het Lant door-
stroopten en den Roomschen Priester, Cor-
nelis Jansze Luykzius geheten, geboren van
Zundert, uit de Finaart weghaalden (c):
voeg hier by het Dorp *Gilse*, met de te
voren gemelde gelegen in de Baronie van
Breda, welke (d) Kerke te *Gilse* in het
Roomsche Gelove als een Moeder Kerke
van andere, *Etten* enz. wierd aangemerkt:
als men nu let op de pompeuse Kerken
van zulke geringe en arme Dorpen, moet
derzelver opbouwinge niet toegeeigent wor-
den van de onnoemelyke giften van ronts-
omme, met oogmerk om daar mede te
verdienen? Zoo doet het Pausdom, zoo
deed het Jodendom in haare laatste tyden
en zoo doet het nog, alles zoekende en
zullende zoeken in eige geregtigheid, tot
dat het Ligt van de Zonne der geregtig-
heit haar bestrale, om haar kragt en haare
geregtigheid in Christus alleen te zoeken.
De Turken of Secte van Mahomet stoken
in dezelve dolinge en tellen onder de fun-
damenten van hare religie uitdrukkelijk
de Contributie van lievedegaven, in navol-
ging der Joden, by haar ook geheten en
be-

(c) Het Hollands Roomsche Martelaarsb. P.
II. pag. 16. van R. Opmeer.

(d) Beschryvinge van Stadt en Lande van
Breda, door den Heer van Goor, Lib. III.
Cap. V. pag. 368.

bestempelt met de naam *Gerechtigheit*, *Alzidkaton* ontleent van het Joodsche *zedaka*: men heeft in de Arabische tale ook een woort, dat *aalmoesse* beduidt, afkomstig van het Arabische *zafia*, *toenemen*, *vermeerderen*; ook, *rein* en *regtvaardig zyn*: om dat aalmoessen geagt wierden de goederen des milden Gevers te vermeerderen en hem rein en regtvaardig te maken: waarom ook de Turken, anders tot den roof geneigt, echter uitnemend liberaal en mildadig zontyts zyn in het maken van giften en gaven naa haar overlyden en verscheiden, niet alleen ten nut en troost van miserabele menschen, maar ook zelfs aan beesten, honden, katten en vogelen, van welke, zy by haar leven veel werk gemaakt hebben, zoo als Maraccius over *Surata II: 43*, aanmerkt.

CAP. VI: I.

Ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων,

Voor de menschen.

Dat de Joden en Turken door de wint van eige gerechtigheit opgezwollen zyn, blykt genoeg uit haren Godsdienst: ten bewyze, dat dezelve de ware Godsdienst geenzijs zy, om dat men 'er zig zelve in groot maakt, neen maar de Onze, Die Godt groot maakt in zyne deugden en ops
ver

verootmoedigt, om alles in zyne genade te zoeken. Is *de ziele niet regt* in den mensche, zo ras *die baar verheft*, Habac. II: 4. in tegendeel des Godsdienstigen voornameste livree en kenteeken is de deugd van ootmoedigheid: de eigenlyke grond en pedestal van alle andere deugden en de hoofqualiteit, by dewelke, spruitende uit gelove en geloovslievde, de hoogste waardigheid en agtbaarheid van den waren Godsdienst eigentlyk wordt afgemeten. Met eene ydele vertoninge van zyne aalmoesse zocht zynen roem en heerlykheit Omar Ebn Abdi 'l Aziz, Chalifa der Turken, die staande op een hoog gestoelte, van dezelve nederdalende, zyn kleet ten aalmoesse of geschenk overgav volgens Abulpharajus *Histor. Dynast. pag. 131*. Ziet zoo een exempel van weldadigheid *ἔμπροσθεν ἀνθρώπων*, voor de menschen, het welk de He-re Christus verbiedt, en omtrent welk toen zelfs een Joodsche Rabbi gezonde gevoelens had en woorden sprak, wanneer hy iemand zag opentlyk aalmoesse geven, zeggende, *het was u beter geweest, niets gegeven te hebben*, zoo als Buxtorfius aantekent in zyn groot *Lexicon pag. 1891*. Een blinde Heiden Arcesilaus door het licht van reden sprekende, was ook zeer afkeerig van roem en lof uit eene bewezene weidaat, die hy liever wilde, dat verborgen bleev volgens Hesychius Milesius, Illustrius agter Diogenes Laertius

tius pag. 19. Voegt de Heere Christus hierby,

Προς τὸ θεαθῆναι.

Om gezien te worden.

Wordt gedoelt op toneelen, openbare vertoonplaatzen: Op zodanig een stondt de gemelde Omar en gav een ieder zyne weldadigheid te aanschouwen. De gev. s- de Joden wilden niet eenvoudig slegts θεαθῆναι, gezien worden, maar met de grootste verwondering en toejuichinge van de omstaande menigte. Zodanige aanschouwinge wordt beoogt in het Griexe woort, gelyk de hoogstberoemde LAMPE heeft aangemerkt over Jobann. I: 14. In dezelve zin en dezelve gelegendheit heeft onze Evangelist het woort gebruikt cap. XXIII: 5, daar Christus de hypocriten bestraft, die πάντα τὰ ἔργα alle hare werken deden, op dat θεαθῆναι, deze hare werken van de menschen zouden gezien worden, ἔργα, welke betekenen, grote en treflyke werken, die in uitmuntendheit werken geheten worden: in welken zin het woord werken zomtyts voorkomt by Griexe Schryvers, gelyk Homerus Batrachomnomach. vs. 7. ἔργα γυγάντων, werken der Reusen. Christus was het wee hier uitspreken tegens menichen, die alzo openlyk zig te zien geven: gelyk Mohamed, die in vele andere dingen, uit de

622 AANMERKINGEN

de H. Schriftuure in zynen Alcoran heeft overgebracht, ook zo in dezen Christus heeft willen navolgen, wanneer hy *Surata CVII* zegt, *wie, die gezien worden: zoo is 't naar de letter in 't Arabische: De zin of zake is: die wegens goetstheit zig vertonen, maken of willen, dat zy gezien worden.* Gantsch geene schaamte voor Godt en zyn Gebodt is by deze hypocriten, *quo præcipimur vitare omnibus modis terrestri gloria vanitatem, ne dum humane laudis inaniem aurulam querimus, præmiâ cælesti perdamus*, dat is, van welke wy bevolen worden op allerhande wyze te vermijden de ydelheit van wereldsche glorie, op dat wy niet verliezen de hemelsche beloninge, als wy de ydèle wint van lof der menschen zoeken: 't welk Christus ook zelve leert in dit ons vers, als hy zegt: anders zoo en hebt gy geen loon by uwen Vader, Die in de hemelen is. De Latynsche woorden hebbe ik ontleent en spreke dezelve uit *Salvianus Massiliensis in Epistolis pag. 187* en ziet *Ritterhusius* verder over denzelven. Hier by verdienen gedaan te worden de woorden van denzelven *Salvianus*, die hy Godtvrugtig tot eene stigtelyke leeringe laat volgen: *Ex quo etiam etiam illud est, quod & orari Deum & doceri occulte jubens, vult, nos fructum boni operis commendare secreto, quia nulla sit major fidei devotio, quam qua conscientiam vitat hominum, Deo teste contenta.* Waarfuit ook dit is, dat Godt bevelende in 't

ver-

verborgen gebeden en beschenken te worden; wil, dat wy de vrugt des goeden werks in 't heimelyke aanbevelen: dewyle'er geene grotere devotie des geloofs is, dan die met Godt, als Getuige vergenoegt, vermydt het medeweten van menschen. De Joodsche Rabbi Abba ver- toonde eene wonderlyke ostentatie van zyne weldadigheit aan de arme en behoeftige: van welke uit Wagenfeilius de Hooggeleerde Wolfius over deze plaatze spreekt: en in welken wy zien, ἐλεημοσύνην ποιεῖν, *ceterū aalmoes doende*, ἐκὼς μόνον, *dat is alleit utgedrukt en vertoont in uiterlykē gedaante en cieraat, die zig daar toe bereit hadde: want het Griexē woord zegt bereiden, om te meer toon te maken: het woord ont- leen ik uit Gregorius Nazianzenus Carmin. ineditis. 15. 650, inter Insignia Itinerarii Italici Tollii.* De aalmoessen worden ge- schat en geoordeelt ἀπὸ τῆς ἠρεσῆς, *naar het voornemen of inwendigē intentie des ge- vers, op dat ik spreke met Chrysofostomus en Isidorus: en het geschonke bevalt, is aangenaam naar de zuivere genegendheit, niet juist om de waarde alleen: talia obla- ta, dat is, dingen geschenken, waar in legt stinkende glorie, is Godt ten hoogsten on- behaaglyk: want Die ziet in alles aan het herte. Een zekere Kerkē heeft voor haar zinspreuk: *Animus, non Materā, het ge- moet en niet geschenken: en dit heeft plaat- ze in alle en allerhande pligten van Gods- dienstigheit, bezonder mede omtrent het**

aal.

aalmoesgeven, dat Gode reukwerk is niet zoo zeer door het werk der handen, als des herten.

CAP. VI: 2.

Μη σαλπίσσης ἔμπροσθέν σου.

Laat voor u niet trompetten.

Ik kan niet overgaan tot het gevoelen van zulke, die meinen, gezinipeelt te worden op zekere vaten, gemaakt uit koper of metaal, welke, ontvangende de giften, van rontsomme geklank van haar gaven: de aardt van de spreekwyze strydt daar tegen, die de Heere Christus gebruikt: *laat voor u niet trompetten, of laat niet toe, dat voor u getrompet worde, gelyk het Griexe woord, door trompetten vertolkt, te regt verklaart Dietericus Antiquit. Bibl. N. T. op het woort σαλπίζειν, die ook verder de woorden van Christus geleerde-lyk uitlegt. Misschien is het een louter verdigtzel, dat de γαζοφυλάκια, schatkisten, gemaakt zyn geweest na de gedaante en figure van trompetten en bekwaam tot een geklank, om de oren der menschen te vervullen: indien er zodanige vaten geweest zyn in de Synagogen, openbare plaatzen, daar de aalmoesten wierden ingezamelt, het welk echter met regt wordt in twyffel getrokken, zoo wordt evenwel niet bewezen, dat*

dat dezelve geweest zyn *ἐν ταῖς ρύμαις*, op de straten of hoeken der straten, daar niet altyt een zaamvlocijng van menigte Volks gevonden wordt, in welks aanschouwing Christus nochtans beveelt de aalmoessen niet te geven. En ook deze *κρηναί*, *vazen*, *vaten* of *kisten*, *bewaarplaatzen der gaven* hebben weinig kunnen dienen tot zulken geklank, om dat de mont of hals zeer nauw en eng heevt moeten zyn en alleen vatbaar, om een stuk geld te doen passeeren: waarom uit het zelve een zeer gering en als onhoorbaar geluit, althans niet verre hoorbaar, ontfont: vooral, wanneer door de liberaalheit van het Volk eene grote zomme gelts wierd ingeworpen, op welke dan de overige gelden zonder geraas konden ingeworpen worden. Τὸ *σαλπίζειν*, 't *trompetten* derhalven, dat Christus echter het meeste tegenspreekt en afkeurt, als eene profane en ongeoorloovde (*ostentatie*) vertoning, genomen in dien zin, zoo als vele Geleerde doen en zy van begrip zyn, heevt niets kunnen toebrengen tot de lof en toejuichinge, die de geveinsde beoogden. Een uitdeler der gaven, *σαλπίζειν* volgens zodanige uitlegginge, hadde eerder moeten geprezen worden, als ontvliedende het oge, lof en gerugte van en by menschen: die vaten gezet in Synagogen, Straten en andere openbare plaatzen, gaven de gelegenheit aan Vrome en Godtvrugtige menschen, om in 't verbor-

gen aalmoessen te geven: tot welken einde zodanige vaten of buffen by ons ook gevonden worden in Kerken, herbergen, straten, bruggen die veel betreden worden, gelyk men te Amsterdam en elders ziet: de schenkingen op die wyze is gantschelyk *in rebus*, in 't verborge: niemant ziet, pryft of spreekt er van, als gedaan van een mensche, *non tam quodam gloria ductus, quam natura liberatus*, niet zoo zeer door eenige glorie vervoert, dan van natuur of eige aart liberaal of mildadig, zoo als Cicero, *Et qui liberalitatis habet praecordia*, en die heeft eenen inborst van weldadigheid, zoo als Valerius Maximus elders spreekt. Onder de ordonnantien, die Keizer Karel de vyfde in Nederlant gemaake heeft, vindt men ook eene, die voor de arme zorgt en meldinge maakt van vaten in de tempels of Godshuizen, *blokken* genaamt, in welke nedergelegd en verzameld worden *secrete aalmoessen*: men vindt dit Decreet van den zevenden October te Brussel 1531, by Cau. Gr. Pl. B. P. I. fol. 469. No. 1. Art. XVI: *Intendens* dus: *men zal van nu voortaan in elke Parochie Kerke van de Steden en Dorpen van onzen Lande blokken stellen, omme daarin te leggen de secrete aalmoessen.* Andere Geleerde Mannen merken hier aan eene on-eigentlyke of proverbfale maniere van spreken: volgens welke, het geene geschiedt onder het geblaas en geluit van de

UOM-

trompet of bazuine, geagt wordt, by een ieder wyd en zyd gehoord en alomme rugtbaar en bekend te zyn: waarheen Dillherus helt in zyn *Farrago*, te vinden in *Fascic. Roterodam. T. VIII, pag. 596*. In welken zinbeeldigen zin het woordt *buccinator*, ten trompetblazer, ook by de Latinen gebruikt wordt en wel verwisselt door *præco*, *Uitroeper*: gelyk Cicero op eene plaatze spreekt van een *buccinator virtutis*, die als met een bazuine de deugt pryft, op een andere van *præco virtutis*, die de deugt uitroept: ziet *P. Manutius ad Ciceron. Lib. XVI. Epist. Famil. XXI*. Edog dit gevoelen komt my niet waarschynlyk voor; vermits het byvoegzel voor de menschen eenen letterlyken zin schynt te vereischen, van welken men niet en noyt, ten zy om wigtige beweegredenen, moet afwyken. Wanneer ik met aandagt overdenke de vermaninge van Christus, zoo denke. 1. Dat Christus bestraffe de ergerlyke gewoonte van de Pharizeen, die alles deden eigener eere, gerechtigheits en lievdeshalven, om menschen te behagen en niet Godt, welks liefde en vroeze haar weinig op en ter herten leide. 2. Dat Christus de Pharizeen vergelyke by Toneelspeelders op het theater, die allerehande perzonen vertoonden en nabootsten, waar toe behoort het woord *hypocritæ*, *Hypocriten*, zynde van zulken beduidenis. 3. Dat Christus beoge geene gewone en spaarzame, maar buitengewone grote salmoes-

fen (geveinsde willen dog in alles ongemeeri zyn en uitmunten) op welke de Pharizeen haar bevltygden, als ten bewys van eene hemelsche en Goddelyke weldadigheid: gewis hy, die roemde, *ik geve de tiende van alles, dat ik bezitte*, Luc. XVIII, moet in giften en uitdelinge geenzins spaarzaam geweest zyn. 4. De Pharizeen zullen ook uitgekozen hebben bijzondere ryden en uiren, dienstig tot verkryginge van hun oogmerk: wanneer in de Synagogen, op Straaten en hoeken der Straten de grootste toeloop was, om zoo te meet onder het oog en op de tonge te zyn en het gerugte van weldadigheid zig te meer mogte verspreiden. 5. Verder merke ik aan, dat de Pharizeen zullende hare weldadigheid bewyzen, zig met veel pompe in de Synagogen en Straten zullen verthoont hebben. 6. En dan aldaar gegeven een teken met hare basuiné, op dat het Volk mogt horen en daarop zaankomen, bezonder armen, welken dit teken niet onbekent was. 7. Dat daarop een Uitroeper deze of andere woorden hebbe gesproken en als uitgeroepen: *Deze geeft zodanig een zomma tot ondersteuninge van armen.* 8. Op welke gedane aankondiging van den Uitroeper alle, vooral de armen, die tegenwoordig waren, hebben begonnen den weldoender in lof en dankzeggingen te verheffen: zynde dit, het geen Christus zegt, *om van de menschen geëert te worden.* Zulk een trompet-

petter ging (*geaccompagneert*) verzelt, met de (*munificentie*) mildadigheid van den Romeinschen Quintius Flaminius, wanneer hy alle de Steden in Griekenlant *Vry te zyn* verklaarde. Laten wy horen Valerius Maximus *Lib. IV. 8. num. 3.*

„ Cum ad Isthmicum Spectaculum tota
 „ Græcia convenisset, T. Quintius Flami-
 „ nius tubæ signo silentio facto, per præco-
 „ nem hæc verba pronounciari iussit: S. P.
 „ Q. R. & T. Quintius Flaminius Imperator
 „ omnes Græciæ Urbes liberas atque im-
 „ munes esse jubet: quibus auditis, maxi-
 „ mo gaudio homines percussi. . . . Ite-
 „ rata deinde pronounciatione præconis,
 „ tanta cœlum clamoris alacritate comple-
 „ verunt &c. ” dat is, *als gantsch Grie-*
kenlant tot de Isthmische spelen was zaam-
gekomen, zo heeft F. Quintius Flaminius,
stilzwygen gemaakt zynde, voor af door het
geluit der bazuine, door eenen Uitroeper
deze woorden laten bekend maken: De Raat
en het Roomsche Volk zamt T. Quintius Fla-
minius, baren Generaal, verklaren alle
Griexe Steden voor Vry: waarop, dezelve
door de grootste vreugde verslagen zyn ge-
worden; maar by herhalinge van den uitroep
hebbenze den hemel vervult met zulken wak-
kerheit van geroep enz. Christus finspeelt
op de zeden der Heidenen en hare Thea-
ters: op dezelve wyze, gelyk Flaminius, ga-
ven de Joden hare aalmoessen, opgeblazen

Vv 3

door

door de wint van eigen waan der gerechtigheit, om van alle gezien, gehoord, geprezen en toegejuicht te worden: daar was een (*spektakel*) vertoninge, waarheen vele zaamvloeyden, het teken der bazuine, het woort des Uitroepers, de vermeldinge van de weldaat en de weldoende, groote vreugde en toejuichinge des Volks. Zodanige trompet blazinge was by de Joden in gebruik, als zy hare eerstelingen bragten naa Jerusalem, onder welke ook gaven waren ten dienste der Armen volgens de aanmerkingen van Wagenfeilius en van Til over deze onze plaatze, en waaruit ook onze woorden ligt kunnen ontfangen; gelyk men teffens daaruit ziet, dat by de eerstelingen, Gode geheiligt, gevoegt wierden gaven, voor armen geschikt, op dezelve wyze, als by de Grieken volgens het getuignis van den Griekschcn Scholiast over de Plutus van Aristophanes by Pfeifferus *Antiquit. Grac. Lib. II: 22* om de Griexe woorden agterteltaten: in 't Duitsch zyn dezelve van zin en inhoud: *het was eene gewoonte by de Oude Grieken, dat de ryke broden en eenige andere dingen by ieder maant nederleiden voor Hecate, (Deze was Diana, de Zutter van Apollo en Dogter van Jupiter en Latona by de Heidenen) waar van de arme ook het hare kregen, want die ook van het heilige leevden.*

CAP.

CAP. VI: 2.

οἱ ἰμαρτίται.

Geweinsde.

Een hypocriet wordt eigentlijk genoemd een verdigte Uitbeelder en als een representant van een andere Perzoon in en op het toneel van eene Comedie of Tragedie: hoedanige Acteurs gheten wierden by de Heidenen *mimi*, *histriones*, *scenici*, *pantomimi*: waarvandaan een ieder Veinzer alzo gheten wierdt, als die op het theater representeert of vertoont een perzoon, die hy niet is, gelyk de geweinsde de liefde, Godsdienst, Godsvrugt en vrese Godts vertonen en van buiten slegts zien laten aan de ogen der menschen, hoewelze inwendig in het hert, deze deugden ten eenemaal ontbeeren, vreemt, ja zelfs bitter Vyandig zyn: want geen bozere menschen en bitterder van galle tegens de waarheit in 't binnenste en de wortel der genade zake, dan geweinsde Belyders, voor al, als men haar ontdekt en, (conform de Synodus van Wesel 1568, cap. II. 23.) de modderpoelen bares herten roert. Zy verdigten en houden haar Vroom, hoewel zy het niet en zyn; want al dat buiten haar blyvt, is 't voorwerp maar van haar doen: en goede

Vv 4

ge-

gedagten van haar zelve op yets flikkerende, dat naa 't goede gelykt, om met W. Brakel te spreken over den VIII^{sten}-Pf. cap. XII, of *David's Hallelujah*: tweede druk 1681: om dat haar hert niet opregt en volkomen is voor en met Godt en zy Hem niet dienen *in geest en waarheit*. Joh. IV. Geveinsde worden te regt by *apen* vergeleken, om datze in navolginge van dezelve de gebeerden en handelingen der Godtvrugtige willen navolgen, om onder vrome naam en plaatze te hebben, als zig toeleggende en overgegeven zynde aan dezelve vlyt en pogingen tot goede en Godtvrugtige werken. Philostratus *Lib. III. Apoll. cap. 4*, verhaalt van de apen, dat ze uit hoge en ontoegankelyke plaatzen afziende op de Indianen, afplukkende de vrugten van de bomen en eenige hoopjes makende, ook by nacht *ὑποκρίνομαι nabootzen*, (met het zelve woort in 't Griex), τὸ τῶν Ἰνδῶν ἐργον, *het werk der Indianen* en de aigerukte takken van de bomen afwerpen en zaamdragen tot hopen: de kragt van het woort hier in de gronttale, die bezonder betekent een mensche, die gelaat van deugt van zig geeft en nochtans vol en vervult is, van ondeugenheit, blykt op het klaarste uit Appianus Alexandrinus T. II. *Lib. I. pag. 606*: verduitscht, om de eige Griexe woorden af te laten, luidt het: *zy waren gantsch niet bezorgt, of zagen niet aan nog eedt,*

sedt, nog wet : maar die *schenen*, ἐδόκην, nog *zorge en toeverzigt*, op dezelve te hebben, *geeven alleen de akkeren welstaanshulven*, of in *schyn*, ἐπὶ ὑποκρίσει: maar *veele veragteden de wet volkomenlyk*. Welke plaats ons verthoont en opgeeft het beelt van een *geveinsde* : want van nature is het denzelven eigen, niet in 't openbaar de wet te veragten, maar τὸ δοκεῖν, *schynen*, dezelve te vervullen alleen uiterlyk volgens de gedagten en verbeeldinge der menschen: hoewel alles geschiedt ἐπὶ ὑποκρίσει, *in huichelarye*, zonder eenige de minste opregte en innige genegendheit des herten, dat van binnen is *vel van roof*, gelyk Christus de *geveinsde afmaalt en beschryft* naa waarheit by onze Evangelist cap. XXIII: 25. Tegens het δοκεῖν, *de schyn der hypocriten*, het welk alleen is **ἡ ψ**, *goet gelaat en aangenaamheit van uiterlyk gezigt en mont*, om te spreken met den geleerden Guffet wordt overgestelt het **ὄμνη**, *opregt te zyn*, welke lof aan Job cap. I: 1. wordt toegeëigent, die niet was **ἡ ψ**, cap. XIII. I., *hypocriet*, in welken is **χαλκὸς**, *koper*, χρυσὸν ἠμφισμένον, *met gout bekleedt of overtogen* en **χαμαιλέοντι** ἕκαστις χέρας, *en de uitkyk van de couleur van een Chamaeleon*: die gewoon is, zyn couleur of verwe te veranderen, jaa zelfs wel in een half uir dezelve te verwisselen drie of viermaal: hebbende *eene tonge zo lang, als het beeft*

zelve is: een regt model van een huichelaar, ook in opzigt bezonder van de tonge, met welke de huichelaar in alle zyne vleierende woorden zoo meesterlyk en wonderlyk huichelt: en ook den naasten met lievedoze veroordeelinge *staat*: het doen en doorgaans het flot van zaken by den huichelaar: ziet W. Brakel *David's Hallelujah*, pag. 680. : de Griexe woorden zyn ontleent van Gregorius Nazianzenus in zyne Griexe versen door Tollius uitgegeven met zyne noten *ÿ*. 647 en 648. Van de Chamæleon ziet de Bruin in *de Aftatische Reizen*, gevolgt en toegestemt van Bosman over *Guinea II. D. pag. 39 & seq.* Laat ik 'er dit by doen, dat de Chamæleon volgens Alciatus niet en nooit aanneemt *het rode* en *het witte*: gelyk een huichelaar niet weet van *het rode* der gerechtigheit Christi tot regtvaardigmakinge door zyn bloet, waarom Christus *root* heet, nog van *het blanke* der heiligheit van Christus, Die ook *blank* heet, ter heiligmakinge door Christus Geest. Ziet Miscellan. Lipsiens. T. III. pag. 279. Niets is gemeenders onder de menschen, dan *het Veinzen*: het zy omtrent Godt, waarin vooral afschuwelyk quaet legt van bespottinge en verzakinge van Godts deugden, het zy ook omtrent den evenmensche, welken men door Complimenten of vlei-tale bedriegt: dat men vooral in eene natie aanmerken kan

kan, die hare woorden geheel anders pronuncieert, dan dezelve eigentlyk leggen en geschreven worden: en op welke tale echter de geheele werelt verzet is, om die te mogen leeren en spreken: zoo als de tale is, is het doen: dat hoewel men wel hondert fraaije zaken malkanderen vertelt, men 'er niet een van meint: met Petronius Arbiter en Johannes Saresburiensis mag men in dezen zeggen en uitroepen; totus mundus exercet histrioniam, aliud in pectore clausum, aliud in lingua promptum habet: *de geheele werelt ooffent een guichelspel: anders heeft hy in het bart opgesloten, anders spreekt hy: dat ο ὑποκριτής, de hypocriet, bezonder behore tot de Schouwburg of Comedie en Toneel leert ons Epictetus Enchirid. cap. 23, die aldaar zegt, dat de Acteur op 't Toneel, moet καλῶς τὸ δοῦν πρόσωπον ὑποκρίνεσθαι, de geveve of aangenome per zoon wei uitdrukken en nabootzen: Satanas veinst en stelt zig, als een Engel des ligts: blyk gav hy er van in 't begin van de werelt, Die voornaamste in listen, als hy Eva bedroog en Die haren Man Adam: een hypocriet volgt Satanas, uit welken hy is graag, naa en in zonde van geveinstheit ὑποκρίνεσθαι, dezen δάμονι, vertoont hy en drukt bem uit, om te spreken met Philostratus Apollon. Lib. IV. cap. 20,*

CAP.

CAP. VI: 2.

Ἀμήν.

Voorwaar.

Van dit woort hebben vele gefchreven: ziet den Heerē Wolfius over *Matth. VI. 13.* Voeg 'er by Arnoldus *ad Wagenfeilii Sotam. pag. 1185.* Vitringa *Observat. III. pag. 478.* Burmannus *Disputat. Select. P. II. Disp. V.* Saubertus *in Palæstra,* Coccejus *ad Matth. V: 18.* Eusebius *Cæsariensis inter Collecta Montfauconii T. I. pag 172: 1.* Crenius *ad Caninium,* Acoluthus *de aquis amaris pag. 299.* Camero *Opp. p. 156: 1.* Tollius *ad Insign. Itiner. Ital. pag. 169.* Zommige meinen, dat in dit woort begrepen is een zoort en wyze van eetzweeren, onder welke zig bevindt de Geleerde Wagenfeilius, die dit tegen Fullerus beweert, 't welk echter my niet waarschynelyk voorkomt. 1. Dewyle Christus nergens voorkomt gezworen te hebben. 2. Dewyle hy dan dit meermaalen zoude hebben moeten herhalen en Hy zelve den mensche inboezemt en aanbeveelt, het *vai, vai, jaa, jaa,* het welk het zelve is, als *Amen.* *Matth. V: 33.* De Apostel zelve, om in hare woorden geloovt te worden, hebben niet bevestigd met eenen eedt, sprekende flegts van *πισος λόγος,*

ccr

een getrouw woort, 1 Timoth. I: 15. het welk Heinſius in *Ariſtarcho*, pag. 509, zeer wel vergelykt met Chriſtus woort; ἀμήν, voorwaar. 4 Chriſtus ſprak met een Goddelyk gezag, λέγω of ἐγώ λέγω, ik zegge, welke maniere van ſpreken, nog by den Propheten, nog Apoſtelen is geweest in gebruik. Hy was de ſprekende God zelve, die niet nodig had by Godt te zweeren. 5. De H. Schriftuire verklaart zelve het woort *Amen*, voorwaar, Apocal. III: 14, daar ὁ Ἀμήν, *Amen*, of de *Amen* is de waaragtige en getrouwe Getuige. 6. Zelv zwoer Chriſtus niet, doe Hy bezworen wierde in een point van het alleruiterſte gewigt: hy antwoorde ſlegts met: *Jog ik zegge u lieden*. Matth. XXVI. 63, 64. De ſpreekwyze, voorwaar zegge ik u, dunkt my hier te zyn van de grootſte nadruk en in uitnemendheit op Chriſtus alleen te paſſen, gelyk ook niemant buiten Chriſtus op deze wyze in de Schrift geſproken heevt. Naa myn gevoelen wordt de naam *Amen* beſonderlyk Chriſtus toegeëigent, ἡ ἀλήθεια, *de Godt der waarheit* Jef. LXV: 16. zoo dat de zin zy: *Ik, die ben Amen, de Waarheit, ὁ Μάρτυρ πιστός, getrouwe Getuige zegge: meer dan een bewys ſterkt deze myne gedagten.* a. Hy is voorzeker ἀληθεία, *de waarheit* Joh. XIV: 6. *in welker alle beſoften Gods zyn ja en Amen, als die vol is van waarheit, πλήρης ἀληθείας,*
Joh.

Joh. I: 14. *b.* Hy de hoogste Leeraar der Gerechtigheit verklaart deze titel en noemt zig zelve eene waaragtige Getuige. *c.* Dat deze uitdrukkinge iets meer bevatte, dan de conditie, lot en staat van een mensche mede brengt, schynt ontwyfelbaar, te meer om dat de Apostelen in hare schriften dezelve nooit navolgen. *d.* Christus zegt: zegge u en *ÿw*, ik zegge u: het eerste Matth. V: 20., het ander zeer dikwils, hoewel in 't eerste het *ÿw*, ik, ook daar onder moet verstaan worden: dezelve eliphs, of uitlatinge is in onze plaatze: de volle zin is: *Ik Amen, dat is, die van de Amen, zegge u.* 5. Zo stelt zig Christus, die waaragtige en onfeilbare Propheet tegens de leere der Pharizeen, die gantschelyk alle bedrog mede bragt en alleen deed toeleggen op eene uitwendige dienst, zonder gade te slaan de opregtigheit en sinceriteit des herten, die echter Gode alleen is aangenaam. Het ging de blinde en vleeschelyke Pharizeen, gelyk het nog heden de Turken gaat, die slegts maar uitwendigheden gade slaan en by welke aangenome ootmoet alleen deugt is, hebbende gantsch gene wetenschap van vrede der Conscientie, onderscheit der deugden, hovaardy des geestes, eigenlievde, murmureeren tegen Godt, ongehoore enz.: of iets Gode behaagt of tegens Godt is, daar over bekommeren zy haar niet: Ziet de
We-

Werelt Spiegel van S. Frank, door Phocylides Holwarda vermeerderd, verbeterd en uitgegeven pag. 301; 2. Volgt in den text by den H. Evangelist,

λέγω ὑμῖν,

Zegge ik U.

Dat volgt, zegge ik u, is nadruklyk en doet de rede van Christus kragtig zyn, gelyk Duitschmannus *Thef. Philolog.* T. II. 151: 1. heeft aangemerkt. Verder λέγω, zegge, dat is, ik zegge met de levende stemme des monds, ik, die niet feilen kan, ik Leeraar en Uitlegger van de Wet zegge: welke betekenis het woort allermeeft heeft, wanneer het gefelt wordt tegen ἐπίτη, het is gezegt, gelyk Matth V. meermalen voorkomt; want het geene met de levende stemme wort voortgebracht, wordt dan gezet ως λέγεται, gelyk gefproken wordt, maar wat gefchreven is en men door fchrift zegt, ως ἐνηλπί, gelyk gezegt is, gelyk, de wonder van Geleertheit, Salmafius heeft opgemerkt over *Epidictus* pag. 240: waardoor ook aan Christus woort ligt wordt bygezet: hoewel fpreken en zeggen by ons Nederlanders het zelve is: is er nochtans op't hooren van die twee woorden in 't denkbeeld niet, als eenig onderscheit? zoo dat het zeggen juist geen fpreken influit met de stemme

640 A A N M E R K I N G E N

me des monts, als konnende ook anders door *middelen* geschieden: maar *spreken* is zeggen met de woorden en lippen des geenen, die spreekt en zig horen laat: daarom hebben de Onze by de Wetgevinge Exod. XX: 1. *Godt sprak alle deze woorden en* 1 Sam. III: 16. *Spreekt, want uw' knecht hoort.*

T A N T U M

AAN-

AANMERKINGE

over

ROM. I: v. 16, 17.

§ I.

De Apostel Paulus zullende bewyzen, dat hy geene redenen hadde, om zich des Euangeliums Christi te schaamen zegt v. 16. *want het is eene kracht Gods tot zaligheid een iegelyk die gelooft, eerst den Jooden, ende ook den Griek.* Hetzelve getuigt ook onze Apostel, 1 Cor. I: 18. zeggende: *want het woord des Kruices is wel den geenen die verlooren gaan dwaasheit; maar ons die behouden worden, is het eene kracht Gods.* De groote en doorgeleerde Heer VAN MOSHEIM, heeft, myns bedunkens, in zynen Comment: over dezen Brief zeer wel aangemerkt, dat de woorden: *het woord des Kruices is eene kracht Gods* zo veel zeggen, als *het woord des Kruices is een krachtig en Goddelyk woord.* Dit zo zynde, zal de Apostel in

Xx

onze

AANMERKINGE

onze plaats sprekende van het Euangelium te kennen geven. 1. Dat hetzelfde is een *Goddelyk Euangelium*. 2. *Dat het is krachtig tot zaligheid een iegelyk die gelooft*. Het word dan gezegt te zyn een *Goddelyk Euangelium*, om te kennen te geven, dat de levendige Godt dit Euangelium aan zyne Apostelen geopenbaart, en om de menschen hiervan te overtuigen door teekenen en wonderen, ende menigerlei krachten ende bedeeelingen des Heiligen Geestes, medegewrocht heeft Heb. M: 4. *Het is krachtig tot zaligheid een iegelyk die gelooft*, in zoo verre het eeuwige leven, door dit Euangelium in het licht gebragt is, met de krachtigste verzekeringe, dat een iegelyk, die in Christus gelooft, het eeuwige leven heeft Joh. III: 36. niet alleen, maar het is ook *krachtig tot zaligheid, een iegelyk die gelooft*, in zo verre de in dit Euangelium aangebodene zaligheid de krachtigste beweeggrond is, om zondaren tot het gelove aan dit Euangelium te bewegen, en gelovigen in hun gelove, volstandig en onbeweeglyk te maaken, 1 Cor. XV: 58. waar uit dan openbaar is, dat (alzo de zaligheid der zielen het einde des geloofs is, 1 Pet. I: 9.) dit Euangelium, in zoo verre het zelve met een ongeveinst gelove omhelst wordt, hier door den Apostel

wordt

wordt voorgesteld als *een onfeilbaar middel*, om de zaligheid te verkrygen, en de zaligheid als *het einde* of *oogmerk*, 't welk door het geloove al, en zonder geloove niet verkregen wordt: waaruit ik verder besluite, dat de præpositie *as* hier van den Apostel gebruikt wordt, om een *einde* of *oogmerk* te betekenen, en overzulks te verstaan te geven, dat het groote oogmerk van dit Euangelium is, zondaaren die gelooven, tot de bezittinge van de eeuwige zaligheid te brengen. Rom. X: 8, 9. Eén iegelyk dan, die dit Euangelium met het herte gelooft, is niet alleen ten vollen overreedt, dat dit Euangelium is het woord van den levendigen Godt; maar, dewyl Godt getrouw is en niet liegen kan, zoo geeft hy ook aan dit Euangelium, indiervoegen zyne toestemminge, dat hy de aangebodette zaligheid van gantscher herten begeert; ja dewyle deeze zaligheid is het einde van het geloove, zoo word hy daardoor ook bewoogen om in dit geloove te volharden. Op deeze wyze toont een gelovige, dat *het Euangelium van Christus bem is eene kracht Gods tot zaligheid*. Hier van hadden de bevindinge, zoo de *gelovige uit de Joden* tot welke de Apostelen in de eerste plaats gezonden zyn, om hun dit Euangelium der zaligheid te verkondigen,

gen, als ook de gelovigen uit de Grieken of Heidenen tot welke daar naa Paulus is gezonden geworden, om onder hun door 't *Euangelium* te verkondigen den onnaspeurlyken rykdom Christi, Eph. IV: 8.

§ II.

Dit voorstel bekrachtigt de Apostel *ÿ. 17.* zeggende: *want de rechtveerdigheid Gods wordt in hetzelfde geopenbaart uit geloove tot geloove.* 't Is bekend, dat door de *rechtveerdigheid* Gods verstaan wordt de rechtveerdigheid, die voor God bestaan kan en alles in zich sluit, wat zondaren nodig hebben om vergevinge hunner zonden ende het regt tot het eeuwig leven te verkrygen. Dewyle nu in het *Euangelium* geleert wordt, dat Christus de Zoone Gods en des menschen, door zyn lyden en kruisdood, de zonden verzoent, en door zyne volmaakte gehoorzaamheit, het regt der wet vervult heeft, Rom. VIII: 3. zoo besluite ik daaruit, dat het lyden, kruisdood en gehoorzaamheit van Christus uitmaken de rechtvaardigheid die voor Godt bestaan kan, en van dat gewigt is, dat Godt om deezer rechtvaardigheits

heits wille de zonden vergeven, en het regt ten eeuwigen leven in Christus schenken kan. Deeze rechtvaardigheid Gods word in het zelve geopenbaart. Het woord *αποκαλυπτεται* is van een zonderlinge kracht en nadruk, als te kennen gevende iets klaar en duidelyk voordragen, en als 't waare voor oogen stellen. Alzoo nu in het Euangelium op het klaarste verтоond wordt, dat Christus de reinigmakinge onzer zonden door zich zelve heeft te weege gebracht, ende eene oorzaak van eeuwige zaligheid geworden is, zoo is het ook buiten tegenspraak, dat in dit Euangelium de rechtvaardigheid Gods geopenbaart wordt, en wel *uit geloove*, alzoo in het Euangelium getuigt wordt, dat alleen die geene, die gelooven, gerechtveerdigt worden, en dat ingevolge van dien, deeze rechtvaardigheid Gods, zondaren door het geloove wordt toegerekent, met dat gevolg, dat zy wegens deeze hun toegerekende rechtvaardigheid Gods vergevinge hunner zonden verkrygen en erfgenamen worden naar de hoope des eeuwigen levens, Tit. III: 7. Ook wordt de rechtvaardigheid Gods in het Euangelium Christi geopenbaart *tot geloove*, dewyle ik § I. heb aangemerkt, dat de Apostel de præpositie *εις* v. 16. voorkomende ge-

646 A A N M E R K I N G E

bruikt om *een einde* of *oogmerk* te kennen te geven, zoo meene ik daar uit te mogen besluiten, dat die zelve præpositie ook *γ.* 17. in die zelve zin moet genomen worden, zoo lang geene nootzaaklykheit, om van deeze betekenis af te wyken, kan aangetoond worden. Gevolglyk word in het Euangelium de rechtvaardigheid Gods geopenbaart, niet alleen uit geloove, maar ook *tot geloove*, dat is tot dat einde, op dat zondaren zouden bewoogen worden om dit Euangelium te gelooven, ende in dit geloove voort te gaan en te volhardden.

§ III.

Dit namentlyk, dat *de rechtvaardigheid Gods in het Euangelium van Christus geopenbaart wordt uit geloove tot geloove* brengt Paulus by, om te bewyzen, dat *het zelve is eene kracht Gods tot zaligheid een zegelyk die gelooft*. En zekerlyk te regt, want *de rechtvaardigheid Gods is eene rechtvaardigheid, die voor Godt bestaan kan, en overzulks van deezen rechtvaardigen Richter zelfs erkent wordt te zyn de eenige en volwichtige tanzoenprys om*
zon-

zondaren te verlossen niet alleen, maar deze rechtvaardigheid Gods is ook het allerdierbaarste genade-geschenk van Gods algenoegzaamheit, *nademaal Godt dien, die geen zonde gekent heeft, zonde voor ons gemaakt heeft, op dat wy zouden worden rechtvaardigheit Gods in hem, 2 Cor. V: 21.* Verder is uit het Euangelium kennelyk, dat de geene, die Godt zonde voor ons gemaakt heeft, Godt en mensch in een Perzoon is, Hand. XX: 28. Die in 't vleesch geopenbaart is, om de zonden te verzoenen en het regt der wet te vervullen, 1 Joh. III: 5. Rom. VIII: 3. Ook leert het Euangelium, dat *het is eene verborgentheit der godzaligheit, die buiten twyfel groot is, dat Godt in 't Vleesch geopenbaart is, 1 Tim. III: 15, 16.* Eene verborgentheit nu is eene waarheit, welke door het reden-licht niet kan ontdekt worden, en welke overzulk: de menschen nooit zouden gekent hebben, indien Godt dezelve niet geopenbaart had 1 Cor. II: 7—10. Waar uit dan nootzaaklyk volgt, dat de menschen tot kennis van deezen Verlosser en van de rechtvaardigheit Gods door denzelven te wege gebragt, nooit zouden gekomen zyn, indien het Gode niet behaagt had, deeze rechtvaardigheit te openbaaren. Derhalven is de leere,

X x 4

waar-

648 A A N M E R K I N G E

waarin deeze rechtvaardigheid Gods ontdekt en voorgedragen wordt, *waarlyk het woord van den lewendigen Godt*, dewyle nu deeze rechtvaardigheid Gods in het Euangelium van Christus geopenbaart wordt, zoo is het ook buiten allen tegenpraak, dat *dit Euangelium het woord Gods is*. Ook wordt in dit Euangelium de rechtvaardigheid Gods geopenbaart, *uit geloove tot geloove*. Derhalven getuigt Godt, die niet liegen en kan in dit Euangelium, dat het geloove het eenigste middel is, waardoor de rechtvaardigheid Gods den zondaar toegerekend wordt, en dat gevolgelyk een iegelyk, die dit Euangelium gelooft, door het gelove de rechtvaardigheid Gods word toegerekend, zodanig dat hy, uit kracht van deeze hem toegerekende rechtvaardigheid vergevinge zyner overtredingen verkrygt en een erfgenaam is naar de hoope des eeuwigen levens, en dat vervolgens op het geloove het eeuwige leven als een genade-geschenk en vruchtgevolg deezer rechtvaardigheid Gods zekerlyk te wachten staat. Dit eeuwig leven of zaligheid, is het hoogste goet, en deswegens ook de krachtigste beweeggrond om dit Euangelium te gelooven: dewyle dezelve zonder geloove niet en door

door het geloove al zal verkregen worden, *alzo*o dan het Euangelium van Christus daar door, dat in het zelve de rechtvaardigheid Gods, als de grond der zaligheid geopenbaart word, doch *uit geloove tot geloove*, de krachtigste beweeggrond verschaft, om dit Euangelium te gelooven, daar in voort te gaan, en te volharden, zoo is het ook eene ontwyfelbaare waarheit, dat *het zelve krachtig is tot zaligheid een iegelyk die geloof*t. Was dit dan zoo, zoo hadde ook de Apostel de minste reden niet, om zich des Euangeliums Christi te schaamen.

§ IV.

Wanneer men de redeneringen, die de Apostel hier gebruikt, met eenige opmerkinge beschouwt, zoo wordt men terstond gewaar, dat Paulus om de Romyanen te overtuigen, dat het Euangelium Christi, het woord van den levendigen Godt is, zyn bewys ontleent van de Rechtvaardigheid Gods, die in het zelve geopenbaart wordt; alzoo nu deeze rechtveerdigheid Gods, den voornamen inhoud van het Euangelium is, zoo is daar uit ken-

kennelyk, dat dit bewys des Apostels ontleent is van den inhoud des Euangeliums, en dat deswegens die Godgeleerden, die op deeze wyze uit den inhoud van het Euangelium bewyzen, dat het zelve Gods woord is, hierin de voetstappen des Apostels naarmolgen. En dewyie deeze rechtvaardigheid Gods in het Euangelium openbaart wordt *uit gelove tot gelove*, zoo is daaruit blykbaar dat het gelove volstrekt nootzaaklyk is tot zaligheid, en deswegen een Euangelie-Leeraar ook verplicht is, daar op aan te dringen.

T. V I E R O O T,
 VERHANDELING

O V E R

J E S. LVI: 12. (a)

*Komt herwaarts, [zeggen zy] ik zal wytt
 balen, en wy zullen sterken drank zuipen:
 en de dag van morgen zal zyn als deze,
 [ja] grooter, veel treffelyker.*

§ I.

Als men de woorden van het eerste Lid
 van dit vers leeft, zo als die in den
 grondtext staan, dan luiden dezelve dus:
komt,

(a) Dit vers word in 't geheel by de zoge-
 naamde LXX Griekſche Overzetterſ niet ge-
 vonden: de Grote *Vitringa* erkent wel de egt-
 heit van deze plaats, dog heeft er in zyne ver-
 klaringe van dit Cap. niets over; ook vind ik
 by den zelve in de Verklaringe van C. XXII:
 13 't welk van velen gelykluidend met dit 12
 vers wordt aangemerkt er niets van aangete-
 kent: of dit geſchiet zy, om dat die geleerde
 man de woorden in zig zelf klaar genoeg ge-
 eor

komt, ik zal wyn halen, en wy zullen sterken drank zuipen.

§ II.

Dus ziet elk, dat de woorden, *zeggen* zy, van onze Nederlander en tusschen twee haakskens ingevoegt, eigentlyk in den Hebreuwschen tekst niet gevonden worden, maar van die voortreffelyke Mannen er by gedaan zyn, ter oorzake dat zy meenden dit de taal te zyn van personen, die reets in het voorgaande gemeld zyn.

§ III.

Ik gelove ook dat het zo is, en dat deze woorden in zig behelzen de taal van die herderen, waar van in het voorgaande gesproken is; ja dat zy moeten begrepen worden dezelve te voeren tot die schapen, die hunne zorge zyn aanbevolen: edog, gemerkt er in het hebreuwsch niet staat in het meerder getal, *wy zullen*, maar in het enkelvoudig, *ik zal wyn halen*; dunkt my die beter dezer wyze ingevult te konnen

oordeelt heeft, of door vergetelheid (*homo erat*, hy was een Mensch) durve ik niet bepalen: de Lezer zal uit deze Verhandeling zien, dat deze woorden wel verdienen met de uiterste aandagt overwogen te worden,

nen worden, zegt elk hunner 't welk wel op het zelve uitkomt, maar dan behoud men evenwel beter de woordstellinge in den grondtext.

§ IV.

Maar wat wil nu die taal, die elk van die herderen tot de schapen voert, zeggen?

§ V.

Genoegzaam alle de uitleggers (immers zo velen ik hebbe gelezen) willen daar heen, dat dit in 't gemeen een taal zy van Epicuristen, of van zulke lieden van de swaereld, die hunnen buik stellen tot hunnen God, en zig in de wellusten baden: en stellen deze woorden gelyk met die wy vinden Jef. XXII: 13. en 1 Cor. XV: 32. *Laat ons eten, en drinken, want morgen zullen wy sterven, of met die gelegd worden in den mond van den ryken man Luc. XII: 19. Zieke, sy heft vele goederen, die opgelegd zyn voor vele jaren, neemt ruste, eet, drinkt, sy vrolyk,*

§ VI.

Edog, hoe gaarne ik ook toesta, dat de woorden, naar den uiterlyken klank, en in het algemeen opgevat zynde, een levendige afbeeldinge kunnen geven van zulk soort

van menschen, als zeer wel overeenkomende met de beschryvinge van zodanigen gegeven *Pf. XVII: 14.* en niet tegenstaande ik het zelf daar voor houde, dat onder die, wier taal hier opgegeven word, zulke God vergeten buikdienaars bedoelt worden, en dat zy, zo niet allen, ten minste voor het grootste gedeelte, als met dit euvel besmet zynde mogen gehouden worden.

§ VII.

Ik kan egter van my niet verkrygen, myne toestemminge aan dit zo algemeen gevoelen te geven, en daar in ten volle te beruften; en wel ter dezer oorzake, dat, myns bedunkens, zulk een taal in die zin niet wel past in den mond van zulken, die het Leeraar ampt in de kerk bekleden: dewyl zy daar door zig zekerlyk veragt by hunne gemeente zouden maken. Want, schoon er altyd onder de leden der uitwendige kerk zulke zyn, die dergelyke taal wel gaarne horen van de Leeraaren, om dat zy dan onbeschroomder in hunne wulpsbeden meenen te kunnen voortvaren; de meeste hoop egter zou zig ergeren aan zulke losbollen, die veragten, en hunne verkeeringe méiden; gemerkt de uitwendige Kerk doorgaans bestaat uit zulke belyderen van Gods naam, die zig burgerlyk onbesproken gedragen.

§ VIII.

§ VIII.

Ik weet, men zou hier tegen kunnen inbrengen, dat men het juist niet zo behoeft te begrypen, dat de herders dit woordelyk zouden zeggen: neen maar, dat zy met hun gedrag de gemeente voorgaande in de wellusten te dienen, en zig opentlyk aan brasteryen en dronkenschappen schuldig makende, door hun kwaad voorbeeld de schapen, dat zyn de Leken, die onder hun opzigt staan nodigen zouden, om ook zo te doen: want, zo de koning is, zyn ook de onderdanen, zo de herder is, zyn ook veelyds de schapen: *regis ad exemplar totus componitur orbis, qualis rex, talis grex*: zeggen de bekende Latynsche spreekwoorden.

§ IX.

Edog hier op merke ik aan, dat dit zou kunnen aangaan, indien er slegts stond, *komt zeggen zy, laat ons wyn halen, en sterken drank zuipen*: maar nu zy den genodigden van het hunne aanbieden te zullen geven, op dat zy met hun zuipen, moet men hier nootzakelyk niet alleen een dadelijke, maar ook een woordelyke nodiging, en gerust stellinge begrypen.

§ X.

Trouwens, als men nauwkeurig agt geeft op de uitwerkinge die deze taal der herderen op de kudde zou hebben volgens C. LVII: 1. dan zal men ontwaart worden dat die niet zó zeer zou zyn een opwekkinge tot een wellustig leven, als wel een voeding van zorgeloosheit in het midden van zulk een gedrag: waart toe wel een slechte voorgang van de leeraaren eenigzints kan dienen, maar een woordelyke geruststelling door verkeerde inboezemingen nog veel krachtiger is.

§ XI.

Voeg by dit alles, dat men zig door deze herderen, die hier sprekende ingevoert worden, geen eigentlyke Schaapherderen of Veehoederen, maar zinbeeldige herderen, dat zyn leeraaren in de gemeente verbeelden moet bedoelt te zyn: dan zal men ook moeten toestemmen, dat hun gezegde niet eigentlyk, maar zinbeeldig te verstaan zy.

§ XII.

Dit zo ten grondslage gelegte hebbende, zullen wy nu den zin der woorden zelve tragten te ontvouwen.

§ XIII.

§ XIII.

Om hier in gelukkig te flagen, moeten wy ons aan den eenen kant herinneren de hoedanigheden van deze zinbeeldige herderen, de leeraaren der kerke, en aan de andere zyde ons de personen tot welke dezer aanspraak gerigt is wel voortellen.

§ XIV.

Nopens de hoedanigheden van deze herderen, die zyn in het voorgaande dus voorgestelt, (1) dat zy zelf niet weten onderscheidentlyk te leeren of te onderwyzen, overzulks door een diepe onkunde buiten staat, om de Leden der Gemeinte te onderrigten, hoe zy zig te gedragen, wat zy te geloven, en te betragten hebben, om het verderf te ontvlieden, en hun eigen zelfs zaligheid met vreeze en beven uit te werken, 't welk eigentlyk hún post is als herders en opzienders der ziele, die hunne zorge toevertrouwt zyn. (2) Dat zy niet 's Heeren weg tot heil van zondaren in 't oog houden, niet toeleggen, om den weg des volks te verbeteren, maar enkel bedagt zyn op hunnen weg, op de wyze en de middelen dienende ter bereikinge van 't geene zy zig voorgestelt hebben, elk om voor zig winst te verkrygen, en voordeel op te doen, naar 't gene elk bedoelt.

T y 4

de een om een aanzien te verkrygen, de ander om zotten te vergaderen, een derde om lui en lekker te leven: dieshalven zyn zy nietige, dwaze herders, van welken geen heilzaam, geen nuttig onderwijs, dienende om het volk van den zonden weg tot God te brengen, maar veel eer een verkeerde inboezeming strekkende, om den afgedwaalden meer van den weg des vredes te doen verwyderen, te verwagten was.

§ XV.

De personen tot welken de aanspraak der herderen gerigt is, zyn zy welke in 't voorgaande als een gemeente uit de vergaderden zyn voorgedragen, slegte menschen onder 't geleide van ontrouwe opzienderen, en onkundige zielzorgeren gestelt, gevolgelyk geheel onervaren in het woord der gerechtigheit, en niet wetende wat te doen, of waar zig te keeren,

§ XVI.

Ik begrype dan, dat deze herders tot deze dwalende schapen zeggende *komt berwaarts*, daar mede dezelve tot zig lokken, willende dat zy, met een afzien van allen anderen zig tot hen voegen, als die het wel met hun voor hadden, en hunne gulhartigheit aan dezelve verder ontdekken,

ken, zeggende, ik zal wyn halen, en wy zullen sterken drank zuipen.

§ XVII.

Ik hebbe wel § XI. gezegt, dat deze woorden niet eigentlyk, maar zinbeeldig moeten opgevat worden: wyl egter het begrip derzelven van de kragt der betekenis, en het gebruik derzelven in de H. Schrift moet gehaalt worden, zal het dienstig zyn, dat wy vooraf dezelve nasporen.

§ XVIII.

Hier vinden wy twee naamwoorden, en twee werkwoorden.

Nopens de naamwoorden merke ik aan, dat het eerste γ door *wyn* vertaalt, eigentlyk betekent die aangename, verkwikkelyke en hartsterkende drank, welke uit druiven, de vrugt van den wynstok, geperst word: edog oneigentlyk word het dikwerf gebruikt ten goede als een zinbeeld van de goederen en middelen der genade, dieter verkwikkinge en ter vervrolykinge van de ziele strekken zie *Jef. LV: 1. Spr. IX: 5.* maar ten kwade ter uitbeeldinge van zware oordeelen, en rampen, ook wel van valsche leeringen zie *Deut. XXXII: 33, 38. Jef. XXIV: 9 XXVIII: 7. vergel. Openb. XIV: 8. XVII: 2.*

Het tweede γ door *sterke drank* verduitt,
 γ 5

duitst, betekent eigentlijk zulk eenen drank, die wegens zyne sterkte een dronken makende kragt heeft, 't zy die uit palmvrugten, appelen, vygen en wat dies meer is bereid wordt; ja zelf ook wyn in 't gemeen, maar die dan van de beste en eelste soort is, hoedanig tot drankoffers gebruikt wierd *Num. XXVIII: 7.*

Betreffende de werkwoorden: het eerste *oph* door *halen* verduist, zegt in 't gemeen iets te nemen 't zy men zulks doe van 't geen een's anderen is, met zyne bewilliging of tegen zynen wil, 't zy van zyn eige: dog in kragt beduid het ook zulk een *neemen* 't welk geschiet om het zelve, of ten minste wat daar van aan eenen anderen mede te deelen zie dit *Pf. LXVIII: 19.* vergel. *Eph. IV: 8. Exod. XXV: 2.*

§ XIX.

Moet nu het gezegde van deze herderen niet eigentlijk, maar zinbeeldig opgevat worden, zo als ik meene betoogt te hebben § VII—XI. 't spreekt van zelf, dat hier deze *wyn*, en *sterke drank* door onkundige, en slegts hun eigen belang behartigende leeraaren aangeboden, om zig zelfs en hunne leerlingen zorgeloos te maken, in den laatsten zin te verstaan zy; zulks men door den *wyn* een valsche dwaalleer, dog die zig uiterlyk aangenaam, en als eene zielverkwikkende kragt hebbende ver-
toont,

toont, en door den *sterken drank*, dat is den besten wyn alzulke leeringen die 't kragtigt zyn, om 't volk in slaap te wieden, en zorgeloos te maken, zig verbeelden moet: en dan zullen deze herderen zeggende; *komt ik zal wyn balen* enz. daar mede willen te kennen geven, dat zy niet alleen van een groten voorraad van zielverkwikkende en vertroostende leeringen voorzien zyn: maar ook een genege wil hebben, om uit dezelve ryklyk hervoort te brengen, op dat zy, dié zy uitnodigen, met hun, en in hun gezelschap daar van onbeschroomt en als met volle teugen naar zig neemen, en zig daar mede vroiyk zonden maken, ter verbanninge van alle ongerustheid die anders de bewustheit van hun ongeregelt gedrag in hunne ziele zou kunnen doen opwellen.

§ XX.

Men verbéelde zig hier onder de zorgloze gemeente, de aanspraak gerigt te zyn tot zulke Leden, die in 't algemeene verderf, schoon ook wel aan de waereld verslaaf, égtet hun geweten nog niet geheel als met een brandyzer toegeschroeit hebben, in het midden van hun wanbedryf de knaginge van eens beschuldigende Conscientie gevoelende, en in deze hunne ongerustheit niet wetende waar zig te keeren, ja mogelyk in beraad staande, om zig te voegen by zulken, die zig door hun heilig

lig leven aanprezen , en , terwyl zy geweldadig van hun , die hunner deugden vyan- d zyn , ter dood weg gefleept worden , dezelve waarfchouwen , dat , indien het oordeel eerft van hun begon , het einde der genen , die het woord der waarheit ongehoorzaam zyn , droevig zou zyn ; ten einde van hun te verneemen , hoe zy den toekomenden toorn beft zouden mogen ontvlieden : men ftelle zig wyders voor , dat deze dwaze herders , dughtende dat , zy wel ligt eindelyk daar toe zouden kunnen overflaan , op middelen bedagt zynde om hen by zig te houden , daar toe zulk eene vriendelyke uitnodiginge gebruiken.

~~De herders~~
~~zagen~~

§ XXI.

Dan zal men kunnen begrypen , dat deze herders dus fprekende tot hen : *komet , it zal wyn halen* enz. daar mede willen zeggen : wat maakt gy u bekommert , en waar wilt gy heen ligt bedroge menfchen ? wout gy u by zulken begeven , die zelf veroordeelt zyn , en daar ge niet zout vinden ; dat uwe zielen geruft kan ftellen ? verlaat dit opzet , en komt tot my , tot elk van ons , ik hebbe eenen grooten voorraad van wyn , en fterken drank , dat is van zulke trooffleeringen , die uwe bekommeringen kunnen wegneemen , en ulieden wil ik gaarne dezelve tot uwe geruftftellinge mede deelen , ge hebt u flegts tot my , tot
 ons

ons te vervoegen, ik zal ryklyk voortbrengen, om uwe amegtige zielen, niet flegts eenigzints te laven, maar om u met ons gezamentlyk uit volle flessen der vertroosting en te doen drinken tot dronken wordens toe, zulks gy niet meer zult begeeren, waar door alle bekommeringen geheel en al verdwynen, en wy gezamentlyk in volle vreugde zullen leven.

§ XXII.

Maar hier tegen zal mogelyk imand inwerpen; vat ge dus den zin van deze uitnodiginge op, waar zult ge dan heen met de volgende woorden? *en de dag van morgen zal zyn als deze, ja groter, voortreffelyker*, die immers schynen te kennen te geven een altyd durend vrolyk leven in deze waereld, en dus de algemeene verklaringe te begunstigen.

§ XXIII.

Dit is eene zwarigheid tegen myn gevoelen, die niet uit de woorden zelf, zo als die in den Hebreuwschen text staan, maar uit de verklaringe derzelve, naar de onderstelling, die men by zig zelf gemaakt heeft, voortvloeit; en ik meene in staat te zyn, om te tonen, dat, het geene in het tweede lid van v. 12. gezegt word, veel eer moet dienen, om myne gegeve
ver-

verklaringe te billyken, en te bevestigen, dan om dezelve om verre te werpen.

§ XXIV.

Laten wy, op dat dit ons gezegde blyke, die woorden van dit tweede lid eens nauwkeurig overwegen. ten dien einde moeten wy den grondtext zelve, en niet de eene of andere vertalinge raadplegen.

§ XXV.

In den Hebreewſchen text ſtaat van woord tot woord dus *קטורה כנה יום קטור גורל* dus *קטור* dat is, *en*, of *want*, op dat. (dus word dikwerf de koppel-letter *vaf* by de Hebreewen gebruikt, zo als taalkundigen bekent is) *als deze zal zyn de dag van morgen groot zeer voortreffelyk.*

§ XXVI.

Hier uit ziet men, dat de ſpreker, of elk der ſprekeren twee byzondere dagen malkander gelyk ſtelt, en wel zo, dat hy dezelyen als grote en zeer voortreffelyke dagen te zullen zyn, waar van de laaſte de eerſte niet zal behoeven in grootheid en voortreffelykheit te wyken, aanpryſe.

§ XXVII.

§ XXVII.

Ik wil my nu niet ophouden door met voorbeelden uit de H. Schrift te bewyzer, dat het woord *mor* (dag) juist niet altyd een bepaalden tyd van 24 uren, maar dikwils een langen tyd betekent: neen, dit is (mag ik onderstellen) allen, die deze Verhandeling zullen lezen, bekeet. Ook is het zeker, dat het woord *morgen*, en de geheele uitdrukking *de dag van morgen*, ons niet beperke binnen den korten omtrek van den naastkomenden dag: neen maar vryheit geve, om eenen geruimen tyd na den voorgemelden te verstaan: althans dit leeren ons veele plaatsen, daar gezegt word tot Israël: *wanneer uw zoon u morgen zal vragen enz. zie Exod. XIII: 14. Deut. VI: 20. Jos. XXII: 24, 27. zo ook Spr. XXVII: 1. en beroemt u niet over den dag van morgen.*

§ XXVIII.

Maar wat moet hier door den *dag van morgen* verstaan worden? en wat wil het dat, dezelve *zal zyn als deze groot, zeer voortreffelyk?*

Ik weet genoegzaam alle uitleggers begrypen door den *dag van morgen* gevoegt by *dezen*, al den overigen tyd van 's menschen leven op aarde, en geven deze ver-
kla-

klaringe aan de woorden, al de tyd van ons leven, zo lang het heden en morgen duurt, zal het even eens voor ons zyn, een tyd van vreugde en wulpsheit, en er is in 't minste geen kwaad voor ons te vreezen. Dog hier mede kan ik niet instemmen; gemerkt *de dag van morgen*, schoon met *deze* gelyk getelt, egter van denzelfven onderscheiden word: dies komt het my gevoeglyker voor dat men, gelyk door *dezen* den tyd des levens hier op aarde, zo ook door den *dag van morgen* de toekomstige eeuwigeit na dit leven versta: en dan zal met *deze* uitdrukkinge, *de dag van morgen zal zyn als deze*, te kennen gegeven worden; dat er geen onderscheit zal gevonden worden tusschen den tegenwoordigen tyd des levens, en den toekomstigen na dit leven; invoegen dat, gelyk de tegenwoordige tyd des levens, wegens grote zaken daar in gebeurt en heuchlyke goederen daar in genoten groot en voortreffelyk by uitstek ja een voornaame feestdag is, zo ook het in de aanstaande eeuwigeit voor hen een tyd en dag van wonderen van vrolykheit, en ja een grote feestdag zal zyn; zulks ef niet anders, dan 't welk hun goed en dierbaar was te wagen zou zyn; immers zo word een tyd waar in grote zaken voorvallen, een grote dag genaamt *Jes. XXX: 7. Hof. I: 11. Mal. IV: 5.* en by de schryveren van het N. Testament worden de voor-

naam

naamste dagen op de hoge feestten grote
dagen geheten zie Joh. VII: 37. XIX: 31.

§ XXIX.

Dit nu voegen deze dwaze herders by
hunne vriendlyke uitnodiging als een drang-
reden, om dezelve te bekrachtigen, en te
beter ingang in de harten der gener tot
welken zy spreken te doen vinden. *En,*
of zo, of want de dag van morgen zal zyn
als deze enz.

§ XXX.

Om de kragt dezès aandrangs wel te be-
grypen, moet men zig te binnen brengen,
dat deze menschen, die zy tot zig nodi-
gen, vergaderde schapen zyn onder het op-
zigt van herderen, die hen vergaderen,
staande; gevolgtyk zulke menschen, die
door de beschouwinge van de voorbereid-
zelen van een aanstaanden dag des oor-
deels met bekommerende gedagten geprangt
worden, en zig herinnerende, dat er in de
ondermaansche dingen niets bestendig was,
maar een gedurige verwisseling plaats had,
ja dat het leven van den mensch hier op
aarde niet altyd duurde, dat 'er eens een
tyd van sterven zou komen, waar in de
levenslamp in zwarte duisternisse zou uitge-
bluft worden, dien tyd, (die als een dag
Zz van

van morgen in betrekkinge tot den tegenwoordigen leeftyds dag is aan te merken) zig akelig voorstellen, en zig deswegen bekommeren, dughtende dat het dan mogelyk met hun niet wel aflopen, en hunne smert vermenigvuldigt worden zou, uit dien hoofde schoorvoetende waren om naar deze herderen te horen, en tot hen te komen.

§ XXXI.

Dan zal men ligt bevroeden, dat deze herders, dit by hunne uitnodigings taal voegende, daar mede hen tragten van die bekommeringe te ontheffen, en hun als eenen moed in te spreken: als wilden zy zeggen; „ Wat bekommerende gedagten
 „ voed ge by u zelf, om uwe ziele te
 „ kwellen, en welke overleggingen houden
 „ uheden te rugge van ons? verbeeld ge
 „ u, dat onze wyn der vertroosting, schoon
 „ in dit leven goed zynde, na dit leven
 „ die kragt niet zal hebben, om u gerust
 „ te stellen, ge bedriegt u zelve, want het
 „ zyn woorden van een eeuwige vertroos-
 „ tinge, die u in de eeuwigheit, en na
 „ dit leven den tyd zo heuchlyk, zo dier-
 „ baar zullen maken als dezen tegenwoor-
 „ digen, en daarom haast u, vervoeg u by
 „ ons, en geniet met ons de vrugt van den
 „ zoeten wyn, en de uitmene sterkte
 „ van den godendrank, dien wy u aan-
 „ bie-

• bieden , zo zal uwe ziel, niet alleen
 „ nu, maar ook namaals in vreugde leven.

§ XXXII.

En waarlyk! als men de woorden dus opvat, zyn zy gepast in de mond van onkundige en slegts hun eigen belang zoevende leeraaren die de zielen hun aanbetrout met alle voeden, en laten sterven dat sterft, weidende niet de kudde, maar zig zelf.

§ XXXIII.

Dus eene onbekommerde gerustheid voedende (waar in zulken zelf, die een heilig en regtvaardig God erkennen, een toekomstend leven verwagten, en geloven, dat er eens een dag zal zyn, op welke God hen zal doen komen in 't gerigte, de vreeze van veroordeelt te zullen worden, benomen word) zyn hunne woorden veel aanneemlyker by die onkundige, en ligt gelovende menschen, dan wanneer zy maar een vrolyk leven alleen voor dezen tyd, beloven, als welke den schrik des doods, alle stervelingen zo gemeen, niet weg neemt; daar integendeel door zulk een vlyende vertroosting de harten ingenomen worden en gerust gestelt, en geven zy aanleidinge voor de vyanden der Kerke, om dezelve on-

573 VERHANDELING enz.
verhoeds op 't lyf te vallen, en als wilde
dieren alles te verscheuren, en te ver-
flinden.

§ XXXIV.

Trouwens die den handel, en leerwyze
der dwaze en nietige herderen, zo van
Gods oude volk de Joden, als van de Ker-
ke des N. Testaments, inzonderheit in de
negende en volgende eeuwen nagaat, zal
wel bevinden, dat dezelve zeer wel met
deze hier gemelde overeenkomt; dog dit
laten wy aan het onderzoek van den ver-
standigen Lezer zelf over, terwyl wy van
deze Verhandeling maken een

E I N D E.

